

Л. А. Дубровіна
О. С. Онищенко

**ІСТОРІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ
імені
В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
1941 — 1964**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

КИЇВ 2003

Л. А. Дубровіна
О. С. Онищенко

**ІСТОРІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ**

імені

В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

1941—1964

*ПРОЕКТ
«НАУКОВА КНИГА»*

НАУКОВА ДУМКА

ББК 78.34(4УКР)

Д79

С

Д79 Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (1941—1964). — К. : Наук. думка, 2003. — 360 с.

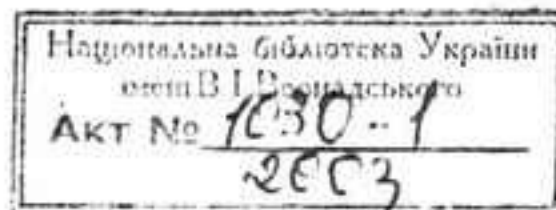
ISBN 966-00-0033-2

У книзі на базі найповнішого на сьогодні джерельного матеріалу вперше ґрунтовно досліджено історію Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського від 1941 до 1964 рр. Простежено процес деструкції Бібліотеки в 1941—1943 рр., спричинений війною, відродження Бібліотеки в повоєнний час, її розвиток у 50-х та на початку 60-х рр. як найбільшої державної публічної культурно-просвітницької бібліотечної установи України.

Для істориків, бібліотекознавців, бібліографів, бібліотекарів, книгознавців та всіх, хто цікавиться історією української культури та науки.

ББК 78.34(4УКР)

На титульному розвороті зображено будинок, в якому впродовж 1934—1989 рр. розміщувалася Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, нині тут — Філія історико-культурних фондів НБУВ.

Д 4406000000 - 047
2003

ISBN 966-00-0033-2

© Л.А.Дубровіна, О.С.Онищенко, 2003

ПЕРЕДМОВА

За роки свого існування (заснована 8(21) серпня 1918) Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського (далі — Бібліотека) не раз видозмінювала свої функції, напрями діяльності та назву. Спочатку це була Національна бібліотека Української Держави при Уряді гетьмана П.Скоропадського, надалі: Національна бібліотека України у місті Києві при Українській Академії наук (1919); Всенародна (Національна) Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві (1919—1920); Всенародна Бібліотека України в Києві (1920—1934); Бібліотека Академії наук УРСР (1934—1948); Державна публічна бібліотека УРСР (1948—1964); Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР (1965—1988); Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР ім. В.І.Вернадського (1988—1996). Від 1996 р. повертає початковий статус національної бібліотеки — за Указом Президента України іменується “Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського”.

Історію Бібліотеки вперше висвітлено у колективній монографії “Історія Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української ССР” (К., 1979), однак, з огляду на час написання цієї праці і на тодішні вимоги, період від 1918 і до 60-х рр. ХХ ст. практично не розглядався, окремі напрями діяльності Бібліотеки в монографії висвітлені поверхово, багато фактів перекручено (зокрема, роком заснування вказано 1919 р.). Тому автори даної книги поставили перед собою завдання написати нову історію Бібліотеки, але перш за все — заповнити наявну прогалину — висвітлити із залученням повноцінного й об’єктивного архівного матеріалу складний і цікавий період в історії Бібліотеки до 1960-х рр., розкрити тогочасну роль Бібліотеки у розвитку бібліотечної справи та української науки й культури.

Наша перша із задуманих книг — “Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. 1918—1941 рр.”¹ була опублікована в 1998 р. Друга книга, яку ми тепер пропонуємо увазі читачів, є продовжен-

¹ Дубровіна Л.А., Опищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського: 1918—1941. — К., 1998.

ням попередньої. В ній на широкому архівному матеріалі, що досі не залучався до наукового обігу, висвітлюється діяльність Бібліотеки в роки нацистської окупації Києва (1941—1943), у часи післявоєнної відбудови і т.зв. відлиги аж до пожежі 1964 р. Ми аналізуємо питання тогочасного комплектування та формування бібліотечного фонду, його складу і змісту, створення системи диференційованого обслуговування читачів, алфавітного та систематичного каталогів, бібліотечно-бібліографічної роботи, розвитку системи поточної, ретроспективної та рекомендаційної бібліографії, внесок науковців та бібліотекарів у розвиток Бібліотеки, бібліотечної справи та науки тощо.

Слід зазначити, що впродовж останніх років було опубліковано кілька статей, брошур, дисертацій з окремих питань діяльності Бібліотеки (А.Бровкін та М.Воробей, Н.Захарова, Н.Каліберда, Г.Ковальчук, В.Матусевич, Н.Солонська, Н.Стрішенець та ін.). Вказівки на ці дослідження можна знайти у бібліографічному покажчику наукових праць Бібліотеки (1993 і 1998 рр.), першій узагальнюючій праці, що містила повну бібліографію усього періоду існування установи від 1918 і до 1998 р.²

Варто зазначити, що період, розглядуваний в даній книзі, майже не досліджувався. Існують лише поодинокі праці, які торкаються питання стану архівів та бібліотек за гітлерівської окупації України (Т.Себта, М.Дубик, Н.Малолетова, Л.Дубровіна, П.К.Грімстед та Г.Боряк)³, а також післявоєнного розподілу бібліотечних фондів АН як у межах України в 1944—1948 рр., так і з зарубіжними країнами, передусім з Польщею в 1945—1947 рр. (О.Онищенко, Л.Дубровіна)⁴. Однак діяльність самої Бібліотеки висвітлюється побіжно.

² Центральна наукова бібліотека Академії наук України ім. В.І.Вернадського АН України. Бібліографічний покажчик. — К., 1993; Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Бібліографічний покажчик 1993—1998. — К., 1998.

³ Себта Т.М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами у роки II світової війни... Дис. канд. істор. наук / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. — К., 2000. Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А. Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва у 1941—1943 рр. і доля книжкових фондів Бібліотеки Академії наук УРСР // Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 5. — К., 2000. — С. 139—172; *Іх же*. Бібліотеки Києва у період окупації Києва (1941—1943) // Бібл. вісн. — № 3. — К., 2001. — С. 2—18.

⁴ Онищенко О., Дубровіна Л. Доля бібліотеки Оссолінеум в історії України та Польщі у документах 1945—1946 рр.: повертаючись до питань спільної історико-культурної спадщини // Бібл. вісн. — 2002. — № 2. — С. 2—31. Дубровіна Л.А. Фонди Бібліотеки Академії наук УРСР та її філій наприкінці 1943 — на початку 1948 рр.: перерозподіл між бібліотеками, установами, приватними особами // Библиотечное дело и краеведение. Сборник научных трудов. — Киев—Симферополь, 2000. — С. 27—40; Онищенко О., Дубровіна Л. Книжкові і архівні фонди БАН та академічних інститутів у 1944—1948 рр. // Студії з архівної справи та документознавства. — Вип. 8. — К., 2002. — С. 62—84.

Хронологічні межі нашого дослідження (1941—1964 рр.) — окремий і логічно цілісний період в історії Бібліотеки. Він був значною мірою визначений війною та її наслідками, що тягнулися фактично до початку 60-х рр. Війна й післявоєнний період здійснили суттєвий вплив на діяльність Бібліотеки, долю її фондів, на розширення її функцій (від академічної бібліотеки до державної публічної бібліотеки загальнонаціонального рівня), поки не була відновлена бібліотечна мережа публічних та спеціалізованих бібліотек в УРСР та поки не сформувалася нова структура бібліотечної системи, що відповідала соціально-політичним і економічним змінам в країні.

Війна зруйнувала усталені бібліотечні фонди і бібліотечну систему України. Крім того, приєднання західного регіону України до УРСР супроводжувалося перебудовою його бібліотек, значними переміщеннями фондів.

Із середини 50-х рр. керівництво СРСР основну увагу звертає на розробку природних ресурсів, розвиток важкої промисловості, пошуки виходу сільського господарства із кризи, підвищення обороноздатності за рахунок розвитку науки й техніки, віднайдення та використання додаткових важелів управління економікою. Це дало поштовх зростанню ролі наукових бібліотек і, зокрема, системи АН УРСР, висуненню перед ними додаткових і складних завдань підтримки розвитку виробництва, галузевої науки, техніки поряд із обслуговуванням фундаментальних напрямів у науці.

З іншого боку, бібліотекам відводилася одна з найважливіших ролей в “ідеологічному вихованні мас” і “політичній пропаганді”. Ідеологізація проявилася в усіх формах бібліотечної діяльності: цензурні вимоги щодо складу бібліотечного фонду, відкритого читачам; постійне зростання в загальному складі бібліотечних фондів відсотку ідеологічної літератури і пріоритетності цієї літератури в зберіганні, опрацюванні, обслуговуванні; проведення централізованої політики систематизації та класифікації бібліотечних фондів; побудова, формулювання та наповнення рубрик у систематичному каталозі; розвиток методології “керівництва читанням” і рекомендаційної бібліографії; спрямування масової та виставкової діяльності; тематика наукових досліджень; лекційна пропаганда тощо. Усе це вимагало посилення роботи бібліотек з розвитку публічних функцій, виконуваних, передусім, масовими бібліотеками.

Бібліотека АН УРСР в Києві не була зруйнована, а після війни значну кількість фондів, вивезених в період окупації, було повернуто. Тому за рішенням Уряду вже в 1948 р. на неї були покладені функції як головної наукової, так і державної публічної бібліотеки на період, поки бібліотечна система не була остаточно відновлена, а фактично — поки не було відкрито Державну республіканську бібліотеку УРСР ім. КПРС на базі Київської державної обласної бібліотеки ім. ВКП(б), Медичну бібліотеку, а також низку інших публічних та спеціалізованих бібліотек, що реально було зроблено наприкінці 50-х — поч. 60-х рр.

Хоча за метою створення, універсальним складом фондів, структурою та рівнем бібліотечних фахівців Бібліотека справді спроможна була вико-

нувати такі функції і певний час вона виконувала їх, однак відсутність належної матеріальної бази викликала перевантаження і суттєві перекоси в її діяльності. Не можна не відзначити, що цей період був дуже сприятливим для вдосконалення функцій і змісту діяльності Бібліотеки, яка в скрутних умовах змогла організувати обслуговування читачів, витримати усі коливання політики комплектування в галузі обов'язкового примірника друку, чистку фондів, переопрацювання системи каталогів та їхнє редагування, роботу з масовим читачем, а також навантаження, пов'язані з методичним забезпеченням діяльності масових бібліотек, підготовкою рекомендаційної бібліографії поруч з функціями фундаментальної бібліотеки АН УРСР, комплектуванням науковою іноземною та вітчизняною літературою, організацією бібліотечно-бібліографічного супроводу науки, що з кожним роком зростав, а також провадити координацію та методичне забезпечення діяльності бібліотечної мережі академічних установ.

Відсутність необхідних приміщень для фондів, обсяг яких постійно збільшувався, а також достатньої кількості працівників, які виконували б усі різнопрофільні завдання, що були поставлені перед Бібліотекою, відчувалася усе гостріше. Бібліотека забезпечувала потік зростаючих вимог до роботи з формування і комплектування фондів, описування, систематизації та каталогізації, диференціації в обслуговуванні різних категорій читачів, зміну профілю комплектування підручної бібліотеки, проведення значної за обсягом і специфікою бібліографічної роботи тощо. Перевантаження все негативніше впливало на стан збереженості фондів, доступ до них, їхній облік, ступінь опрацювання та використання, якість певних напрямів науково-бібліографічної роботи і на початок 60-х рр. набуло очевидного характеру.

Разом з тим розвиток системи публічних і спеціалізованих бібліотек, перекладання частини функцій обслуговування масового читача на відкриті в 2-й пол. 50-х — на поч. 60-х рр. публічні бібліотеки та розподіл науково-бібліографічної діяльності між різними спеціалізованими бібліотеками створили умови для повернення ДПБ статусу головної бібліотеки країни і перетворення в Центральну наукову бібліотеку АН УРСР в 1965 р. Цього вимагали не лише об'єктивні обставини, що викликали тимчасовість існування ДПБ, а й уся логіка розвитку науки, яка в цей період уже почала перетворюватися у виробничу силу.

Подальший період буде розглянуто в наступній праці, присвяченій історії Бібліотеки впродовж 1965—1991 рр. (з 1988 р. присвоєне ім'я В.І.Вернадського), коли вона існувала як ЦНБ АН УРСР, до нового періоду в історії України як незалежної держави (від 1991 р.).

**БІБЛІОТЕКА АКАДЕМІЇ НАУК УРСР
В ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ
(1941–1945)**

Війна кардинально змінила пріоритетні напрями в діяльності Бібліотеки: вона зруйнувала налагоджену систему формування фонду, його опрацювання, цілісність бібліотечної мережі України, звела нанівець можливості доступу читачів до бібліотечного національного фонду тощо. Наслідками війни стали не лише загибель людей, величезні моральні й психологічні втрати, а й колосальні матеріальні збитки для культури в цілому, безповоротність яких відчувається й нині.

Функціонування Бібліотеки у 1941–1945 рр. чітко розподіляється на два періоди: перший — від початку війни до звільнення Києва від окупантів і другий — до остаточної капітуляції фашистської коаліції. Період завершення війни тісно пов'язаний з початком відбудови та реконструкцією промисловості й сільського господарства країни, всієї економіки. З точки зору встановлення органічності функціонування Бібліотеки, її фондів, зв'язків, кадрового складу й налагодження внутрішньої технологічної діяльності, наслідки війни були в цілому подолані лише наприкінці 40-х рр.

У період 1941–1943 рр. діяльність БАН була штучно розірваною: Бібліотека одночасно працювала в евакуації і в окупації. Героїчна, без перебільшення, праця бібліотекарів у цей період потребує такого ж належного висвітлення, як і доля фондів найбільшого книгосховища України.

Короткі відомості про діяльність БАН під час війни та про її втрати знаходимо здебільшого в повоєнних публікаціях Д.П. Тацької¹. В "Истории Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР" (1979) цей період висвітлюється дуже побіжно.

Одним із центральних питань вивчення історії Бібліотеки 1941–1945 рр. є спроба встановити обсяги реальних втрат архів-

них матеріалів з історії бібліотечної справи внаслідок війни. Вкрай обмежена джерельна база про воєнні та повоєнні роки свідчить про те, що архівні документи того часу або знищувалися, або підлягали суворій цензурі, тому реконструкція подій є дуже складною і здійснюється, як правило, за допомогою додаткових опосередкованих джерел, зокрема, мемуарних матеріалів. Ті документи, що залишились, потребують ретельного аналізу: можливість читати “між рядків” дає змогу, хоча й з певною гіпотетичністю, реконструювати події піввікової давнини.

Вивчення долі бібліотечних фондів під час евакуації та в період нацистської окупації потребує особливої уваги саме нині, коли після деідеологізації історії, зокрема тривалого замовчування реалій воєнного життя та приниження ролі певних особистостей у рятуванні або загибелі бібліотечних фондів, проблема втрат у період Другої світової війни та реституція культурних цінностей набули міжнародного значення. Ці питання є предметом досліджень фахівців різних галузей науки та культури, і першим аспектом проблеми вони називають спробу описати початок війни та період евакуації.

1.1. БІБЛІОТЕКА АН УРСР НА ПОЧАТКУ ВІЙНИ ТА В ПЕРІОД ЕВАКУАЦІЇ (червень 1941 – травень 1944)

1.1.1. Початок війни та організація евакуації бібліотечних фондів (червень–серпень 1941)

З початком війни 22 червня 1941 р. змінилася система функціонування Бібліотеки. На перший план виходить збереженість фондів, хоча БАН і не згортає обслуговування читачів.

25 червня 1941 р. відбулося засідання Спільного зібрання АН УРСР, присвячене проблемам перебудови діяльності Академії в умовах війни, мобілізації, розгортання воєнних дій та загрози швидкого переміщення фронту. ЦК ВКП(б) та Рада Народних Комісарів СРСР 27 червня 1941 р. прийняли постанову про перебазування на Схід Радянського Союзу промислових та сільськогосподарських підприємств, запасів сировини, продовольства, евакуацію установ та населення. Згідно з цією постановою директивні органи республіки приймають рішення про евакуацію АН УРСР в тил.

Для вирішення проблеми евакуації фондів Бібліотеки Президія АН УРСР створює спеціальну комісію у складі членів-кореспон-

дентів АН УРСР С.І.Маслова та П.М.Попова, директора Бібліотеки, провідних фахівців відділів, зокрема, завідділом стародруків Б.І.Зданевича та головного бібліотекаря цього відділу Ф.М.Чекалова. Наприкінці червня Бібліотека починає підготовку до евакуації і визначає пріоритети стосовно відбору найцінніших фондів, які вважалися найбільшим надбанням як української, так і світової культури. Передусім було вирішено вивезти рукописи класиків української літератури та мистецтва, зокрема, автографи Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, Панаса Мирного, Лесі Українки, М.М.Коцюбинського, Марка Вовчка, М.В.Лисенка та ін., а також стародруки.

Події розвивалися дуже швидко. У першій декаді липня фашистські війська підійшли до околиць Києва. У зв'язку з рішенням про евакуацію АН УРСР Бібліотека на початку липня терміново скорочує штати. БАН залишає лише тих, хто мав здійснювати охорону приміщення та підготовку фондів до переміщення та евакуації.²

У перші два тижні після початку війни до лав Червоної Армії мобілізуються штатні пожежники Бібліотеки М.І.Глух, Г.С.Кравченко, І.Є.Вишневський, В.Д.Друзь, співробітники рукописного відділу Й.В.Шубинський і В.П.Тарнавський, головний бухгалтер І.Є.Москалик, завкабінетом технічної інформації Я.Н.Прайсман, консультанти відділу наукової бібліографії М.К.Марчук, І.І.Єскін, завідділом літератури народів сходу Л.П.Рубінзон, співробітники І.З.Бойко, Й.З.Стругацький, К.Ф.Карташов та ін.³ Починається цілодобове чергування команд протиповітряної оборони, створених у Бібліотеці на чолі з А.В.Антоновичем, А.С.Петриком, Г.Я.Тарасенком. Частина співробітників була залучена до зведення оборонних споруд під Києвом. Серед них — М.М.Городков, Г.І.Даниленко, Г.І.Шевченко, Т.М.Стародубцева та ін.⁴ У перші ж місяці загинули в боях під час оборони Києва М.М.Микал та К.М.Вишнепольська.

Підготовка до евакуації здійснювалася в умовах бомбардування, відсутності необхідної кількості транспорту, матеріалів для пакування тощо. Президія АН УРСР була вимушена вивозити свої установи власним транспортом. Евакуація бібліотечних фондів хоча й була передбачена в планах Академії, але практично повністю залежала від ініціативи та самовідданості співробітників БАН, серед яких слід згадати А.Г.Адаменко, В.В.Павлову, Є.М.Данченко, І.К.Карташову, О.Й.Ніколаєвську, М.Е.Гармаш та багато ін. Вони працювали по 12—14 годин на добу, самі перевантажували значні обсяги фондів, вибирали найціннішу літературу, збивали скрині,

запаковували матеріали. Із 240 співробітників, які працювали в Бібліотеці напередодні війни, на евакуацію та забезпечення збереженості фондів залишилася лише половина.

Умови прифронтового міста ускладнюють діяльність БАН: бомбардування Києва почалося з 22 червня, практично вже тоді велося переміщення у підвали Бібліотеки найцінніших фондів. Воно здійснювалося групою бібліотечних працівників, серед яких були Г.А.Торштейн, К.М.Грибівська, О.С.Ровнер, О.З.Бродовська, К.К.Дзюбенко, Н.Г.Козель та багато ін.

Процес обслуговування індивідуальних читачів та колективних користувачів фондами не припинявся ні на добу, щоправда зазнали змін орієнтація на читача і зміст обслуговування: основна увага приділяється пропаганді ідеї боротьби з фашизмом, забезпеченню необхідною літературою партійних та державних органів. Підготовка виставок, допомога в підготовці передач з радіомовлення, підбір плакатів, ілюстрацій, книжок та брошур для створення агітаційного матеріалу воєнного часу здійснювалися також на замовлення спеціалізованих підприємств, що працювали на оборону. Обслуговувалися командири та політпрацівники Червоної Армії, інженерно-технічний персонал, журналісти, які писали статті для редакцій фронтових газет, виконувалися терміново замовлення для військових ансамблів: переглядалися ноти і тексти патріотичних пісень. Одночасно за заявками політвідділів провадився й відбір книжок для похідних бібліотечок військових частин Південно-Західного фронту — лише у липні 1941 р. Бібліотекою було передано 1400 томів художньої літератури і зібрано 8 похідних бібліотечок⁵.

Та основна увага все ж приділялася підготовці фондів до евакуації. Цей процес спеціально не вивчався, тому й досі багато його деталей до кінця не з'ясовано: об'єктивні та суб'єктивні причини (загальні поспіх та нервовість) призвели до утруднення обліку фондів, відсутності контролю за пересуванням транспорту та координації евакуації.

Практично єдиними документами, що достовірно подають, хоча й не повністю, відомості про відправку транспорту з фондами, є звіт Б.І.Зданевича і листи Ф.М.Чекалова, який тимчасово очолив Бібліотеку після від'їзду з Києва до Уфи директора БАН О.Б.Михайличенка⁶. Фонди відправлялися кількома етапами (залежно від ступеня підготовленості скринь з матеріалами та залізничних ешелонів, що були надані АН УРСР). Перший транспорт (8 скринь) з рукописними колекціями дореволюційних установ, що зберігалися в рукописному відділі Бібліотеки АН УРСР, і обладнанням Ін-

ституту будівельної механіки (відповідальним від Інституту призначили Г.Д.Малашенка) був відправлений в 10-х числах липня баржею до Дніпропетровська, а потім у відкритому товарному вагоні по залізниці через Північний Кавказ та Сталінград до Уфи⁷. За даними документів, відповідальним за збереженість бібліотечних фондів цього транспорту був директор Бібліотеки О.Б.Михайличенко. Ф.М.Чекалов залишився в Києві і керував відправкою подальших матеріалів.

Другий транспорт (53 скрині) відходив до Уфи 19 липня 1941 р. з рукописами українських класиків, музичними матеріалами з колекції Розумовських, стародруками (в т. ч. й інкунабулами), газетними фондами та матеріалами кабінету революційної преси. З транспортом на Схід їдуть кілька співробітників БАН УРСР під керівництвом Б.І.Зданевича.

Третій транспорт (252 скрині) з рукописними колекційними книгами бібліотеки Києво-Печерської лаври, Ніжинського ліцею, Церковно-археологічного музею КДА та особистими архівами П.Г.Житецького і О.М.Лазаревського вивезено 26 липня у супроводі М.М.Городкова.

4 серпня під наглядом Н.С.Венгржановської були вивезені кириличні стародруки, цінні видання з мистецтва, естампи, репродукції, плакати, карти, палеотипи, книги громадянського друку XVIII ст. і колекції книг західних видавців (передусім Ельзевірів, Альдів, Плантенів), література з бібліографії, книгознавства, бібліотекознавства, довідкова література, рукописні зібрання наукових товариств та книжкові колекції.

П'ятий транспорт АН УРСР був відправлений 25 серпня 1941 р. із залізничного вокзалу з обладнанням деяких інститутів та частиною бібліотечних фондів, а саме: нотно-музичними виданнями, книжковими зібраннями Софійського собору, Віленського університету, особистими бібліотечними зібраннями видатних діячів культури⁸. Транспорт супроводжували співробітники Інституту будівельної механіки І.Добровольський та С.Малашенко. Відправка здійснювалася в екстремальних умовах (під час бомбардування Києва), через що на залізничному вокзалі залишилося 50—60 скринь з бібліотечним вантажем. Загальні відомості про кількість відправлених скринь невідомі й досі.

Слід зазначити, що не лише відправка, а й транспортування вантажів АН УРСР проходило в скрутних умовах воєнного лихоліття: транспорти зупиняли на станціях, пропускаючи військові ешелони, їх бомбардували, їм змінювали маршрути. Перший і другий транспорти прибули до Уфи одночасно — 3 серпня 1941 р

Скрині БАН були розміщені разом із вантажем Інституту суспільних наук АН УРСР. Останній вантаж прибув восени й був заскладований в приміщеннях, зовсім не пристосованих до зберігання книжок, без охорони, через що співробітники ще й по черзі охороняли ці склади. Основна частина бібліотечних фондів була сконцентрована на старому вокзалі Уфи.

Від 15 серпня 1941 р. розпочалася перша перевірка фондів БАН УРСР, що прибули в евакуацію, і продовжувалася до 15 жовтня цього ж року: було підраховано загальну кількість скринь та кількість книжок, що були в них, без поодинокого їх актування⁹. Перевірка показала, що екстремальні умови відправки фондів призвели до певних втрат: за даними на 30 листопада, до Уфи надійшло 1055 скринь з 1346, підготовлених до відправки (недоставало майже 300). Відомості потрапили у пресу, а згодом у видання «История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР» (К., 1979, с. 100—101).

Нині ж, ґрунтуючись на даних, отриманих із раніше не доступних широкому загалові закритих фондів архівних установ України, в т. ч. перевірочних аркушів звірки наявності окупаційних матеріалів та повоєнних звітів, можна суттєво скорегувати обсяги втрат у бік зменшення (це 50—60 скринь, залишених на вокзалі при відправці останнього транспорту). Перший сумнів у вірогідності даних про загублені скрині полягає у відсутності відомостей про точну кількість відправленого вантажу та загальну кількість книжок і рукописів. В основу звіту Б.І.Зданевича покладені лише дані з листів Ф.М.Чекалова, який керував евакуацією 5 транспортів, а також свідоцтва тих співробітників, що прибули до Уфи. Водночас, у листах Ф.М.Чекалова ідеться лише про перші чотири транспорти, що дійшли більш-менш повністю, незважаючи на вкрай складні умови пересування. Розходження торкаються, головне, останнього вантажу, який лише готувався, а Ф.М.Чекалов уже написав листа.

Отже, бібліотечний вантаж направлявся до Уфи кількома партіями разом з ін. обладнанням АН УРСР, супроводжувався різними відповідальними і формувався залежно від ступеня його підготовки до евакуації у різних відділах. Останній транспорт завантажувався у вагони без представників Бібліотеки. В кожному транспорті містилися і рукописні документи, і книги, і стародруки, й особливо цінні видання, внутрішні описи у скринях були відсутні, умови перевезення екстремальні.

В додатку до звіту Б.І.Зданевича перелічені номери відсутніх скринь. Відомостей про останній транспорт у цьому звіті немає:

Б.І.Зданевич пише, що в зв'язку з відсутністю відомостей про обсяг останнього транспорту, за який відповідали співробітники Інституту будівельної механіки Добровольський та Малащенко, неможливо встановити реальний обсяг відправлених фондів та співставити їх з тими, що прибули¹⁰. Цей транспорт надійшов до місця евакуації значно пізніше від інших вантажів АН. В Уфі скрині розміщувалися в різних складських приміщеннях, непристосованих для зберігання, і певний час були законсервовані.

Перші два транспорти перевірялися в приміщенні Інституту суспільних наук, який розміщувався в Уфі по вул. Пушкіна, 79. Інститутом на той час керував Л.М.Славін, який організував сприятливі умови для роботи. Вантаж складався з 8 скринь рукописів ("гоголіана" та найцінніші рукописи); 15 — кириличних стародруків; 22 — інкунабулів, палеотипів тощо; 15 — кабінету революційної преси; 2 — газетного відділу; однієї скрині — спецфонду.

Найбільша кількість скринь, вивезених третім, четвертим та п'ятим транспортом, була розміщена на складі по вул. К.Маркса, 35, 9 скринь (одна скриня відділу рукописів та 8 — картографічних матеріалів) — по вул. Чернишевського, 42¹¹. З них було перевірено 985 скринь, зокрема:

відділ рукописів — 320 скринь з рукописними колекціями Софійського собору, Києво-Печерської лаври, Київської духовної академії; Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, Київського університету св. Володимира, колекції історичних документів Олександра Лазаревського;

відділ стародруків — 114 скринь з інкунабулами, палеотипами, ельзевірами, кириличними книгами, колекцією Яблоновських, "Rara", а також зібраннями Мошинського — 28 скринь; Мікошевських — 9; Хрептовичів — 17; Софійського собору — 34; "Regia" — 263; Віленського університету — 63; Віленської медико-хірургічної академії — 61.

Крім того, були переглянуті матеріали музичного відділу — 5 скринь; кабінету революційної преси — 21 скриня; бібліографії — 17 скринь; картографії — 19 скринь; відділу образотворчого мистецтва — 7 скринь; бібліотекознавства — одна скриня.

За даними на листопад 1941 р., 9 скринь, які зберігалися на складі по вул. Чернишевського, 42, не були перевірені.

Друга, вже поодиноким перевірка фондів в Уфі була проведена у червні — жовтні 1942 р. Аналіз та співставлення відомостей звіту Б.І.Зданевича та матеріалів перевірки 1942 р. показують, що частина скринь, відсутніх в акті 1941 р., у жовтні 1942 р. вже була облікована. По-перше, враховані ті 9 скринь, що були на складі по

вул. Чернишевського, 42 і не обліковувалися на момент підготовки звіту. По-друге, очевидно, на останньому транспорті, вивезеному пізніше, 5 серпня, з обладнанням Інституту будівельної механіки АН УРСР, частина відсутніх скринь була все ж таки доставлена. За даними другої перевірки встановлено, що в Уфі, окрім 1055, є ще приблизно 100–120 скринь.

Тоді стала відомою й доля знаменитої колекції Бібікова, яка певний час вважалася втраченою. Вона була частково підготовлена до евакуації, але не відправлена до Уфи, імовірно, повернулася запакованою до БАН УРСР, де й простояла в коридорі до 1943 р. В 1943 р. її було вивезено до Німеччини, проте згодом затримано в американській зоні й повернуто до Києва. Через те, що на книжках залишився штамп бібліотеки університету св. Володимира — попереднього місця її зберігання (у 20-х рр. ХХ ст. ця колекція разом з іншими матеріалами Київського університету надійшла до фондів ВБУ), вони потрапили до бібліотечних фондів Національного університету імені Тараса Шевченка.

В Уфі при повторній поодинокій перевірці в 1942 р. було знайдено приблизно ще 50–60 скринь, і тому нез'ясованою є доля лише тих 60 скринь, які залишилися на Київському вокзалі в 1941 р.¹² (Цілком імовірно, що цю партію літератури в перших числах вересня відправити в евакуацію не вдалося.) Очевидно, на вокзалі залишилася частина книг із збірок Віленського університету, Віленської академії та Хрептовичів, бо найбільші лакуни під час перевірки були виявлені серед скринь цих зібрань.

На жаль, доля шостої партії так і залишилася невідомою. Американська дослідниця П.Кеннеді Грімстед пише, не спираючись при цьому на документальні джерела, що ці фонди загинули на шляху до Дніпропетровська.

Існує ще один документ, складений під час окупації в грудні 1941 р. на вимогу нацистської адміністрації Києва. Це звіт працівника Бібліотеки О.І.Полуляха, де він стверджує, що транспортів було всього п'ять. Останній, шостий транспорт, за його припущеннями, був або розбомблений на залізничному вокзалі, або повернутий до філії на Подолі¹³. Крім того, вказувалося, що в Уфу було відправлено 200 тис. книг та рукописів, а 100 тис. книг, які зберігалися у спецфонді Бібліотеки, було спалено перед окупацією¹⁴.

Отже, не викликає сумнівів, що було відправлено п'ять транспортів. (П'ятий транспорт евакуювали неповністю.) Приблизно 60 тек було залишено на вокзалі, оскільки почалося бомбардування міста і їх не встигли завантажити. Загалом до відправки було підго-

товлено шість партій. Можливо, що з шостою мала бути вивезена бібліотека Бібікова, однак вона, як уже було сказано, так і залишилася в приміщеннях БАН запакованою. Теки в кінці 1943 р. були відправлені в Німеччину, однак у зв'язку з тим, що воєнні дії розвивалися дуже швидко, транспорт затримався у Чехо-Словаччині, де був знайдений 3-ю американською армією та відправлений назад, до Києва. Інформація про ці події міститься в архівних документах, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в Києві¹⁵.

Про відправку п'ятьох транспортів є відомості і в документах окупаційного періоду, зокрема, у звіті керівника Центральної бібліотеки (Бібліотеки АН) Й. Бенцінга, який розумів умовність інформації, оскільки про вивезення в евакуацію книжок не було залишено ніякої документації. Є згадки, що під час окупації великі теки з матеріалами, що були підготовлені до евакуації, залишилися в коридорах Бібліотеки і не були вивезені, згодом нацисти їх реквізували та відправили до Німеччини.

В іншому рапорті Й. Бенцінга міститься інформація про те, що в 1943 р. вивезено не лише великий масив економічної, статистичної, географічної та етнографічної літератури, а й одночасно безцінні першодруки та ін. рідкісні книги, зокрема 50 скринь книг із колекції Бібікова, підготовлених до евакуації¹⁶.

Отже, про втрати бібліотечних фондів під час евакуації слід говорити із великим застереженням. Документація обліку фондів в Уфі збереглася не в повному обсязі, оскільки заключного акта із загальними відомостями про поодинокий облік книг в архіві не знайдено, а відомості щодо конкретних видань іноді не зовсім зрозумілі, хоча й повторюються в різних джерелах¹⁷. Реально не з'ясована доля лише 50—60 скринь, що залишилися на вокзалі. Відправлення шостого транспорту перевірити неможливо у зв'язку з відсутністю будь-яких конкретних документів та прямих свідчень. Евакуаційна та повоєнна перевірка й розстановка фондів дали змогу встановити певні лакуни у фондах Віленського університету, колекції Хрептовичів та ін. колекціях, але у зв'язку з відсутністю попередніх заактованих перевірок не можна однозначно стверджувати, що це лакуни воєнного часу. Відомо, що на момент надходження цих зібрань до Бібліотеки усі вони вже були неповні з різних причин¹⁸.

1.1.2. Діяльність АН УРСР та БАН в евакуації та в період повернення з евакуації (серпень 1941 – травень 1944)

В Уфі перший, зимовий, період був дуже важким для АН УРСР: з метою економії матеріальних ресурсів була проведена тимчасова реорганізація та укрупнення її структури, кілька інститутів об'єдналися (були створені Інститут суспільних наук, Інститут історії та археології, Інститут фізики і математики, Інститут зообіології, Інститут мови та літератури тощо). Майно було розміщено в непристосованих приміщеннях, у т. ч. й рукописи Інституту літератури, що ускладнювало роботу з матеріалами¹⁹.

У перший період евакуації Бібліотека була на утриманні Академії як її підрозділ й, цілком закономірно, власного бюджету не мала, тому працював лише читальний зал з матеріалами відкритого доступу.

Необхідно акцентувати на тому факті, що не всі співробітники Бібліотеки, які приїхали до Уфи, залишилися при фондах. Частина з них шукала іншу роботу в зв'язку з відсутністю штатних одиниць після остаточного затвердження евакуаційного бюджету для АН УРСР, де загальні суми фінансування були значно зменшені²⁰. У цей період Бібліотека фактично перетворилася на відділ книжкових фондів Академії.

Було здійснено першу загальну перевірку фондів за скринями, розміщено в читальному залі актуальну для завдань АН УРСР воєнного часу літературу. Нерозібраними залишилися рукописи, колекції та стародруки. В 1942 р. почався облік матеріалу за прийнятою Президією Інструкцією зі складання охоронних описів книжкових фондів БАН, що прибули до Уфи в складі евакуйованого майна²¹.

Війна залишила свій відбиток і на комплектуванні фондів. Втрата зв'язків між регіонами, окупація значної території, відсутність планового фінансування — ось пояснення того, що на рік практично повністю припинилася діяльність Бібліотеки з комплектування й опрацювання фондів, переважна більшість матеріалів була складована в скринях, що прибули з Києва і не розпаковувалися (м. Уфа, вул. Соціалістична, 32). Співробітники працювали неповний робочий день, чергуючи на складах як охоронники. Лише з травня 1942 р. Бібліотека починає працювати повний робочий день²².

У листопаді 1942 р. в зв'язку з покращенням фінансування Академія віднайшла можливість вивести на окремий бюджет деякі найважливіші інститути, зокрема: Інститут геологічних наук, Ін-

ститут клінічної фізіології, Інститут будівельної механіки, Інститут фізичної хімії, Інститут хімії та хімічних технологій та Бібліотеку Академії наук УРСР. Для БАН був затверджений бюджет на 10 штатних одиниць²³. Власне, у цей період і починається силами 8 працівників друга звірка колекційних фондів з метою з'ясування реального їхнього стану.

Водночас починається й організація спочатку вітчизняного та іноземного комплектування, призупиненого на рік, з джерел, що залишилися незруйнованими війною. Оскільки передплата на 1942 р. не могла бути здійсненою, почалося спорадичне поповнення фондів за спеціальними замовленнями зі складів, де зберігалася література з 1941 р. Так була отримана певна кількість матеріалів, що вважалися безплатними примірниками. Зрозуміло, що стан на фронтах наприкінці 1941 — початку 1942 рр. не сприяв процесові постачання літератури навіть з тих видавництв, що працювали в умовах воєнного часу, а також регулярним відносинам із Всесоюзною книжковою палатою та Центральним бібколектором. Хоча Бібліотека й робила спроби налагодити комплектування за адресами, що не потрапили в зону бойових дій, надсилала інформаційні листи та прохання, все ж надходження книжок фактично припинилося.

У середині травня 1942 р. Президія АН УРСР приймає рішення про необхідність відновити комплектування бібліотечних фондів, налагодити обмін літературою та діяльність міжнародного абонементу. Ці процеси починаються зі складання переліку установ, окремих учених, списків необхідних видань США та Великобританії з метою налагодження книгообміну, що доручалося Бібліотечній раді на чолі з віце-президентом АН УРСР, геологом і палеонтологом, директором Інституту геологічних наук АН УРСР Б.С.Чернишовим і керівникам відділень АН УРСР. Також у цьому була задіяна й БАН, яку на той період очолював Б.І.Зданевич, призначений директором замість мобілізованого до діючої армії Михайличенка²⁴. Поновлюється листування з науковими установами та бібліотеками, окремими вченими країн, що були союзниками СРСР у боротьбі проти фашистської Німеччини. У цьому була зацікавлена сама АН, яка почала працювати на оборону Радянського Союзу.

8 червня 1942 р. було відновлено діяльність Української книжкової палати, що тимчасово працювала в Уфі на базі АН УРСР: знову побачив світ "Літопис українського друку", в якому фіксувалися всі українські видання, що виходили в цей період²⁵.

Зрозуміло, що в умовах воєнного 1942 року Бібліотека перш за все здійснювала централізоване укомплектування АН УРСР інозе-

мними журналами. Організація комплектування іноземною літературою здійснювалась через Книжковий відділ АН СРСР, розташований у Москві. Цей відділ контактував з "Міжнародною книгою", а також Всесоюзним товариством культурних зв'язків із закордоном — організаціями, що мали право безпосередньо замовляти книжки в зарубіжних країнах²⁶. Крім того, через згадане вище товариство співробітникам інститутів замовлялися статті для іноземних журналів²⁷.

З весни 1942 р. матеріальний та організаційний стан справ починає поступово покращуватися, і вже в квітні Президія виділяє 2 тис. крб. на придбання рідкісних книжок в крамницях²⁸. Бібліотека активізує свою діяльність і отримує книжки й часописи, замовлені академічними інститутами та вченими. Цілком закономірно, що в той час перевага надавалася книжкам і часописам природничого напрямку, зокрема, фізико-технічним, медичним, хімічним, біологічним, геологічним журналам, що видавалися в наукових центрах, університетах та наукових товариствах країн, з якими був можливим обмін у воєнних умовах. Частина журналів надходила, очевидно, як допомога за підписаною угодою між союзниками²⁹.

Водночас Постпредством України для АН УРСР було виділено 1000 крб. для відбору на складі Всесоюзного об'єднання "Міжнародна книга" видань 1941 р. з таких дисциплін, як біологія, біохімія, геологія, клінічна медицина, математика, будівельна механіка, хімія, фізика, археологія, географія, статистика, історія літератури, бібліографія, бібліотекознавство, мистецтво³⁰.

Обслуговування академічних учених і пересічних читачів Бібліотека почала відразу після перевірки наприкінці листопада 1941 р. Читальний зал був організований у великій аудиторії Уфимського державного педагогічного інституту, де були розміщені фонди відкритого доступу, міжбібліотечний та персональний абонементи. Цілком закономірно, що Бібліотека фактично працювала на Академію та творчі спілки України, що були евакуйовані до Уфи. (З метою концентрації матеріальних ресурсів за постановою РНК УРСР на період евакуації ці спілки були введені до складу АН УРСР як відділи художньої літератури, музичного та образотворчого мистецтва при Інституті суспільних наук АН УРСР.)

Наукові співробітники та представники творчих спілок відразу організували дослідження природних ресурсів, побуту, літератури та мистецтва Башкирії, почали користуватися фондами місцевих бібліотек, налагодили контакти БАН УРСР з башкирськими творчими спілками.

Значна кількість інститутів залишила свої бібліотеки в Києві, через що фонди БАН були єдиним джерелом для наукової та творчої діяльності. Стан воєнних дій на фронтах спонукав учених до напруженої роботи в евакуації. Практично весь персональний склад Академії постійно працював у Бібліотеці вже наприкінці 1941 р. Серед користувачів БАН — економіст К.Г.Воблий, мовознавці М.Я.Калинович та Л.А.Булаховський, математик М.М.Крилов, письменник і літературознавець П.Г.Тичина, ботанік і генетик А.О.Сапегін, металознавець та технолог будівничої механіки Б.Д.Грозін, учений в галузі будівничої механіки М.В.Корноухов, археолог Л.М.Славін, літературознавці П.М.Попов та С.І.Маслов, історик М.Н.Петровський, математик Й.З.Штокало, юрист С.В.Юшков, фольклорист К.Г.Гуслистый та ін. АН УРСР брала участь у роботі експедицій з економічно-географічного вивчення східних районів СРСР з метою виявлення можливостей розміщення тут промислових підприємств, що потребувало попередньої роботи з довідковими виданнями³¹. В 1942 р. почалася підготовка до друку академічних праць і статей, через що користування бібліотечним фондом значно зросло³².

Для концентрації наукових досліджень та економії валюти і збереженості книжкового фонду в червні 1942 р. Академія намагалася зібрати в своїй Бібліотеці іноземну наукову літературу, що була адресована різним установам УРСР, у т. ч. й Наркоматам, розміщеним у Москві. Це питання за ініціативи Б.Д.Грозіна, Б.І.Зданевича та О.О.Богомольця розглядалося на кількох засіданнях Президії. У червні—липні це вдається зробити за рахунок лімітів РНК УРСР³³. Переглядаються списки установ та осіб, з якими можна вести обмін, вони концентруються в Бібліотечній раді та Редакційно-видавничій раді, а потім передаються до Бібліотеки АН УРСР³⁴.

Через Всесоюзне товариство культурних зв'язків із закордоном, евакуйоване у м. Куйбишев³⁵, проводився обмін літературою з англійськими та американськими вченими. Публікації та нові статті, що друкувалися на сторінках часопису "Слов'яни", надходили через Всеслов'янський комітет³⁶.

Обмін літературою поступово налагоджувався: від липня затверджуються нові правила розподілу книжок, одержаних шляхом внутрішнього та зовнішнього книгообміну, іноземна література була знову розподілена між інститутами, а 3 серпня 1942 р. було надіслано вантаж — 407 кг книжок та іноземних журналів для АН УРСР³⁷.

Замовлення літератури здійснювалося у Державній бібліотеці СРСР ім. В.І.Леніна, науковій бібліотеці Народного комісаріату

вугільної промисловості СРСР, Всесоюзній бібліотеці іноземної літератури, наукових бібліотеках Московського, Саратовського, Казанського університетів. Найбільше літератури замовляється для академіків П.Г.Тичини, А.О.Сапегіна, М.М.Крилова, Д.М.Синцова, члена-кореспондента М.В.Корноухова, доктора наук Й.З.Штокала та ін.

14 серпня 1942 р. Президія АН УРСР розглянула питання про роботу інститутів з присвоєння вчених ступенів співробітникам Академії. На серпень 1942 р. в Уфі було захищено 5 докторських і 8 кандидатських дисертацій, підготовлено ще 9 докторських та 13 кандидатських дисертацій³⁸. Майже всі роботи були написані з метою зміцнення обороноздатності країни та на підтримку історико-патріотичного виховання. Бібліотека в цьому процесі забезпечувала бібліотечно-бібліографічну базу.

За списками, які склалися установами АН УРСР, здійснювалися замовлення книжок та проводився книгообмін необхідною літературою³⁹. Враховувалися також і особисті прохання академіків⁴⁰. Після того, як було прийнято рішення про розширення абонементних послуг, вчені могли вільно і безтерміново користуватися книжками. З метою замовлення іноземних часописів Бібліотечна рада листувалася з інституціями АН СРСР для отримання в тимчасове користування довідників з адресами закордонних установ, науково-дослідних інститутів для організації обміну літературою та замовлення наукових видань⁴¹.

Жовтнева сесія АН УРСР 1942 р. проводилася в умовах відносної стабілізації діяльності Академії в евакуації. На той час установа складалася з чотирьох відділень: суспільних наук (інститути мови і літератури, історії та археології, народної творчості та мистецтва, економіки); фізико-хімічного (інститути хімічних і математичних наук, математики й фізики, фізико-технічний, фізичної хімії і хімічних технологій, геологічних наук); біології (інститути ботаніки, зоології і гідробіології, біохімії, клінічної фізіології); технічних наук (інститути будівельної механіки, гірничої механіки, чорної металургії, електрозварювання, енергетики). При Академії працювала Науково-технічна комісія з сприяння обороні, що складалася з шести секцій: економічної, будівництва та будматеріалів, сировинних та енергетичних ресурсів, гірничої, металургійної й хімічної промисловості, сільського господарства.

Спеціально було створено Секцію з відновлення історичних пам'яток культури⁴². Її очолив М.Н.Петровський, а до складу увійшли: К.Г.Гуслистый, Дядиченко, акад. Д.К.Заболотний, письменник П.Й.Панч, художник Шульга⁴³. У березні 1942 р. Б.І.Зда-

невич був завбібліотекою, А.Й.Ряппо — консультантом в Інституті суспільних наук⁴⁴.

Після повідомлення в газеті “Правда” від 11 листопада 1942 р. “Проклятие фашистским разрушителям культуры” про пограбування нацистами бібліотек України і, зокрема БАН, О.О.Богомолець, А.О.Сапегін та Б.С.Чернишев надсилають до редакції спеціальний лист-звернення, в якому з болем зазначалося: “В качестве военных трофеев немцы захватили в Киеве, в Библиотеке Академии наук, редчайшие рукописи восточных литератур — иранской, абиссинской, китайской, ценные рукописи украинской и русской письменности, в т. ч. украинские и русские летописи, книги, напечатанные первопечатником Иваном Федоровым, редкие издания украинских классиков Тараса Шевченко и Ивана Франко. В Киево-Печерской лавре расхищены документы из архива киевских митрополитов и книги из личной библиотеки знаменитого Петра Могилы. Опустошены Львовская, Харьковская, Одесская, Полтавская и другие библиотеки...”⁴⁵

Налагодилося й комплектування вітчизняною літературою через Всесоюзну книжкову палату (від серпня 1942 р. тут було відроджено надсилання нею обов'язкового платного примірника). Усі інші примірники, за Наказом № 562 уповноваженого РНК СРСР з охорони військових таємниць друку, начальника Головліту від 9 серпня 1941 р., надходили безпосередньо від поліграфічних підприємств і редакцій⁴⁶.

Восени 1942 р. було оформлено передплату на 102 найменування періодичних видань і часописів. В першу чергу, природно, надавалася перевага журналам суспільно-політичного змісту, серед яких “Партийное строительство”, “Политпросветработа”, “Пропагандист”, “Спутник агитатора” тощо. Крім обов'язкових довідково-бібліографічних (“Книжная летопись”, “Летопись журнальных статей”, “Летопись газетных статей”), іде передплата на науково-популярні, публіцистичні та літературні журнали (“Новый мир” “Красная новь”, “Интернациональная литература”, “Дошкольное воспитание”, “Знамя”, “Интернациональный маяк”, “Крокодил”, “Наука и жизнь”, “Октябрь”, “Огонек”, “Работница”, “Техника — молодежи”).

Значне місце займали: фахова наукова періодика (“Астрономический журнал”, “Биохимия”, “Ботанический журнал”, “Вестник АН СССР”, “Доклады Академии наук СССР”, “Известия Академии наук СССР”); спеціальні наукові видання (“Журнал общей биологии”, “Журнал микробиологии, иммунологии и эпидемиологии”, “Журнал технической физики”, “Журнал экспери-

ментальної і теоретическої фізики”, “Журнал фізической химии”, “Журнал общей химии”, “Журнал прикладной химии”, “Известия Географического общества”, “Микробиология”, “Почвоведение”, “Советская ботаника”); галузеві часописи різних галузей промисловості та народного господарства (“Автомобиль”, “Внешняя торговля”, “Лесная промышленность”, “Санитарная оборона”, “Совхозное производство”, “Социалистическое сельское хозяйство”, “Текстильная промышленность”, “Фармацевт”, “Вестник электропромышленности”, “Речной транспорт”, “Торфяная промышленность”, “Сталь”, “Уголь”, “Электрические станции”, “Легкая промышленность”, “Строительство дорог”, “Морской флот”) та ін.

Серед замовлень є нові видання, народжені в період війни: “Україна в огні”, “Единение” (антифашистська газета єврейською мовою), “За оборону”, “Летопись Великой Отечественной войны”, «Летопись “Герои Великой Отечественной войны”», “Летопись лозунгов, листовок и плакатов Великой Отечественной войны”, “Война и рабочий класс”⁴⁷. Усі вони нині є раритетами і зберігаються у фондах НБУВ⁴⁸.

БАН брала активну участь у розробці наукових завдань, що їй поставила перед Академією тяжка воєнна доба. Так, інститути фізики й математики, гідрології, будівничої механіки вирішували питання динамічної міцності конструкцій оборонного значення для авіаційного та транспортного машинобудування; Фізико-технічний інститут розробляв проблеми вдосконалення радіолокаційної апаратури, розвідки стратегічної сировини; Інститут електрозварювання працював над розробкою технологій зварювання броньованих сталей, які відразу впроваджувалися у воєнну промисловість; Інститут хімії винаходив нові барвники.

Важливе значення мали розробки природничого напрямку: Інститут біохімії синтезував водорозчинний аналог вітаміна К (вікасол) — ефективний кровоспинний засіб; Інститут мікробіології і епідеміології займався вивченням причин захворювання септичною ангіною, розповсюдженою у 1942 р. на Уралі і в Поволжі; інститути ботаніки та гідробіології провадили дослідження рослин, результати яких могли бути використані в медицині.

Філологи та етнографи укладають “Украинско-русский словарь” та “Русско-украинский словарь”, готують монографію “История украинской литературы”, нариси та статті для популярної серії “Наши великие предки”. Інститут історії працює над чотиритомним “Курсом истории Украины”, збірником “Борьба украинского народа против немецких захватчиков”. У Бібліотеці постійно

працюють кандидати історичних наук К.Г.Гуслистый, М.А.Рубач, М.М.Ткаченко та ін. У грудні 1943 р. Б.І.Зданевича зараховують старшим науковим співробітником (за сумісництвом) в Інститут мови та літератури і він починає опрацьовувати питання українського літературознавства⁴⁹.

13 березня 1942 р. організовано Видавництво АН УРСР (Б.С.Чернишов)⁵⁰, в якому опубліковано праці “Некоторые итоги лечебного применения антиретикюляционной цитотоксической сыворотки” (О.О.Богомолец, 1942); “О лечебном действии антиретикюляционной цитотоксической сыворотки”, а також “Витамин К” (1943), “Борьба украинского народа против немецких захватчиков” (1942), 1-й т. “Истории Украины” (1943 р.), “Славяне в их борьбе с немецким фашизмом и его предшественники” (М.Я.Калинович, С.І.Маслов і П.М.Попов, 1942), а також “Украинско-русский словарь” та “Русско-украинский словарь”, “История украинской литературы” та ін.

Широко практикується організація тематичних книжкових та газетно-журнальних виставок про події на фронтах Великої Вітчизняної війни, до річниць історичних подій, до відкриття наукових сесій, конференцій, загальних зборів АН УРСР, до ювілейних вечорів, присвячених видатним представникам української науки та культури, зокрема Т.Г.Шевченкові, І.Я.Франкові, М.М.Коцюбинському, М.В.Лисенкові, М.Т.Рильському, П.Г.Тичині, І.А.Кочерзі, К.А.Тімірязєву, В.І.Вернадському та ін.⁵¹

У 1943 р., коли у визволених від нацистських загарбників регіонах було налагоджено діяльність видавництв, Бібліотека АН УРСР почала отримувати вітчизняну та іноземну літературу за всіма джерелами комплектування. Всесоюзна книжкова палата знову постійно висилає безплатний примірник московських поліграфічних підприємств. Із Центрального колектора наукових бібліотек Всесоюзного книготорговельного об'єднання надходить платний примірник творів друку. Бібліотека отримує книжки з друкарень більшості видавництв РРФСР та друкарень видавництв УРСР, які тимчасово розміщувалися в Москві, Саратові, Уфі, передплачує два примірники журналів і газет. Від січня 1943 р. регулярно здійснює обмін виданнями з Бібліотекою АН СРСР.

Через крамницю “Українська книга” у Москві (Арбат, 9) за підтримки Постпредства УРСР придбано понад 1500 назв українських видань: книг, брошур, нот⁵².

У квітні 1943 р. РНК СРСР виділяє 12 тис. додаткових асигнувань на передплату літератури з-за кордону. Щомісячно до БАН

надходить понад 4 тис. обов'язкових примірників, закупається 1—2 тис. книг⁵³. За 1-ше півріччя 1943 р. (до переїзду до Москви) вітчизняної літератури надійшло 30042 од. зб., іноземної — 2850 од. зб.⁵⁴ У цілому за 1943 р. Бібліотека отримала 53 938 од. зб. літератури, з них 15 171 книга, 6502 назви журналів, 32 258 окремих журналів, провела каталогізацію іноземної літератури, підготувала 28 виставок тощо⁵⁵.

Розглядаючи діяльність Бібліотеки в умовах евакуації, слід відзначити й те, що, крім безпосередньої роботи в БАН, бібліотекарі разом з іншими працівниками АН залучалися до праці на лісозаготовках, до збирання врожаю в приміському господарстві, мобілізувалися на сільськогосподарські роботи до Чишминської селекційної станції та Удряцького тваринницького господарства. Заробітна плата частково видавалася натуральними продуктами на кількість відпрацьованих трудовнів⁵⁶.

Поступове звільнення окупованих територій привело до того, що 9 травня 1943 р. РНК СРСР прийняла постанову про переведення установ АН УРСР до Москви⁵⁷.

28 серпня 1943 р. перші вагони з обладнанням АН УРСР та фондами Бібліотеки були відправлені до столиці СРСР. Наприкінці 1943 — початку 1944 рр. Бібліотека з фондами розміщується в будинку колишнього Державного педагогічного інституту ім. Карла Лібкнехта, а співробітникам для помешкання надають готель "Балчуг"⁵⁸.

У січні 1944 р. БАН отримала 44 020 крб. на комплектування фондів і почала відшукувати обов'язкові примірники за 1941 р., які свого часу їй не вдалося отримати повністю. Також, користуючись власним тимчасовим перебуванням у Москві, вона організувала передплату та придбання актуальної літератури відповідно до наукової тематики інститутів АН УРСР, активно поповнювала фонд за картотекою дезидерати⁵⁹. У травні 1944 р. евакуйовані фонди та співробітники Бібліотеки повернулися до Києва.

Період евакуації був дуже складним для Бібліотеки. З вкрай обмеженими кадрами, в умовах, непристосованих для розгортання нормальної діяльності, вона все ж провадила роботу із забезпечення збереженості фондів, організації їх комплектування та використання. Громадським подвигом можна назвати працю маленького колективу бібліотекарів, які повернули до зруйнованого війною Києва і ті фонди, які були вивезені в евакуацію, і ті, що їх вдалося укомплектувати за період 1942 — початку 1944 років.

**1.2. БІБЛІОТЕКА (АКАДЕМІЧНА БІБЛІОТЕКА,
ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА РЕЙХСКОМІСАРА УКРАЇНИ,
КРАЙОВА БІБЛІОТЕКА).**

**НАЦИСТСЬКА БІБЛІОТЕЧНА ПОЛІТИКА
В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ КИЄВА (1941—1943)**

**1.2.1. Перший період нацистської окупації Києва
та загальна політика
щодо культурних цінностей в Україні**

У період 1941—1943 рр. Бібліотека АН УРСР фактично була розірваною між Києвом, де залишилися основні фонди та переважна більшість співробітників, і Уфою, куди була евакуйована АН разом із своїм книгосховищем.

Період окупації нацистами Києва є дуже важливим для історії БАН і бібліотечної справи України загалом. Хоча частина найцінніших фондів і була вивезена до Уфи, у Києві все ж лишився величезний бібліотечний масив. За два роки гітлерівська влада спричинила масштабні руйнації матеріальних ресурсів, нанесла величезних моральних збитків, що відбилися на подальшому розвитку країни. Загалом, бібліотеки постраждали внаслідок фізичного знищення їхніх фондів під час воєнних дій, невиправданих реорганізацій в період окупації, цілеспрямованого вивезення фондів на Захід внаслідок грабіжницької політики нацистів, а також вимушеного перерозподілу їх після війни. Архівні та бібліотечні цінності, повернені з американської зони окупації в 1944—1946 рр., не проходили відповідного документального оформлення і тому деструктивні процеси щодо загального бібліотечного фонду України продовжувалися й після окупації. Наша історія втратила багато органічно укладених масивів бібліотечних, архівних і музейних цінностей як матеріальних, так і духовних.

У зв'язку з обмеженим доступом до німецьких окупаційних архівів історія бібліотек цього періоду стала об'єктом дослідження лише в 1990-х рр., що, правда, з огляду на долю культурних цінностей, вивезених під час Великої Вітчизняної війни за межі СРСР.

Бібліотечна політика нацистів на території України мала свою специфіку і передбачала структуру управління бібліотеками, підпорядковану завданням німецької влади на окупованих землях. Характеризуючи основні завдання Рейху, слід відзначити, що вони були спрямовані на використання книжкових багатств в інтересах Німеччини. Функціонування бібліотек для задоволення

потреб населення було припинене, хоча нацисти заздалегідь і планували відкрити на окупованих територіях кілька масових бібліотек для дорослих та дітей.

Основним джерелом вивчення цього періоду є архіви окупаційної адміністрації, що залишилися на території України після відходу нацистів і нині зберігаються в ЦДАВО України, ДАКО, Державному архіві Київської обл., ЦДІАЛ України.

Архів Бібліотеки надзвичайно скупо висвітлює цей період. До 90-х рр. окупаційні архівні документи зберігалися у спецфондах і, як уже зазначалося, до наукових досліджень не залучалися, і тому історія бібліотек і в період окупації не досліджувалася.

Переважна більшість статей про бібліотеки та їхню діяльність під час війни спиралася на газетні статті та агітаційні публікації періоду війни і повоєнного часу, матеріали Республіканської надзвичайної державної комісії про злочини німецько-фашистських загарбників, які значною мірою мали однобокий характер⁶⁰. Збірникам документів та дослідженням радянських істориків про Велику Вітчизняну війну був притаманний ретельний підхід до вибору матеріалів: про період окупації писали дуже стисло⁶¹, а в підручниках та загальних працях з питань історії бібліотечної справи він згадувався побіжно. Огляди 80-х рр. (зокрема, Н.Ф.Королевич та З.В.Гімальдінової⁶²) мали лекційно-узагальнюючий характер. У 90-х рр. над поверненням в Україну культурних цінностей працювали О.Корнієнко, О.Александрова, Л.Андрієнко, Г.Ковач, Ю.Лазаренко, І.Лосієвський, М.Воробей, Н.Малолетова та ін. Матеріали про втрати бібліотек під час війни та в період окупації України, які вони використовували, носили постановчий характер і ґрунтувалися на документах відомчих архівів бібліотек (здебільшого на актах про втрати фондів під час окупації, що були складені бібліотечними комісіями) та вказаної Надзвичайної комісії⁶³.

Деякі публікації містили архівні відомості, але без посилань на конкретні справи та листи⁶⁴. На жаль, переважна більшість авторів статей не враховувала опубліковані німецькими дослідниками матеріали⁶⁵, хоча в Німеччині останнім часом тотальній грабіжницькій діяльності команди штурмбанфюрера СС барона Еберхардта фон Кюнсберга приділяється дуже багато уваги⁶⁶. Як правило, в роботах, присвячених втратам матеріальних та духовних цінностей, бібліотечні фонди згадуються лише побіжно⁶⁷. Недостатнє вивчення даної проблеми породило низку помилок, наприклад, щодо претензій про вивезені цінності, які насправді вже давно перебувають на території України, але потрапили до

інших бібліотек, архівів чи музеїв⁶⁸. Так, частина Бібіковського книжкового зібрання, що зберігалось до війни у БАН УРСР, була вивезена в Німеччину, але після повернення потрапила до фондів Київського університету. До втрат були віднесені й фонди колекції Д. та В.Юзефовичів, І.В.Луцицького та Д.С.Трощинського, які в 1932 р. внаслідок купівлі перемістилися з фондів Київської обласної бібліотеки ім. ВКП(б) до БАН УРСР із старим штампом⁶⁹.

Стосовно долі фондів БАН уже є початкові розробки Н.І.Малолетової та Л.А.Дубровіної, деякі загальні факти висвітлені в публікаціях Т.Себти. Важливі (хоча й неповні, за власним зізнанням авторки) архівні матеріали подала в своїх працях американська дослідниця радянських та пострадянських архівів Патриція Грімстед, яка за допомогою українського історика Г.Боряка збрала документальні свідчення про переміщення архівів під час Другої світової війни⁷⁰. Маючи доступ до німецьких та американських архівів, вона опублікувала змістовні збірники про долю трофейних фондів радянських книго- та документосховищ⁷¹. Отже, історію бібліотек України та Києва і долю бібліотечних фондів цього періоду ще недостатньо висвітлено⁷².

Для вивчення довоєнного формування та розвитку фондів БАН УРСР дослідники переважно користувалися документами відомчого архіву Бібліотеки, архіву Президії НАН України й Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Висвітлення стану бібліотеки періоду окупації Києва потребує залучення архівних джерел (у першу чергу, з фондів київських архівів) окупаційної влади, які зберігаються в ЦДАВО (фонд 3206 — рейхскомісара України та фонд 3676 — Оперативного штабу рейхсміністра окупованих східних областей Розенберга⁷³), Державному архіві Київської області (ДАКО) (фонд Р-2356 — Київської міської управи; фонд Р-2412 — Музею-архіву переходової доби). Ці документи було відкрито лише в 90-х рр.

У період окупації БАН була реорганізована спочатку в Центральну бібліотеку рейхскомісара України, а потім у Крайову — при Київському управлінні архівів, бібліотек, музеїв. За задумом окупаційної влади, по-перше, її раритети мали б поповнити наукові бібліотеки Рейху, а по-друге, вона повинна була обслуговувати потреби й завдання нацистської влади в Україні.

Найціннішими для висвітлення історії БАН періоду окупації є фонди рейхскомісара України та Оперативного штабу Розенберга. Тут містяться документи, що розкривають основні напрями й

зміст бібліотечної політики Рейху щодо окупованих територій: заснування Центральної та Крайової бібліотек, Центрального книгосховища при Рейхскомісаріаті України; матеріали обліку, обстежень та реорганізацій бібліотек України рейхскомісаром; звіти, документи про конфіскацію книг, переліки книг, що надсилалися до Німеччини і які надійшли до західно-європейського відділу штабу Розенберга, відомості про каталогізацію та переміщення фондів тощо; запити про вантажі, що прибули до штабу, супровідні листи до вантажів; інструкційно-методичні матеріали тощо; звіти та доповідні записки щодо діяльності робочих груп в окупованих “східних областях”, доповідні записки стосовно підготовки до вивозу літератури, циркуляри-вказівки для роботи в бібліотеках, архівах і музеях за окремими темами; відомості про закриття доступу до літератури, списки заборонених книжок, німецькі газети, які видавалися на Україні, плани укомплектування бібліотеки Розенберга в Берліні за рахунок фондів бібліотек України, переліки книг, вивезених у 1943 р., доповіді щодо інвентаризації книг, вивезених з окупованих областей України в 1941 р.; матеріали про переїзд управління Рейхскомісаріату до Кам’янця-Подільського тощо.

Документи фонду Київської управи, хоча й значно менші за обсягом, але ж іноді додають інформації про збереження книжкових фондів і долю державних та церковно-богословських бібліотек, містять стенограми пленумів управи, матеріали про наявну кількість бібліотек і їхню роботу, відомості про установи, що існували в Києві в період окупації, про діяльність Музею-архіву переходової доби, а також звіти про роботу БАН та про стан Центральної бібліотеки у Києві, організацію бібліотечок для українських робітників, що працювали в Німеччині тощо.

У невеликому за обсягом фонді Музею-архіву переходової доби (квітень—вересень 1942 р.) можна знайти документи не лише про діяльність самого музею, а й передачу до нього рідкісних книг для виставок, окремі матеріали про стан та діяльність бібліотек і музеїв м. Києва тощо. Дуже обмежені матеріали щодо окупаційного періоду збереглися і в архіві НБУВ, зокрема, матеріали про втрати під час війни, звіт про діяльність бібліотеки в 1941—1943 рр., документи про облік фондів після окупації, листування тощо.

Нацистська політика щодо культурних цінностей на окупованій території України була відображенням загальної політики Третього рейху. На першому етапі пограбування цінностей обґрунтовувалося історичною місією німецького народу як носія європей-

ських цінностей, спрямованою на “захист культурних цінностей від азіатського та більшовицького впливу”. З цього починалися декларації Цивільного управління, створеного Гітлером. 1 вересня 1941 р. були засновані рейхскомісаріати Остланду та України. На чолі Цивільного управління стояв рейхсміністр окупованих територій А. Розенберг, а рейхскомісаром України був призначений гауляйтер Е. Кох⁷⁴. Останній, заступаючи на посаду, виголосив: “Ми захищаємо сьогодні культурні цінності всього світу, в руках німецького солдата перебуває їх доля”⁷⁵.

Ця політика “захисту” була влаштована після того, як німецькі експерти високо оцінили світове значення культурних цінностей на окупованих територіях і почали протистояти військовикам, які не вважали за потрібне аналізувати важливість культурних об’єктів. Адже в наказі командуючого VI німецькою армією Рейхенау “Про поведінку військ на Сході” від 13 листопада 1941 р. для німецьких військ, які займали територію України, зазначалося, що “ніякі історичні або культурні цінності на Сході не мають значення”, а архітектурні споруди та будівлі розглядалися винятково як можливі приміщення для розташування казарм (окрім заздалегідь обумовлених промислових об’єктів)⁷⁶. Тому в перші місяці війни частина бібліотек України постраждала як від воєнних дій, так і від розміщення в них військовиків.

Повне усвідомлення військовиками значення бібліотек як скарбниць національної й світової культури, а також важливого джерела пізнання місцевої історії, матеріальних ресурсів та економіки все ж стало визначати політику щодо них лише після того, як фронт поступово переміщувався на Схід.

Після оцінки експертами різного профілю культурних цінностей України бібліотеками зацікавилася багато конкуруючих між собою організацій і відомств, які належали до окремих військово-політичних структур фашистської Німеччини. Це — передусім представники вермахту, Міністерства закордонних справ, Міністерства окупованих східних областей, СС, націонал-соціалістичної партії та ін.

У перші дні окупації бібліотеки та архіви одразу ж брала під охорону військова адміністрація, їх опечатували уповноважені представники військової групи. В Україні при групі армій “Південь” діяв уповноважений від Пруської державної бібліотеки д-р Вернер Шміц, який провів обстеження бібліотек Києва, Бердичева, Житомира в жовтні 1941 р.⁷⁷ Одночасно з ним працювала команда уповноваженого шефа військових архівів полковника фон Гьодля. Обидві ці команди повинні були забезпечити на окупава-

ній території збереження потрібних їм об'єктів від “вандалізму й розграбування”, і в той же час конфіскацію важливих архівних та бібліотечних матеріалів воєнного характеру. Вони просувалися разом із передовими військовими частинами, і тому їхні звіти містять важливу інформацію про стан бібліотек і архівів у перші дні окупації⁷⁸.

Крім груп армій “Південь”, діяла в Україні оперативна команда VI відділу “G” Головного імперського управління безпеки під керівництвом унтерштурмфюрера СС д-ра фон Гена. Основним її завданням було забезпечення економічною, технічною, краєзнавчою літературою та статистичними матеріалами дослідницькі інститути свого управління⁷⁹.

Найактивніше діяв батальйон СС під командуванням Кюнсберга, що був безпосередньо підпорядкований Міністерству закордонних справ Німеччини і пересувався разом із передовими частинами вермахту. Він мав у своєму розпорядженні чотири роти і науковий штаб, укомплектований першокласними спеціалістами з різних галузей знань. Зондеркоманда Кюнсберга “Потсдам” мала підгрупи в Києві, Львові, Одесі, Харкові, Криму і діяла в межах військової групи армій “Південь” в Україні. Вони першими з'явилися в бібліотеках, архівах, музеях і в цей період фактично хазяйнували безконтрольно⁸⁰.

Керівником групи “Потсдам” був д-р Пацак, а консультантами-спеціалістами з окремих економічних, політичних та військових дисциплін — оберштурмфюрер СС д-р В.Краллерт, унтер-оберштурмфюрери СС — д-р Паульсен, д-р Лібен, д-р Прюссман і представник географічної служби д-р Козак⁸¹. У звіті оберлейтенанта Шміца, уповноваженого з питань бібліотек, книжкових фондів при Штабі командуючого тилом південних областей, поданому в Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга, вказувалося, що команда Кюнсберга вже похазяйнувала в бібліотеках, передусім у БАН⁸².

Крім того, в Україні з відбору культурних цінностей і, в тому числі бібліотечних, активно працювали спеціальні команди СС науково-дослідного товариства “Спадщина” та воєнізовані геологічні групи, що цікавилися передусім географічною, геологічною літературою та архівними матеріалами.

Однак основне значення мала діяльність Оперативного штабу, створеного ще в 1940 р. спеціально для експертизи, аналізу та конфіскації культурних цінностей на східних територіях. Оперативний штаб рейхсміністра окупованих східних областей А.Розенберга⁸³, головного ідеолога нацистської партії, призначеного на поса-

ду рейхсміністра 17 липня 1941 р., який потрапив в Україну пізніше вермахту, військ СС та ін. команд.

Занепокоєний діяльністю передусім команди Кюнсберга, вже 3 жовтня 1941 р. в офіційному листі до рейхскомісара України Е.Коха Розенберг висловив намір направити до Рейхскомісаріату України робочу групу Оперативного штабу, яка мала б взяти під контроль ті культурні цінності, що становлять інтерес для націонал-соціалістичного руху і для “дослідження ідейних противників націонал-соціалізму та націонал-соціалістичного дослідження”. У листі пропонувалося заборонити без особистого дозволу рейхсміністра вивозити будь-які культурні цінності з території Рейхскомісаріату і зберігати “державне управління музеями й бібліотеками недоторканим, залишивши за Оперативним штабом право огляду та інвентаризації”⁸⁴.

Нацистські експерти бібліотечної справи почали активно діяти на всій окупованій території України. З одного боку, вони вживали заходів щодо запобігання знищенню книжкових колекцій з метою поповнення скарбів Рейху; з іншого, плануючи встановити свою владу на тривалий час, вони відокремлювали ті книжкові фонди, що становили особливий інтерес для вивчення більшовизму як ідеології та ін. політичних течій. Крім того, деякі відомства були зацікавлені в літературі, що містила економічні та історичні відомості про розвиток України та її населення, природні ресурси тощо, з метою організації управління окупованими територіями. Нарешті, книжкові фонди розглядалися ними як загальноінформаційні джерела, тому велике значення надавалося будь-яким енциклопедичним та довідковим виданням, науково-технічній літературі з усіх галузей знань, які обліковувалися у повному обсязі, без винятків.

Література ідейно-політичного напрямку відбиралася з книгозховищ України для спеціальних бібліотек Рейху, передусім бібліотеки Вищої школи, які повинні були стати базою для різнобічних наукових досліджень в інститутах Німеччини. Мета досліджень — довести перевагу націонал-соціалістичної доктрини над ідеологіями інших країн. Для цього склалися спеціальні розшукові каталоги.

Оперативний штаб був покликаний ідеологічно обґрунтовувати загарбницьку політику нацистської Німеччини та розв’язаної нею війни. Тому він був наділений широкими повноваженнями щодо культурних цінностей — правом досліджувати їх як політичні й ідеологічні матеріали противників націонал-соціалізму та правом конфіскації⁸⁵.

Численні розпорядження Верховного командування вермахту, а також самого Розенберга про завдання його Оперативного штабу були посилені наказом фюрера від 1 березня 1942 р. про повноваження А. Розенберга відносно конфіскації й використання культурних цінностей в окупованих східних областях⁸⁶. Оперативному штабові надавалося право перевіряти бібліотеки, архіви та ін. установи й вилучати “матеріали бібліотек, архівів, лож та інших ідейних і культурних установ усіх видів, досліджувати їх для ідейних завдань НСНРП та майбутніх наукових досліджень Вищої школи”. Під виглядом того, що “євреї, масони та інші пов’язані з ними ідейні противники націонал-соціалізму є винуватцями теперішньої направленої проти рейху війни”, під це розпорядження попадали також безпосередньо культурні цінності, які були власністю окремих громадян, у тому числі євреїв, а також осіб нез’ясованого походження⁸⁷.

Оперативний штаб був утворений як окрема самостійна організація, керівництво якою здійснювалося через рейхсканцелярію, що контролювала діяльність усіх служб рейхсляйтера. Він складався з Управління штабу в Берліні, яке очолював штабсфюрер Герхардт Утікаль, та розгалуженої системи відділів, груп, зондеркоманд і зондерштабів. Працівники зондерштабів були висококваліфікованими фахівцями в різних галузях знань. Загалом у структурі штабу працювало 11 зондерштабів, які охоплювали майже всі галузі науки й культури, виконували роль своєрідного інтелектуального центру — на відміну від робочих груп як організаційних і виконавчих центрів⁸⁸.

Отже, Головна робоча група України при штабі Розенберга, що була організована 3 жовтня 1941 р., контролювала території Східної й Південної України, Криму та південних областей Росії і налічувала за станом на березень 1943 р. п’ять робочих груп: Києва, Харкова, Криму (з центром у Сімферополі) та Дніпропетровська. Керівником групи було призначено гауптсляйтера Франца Зейбота, а від 10 серпня 1942 р. — Георга Антона. Водночас на території України діяли чотири зондеркоманди — в Одесі, Мелітополі, Миколаєві та Чернігові⁸⁹.

Від робочих груп вимагалися регулярна щомісячна, точна та повна звітна документація й облік кожного культурного об’єкта і постійний контроль за його станом⁹⁰.

Оперативним штабом була створена так звана Східна бібліотека, що мала стати бібліотечним центром з вивчення історії та культури народів, які населяли “східний простір” — росіян, українців, білорусів, прибалтійців, а також дослідження ідей та практи-

ки більшовизму. Її дирекція та книгосховище розміщувалися в Берліні, а філія — у Києві.

Формування фондів Східної бібліотеки було розпочато взимку 1941/1942 р. в Ризі, а в травні основні її матеріали частково були перевезені до Берліна. У цей період найбільша робота з відбору книг до бібліотеки провадилася в Харкові, головним чином у Науковій державній бібліотеці ім. В.Г.Короленка, та в Києві, в тодішній Київській державній обласній бібліотеці ім. ВКП(б) (нині Національна парламентська бібліотека України). Для Східної бібліотеки в Берліні з окупованих територій колишнього СРСР, у тому числі й України, було вивезено понад півмільйона книг. Наприкінці 1943 р. вона була переміщена з Берліна до Ратібора (польське м. Рацібуж), розташованого в Сілезії, за 80 км від Катовіц⁹¹.

У зв'язку з тим, що політика Рейху стосовно бібліотечної справи передбачала наявність діючої центральної бібліотеки на окупованих територіях, вирішується організувати спеціальне книгосховище в Києві як філію Східної бібліотеки, головним приміщенням якої було обрано БАН. Тому грабіж БАН було певний час призупинено.

До організації філії були залучені всі робочі групи Оперативного штабу. У Києві її передбачалося створювати на основі бібліотек Харкова, Дніпропетровська, Києва, Криму, а книгосховище мало дублювати основний фонд Східної бібліотеки в Берліні. Тому кращі за станом або наявні в одному числі примірники концентрувалися в Берліні, а дублети — у Києві. Штабові надавалося право діяти в ролі як цивільного, так і військового управління. За наказом вищого командування вермахту зондеркоманди ввійшли до тилкових частин. Їм належало носити коричневу форму з відповідними відзнаками⁹².

Діяльність Оперативного штабу була підпорядкована також інтересам партійного відомства Розенберга та Вищої школи, проєкт створення якої як майбутнього партійного університету був розроблений Розенбергом і схвалений Гітлером ще в 1939 р. Вища школа офіційно мала стати "центром національно-соціалістичного дослідження, навчання та виховання" і провадити дослідження в галузі генетики, з расового питання, походження арійської нації та її історії, з питань релігії, історії, філософії тощо. Заснувати її планувалося після закінчення війни, а до того Розенбергу доручалося провести дослідницькі підготовчі роботи та створити бібліотеку⁹³. У 1939 р. засновано Центральну бібліотеку Вищої школи та цілу низку науково-дослідних інститутів, першим з яких (Інститут вивчення єврейського питання) був від-

критий 26 березня 1941 р. у Франкфурті-на-Майні (Німеччина), куди надійшло за період окупації лише з Києва понад 100 тис. примірників видань⁹⁴.

До системи Вищої школи належали також Інститут німецької етнографії, Інститут релігієзнавства та Інститут біології і расової теорії. Від 1939 до жовтня 1942 р. Центральну бібліотеку Вищої школи очолював д-р Вальтер Гроте, розміщувалася вона в Берліні, а в жовтні 1942 р. переїхала до австрійського міста Анненгейма, недалеко від якого в монастирі містечка Танценберга в 1943 р. було організовано велике книгосховище⁹⁵.

Відповідно до сказаного вище визначилися три основних напрями діяльності з відбору та переміщення бібліотечних фондів України до Оперативного штабу Розенберга, а саме: література з юдаїки; відповідно до завдань — література для Центральної бібліотеки Вищої школи та інститутів, що входили до її системи; література для Східної бібліотеки.

У подальшому, 7 грудня 1942 р., в областях цивільного підпорядкування на території Рейхскомісаріату України з метою управління, охорони та збереження від розкрадання культурних цінностей, в першу чергу, іншими нацистськими організаціями, було створено Крайове управління архівами, бібліотеками та музеями. Оперативний штаб Розенберга був своєрідним попередником цього управління і в майбутньому мав з ним тісні зв'язки⁹⁶.

Керівництво Крайовим управлінням було доручено директорі Берлінського державного архіву д-ру Георгу Вінтеру. Підпорядковуючись Рейхскомісаріату України та Архівному управлінню Рейху, він водночас був представником штабу Розенберга⁹⁷.

Однією з головних причин утворення Крайового управління було прагнення рейхскомісара України дещо обмежити повноваження Оперативного штабу в розпорядженні культурним майном України. Співробітники бібліотечного відділення новоствореного управління почали з обстеження бібліотек: робився опис приміщень, фондів, висвітлювалася евакуація або знищення бібліотечних фондів більшовиками, список персоналу, використання фондів німецькими службами. Вся ця інформація заносилася до спеціальних картотек⁹⁸. Але БАН, хоча й підпорядковувалася певною мірою Управлінню, все ж була на особливому положенні.

1.2.2. Конфіскація бібліотечних фондів нацистами.

Проведення обліку академічних і наукових бібліотек у Києві

Як зазначалося, нацисти обрали БАН основним книгосховищем, що мало б дублювати бібліотеку Вищої школи, не випадково, бо після часткової її евакуації ще залишалася значна кількість бібліотечних фондів, каталогів, картотек та обладнання. Бібліотека не постраждала внаслідок воєнних дій в 1941 р., але безпосередньо після захоплення Києва 19 вересня 1941 р. і до налагодження окупаційного режиму в головному її приміщенні розмістилася казарма для німецьких солдат, які по-варварському обходилися з книжками, каталогами й бібліотечним обладнанням, пристосовуючи їх для облаштування власного постою⁹⁹. Зокрема, вони використали для опалення не лише меблі, а й майже 7 тис. книжок (у т.ч. з відділу міжнародного книгообміну — 5 тис.), надзвичайно цінний для наукової бібліотеки каталог розкритих псевдонімів, криптонімів та антонімів, який налічував 18 тис. карток. Також були частково знищені робочі картотеки періодичних і серійних видань (5 тис. карток)¹⁰⁰.

Майже одночасно з передовими німецькими підрозділами у Києві з'явилися представники Кюнсберга. Наприкінці вересня 1941 р. вони заснували в місті свій опорний пункт і розпочали діяльність з конфіскації культурних цінностей, у тому числі й у БАН¹⁰¹. Об'єкти, потрібні команді Кюнсберга, опечатувалися, на спеціальних оголошеннях з червоними позначками Міністерства закордонних справ був напис: "Взято під контроль групою Кюнсберга за дорученням рейхсміністра. Вхід заборонено". Лише після того, як команда свою роботу закінчувала, мали право працювати інші служби¹⁰². Хоча така тактика викликала незадоволення конкуруючих служб, Кюнсберг, маючи такого могутнього заступника, як Ріббентроп, ігнорував усі протести з цього приводу, передусім Оперативного штабу Розенберга. Слід враховувати й те, що команди Кюнсберга працювали на армію, різні німецькі установи та приватних осіб і лише пізніше передали частину фондів для бібліотеки Вищої школи.

Спочатку зондеркоманди Кюнсберга переглянули фонди бібліотек колишніх урядових і партійних установ, з яких вивезли переважно літературу з питань економічної статистики, таблиці про структуру промисловості й засоби виробництва. Ця література разом з окремими картами була негайно надіслана до Берліна. Військові матеріали, зокрема карти переправ через Дон і Волгу, були

передані безпосередньо уповноваженим військових груп “Південь”. Представники вищого командування військової геології одержали значний масив геологічної літератури про Донбас та Урал. Були обстежені також фонди бібліотек наукових інститутів, церков, соборів та музеїв¹⁰³.

Зондеркоманди Кюнсберга працювали дуже інтенсивно. Рейхс-комісаріат у жовтні—грудні організував перевірку стану бібліотек академічних інститутів, Політехнічного інституту, Університету, Центральної медичної бібліотеки та ін. установ після вивезення книжок зондеркомандою Кюнсберга під керуванням д-ра Паульсена, що дала змогу з’ясувати реальну картину втрат.

На середину грудня 1941 р. статистика по бібліотеках мала такий вигляд:

Університетська бібліотека налічувала 140 тис. книг з основного відділу; 651 назва ілюстрованих журналів, 200 пореволюційних газет, 1000 іноземних назв з відділу періодики; 220 тис. підручників студентського відділу; близько 100 тис. книг з 13 спеціалізованих кабінетів¹⁰⁴.

Бібліотека Політехнічного інституту мала бл. 500 тис. томів технічної літератури з різних природничих галузей знання.

У Сільськогосподарській бібліотеці було бл. 200 тис. томів, а в Юридичній бібліотеці — 30—40 тис.

Центральна медична бібліотека складалася з 200 тис. видань, ще 46 тис. книг зберігалось у чотирьох книгосховищах міста (серед них — 26 тис. книг старих видань латинською, грецькою, німецькою та іншими мовами), існував фонд машинописних дисертацій.

У Технічній бібліотеці було 250—300 тис. од.зб., багато іноземних журналів. До неї входила також бібліотека Авіаційного інституту.

Історична бібліотека, що розташована на території Києво-Печерської лаври, мала 180 тис. т., серед яких багато релігійної літератури, книг латинською, польською, німецькою мовами, надрукованих в Західній та Центральній Європі, цінні приватні колекції (бібліотека митрополита Флавіана, колекція Потоцького, Маклакова), численні стародруки¹⁰⁵. Лаврські фонди були передані в Оперативний штаб для подальшого відправлення до бібліотеки Вищої школи¹⁰⁶.

У січні 1942 р. було ревізовано бібліотеку Держплану в Раднаркомі, де виявили понад 100 тис. од.зб., та багато ін.¹⁰⁷

Найприскіпливіше обстежувалися фонди установ АН та її головної бібліотеки — БАН. Ще 12 жовтня 1941 р. д-р Краллерт до-

повідав у Берлін представникові Міністерства закордонних справ Німеччини д-ру Лютеру, що в Києві конфісковано надзвичайно багатий матеріал: "...тільки в інститутах Академії наук і Академічній бібліотеці було переглянуто 3 млн книг з питань краєзнавства; цей матеріал дотепер перевищує у 10 разів аналогічний матеріал з Риги і все більше зростає, незважаючи на детальний перегляд. Конфіковано бл. 8 тис. книг і приблизно 5 тис. географічних карт"¹⁰⁸. Найціннішими серед них Лютер вважав (що, до речі, має важливе значення для оцінки стратегічних планів Гітлера) відомий новий атлас про Мурманську область з багатьма економічними та географічними даними і супровідним текстовим томом, кілька геологічних карт Донецького басейну з реєстрацією нових родовищ корисних копалин, нову, лише тільки надруковану, адміністративну карту України, а також спеціальні карти Ірану.

Крім того, було вивезено велику кількість радянських атласів і енциклопедій, а також статистичних матеріалів і топографічних словників. Велика увага приділялася матеріалам з питань видобутку та переробки сировини й виробництва каучуку¹⁰⁹.

Представник географічної служби д-р Козак у своєму звіті від 10 листопада 1941 р. зазначав, що кількість книжок, перевірених зондеркомандою в Києві, коливається від 4 до 5 млн. Конфіковано багато повних комплектів періодичних і серійних видань з питань геології і суміжних наук, етнографії, антропології, економічної географії, геодезії, карти. Козак навіть поставив перед собою завдання передивитися протягом жовтня приблизно 3 млн книг, які лежали в стосах. Серед вилучених книг він особливо відзначає найстаріший російський атлас ("Кіролов"), "Академічний атлас світу" (1737 р.), учбовий атлас Росії (1745) — у багатьох примірниках, окремі карти Росії (1550), три примірники географії Росії (1627) тощо. За даними експертів Кюнсберга найбільш значні й цінні зібрання карт були виявлені в ящиках, які бібліотеки академічних інститутів підготували для евакуації в Уфу, але за браком часу не відправили¹¹⁰.

Фонди БАН, що розміщувалися в будинку Володимирського собору, були переглянуті 30 жовтня 1941 р. Представники команди зазначали, що в соборі від підлоги до стелі зберігаються мільйони книг переважно релігійного характеру та журнали. Від 6 листопада зондеркоманда Кюнсберга працювала у філії БАН на Подолі, де було велике зібрання гебраїки та юдаїки (за станом на 1939 р., єврейські колекційні фонди складали 250 576 од.зб. і становили значну історико-культурну цінність)¹¹¹. Козак звітував, що, незважаючи на затримку очікуваних матеріалів з Одеси, Харкова та приба-

лтійських країн, київське зібрання є найзначнішим і для його належного розстановлення потрібне особливе приміщення. Підкріплюючи високу оцінку матеріалів БАН, д-р Козак писав, що була виявлена рукописна географічна карта часів Петра I.

10 листопада зондеркомандою Кюнсберга, не враховуючи матеріалів для Географічної служби, було упаковано 370 ящиків з культурними цінностями для відправки до Берліна (230 ящиків на той час уже було вивезено вантажівками до Житомира, а звітти — залізничним транспортом)¹¹².

Після перегляду фондів БАН, що були в приміщенні колишньої Київської духовної академії на Подолі, в центральний корпус на Володимирську, 62, перевезли каталоги, журнали і стародруки. З листа О.І.Полуляха до І.І.Коровицького, наукового співробітника Музею переходової доби, референта віросповідних справ відділу культури й освіти Київської міської управи, дізнаємось, що в липні 1942 р. в Подільському корпусі БАН залишилось усього 200 тис. книг з фондів бібліотеки академії, фактично вдвічі менше, ніж було до того¹¹³.

Зважаючи на великі масиви рідкісної літератури, до київської команди надійшло підкріплення з Одеси, Варшави і Берліна. Конфісковані командою Кюнсберга у східних окупованих областях книги були експоновані на виставці, влаштованій в Берліні 14 березня 1942 р. шефом протоколу Міністерства закордонних справ Німеччини бароном Дьорнбергом для вузького кола привілейованих осіб. До неї було підготовлено покажчик на 22 сторінках, який роздавали усім запрошеним.

Експонати виставки було систематизовано за чотири розділами: 1. Географія; 2. Політика; 3. Політичні акції; 4. Цінності, "врятовані від знищення". Під останніми малися на увазі раритети та рідкісні видання. За документами, у 4-му розділі була представлена конфіскована в Харкові література, яка була евакуйована з Києва, але до місця призначення не дійшла. Серед книжок — "Українська граматики Павловського" (1816), "Церковнослов'янський міссал" (1639), видання "Наполеон та його соратники" (1828), "Церковнослов'янський псалтир", "Венеціанський друк 17 століття", "Перікопи у церковнослов'янській мові", "Венеція" (1519) тощо. Крім того, була література з фондів Академічної бібліотеки, зокрема видання 18 ст. з Володимирського собору, Бібіковська колекція, розкішно оформлені видання Києво-Печерської лаври¹¹⁴.

Взагалі, коло видань, конфіскованих командою Кюнсберга, за тематикою було дуже широким: карти й географічна література з

інформацією про родовища сировини; література з економіки, транспорту; статистичні дані про розміщення населення; етнологічна, антропологічна та історична література; література з актуальних питань медицини, сільського господарства й промисловості; архівна справа, пропагандистські матеріали, політичні акції, плакати й платівки, а також цінні бібліотечні фонди 17 ст. Загальна кількість конфіскованих командою Кюнсберга видань на території колишнього СРСР становить 304 694 од. зб. На всю цю літературу були складені докладні каталоги (географічні й предметні), які розсилалися зацікавленим нацистським науковим установам¹¹⁵.

Із рапорту шефа Центральної бібліотеки рейхскомісара України Й. Бенцінга дізнаємося, що представники команди Кюнсберга у кількості 50 осіб протягом двох місяців вивезли великий масив економічної, статистичної, географічної та етнографічної літератури, яка могла становити, на їхній погляд, військовий і політичний інтерес, а також безцінні першодруки та ін. рідкісні книги, зокрема, 50 скринь книг із колекції Бібікова. З газетного книгосховища було конфісовано всі німецькомовні газети, які виходили на території колишнього СРСР¹¹⁶. Але команда Кюнсберга, що з 10 вересня 1942 р. стала називатися батальйон "Зброя-СС" (Bataillon der Waffen-SS), за розпорядженням головного командування СС від 29 липня 1943 р. була ліквідована, а всі матеріали, які вона вивезла з окупованих територій, були розподілені між іншими зацікавленими нацистськими організаціями та відомствами. Тому точну кількість видань, вилучених з Академічної бібліотеки, встановити практично неможливо¹¹⁷.

У жовтні—грудні 1941 р. рейхскомісар також проводить експертизу та огляд академічних і наукових бібліотек. Для встановлення персонального складу АН, що залишився в Києві, й обстеження роботи академічних інститутів та бібліотек з метою вирішення необхідності існування й корисності їх для Рейху, ним було створено спеціальну групу "Наука" з представників Оперативного штабу та Рейхскомісаріату¹¹⁸. Цей захід, що проводився під керівництвом д-ра фон Франке, завершився на початку 1942 р. У звіті від 5 січня 1942 р. дуже докладно були описані академічні інститути, Університет, Політехнічний інститут і бібліотеки цих закладів¹¹⁹. Після обстеження бібліотек академічних установ стало зрозуміло, що в них зберігаються дуже корисні для Рейху книжки, котрі, хоча й постраждали від військових команд, але не втратили наукового значення й містили значну кількість цінних колекцій та раритетних видань. У зв'язку з постійною внутрішньою боротьбою

між відомствами Рейху окупаційна влада спробувала реорганізувати бібліотечну мережу в Києві так, щоб були враховані інтереси різних відомств.

**1.2.3. БАН як основне книгосховище в Україні.
Створення Центральної бібліотеки
рейхскомісара України,
реорганізація її у Крайову бібліотеку**

29 грудня 1941 р. БАН, що деякий час перебувала у віданні Київської міської управи, була передана в підпорядкування Рейхскомісаріату України. До цього обов'язки керівника Бібліотеки виконував О.І.Полулях, який певний час працював тут до війни. На початок 1942 р. посаду Полуляха, призначеного заступником завсекцією віросповідання відділу культури та освіти Київської міської управи, певний час обіймав М.В.Геппенер¹²⁰.

5 січня 1942 р. генерал-комісар Києва бригаденфюрер Квітцерау повідомив рейхскомісара про розпуск управлінь АН та університету і передачу від 15 січня академічних бібліотек у його (рейхскомісара) відання¹²¹.

БАН було оголошено головною бібліотекою, і до неї приєднали фонди бібліотек Університету, Політехнічного й Педагогічного інститутів, Малої технічної й авіаційної бібліотек, Технічної бібліотеки, Історичної й Медичної республіканських бібліотек, а також фонди численних бібліотек академічних і науково-дослідних установ Києва та ін. міст, що залишилися без господарів. При БАН деякий час діяла Українська книжкова палата¹²². На 29 грудня 1941 р. в цьому своєрідному бібліотечному конгломераті працювали: у БАН — 50 осіб, у Медичній та Технічній — по 9, у ім. ВКП(б) — 21 особа, ім. Вінчевського — 13 осіб¹²³.

Основними завданнями Бібліотеки на той час були: збереження та охорона фондів, виявлення безгосподарних державних і приватних бібліотек та їхня концентрація в Центральній бібліотеці, а також збирання рукописних та архівних матеріалів¹²⁴. У газеті "Українське слово" (ст. "Бібліотека Української Академії наук") № 74, за 4 грудня 1941 р. зазначалося, що Бібліотеці "потрібно підготувати свої книжкові фонди для обслуговування тих великих завдань, що стоять перед оновленою Україною" ("великі завдання", як відомо, полягали в суцільному пограбуванні фондів в інтересах різних нацистських відомств та окремих привілейованих осіб Рейху).

У складі Київської міської управи створюється інспектура бібліотек Відділу культури та освіти (вул. Фундуклеєвська, 31), яка

повинна була закріпити їх за науковими та районними бібліотеками м. Києва. Завідував відділом доцент Солодовник¹²⁵. Відповідно до наказу окупаційної влади, управа за підписом її завідувача О.Оглобліна приймає постанову за № 36 від 17 жовтня та доповнення до неї за № 244 від 11 грудня 1941 р. "Про збереження книжкових фондів", в якій передбачаються заходи щодо інвентаризації бібліотек та обліку фондів. У цих документах зазначалося, що всі керуючі будинками м. Києва та його околиць повинні взяти на облік безгосподарні бібліотеки, які раніше належали радянським установам та різним закладам, а також приватним особам, що залишили Київ разом із більшовиками. На всі ці бібліотеки потрібно було в триденний строк скласти відомості за таким змістом: Номери; Назва установи чи закладу або прізвище колишнього власника бібліотеки; Адреса; Загальна характеристика за змістом; Кількість книжок¹²⁶.

Унаслідок перевірки було зареєстровано 425 бібліотек, у т.ч. 16 наукових (крім бібліотек науково-дослідних установ АН), та 279 приватних. З метою збереження їхні фонди були перевезені до БАН¹²⁷.

Після того, як БАН стала головною бібліотекою рейхскомісара України і до її складу увійшла більшість бібліотек академічних інститутів та закладів, у відання управи перейшли 22 бібліотеки, переважно масові. З них була відкрита лише одна — Київська міська бібліотека для дорослих і дітей по вул. Володимирській, 46; інші були зачинені й перебували в стані консервації. Київська міська бібліотека по вул. Кірова, 14-б була обрана пунктом, куди звозили для подальшої відправки до Німеччини відібрану літературу з усіх міських бібліотек¹²⁸.

З 1 березня 1942 р. внаслідок суперечок між різними відомствами за бібліотечні фонди здійснюється реорганізація бібліотечної мережі в Києві. БАН офіційно оголосили Центральною бібліотекою при Рейхскомісаріаті України (ЦБРУ). Її шефом був призначений відомий книгознавець та історик книги, представник Пруської державної бібліотеки д-р Й. Бенцінг¹²⁹. Він приступив до постійної роботи в Києві з 20 січня 1942 р. і мав широкі повноваження у справі виявлення, відбору та вивезення до Німеччини книжкових фондів з усієї України¹³⁰.

Незважаючи на те, що ЦБРУ офіційно підпорядковувалася Рейхскомісаріату України, її діяльність контролювалася Оперативним штабом. Між Розенбергом і Кохом існували істотні протиріччя відносно окупаційної політики в Україні, що знайшло своє відображення також і в їхніх ділових стосунках. Ерїх Кох офіційно

визнавав присутність Оперативного штабу на території Рейхскомісаріату України, але разом з тим, не бажаючи, щоб на підвладній йому території безконтрольно діяли представники цієї організації, поступово почав концентрувати в своїх руках управління установами культури¹³¹. Створення ЦБРУ з її численними відділами і книгосховищами, а згодом (в 1943 р.) і Крайової бібліотеки, певною мірою обмежувало владу Оперативного штабу: він мав право конфісковувати лише ідеологічні та політичні матеріали, а вивозити літературу міг лише з дозволу Рейхскомісаріату або Крайового управління архівами, бібліотеками та музеями¹³². Обидві ці бібліотеки мали, як зазначалося раніше, дублювати бібліотеку Вищої школи в інтересах цивільного управління Україною.

Ще в січні 1942 р. Й. Бенцінгу було дано завдання ознайомитись зі станом бібліотечної справи в Україні, з пропозиціями щодо перебудови її на німецький лад і провадити контроль за комплектуванням бібліотек. 17 лютого того ж року він обстежив низку київських бібліотек, здебільшого наукових; звіт про цю акцію було надіслано до штабу Розенберга в Берліні¹³³.

Щодо ЦБРУ (зі слів О.І. Полуляха) Й. Бенцінгом були відправлені до Берліна такі відомості: у фондах Бібліотеки за станом на 21 червня 1941 р. налічувалось 4 млн 397 тис. примірників книг і журналів, а також 5 млн 850 тис. газет і листівок. Фонди ЦБРУ розміщувалися в чотирьох приміщеннях. Зокрема, в головному приміщенні по вул. Короленка, 58-а (нині Володимирська, 62) зберігалось 1 млн 903 тис. книг, 360 тис. неопрацьованих примірників та 31 тис. дублетів (переважно радянських видань з питань політики і старої літератури з права) — загалом 2 млн 294 тис. видань.

У Володимирському соборі було 50 тис. од. опрацьованих і 858 тис. неопрацьованих книг та 350 тис. дублетів — переважно журналів. У газетному сховищі, яке тоді містилося в Софійському соборі, — 2 млн 500 тис. опрацьованих номерів газет, 2 млн неопрацьованих примірників, 350 тис. листівок, 1 млн дублетів (всього 5 млн 850 тис. газет). Подільська філія налічувала 840 тис. книг, у тому числі 320 тис. опрацьованих та 520 тис. неопрацьованих¹³⁴.

Незважаючи на те, що Бенцінг почав усвідомлену політику, спрямовану на зберігання бібліотеки в Києві, Крайове управління, а також Оперативний штаб продовжили виявлення та вивезення до Німеччини літератури. (Основну увагу вони приділяли єврейській літературі.) Протягом першої половини 1942 р. Бенцінг, Гранцін і Поль здійснили щодо цього цілеспрямовану роботу, з результатів якої дізнаємося, що в приміщенні філії БАН, колишньої Духовної

академії на Подолі, було виявлено велике зібрання юдаїки — бл. 150—250 тис. прим.¹³⁵

Перед війною у Подільську філію БАН надійшла значна кількість єврейської літератури, що була передана Бібліотеці в 30-ті та передвоєнні роки у зв'язку з ліквідацією та реорганізацією низки установ та організацій. Загалом, з-поміж 250 тис. примірників, з яких склалися єврейські колекції, було розібрано лише 133 490, поставлено на полиці — 50 тис., заіндексовано — 50 тис., відбито в каталогах — 80 тис. Частина фондів зовсім не була упорядкована та облікована. Німецький архівіст, у 1942 р. — консультант Головної робочої групи України, д-р Гранцін звернув увагу на те, що книжки з новонаходжень навіть не мали штампів Бібліотеки¹³⁶. Серед цієї літератури траплялося бл. 50 тис. фоліантів рабініки. В колекції юдаїки д-р Поль (представник Інституту з вивчення єврейського питання у Франкфурті-на-Майні) виділив основний фонд — бл. 50 тис. примірників юдаїки та гебраїки, на який існувала картотека. Близько 25 тис. примірників гебраїки XV—XX ст. (біблії, талмуди, коментарі до них, газети, журнали) були складені хаотично і потребували упорядкування¹³⁷.

Окремо було обстежено також книгосховище колишньої Центральної єврейської бібліотеки ім. Вінчевського, яке розміщувалося в "Естраді" (вул. Мало-Васильківська, 13). Воно налічувало, крім юдаїки, бл. 30 тис. примірників гебраїки і, очевидно, в період окупації було передане до фондів Академічної бібліотеки, звідки найціннішу частину відправили до Німеччини. Про це свідчать залишки цього зібрання, що нині зберігаються в Бібліотеці¹³⁸.

Для Розенберга влаштовувалися виставки найціннішої літератури, реквізованої на східних окупованих територіях, зокрема, з єврейських фондів, на які він звертав найбільшу увагу. Це були видання з філії Бібліотеки на Подолі: єврейські стародруки (зокрема, зазначений один із них, що містив цензурні примітки папського цензора на кінцевій сторінці книги (1685 р.); молитовник караїмів (1895); давньоєврейські пам'ятки Криму Абрахама Фіркховича (1876); Талмуд "Midrash Talpiot" (1875); "Книга Бунду" (1797) давньоєврейською мовою з цензурними помітками німецькою мовою на першій сторінці; щоквартальник "Wissenschaft und Revolution" за 1935 р. (видання АН УРСР на їдиш), плакати пропагандистсько-комуністичного спрямування на їдиш, хоча в першу чергу зверталася увага на матеріали на ївриті¹³⁹.

У Бібліотеці була підготовлена для відправки до Центральної бібліотеки Вищої школи значна кількість матеріалів з демографії та економічного стану єврейського населення України; інформа-

ційні бюлетені єврейської групи Відділу національностей Державної міської публічної бібліотеки (№ 1—4: 1935); “Русско-еврейский архив” (т. 1—3: 1882—1903); “Вестник Еврейского отдела Народного комиссариата по национальным делам” (№ 1—3: 1920) тощо¹⁴⁰, також історичні зібрання та раритетні видання.

Одночасно Й. Бенцінг спробував під виглядом підпорядкування наукових та спеціальних бібліотек ЦБРУ зібрати в Україні повноцінний фонд, що репрезентував би місцеву літературу. Він виступав проти вивезення з України видань в єдиному примірнику, в т. ч. й перекладів німецькою мовою російських та українських класиків, зокрема І.Тургенєва, Л.Толстого, а також творів Гете, Шіллера, та будь-яких словників¹⁴¹. Опікувався також різними бібліотеками. Так, його турбувала доля Сільськогосподарської бібліотеки в Голосієво, яка, за німецькими документами, “розграбовувалася місцевим населенням”¹⁴². Для запобігання остаточної втрати її фондів рейхскомісар України наказом Р II від 19 березня 1943 р. утворює центральні сільськогосподарські бібліотеки в Києві та Херсоні¹⁴³.

Для організації бібліотечного розподілу 26 березня 1942 р. створюється Центральне книгосховище Рейхскомісаріату України, а Бенцінг призначається його керівником¹⁴⁴. Унаслідок “турботи” Й.Бенцінга про збереженість міських бібліотек 26 березня рейхскомісар видає наказ взяти під охорону українські бібліотеки, за яким вони всі, крім Крайової, оголошувалися зачиненими, а для отримання книжок необхідно було мати письмовий дозвіл рейхскомісара. Проте відбір книжок для відправки до Німеччини не припинявся.

У цей період ЦБРУ послідовно збирає бібліотечні фонди державних установ та приватних зібрань, залишених в окупації. У Київському державному обласному архіві зберігся звіт від 6 серпня 1942 р. за власноручним підписом д-ра Бенцінга¹⁴⁵, в якому зазначається, що фонди Бібліотеки за цей час поповнилися на 372 тис. од. книг і журналів завдяки бібліотечним фондам різних установ та приватним зібранням, що не були вивезені в евакуацію. Крім того, шляхом концентрації “безгосподарчих” зібрань до фондів університетського відділу Центральної бібліотеки надійшло 25 тис. 821 прим.; до технічного відділу — 100 тис.; до медичного — 45 тис. 442. Отже, загалом її фонди зросли за цей час на 543 тис. 263 прим. Ця література репрезентувала, головне, видання після 1917 р. з різних галузей знань, зокрема, з історії, літератури, права, філософії, а також з питань техніки і природознавства. Серед літератури, отриманої шляхом концентрації, налічувалося близько

2 тис. книг XVIII ст., 1200 пачок рукописних та архівних матеріалів, 2 тис. нот, 25 прим. опрацьованих газетних комплектів, виданих до 1917 р., а також 150 прим. за 1920—1941 рр. тощо. Крім того, від Української книжкової палати надійшло 1200 прим. нової літератури, виданої в 1941—1942 рр., у тому числі й окупаційної літератури (газет, брошур, дрібних видань).

У травні 1942 р. з-поміж співробітників Бібліотеки було виділено групу в кількості 8 осіб, яка за травень 1942 — жовтень 1943 рр. під керівництвом заввідділом О.З. Бродовської опрацювала 6585 журналів та 10 137 книжок¹⁴⁶.

ЦБРУ створювалася не лише для концентрації видань, а й як книгозбірня для потреб Рейху. Працювати в ній мали право тільки німці та ті наукові робітники, що виконували їхні завдання. Основними темами, над якими працювали німецькі читачі, були краєзнавство Криму, України та Кавказу, військова справа, економіка й статистика. Користувалися літературою практично різні відомства, що вивчали реалії місцевості для полегшення просування німецьких військ на фронті, або для аналізу можливостей використання природних ресурсів. Коло читачів складалося здебільшого з представників військових частин та німецьких цивільних установ Генералкомісаріату України: в 1942 р. Бібліотеку відвідувало за день 10—15 осіб. За лютий — липень 1942 р. в ЦБРУ (разом з університетським, технічним і медичним відділами) було зареєстровано 272 абоненти, 2010 відвідувань; було видано 8 тис. 277 книжок та складено 384 бібліографічні довідки¹⁴⁷.

Значний обсяг обслуговування здійснювався через абонемент. Серед замовлень за абонементом були запити з відомства рейхсміністра Шпеєра з проханням надіслати в тимчасове користування низку видань з питань водного господарства Дніпра, а саме: “Вісті Інституту водного господарства за 1935—1938 рр.”, “Збірник з питань гідротехніки” (1936), а також книги: Корчагін А.К. “Судноплавні глибини рік при регулюванні стоку” (1938), “Питання санітарної техніки і водопостачання” (1937), “Ріка обіточна, її гідрологія та гідрогеологія” (1937), Сотченко О.М. “Анотований покажчик літератури” (1937), Мялковський М.В. “Норми втрат на випаровування з водної поверхні в басейні Дніпра” (1935), “Стік та фактори стоку. Збірник з питань гідрології” (1936), “Транзитне днопоглиблення на Дніпрі” (1937), Цасс В.М. “Метод вибору типів суден для малих рік” (1936)¹⁴⁸. З військового музею у Празі в листі від 8 квітня 1942 р. рейхскомісару України було надіслано запити на комплект “Большой советской энциклопедии” та видання з історії мистецтва і археології¹⁴⁹.

У Бібліотеці укладалися списки книг, взятих на абонемент: Й. Бенцінг особисто контролював повернення їх. На запит генерал-комісара Києва Й. Бенцінг 14 серпня 1942 р. надіслав перелік 54 книг про Чувашію, які згодом були передані йому в тимчасове користування¹⁵⁰. 1942 р. зондерфюреру Ребелю в Берлін надсилалася література з машино- та тракторобудування¹⁵¹, були запити через рейхскомісара України на літературу для дослідницького центру України з сільського господарства¹⁵², з фондів Бібліотеки відбиралася література для військової бібліотеки, організованої по вул. Суворова¹⁵³ тощо. Зберігся й перелік книг, виданих на абонемент за розпорядженням д-ра Бенцінга д-ру Гохштейну (Hochstein) 18 березня 1942 р. для пересилання їх до Об'єднання німецьких металургів у Дюссельдорфі. Серед них: 36 назв книг, що треба було через рік повернути, 154 назви дублетів, 35 назв журналів. В обмін на дублети Бенцінг просив надіслати до Києва німецькі видання з питань металургії, а також журнали "Stahl und Eisen", "Archiv für das Eisenhüttenwesen"¹⁵⁴. Шпеєр через німецьку службову пошту отримав у тимчасове користування видання з водного господарства Дніпра (13 прим.)¹⁵⁵. Між Ботанічно-мікробіологічним інститутом і Ботанічним садом Вищої технічної школи в Карлсруе та Бібліотекою (на той час вона існувала як Крайова бібліотека) провадилося листування щодо мікробіологічної літератури¹⁵⁶. Активно користувалися абонементом представники робочої групи "Наука", яка складалася не лише з німців, а й з колишніх співробітників АН, які залишилися в окупації¹⁵⁷.

Як свідчать численні архівні документи (зберігся їх перелік із шифрами), на абонемент надходили видання переважно з фондів Академічної бібліотеки (тематика майже універсальна). Одночасно книгообмін стосувався здебільшого публікацій Видавництва АН УРСР, реквізованих Й. Бенцінгом у лютому 1942 р. з підвалів цієї установи¹⁵⁸.

У зв'язку з підготовкою Німецько-українського словника Східноєвропейському видавництву в Кенігсберзі рекомендувалося використати для підготовки вже існуючі словники (є їх перелік, переважно — технічні), які вийшли на Україні, тому Бібліотека слугувала замовником словників¹⁵⁹. Провадилося листування з фірмою книжково-журнального антикваріату Герхарда Тренкле (Мюнхен), посередником Баварської державної бібліотеки: замовлення на книжки, супровідні листи й квитанції, списки літератури, відмітки про розрахунки, розписки тощо¹⁶⁰. У згаданому листуванні міститься інформація про замовлення Баварською державною бібліотекою російських класиків (переклади німецькою мо-

вою), фірмою Е.Ромкопф (Лейпціг) — видань АН з питань зоології, геології, мінералогії, палеонтології, словники тощо ¹⁶¹.

Професійні відносини пов'язували Пруську державну та Київську бібліотеки, переважно з питань складання бібліографічних довідок (до видання акад. В.І.Липського та Д.О.Граве; до персональних бібліографій різних російських та радянських учених, зокрема, викладачів університету в Ростові-на-Дону (1935 р.); "Бібліографічний словник складу професорів та викладачів Казанського університету" 1904 р.; "Императорское Московское археологическое общество 1905 г." ¹⁶² тощо). Постійне листування пов'язувало Крайову бібліотеку з Львівською державною бібліотекою, яку очолював Ульріх Йохансен; воно стосувалося питань обміну літературою, списками київських та львівських видань тощо ¹⁶³.

У серпні та вересні 1942 р. до ЦБРУ продовжували надходити книжкові фонди із залишених в окупації бібліотек. Найбільшу кількість видань було одержано з Інституту літератури (28 586 од. зб.) та Інституту історії (32 401 од. зб.). В колишньому Будинку оборони (Хрещатик, 1) було переглянуто 20 тис. видань, прийнято до Бібліотеки — 9018 прим. опрацьованих комплектів газет. Із відділу інформації Київської міської управи (бульв. Шевченка, 18) було перевезено 5196 прим. з різних галузей знань. Лише за ці два місяці до Бібліотеки надійшло 68 044 од. книг і журналів, 98 комплектів опрацьованих газет, 540 малюнків, 829 прим. рукописних та архівних матеріалів, 163 проекти, 70 прим. нотних видань, 284 папки перекладів з іноземних журналів, 191 прим. державних стандартів, 922 окремих аркуші, 7 плакатів тощо ¹⁶⁴.

У 2-й пол. 1942 р. у відділі "Періодика" проводилась активна робота з обліку фондів. Оперативному штабові Розенберга були передані 4-й і 5-й примірники російської періодики та 7-й прим. української періодики після 1917 р. — усього 17 тис. од. зб. ¹⁶⁵

Наприкінці 1942 р. для окупаційної влади стало актуальним питання розробки методів ідеологічного впливу на місцеве населення з огляду на загальну політику перетворення його на "робочий матеріал для потреб Рейху", обмеження освіти лише початковою, суворо заборону вільного доступу до бібліотечних книжок, визначення кола дозволеного читання, контроль за змістом книжок тощо. 22 грудня 1942 р. видано наказ Оперативного штабу "Про роботу бібліотек в окупованих східних областях у світлі наказів фюрера від 1.03. 1942 р.", де говориться про налагодження діяльності бібліотек і необхідність виокремити заборонені книжки, і розіслано рейхскомісару, генералкомісарам (враховуючи гебітскомісарів), Центральному пункту із збирання й обліку

культурних цінностей, робочим групам тощо з метою строгого контролю за ідеологічним станом бібліотечного фонду під час організації доступу до літератури. Оскільки аналіз і складання списків забороненої (“небажаної”) літератури починається у 1942 р., активізується перегляд літератури в книгосховищах для створення остаточних звітів. Й. Бенцінг провадив активне листування з приводу цих списків із різними нацистськими організаціями, зокрема, з Імперським міністерством народної освіти й пропаганди в Берліні¹⁶⁶.

6 листопада 1942 р. рейхскомісар України надсилає Й. Бенцінгу попередній список забороненої художньої літератури, підготовлений групою письменства Відділу пропаганди Рейхскомісаріату України, до складу якого входили: а) “небажані” українські автори — 36; б) українсько-єврейські автори — 13; в) єврейські автори — 23; г) радянські письменники — 136; д) німецькі та єврейські автори, твори яких були перекладені¹⁶⁷.

Оперативний штаб Розенберга офіційно передав контроль над бібліотеками Крайовому управлінню архівів, музеїв та бібліотек, яке було утворено за наказом рейхскомісара України від 7 грудня 1942 р., підписаним лише 26 лютого 1943 р. ЦБРУ (БАН) стала називатися Крайовою бібліотекою¹⁶⁸.

У Бібліотеці Рейхскомісаріату України за січень—серпень 1943 р. працювало 86 співробітників, 14 з яких згодом було скорочено.

Фонди Бібліотеки за 8 місяців 1943 р. поповнились на 110 569 од. зб. переважно за рахунок концентрації фондів різних установ і в т. ч. вилучення літератури з колишнього Видавництва АН України (вул. Чудновського, 2); книгарні цього видавництва по вул. Фундуклеєвській, 12; книжкового складу по вул. Саксаганського, 44; приєднання фондів ін. бібліотек тощо. В архівах зберігаються переліки реквізованих книг з Видавництва АН (понад 2100 назв у багатьох примірниках).

Одночасно Бібліотека провадила безперервну роботу з систематизації та відбору видань для відправки в Німеччину та для Оперативного штабу. За цей період було попередньо засистематизовано й перевірено 31 тис. журналів та 154 тис. книг, що лежали в стосах; відібрано 19 178 од. журналів для Оперативного штабу; з фондів, що зберігалися у Володимирському соборі, відібрано й передано для подальшої відправки до Німеччини 18 тис. журналів. Велася підбірка 10 бібліотечок для східних робітників у Німеччині (головне, українська й російська художня література та дублети книг, одержаних від інших бібліотек та приватних осіб — 3250 од.

зб.). Бібліотеку відвідував 871 читач, зареєстровано 5822 відвідування, видано 27149 од. книг (в читальному залі і на абонемент)¹⁶⁹. З них 1832 книги було надіслано до Німеччини за абонементом і шляхом обміну.

Паралельно проводилося вилучення на спеціальне зберігання забороненої радянської літератури, складено списки ідеологічної та російської художньої літератури, перекладів з іноземних мов¹⁷⁰. Відповідно до цього штаб Розенберга запропонував запровадити розподіл книг та періодичних видань на такі, що вийшли до і після революції 1917 р. При цьому дореволюційну літературу слід було залишати в бібліотеках, а більшовицьку — конфісковувати. Усі книги єврейських авторів, незважаючи на дату видання, вважалися більшовицькою літературою.

Водночас видання з техніки, природознавства, медицини, мистецтва пореволюційної доби після перегляду їх на наявність більшовицьких цитат можна було залишати в бібліотеках. Дозволялося також залишати релігійну літературу.

Стосовно відбору та вивезення літератури однозначно декларувалося, що всі твори, які мають значення для будь-яких потреб вермахту, повинні надаватися в його розпорядження, а вилучена й непотрібна для німецьких бібліотек література повинна йти в макулатуру¹⁷¹. “Небажану” літературу слід зберігати в закритих приміщеннях. Її видавали на абонемент за спеціальними квитанціями при одночасному повідомленні про факт отримання на Центральний пункт із збирання й обліку культурних цінностей у Берліні. Єдиною бібліотекою, що мала право зберігати вилучену літературу, була Крайова, оскільки, на думку Оперативного штабу, для України досить однієї бібліотеки для цих цілей¹⁷².

Списки літератури, що склалися в Бібліотеці і в районних бібліотеках Києва, розсилалися генерал- і гебітскомісарам. Бібліотеки перевіряли власні фонди і надсилали списки до Крайової бібліотеки. Й. Бенцінг рекомендував швидше готувати до відкриття публічні бібліотеки, оскільки до 1943 р. у Києві були тільки дві бібліотеки, доступні для читачів: по вул. Короленка, 46 та бібліотека Будинку вчених по вул. Пушкінській, 32¹⁷³.

Окрім відбору “небажаної” літератури, Й. Бенцінг узяв під свій контроль продаж дозволеної російської й української літератури в книгарнях¹⁷⁴. На початок 1943 р. він уже склав списки забороненої художньої літератури в українських та російських перекладах з інших мов (314 поз.), заборонених авторів і творів художньої літератури до 1917 р. (130 поз.); у зв'язку з відкриттям бібліотеки для дітей почав готувати списки дозволеної дитячої літератури¹⁷⁵.

З агітаційно-пропагандистською метою німецька окупаційна влада вирішила звільнити Володимирський собор від книжок і пристосувати його для релігійних відправ. Про це Крайове управління навіть доповідало у м. Рівне рейхскомісару України Е. Коху.

Від 28 червня до 4 серпня 1943 р. проводилася робота щодо звільнення Володимирського собору від видань, які належали Крайовій бібліотеці. Література була перевезена до приміщень колишньої Духовної академії, де вже знаходилися стародруки до XVI ст., та Педагогічного інституту (350 тис. книг) і Університету (120 тис. т релігійної літератури, здебільшого журналів). Ще 18 тис. журналів з Володимирського собору було передано теперішній Національній парламентській бібліотеці України, де формувалися вантажі для відправки в Німеччину¹⁷⁶.

Працювали інтенсивно, по 10—12 годин. Контроль здійснювали працівники Бібліотеки. Ключі від собору були передані єпископу Пантелеймону¹⁷⁷.

Одним із основних документальних джерел, які свідчать про діяльність Бібліотеки під час німецької окупації — від 15 жовтня 1941 до 24 вересня 1943 р., є звіт тимчасово виконуючої обов'язки директора після звільнення Києва Т.М.Марківської та заввідділом комплектування К.К.Дзюбенко¹⁷⁸.

Зі звіту дізнаємося, що штат Крайової бібліотеки складався у різні періоди із 35—50 осіб. Основним видом діяльності в 1942 р. була концентрація, перегляд і сортування фондів залежно від мети: відправка до Оперативного штабу для вивезення до Німеччини, виокремлення забороненої літератури та каталогізація. За браком джерел і відповідного обліку неможливо точно встановити загальну цифру надходжень (збереглися лише звіти Й. Бенцінга), але відновити певні тенденції в загальному русі фондів маємо змогу.

Однією з основних функцій Бібліотеки окупаційного періоду були розшук та вивезення книжок із т. зв. безгосподарних фондів, тобто з бібліотек окремих осіб, які під час окупації виїхали з Києва або загинули, а також з книгосховищ та архівів партійних і громадських організацій, підприємств, більшості інститутів, ліквідованих німецькою владою, видавництв, складів, книгарень, друкарень — усього зареєстровано 109 об'єктів. Силами робітників Бібліотеки перенесено та перевезено вручну двоколкою 850 тис. кн. од., 472 пачки рукописних матеріалів та 4 тис. нот. Була збережена більшість фондів наукових установ АН, зокрема, інститутів літератури — 33 148 кн. од.; історії — 23 тис. кн. од.; мистецтвознавства,

фольклористики та етнології — 12 550 кн. од.; мовознавства — 12 тис. кн. од.; фізики — 12 766 кн. од.; математики — 11 150 кн. од.; механіки — 11 012 кн. од. тощо.

Крім цього, до сховищ Бібліотеки було перевезено збірки проф. П.М.Попова — 8413 кн. од.; акад. М.М.Крилова — бл. 10 тис. кн. од.; акад. М.Г.Холодного — 3414 кн. од.; рештки бібліотеки акад. О.О.Богомольця та деякі ін.¹⁷⁹ Збережено також відділ “Орієнталія”, якому загрожувала небезпека і частина якого (приблизно 10 тис. од.) була викинута німцями на сніг. (Усього було врятовано бл. 200 тис. од.)

У колишньому будинку РНК було переглянуто протягом кількох днів на десяти поверхах бл. 200 тис. кн. од., з яких відібрано до Бібліотеки понад 53 тис. кн. од. Забрати всього не було можливості за браком транспорту¹⁸⁰.

Проводилася значна робота з розшуку та зберігання не лише академічних архівів та збірок, а й рукописів видатних українських діячів культури, що залишилися в окупованому Києві. Ці заходи здійснювалися під керівництвом М.В.Геппенера та завідувача рукописним відділом О.А.Назаревського. Так були збережені архіви Івана Ле, В.Сосюри, С.Скляренка, П.Панча, А.Малишка, Н.Рибачака, Ю.Яновського, П.Тичини, М.Рильського, А.Головка, С.Шелухіна, Б.Зданевича та багатьох ін.¹⁸¹

Співробітники відділу рукописів на чолі з О.А.Назаревським приймали на зберігання архівні матеріали також і від приватних осіб, зокрема, О.О.Грушевська в лютому 1943 р. передала до Бібліотеки архів О.Грушевського, який після війни був їй повернутий. Під час вивозу німцями архівних та бібліотечних фондів співробітники відділу рукописів приховали невивезені свого часу до Уфи неописані бібліотеки Духовної семінарії, Волинського музею, Київського університету, Уманського музею, Історичного музею, Софійського собору, Михайлівського монастиря, колекцію східних рукописів, архів фортеці св. Єлизавети, особисті архіви А.І.Степовича, І.В.Лучицького, Б.Д.Грінченка, В.Б.Антоновича, М.П.Левицького, родові документи Шодуарів та ін. У відділі рукописів зберігалися також архіви державних установ та закладів, у тому числі архів НКО, Держплану УРСР (87 папок техпроектів), рукописні матеріали Музейного містечка (Києво-Печерської лаври, 90 пачок). Сюди потрапили та залишилися там фонди УНІКа, картотеки Музею українських діячів (з Лаври), деякі рукописи академіка А.Ю.Кримського тощо¹⁸².

Одночасно проводилося також комплектування обов'язковим примірником. Бібліотека одержувала з Української книжкової па-

лати лише ті матеріали, які виходили в Києві, матеріали з периферії надходили вкрай нерегулярно. Було отримано 15 982 прим. газет, 1755 книг, брошур, періодичних видань, 473 од. дрібних матеріалів, 881 плакат. Шляхом передплати в 1943 р. надійшло кілька назв німецьких газет та три назви журналів — усього 442 прим. Через купівлю придбано лише 104 кн. од. В ході обміну, здебільшого на видання АН УРСР, було одержано від фірми Гаррасовіу, приватних осіб (зокрема, Антоновича і Огієнка), Львівської бібліотеки усього 234 од. 2203 примірники було надіслано до Німеччини та передано різним науково-дослідним установам.

Відбувалося сортування книжок, переважно з питань статистики, краєзнавства та довідкової літератури (321 тис. од. зб.), за алфавітним каталогом звірялися дублети (36 тис. од. зб.), до опрацювання було передано 10 683 кн. од. зб. Проводилася робота з виявлення лакун в радянській періодиці за 1917—1941 рр. Відповідальною за комплектування від лютого 1943 р. була К.К.Дзюбенко (група комплектування складалася з 9—12 осіб). Влітку 1943 р. було зібрано та надіслано для українських робітників, що працювали в Німеччині, 10 бібліотечок із 3350 кн. од. (списки цієї літератури, на жаль, не склалися).

У 1943 р. проводилася значна робота з підготовки до відкриття публічних бібліотек для дорослих та дітей і розробки правил та критеріїв відбору дозволеної й забороненої літератури, згідно з раніше згаданим наказом Оперативного штабу від 22 грудня 1942 р.¹⁸³

Оперативний штаб докладав чимало зусиль для одержання бібліотечних фондів, які були раніше конфісковані конкуруючими нацистськими відомствами. Зокрема, у вересні 1942 р. Кюнсберг передав для Центральної бібліотеки Вищої школи 5 тис. томів Бібіковської колекції (протокол передачі від 3 лютого 1943 р.)¹⁸⁴.

1.2.4. Загальні втрати фондів Бібліотеки під час окупації

Спочатку офіційна лінія Оперативного штабу щодо конфіскованих бібліотечних фондів полягала в забороні вивозити їх з окупованих територій; лише іноді це допускалося, щоб врятувати книги та рукописи від розграбування й пошкодження.

Проте згодом політика німецького командування різко змінилася: після “розбору” конфіскованих бібліотечних фондів цінні матеріали вивозилися, а решта знищувалася.

Серед архівних документів збереглися численні списки книг і журналів, звіти, рапорти, розпорядження, інструкції, супровідні документи, що свідчать про маршрути вивезення бібліотечних фондів з України. Зокрема, керівник Головної робочої групи України Г. Антон доповідав, що з 24 вересня 1942 р. відправлено залізничним транспортом до Франкфурта-на-Майні 45 тис. од. юдаїки та гебраїки, а із сховища Крайової бібліотеки на Подолі 28 травня 1943 р. — бл. 56 тис. томів з позначкою “Karlsruhe 32 545” (номер вагона 06350395). 16 липня 1943 р. вивезено бл. 60 тис. томів — з позначкою “Opeln 18781” (номер вагона 06357193). 16 серпня 1943 р. звітти ж підготовлено до евакуації 5813 книг та 2 ящики з газетами та брошурами. Була також вивезена повністю картотека єврейської літератури на Подолі, яка містилася в приміщенні колишньої Духовної академії¹⁸⁵. Масове вивезення єврейської літератури та картотек в 1943 р. (напередодні відходу нацистських військ) через втрату інвентарних книг не дає змоги нам з достатньою впевненістю встановити місце перебування цих матеріалів та обґрунтувати колишню приналежність їх до фондів БАН. На відміну від бібліотеки ім. Вінчевського, на цих книгах штампи були відсутні. І тому доля їх невідома й понині: необхідне копітке дослідження шляхів руху транспортів у період війни та після її завершення, залучення значної кількості матеріалів для атрибуції та ідентифікації бібліотечних фондів. Крім того, американською військовою адміністрацією було прийняте спеціальне рішення про неповернення до СРСР культурних цінностей, що належали єврейській культурі¹⁸⁶.

Тактика масового необмеженого вивозу літератури призвела до того, що вилучалася вся література, яка могла становити будь-який інтерес для німців. Крім того, з німецькомовної розважальної літератури формувалися бібліотечки для німців та фольксдойче¹⁸⁷. Одночасно збиралися й бібліотечки для остарбайтерів, що містили переважно дозволена белетристику та публіцистику¹⁸⁸.

Покажемо обговорення на спеціальному засіданні робочої групи Оперативного штабу вилучення книжок з фондів Міської бібліотеки від 4 червня 1943 р. і передачі їх Київській міській бібліотеці. Її збиралися відкрити, а список дозволених книжок був дуже обмеженим, бо, крім “більшовицьких” книг для потреб Вищої школи, було вирішено конфісковувати також і дореволюційні видання з питань політики, історії культури, національного питання, історії мистецтва, філософії, історії літератур народів Росії та балтійських країн. Інтереси Вищої школи, природно, важили більше за інтереси України. Картки видань, які цікавили

Оперативний штаб, вирішено було забрати з картотек і каталогів бібліотек і передати до Київської міської бібліотеки (Київська обласна бібліотека ім. ВКП(б)). Й. Бенцінг був проти переміщення унікальних книжок, яких не було в Крайовій бібліотеці, але оберайнзацфюрер Мюллер наполягав на такому рішенні, за підтримки Вінтера та ін. представників робочої групи переконав усіх у необхідності відшукувати дублети в інших бібліотеках України. Щодо унікальних книжок було прийняте спеціальне "окреме" рішення¹⁸⁹. Цілком зрозуміло, що в період "великого перелому" на фронті йшлося винятково про грабіжницьку політику нацистів стосовно культурних цінностей, а отже, декларації про відкриття Міської бібліотеки мали пропагандистський характер.

19 вересня 1943 р. був підписаний протокол передачі Крайовому управлінню тих бібліотек, фонди яких призначалися для вивезення у м. Кам'янець-Подільський. Серед зазначених було й Крайове книгосховище. Протокол підписав П. Максименко, директор бібліотеки¹⁹⁰. У той же день Бенцінг підписав акт про передачу Мюллеру з Політехнічного відділу Крайової бібліотеки 1500 монографій та журналів для відправки в "тимчасове користування" до Берліна-Целендорфа¹⁹¹.

На вересень 1943 р. у Крайовій бібліотеці було 78 співробітників: Франциска Андронік, Яків Артюх, Неоніла Балинська, Максим Болдирев, Олена Бондіна, Олена Бродовська, Марія Бурова, Софія Чернецова, Антоніна Харлампова, Параскева Хохол, Ірина Хорошилкова, Олена Хошевська, Барбара Дар'ян (виїхала з фондами до Кам'янця-Подільського), Зінаїда Дебагорій-Мокрівець, Ганна Дерій, Катерина Дзюбенко, Луїза Фалькевич (виїхала до Кам'янця-Подільського), Марія [дко], Надія Фортинська, Ніна Гіжицька, Віктор Голота, Антоніна Головуйя, Микола Геппенер (виїхав до Кам'янця-Подільського, але повернувся після звільнення Києва), Іван Іванов, Галина Іванова, Марія Юзікова, Ганна Кондюшина, Никанор Козель, Ніна Лезгілья, Ганна Левковська, Зінаїда Лісіцина, Василь Магеровський, Катерина Маслянікова, Теодор Максименко, Віра Михайловська, Клавдія Мірошниченко, Наталія Можайська, Лідія Мочульська, Олександр Назаревський, Олена Новикова, Марія Новицька, Марія Орловська, Тетяна Оробієвська, Папіровий Лука, Павла Пасторська, Надія Пацевич, Валентина Песяк, Ольга Петренко, Лідія Петровська, Ніна Піскорська, Галина Пуліян, Сергій Пучков, Олена Рабчинська, Барбара Ройльт, Євгенія Римаренко, Ніна Романенко-Араджіоні, Христина Романенко-Араджіоні, Ольга Роману, Віра Рот, Тетяна Руссес, Халіма Сакаєва, Федір Сайко, Ївга Солінська, Лизавета Сіма-

шкевич, Михайлина Синюк, О.Скатенко, Яким Скрипка, Микита Степанов, Михайло Суслопаров, Антоніна Сисоєва, Устим Табола, Надія Тимошук, Марія Вязмітіна, Тамара Волобуєва, Ольга Волошина, Тетяна Волинко-Безухова, Ольга Живоглядова, Ольга Жукова¹⁹².

27 вересня 1943 р. д-р Томсон, уповноважений Оперативного штабу Розенберга, подав звіт про припинення дії його робочої групи внаслідок поспішного відступу німецьких військ з Києва. У документі зазначалося, що після об'єднання цінної російської й української літератури, що вже була в Берліні, з останньою, відібраною для евакуації, буде створено фундаментальну книгозбірню, що може слугувати базисом для наукових досліджень¹⁹³.

Наприкінці вересня 1943 р. Крайове управління продовжило свою діяльність у Кам'янці-Подільському. М.В.Геппенер 16 вересня одержує наказ супроводжувати вантаж з бібліотечними фондами залізницею¹⁹⁴. 10 жовтня д-р Вінтер повідомив рейхскомісара України, що разом із музейними експонатами були також відправлені 11 ящиків з виданнями Крайової бібліотеки, серед них: 2 ящики з рукописами, 5 — із стародруками, 2 — із нотами, один — з творами мистецтва і рукописами, один — з українікою¹⁹⁵. Ці матеріали потрапили спочатку до Кам'янця-Подільського, потім до Троппау (Опави, Чехія)¹⁹⁶.

Підготовка переїзду до Троппау розпочалася ще в жовтні 1943 р., а вже з січня 1944 р. Крайове управління продовжило там свою діяльність¹⁹⁷. Відправлення бібліотечних фондів у вересні—жовтні 1943 р. здійснювали як адміністрація Г.Вінтера, так і спеціалісти Оперативного штабу Розенберга.

9 жовтня 1943 р. Г.Вінтер і Й.Бенцінг вернулися до Києва для організації вивезення архівних і бібліотечних матеріалів¹⁹⁸. Представник штадткомісаріату проф. Мансфельд разом із Г.Вінтером звернувся до діючих частин 75-го піхотного дивізіону 7-ї армії з проханням зберігати, наскільки це можливо, від пошкоджень приміщення, де містяться культурні цінності. Серед перелічених об'єктів зазначалася й Крайова бібліотека з усіма книгосховищами й філіями¹⁹⁹. Масовий вивіз літератури до Німеччини в зв'язку з наближенням лінії фронту Крайове управління пояснювало бажанням зберегти цінні видання від пошкоджень та загибелі²⁰⁰. Остання відправка відбулася 26 жовтня 1943 р.²⁰¹

23—25 листопада 1943 р. в Троппау В.Латук і В.Краус офіційно підписують Протокол передачі архівних і бібліотечних матеріалів з Києва від Київського управління архівів, бібліотек, музеїв до Рейхс-

архіву на тимчасове збереження. Було обумовлено, що даний факт буде зберігатися в таємниці, а підписані матеріали залишаться закритими для будь-яких користувачів²⁰².

У розпорядженні Бібліотеки в жовтні 1943 р. було кілька приміщень, де зберігалися фонди як власні, так і інших бібліотек. Частина книжок була “прочищена” з метою вивезення до Німеччини, постраждали каталоги й картотеки, були перемішані фонди. Фонди концентрації, що надходили до Бібліотеки в окупаційний період, містилися як в головному будинку по вул. Короленка, 58-а, так і в будинку Педагогічного інституту (бульв. Шевченка, 22), будинку Братського монастиря на Подолі, філологічному корпусі Київського університету, а також приміщенні Гостинного ряду на Подолі²⁰³.

За час німецької окупації з фондів Бібліотеки було вивезено 719 тис. од. друку: 705 тис. книг та журналів, 10 тис. прим. газет, 4 тис. плакатів, у т.ч. з основного книгосховища — 235 тис. од., з Філії № 1 — 120 тис. од., з Філії № 2 — 360 тис. од. При цьому найбільшу кількість видань було вилучено в 1941 і 1943 рр. — відповідно 305 і 250 тис. од., у 1942 р. — 150 тис. од. книг і журналів, 4 тис. плакатів та 10 тис. прим. газет.

В акті № 26 від 31 липня 1944 р. про втрати та збитки, спричинені нацистськими загарбниками, підписаному 11 співробітниками БАН та експертом у галузі рукописної книги й стародруків, професором Київського університету О.А.Назаревським наводяться такі дані:

1. Книги з колекції статистичного кабінету	—	7000 од.
2. Книги обов'язкового примірника 1941 р.	—	4000 од.
3. “Юдаїка”: єврейською мовою	—	60 000 од.
російською та ін. мовами Радянського Союзу	—	20 000 од.
4. Періодична література після 1917 р.	—	17 000 од.
5. Видання АН УРСР	—	4000 од.
6. Книги з колекції Бібікова	—	5000 од.
7. Книги з Відділу географії та статистики (німецькою мовою)	—	4500 од.
8. Книги з неопрацьованих фондів	—	26 500 од.
9. Книги з Довідково-бібліографічного кабінету	—	1500 од.
10. Колекція плакатів часів громадянської війни	—	1500 од.
11. Книги з різних галузей знань	—	477 000 од.
12. Колекція різних плакатів	—	1500 од.
13. Ноти	—	520 од.

На жаль, з Бібліотеки були вилучені цінні рукописні книги й документи, які з різних причин не були заінвентаризовані: або вони були придбані незадовго до війни, або ще не опрацьовані. З-поміж них: південнослов'янське Євангеліє сербського походження; перше і друге горностаєвські Євангелія XVI ст.; паунок окремих документів XV—XVIII ст.; рукописний збірник XV ст. з записом “Васки писця”; абіссінський рукопис XVIII ст.; шість рукописних книжок XVII—XVIII ст.; а також 120 рідкісних київських, львівських, чернігівських стародруків, серед яких були праці Л.Барановича, І.Галятовського, М.Смотрицького та ін.; художнє видання “Слова о полку Ігоревім” з ілюстраціями палехських майстрів; збірники українських народних пісень; збірка творів М.В.Лисенка (лейпцизьке видання) тощо²⁰⁴.

Водночас ми розуміємо, що реальні загальні втрати були набагато більшими. Не можна точно підрахувати спалені перед окупацією книжки та документи спецфонду (за свідченням О.І.Полуляха — бл. 100 тис.), неопрацьовані фонди філій, у т. ч. газетні, а також резервні та обмінні, що на той час не мали інвентарних описів, а можливо й картотек.

Понад два роки Бібліотека працювала при окупаційному режимі, повністю відчувши на собі нацистську політику “збереження від варварів”, яка обернулася одним із найтрагічніших моментів для культури України.

Підводячи підсумки цього історичного етапу, виокремимо кілька періодів в долі бібліотечних фондів.

Перші втрати були нанесені Бібліотеці під час її термінової евакуації та бомбардування Києва.

У перші дні окупації Києва фонди Бібліотеки постраждали від бойових дій передових частин вермахту, а трохи згодом — від команди Кюнсберга. Перед Кюнсбергом ставилася передусім задача вивозу бібліотечних матеріалів політичного характеру. Проте він сам розумів свою місію ширше. Прикладом цього може служити той факт, що його команда першою ґрунтовно “дослідила” всі книгосховища Бібліотеки, після чого, зокрема, вивезла колекцію Бібікова, 60 тис. томів єврейської літератури, стародруки й рукописні видання, довідники та енциклопедії, цінні наукові видання з усіх галузей знань. Грабіжницька діяльність Кюнсберга була настільки широкомасштабною, що проходила по матеріалах Нюрнберзького процесу²⁰⁵.

Стосовно багатогранної діяльності Оперативного штабу Розенберга слід зазначити, що, крім різноманітної дослідницької роботи, він здійснював на окупованих територіях охорону та збережен-

ня предметів культури, зокрема бібліотек, від знищення й розграбування як з боку місцевого населення, так і від власних військ. Насправді це була найбільша нацистська грабіжницька організація, яка в роки Другої світової війни вивезла з України сотні тисяч предметів культури.

Крайове управління поставило перед д-ром Бенцінгом завдання перебудови бібліотечної справи на Україні на німецький лад²⁰⁶, а д-р Вінтер навіть відправив Розенбергу доповідь “Про бібліотечну систему в Києві”²⁰⁷.

Масовий вивіз літератури до Німеччини у зв'язку з наближенням лінії фронту Крайове управління пояснювало бажанням зберегти цінні видання від пошкоджень та загибелі і зробити пізніше їх корисними для німецької науки²⁰⁸.

Воєнізовані команди, зокрема, діюче в СС науково-дослідне товариство “Спадщина” та геологічні групи, також займалися активним вивезенням культурних цінностей. Пік їхньої діяльності припадає на 2-гу половину 1943 — середину 1944 р., оскільки вони працювали безпосередньо в зоні бойових дій, тобто там, де вже цивільного управління не існувало, і всі культурні цінності залишалися напризволяще, будучи легко доступними. Вони діяли за традиційно єдиною схемою: незадовго до відступу військових частин, головне, з великого міста, туди направлялася оперативна команда, яка опрацьовувала не вивезені відділом “G” Головного імперського управління безпеки та іншими нацистськими організаціями фонди наукових бібліотек, відбирала потрібну літературу і направляла її до Німеччини²⁰⁹.

Простежити долю матеріалів, вивезених з БАН під час війни, надзвичайно важко. Згадувана дослідниця історії українських архівних та бібліотечних фондів цього періоду П.Кеннеді Грімстед досліджувала маршрути вантажів за документами німецьких архівів. Вона вказувала, що, крім Східної бібліотеки Розенберга, частина київських бібліотечних фондів потрапила до бібліотеки “Hohe Schule”, яка розміщувалася в австрійському м. Тарценберзі. Там же опинилися й фонди бібліотеки Бібікова, юдаїка і гебраїка (у т. ч. й зазначена “Естрада”)²¹⁰. Відомо, що частина цих фондів повернулася до України, але цілком можливо, що певні зібрання, так само, як і Смоленський архів, потрапили до інших держав. За даними П.Кеннеді Грімстед, деякі матеріали через центри концентрації в Державному архіві в Троппау та Франкфурті-на-Майні були переправлені до інших держав, у т. ч. й США. Рукописні книги разом із архівом потрапили до Західної Чехії.

Розшуки вивезених бібліотечних фондів є складними не лише у зв'язку з відсутністю документів, що давали б точні відомості про переміщені на Захід фонди, а й реальних списків та переліків вивезених матеріалів тих видань, що повернулися з Німеччини до Києва після закінчення війни. Найзначнішими втратами можна вважати відібрані фонди з необлікованих фондів концентрації, які зберігалися в Подільській філії, Володимирському соборі, інших сховищах Бібліотеки²¹¹. На них, на жаль, не були проставлені штампи Бібліотеки, а отже, відсутність відповідного юридичного оформлення власності не дає гарантій повернення їх назад. Можливо, деякі з них, як це сталося з фондом Бібікова, й були повернуті Україні, але вони й понині зберігаються в інших бібліотеках.

На жаль, важко тепер встановити й вивезені матеріали з проштампованих та облікованих основних фондів, оскільки багато каталогів було пошкоджено, а після війни реконструйовано за наявними матеріалами. Звичайно, стосовно останніх є надія на розшук хоча б частини з них у зв'язку з тим, що вони позначені штампами та помітками Бібліотеки АН УРСР та УАН — ВУАН.

Підводячи підсумки загальним втратам Бібліотеки під час війни, слід підкреслити, що в 1944—1945 рр. вони були оцінені в 38 млн 832 тис. 642 крб.²¹² Ця оцінка не містила величезних втрат під час евакуації на перевезення фондів, їхні примусові переміщення і пошкодження, зберігання в непристосованих умовах найціннішої частини, знищення книг та рукописів внаслідок воєнних дій. І хоча частина фондів після війни й повернулася до БАН, вона не змогла ні за обсягами, ні за змістом компенсувати наслідки загальної руйнації історично складених фондів.

Втрати внаслідок вивезення необлікованих зібрань не могли бути належним чином оцінені співробітниками БАН, серед них не лише юдаїка та гебраїка, а й зібрання, що зберігалися на Подолі, а також фонд відомчої літератури, що на той час розміщувався в приміщенні Педагогічного музею.

Невивезені фонди також постраждали під час окупації, передусім, це історично складені фонди, бібліотечні зібрання та колекції. Основна частина їх містилася в головному приміщенні по вул. Володимирській, 58-а, у будинку Наркомосвіти по бульв. Шевченка, 14, у книгосховищах Софійського та Володимирського соборів, приміщенні колишньої Духовної академії на Подолі. Перегляд фондів, вилучення з їхнього складу найцінніших видань, їхнє неорганізоване переміщення, перемішування матеріалів, знищення значної літератури з ідеологічних позицій в 1943 р. — усе це призвело до багатьох непоправних втрат. Хоча, за бібліотечними

звітами, в 1945—1947 рр. частину фондів було повернуто з Румунії, Польщі, Німеччини і серед них були рукописи, наукова та художня єврейська література, проте значна кількість бібліотечних фондів все ж залишилася неповернутою. З певним ступенем вірогідності можна встановити втрати лише тих фондів, що мали каталоги, видані до революції: так, точно знаємо, що з бібліотеки Київської духовної академії пропали не лише дублети, а й одиничні примірники.

До наслідків Другої світової війни слід віднести й втрати серед професійних кадрів через довоєнні репресії, переміщення їх на інші роботи, повоєнні ідеологічні утиски тих, хто залишився в евакуації тощо.

Нарешті, чи можна підрахувати моральні та психологічні збитки людей, які пережили окупацію? З боєм читаємо лист Євгенії Сно, бібліотечкарки Інституту геології. Вона пише його директорові Інституту 10 грудня 1943 р. в Уфу: “Мы видели массовое уничтожение народа и в любой момент могли попасть в число замученных и убитых. Мы видели массовую отправку в Германию людей всех возрастов, начиная с детей. Отправка производилась всякими способами — и организовано — через учреждения и Биржу труда, и неорганизовано — т. е. при помощи облав на улицах, базарах, в домах... Мы видели людей, переживших немецкий плен и в результате ставших инвалидами... Население города было обречено на вечный голод, тьму, холод, средневековую жестокость, лишённую всего человеческого... И было страшно, что не удастся выжить, не хватит сил дождаться освобождения, что ушлют в рабство в Германию (этот ужас висел над нами два года) и, действительно, очень многие из нас так и не дождались светлых дней...”²¹³

Є.Сно описує і Бабин Яр, і шибениці на Хрещатику, і вибухи в центрі столиці України, і зруйновані вулиці та собори, і жорстоке насильство з боку нацистів перед звільненням Києва, оголошеного забороненою зоною, коли людей виганяли з власних домівок, відправляли вагонами з міста і масово розстрілювали. Власне, тоді ж і здійснювався останній масовий вивіз фондів. Так, бібліотека Інституту геології була практично повністю розграбована після 25 вересня 1943 р.: із 100 тис. книг залишилося бл. 8 тис.: “...вывезли почти всю русскую и украинскую литературу, вывезли картотеку — пропал мой 15-летний труд! Осталась, главным образом, иностранная литература. В общем, все надо начинать сначала”²¹⁴, — писала Сно.

**1.3. БІБЛІОТЕКА АН УРСР
НАПРИКІНЦІ 1943–1945 РР. :
ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІСЛЯ ОКУПАЦІЇ
ТА ЕВАКУАЦІЇ, УПОРЯДКУВАННЯ ТА ПЕРЕРОЗПОДІЛ
КНИЖКОВИХ ФОНДІВ
МІЖ БІБЛІОТЕКАМИ УКРАЇНИ**

**1.3.1. Стан Бібліотеки та книжкових фондів
після звільнення Києва**

Уже 13 листопада 1943 р., через кілька днів після звільнення Києва від нацистських окупантів, Бібліотека продовжила свою роботу. Як зазначалося вище, діяльність БАН періоду окупації характеризувалася непритаманними для бібліотеки процесами, а саме: концентрація залишених у Києві бібліотек різних наукових і державних установ, експертиза та відправка фондів до Німеччини. Тому одним із найважливіших завдань співробітників Бібліотеки було перевірити стан власних фондів, оцінити ступінь їхньої цілісності, вилучити фонди інших бібліотек, що потрапили в період окупації до БАН, встановити їхню приналежність, проаналізувати втрати, одержані під час війни. Отже, відразу по звільненні Києва розпочинається облік інвентаря та опис майна, ремонт приміщень, розбирання стосів, аналіз стану та розстановки фондів, підрахунки книжкових втрат.

Основне приміщення Бібліотеки зазнало значних руйнацій, зокрема, від вибуху в лівому крилі Університету були вибиті вікна й двері, пошкоджений дах, усе, в т. ч. й книжкові полиці, було засипане склом і сміттям, зруйнована система водо- та електропостачання. Необхідно було закрити вікна, двері, налагодити охорону приміщення. Почався ремонт головного будинку, філій № 1 та № 2, приміщення Педагогічного інституту²¹⁵.

Наприкінці 1943 — початку 1944 р. у віданні Бібліотеки було кілька приміщень, частина — з довоєнного часу, а іншу частину передано Крайовій бібліотеці в період окупації, коли здійснювалися численні переміщення бібліотечних фондів з різних радянських установ, закладів АН, від приватних осіб. Так, до Крайової бібліотеки надійшли фонди Університету та Педагогічного інституту, а будівлі цих навчальних закладів використовувалися для концентрації літератури, залишеної в Києві. Відомо, що нацисти у деяких приміщеннях розташували свої служби (напр., в Університеті базувалася команда протиповітряних сил), через що книжки переміщувалися з місця на місце, і для них відводилися будь-

які вільні площі. Крім того, перед відступом нацистських військ процес відбору та підготовки бібліотечних раритетів і цінної літератури до вивезення здійснювався поспіхом, у бібліотеках було багато перемішаних та хаотично складованих фондів, в коридорах валялися розкидані та незапаковані теки, розпорошені картотеки й каталоги.

Фонди БАН УРСР після звільнення Києва розміщувалися так:

1. У базовому корпусі — Головному будинку (вул. Короленка, 58а, нині — вул. Володимирська, 62) розташовувалися основне книгосховище, відділи та кабінети, спецсектор, фонди книжок, які для прискорення введення їх до наукового обігу описували за системою “спрощеного опрацювання”, а також частково — обмінний та резервний фонди і “фонд концентрації”, що містив літературу, завезену до Бібліотеки за період окупації в 1941—1943 рр.

2. Філія № 1 розміщувалася в приміщенні Педагогічного інституту (бульв. Шевченка, 22). У ній була значна за обсягом й надзвичайно цінна колекція спеціальної літератури (т. зв. фонд Відомчої літератури), що видавалася дореволюційними установами та відомствами, зокрема, земська та відомча література, збірки законів, а також дореволюційна періодика, що була передана Бібліотеці в довоєнні роки. До Філії № 1 під час війни були вивезені фонди Володимирського собору.

3. У Філії № 2 — т. зв. Подолі (будинок Братського монастиря) зберігалися фонди бібліотеки Київської духовної академії. У 20—30-х рр. туди були звезені бібліотеки релігійних установ, монастирів та духовних навчальних закладів, зокрема, Києво-Печерської лаври, Михайлівського та Пустинно-Миколаївського монастирів, київських соборів. Там розміщувався й значний за обсягом фонд стародруків. У цьому будинку до війни зберігалися видання іноземними мовами, єврейська література (зібрання гебраїки та юдаїки).

4. У філологічному корпусі Київського університету розташовувалися фонди зібраних під час війни бібліотек та архівів різних академічних та просвітницьких установ, окремих приватних осіб, що були залишені під час евакуації, або внаслідок загибелі власників. Тут, зокрема, зберігалися бібліотеки та колекції академічних інститутів: літератури, мовознавства, фольклору, історії, фізики, математики, будівельної механіки; кабінет математичної фізики ім. М.Остроградського й Г.Вороного, приватні бібліотеки (разом бл. 150 тис. од. зб.). Розміщувався також основний масив книжок “фонду концентрації” (550 тис. од. зб.).

5. Серед фондів газетного відділу (Софійська церква, колишня Площа Героїв Перекопу) — 4 млн 500 тис. прим.; листівок, волян-сій, плакатів — бл. 300 тис. од. зб.

6. У Гостинному ряду (Поділ) розташовувалася частина “фондів концентрації”, передусім, література з сільського господарства (15 тис. од. зб.), що завозилася не систематично і не становила єдиного комплексу²¹⁶.

У попередньому розділі йшлося про те, що під час війни відбулися серйозні деструктивні зміни у складі і змісті фондів, було зруйновано систему з обліковування фондів; фатальні втрати первісного складу були в бібліотечних зібраннях та колекційних фондах; значна частина неопрацьованих комплектів була розпорошена й перемішана. Практично до всіх приміщень Бібліотеки, залежно від наявності місця, завозилася література, що втратила господарів під час війни або була конфіскована окупаційною адміністрацією. БАН була єдиною з великих бібліотек Києва, будинок якої не зазнав істотних пошкоджень, а фонди не згоріли під час бомбардувань. Як Крайова бібліотека вона стала центром концентрації усіх бібліотечних зібрань міста.

На бібліотекарів покладалося важливе завдання розібратися з фондами, що скупчилися у БАН після звільнення Києва. Першим кроком стали оцінка масштабу втрат, виявлення відомостей про масиви вивезених та знищених нацистами видань, організація поповнення фонду, відновлення каталогів та налагодження обслуговування читачів. Також перед Бібліотекою були відразу ж поставлені завдання від владних структур, а саме — забезпечити необхідною літературою установи, організації та відомства, що працювали на тил і фронт, ідеологічну та культурно-масову роботу.

Зважаючи на стислі терміни евакуації, Бібліотека не мала можливості вивезти чимало своїх фондів, які на початок війни налічували бл. 5 млн од. зб. Із пояснювальної записки до плану на 1943 р. зрозуміло, що перевірка 1942 р. в Уфі не була завершена, її було заплановано повністю провести до кінця 1943 р. Отже, загальна кількість вивезених фондів так і не була точно підрахована, оскільки наприкінці 1943 р. Бібліотека вже готувалася до реєвакуації²¹⁷. Загалом фігурували відомості, за якими було вивезено понад 300 тис. од. рукописів, книжок та ін. видів друкованої продукції. В Уфі Бібліотекою було придбано певну кількість літератури, але документів, які б це засвідчували, не збереглося.

У Києві ще до повернення фондів (листопад—грудень) відбулася інвентаризація майна і було виконано попередній кількісний облік усіх фондів за існуючими інвентарними книгами. На 1 січня

1944 р. фонди Бібліотеки склали: 4 852 974 од. книг та журналів, 5280 тис. прим. газет, 10 тис. плакатів, 350 тис. волянсій — усього 10 млн 492 тис. 974 од. зб. Підраховано, що під час окупації було вивезено бл. 705 тис. прим.²¹⁸

Закаталогізований фонд БАН містив 2 млн книг і 600 тис. журналів²¹⁹. Акт складався Комісією бібліотекарів, які залишалися в окупації й працювали в Бібліотеці. Головою було призначено Г.І.Даниленка, членами комісії О.З.Бродовську, Т.Г.Волобуєву, О.М.Ляшко, Г.С.Іванову, М.В.Гаєвську, О.Л.Седельнікову, М.П.Мазурмович, О.Л.Скатенко, Л.К.Савіну, Х.А.Сакаєву.

За даними облікових документів, кількісний склад фонду розподілявся так:

1. Головний будинок (вул. Короленка, 58а)

Основне книгосховище	1 336 272 прим.
Відділи та кабінети	395 521
Спецсектор	3000
Фонди спрощеного опрацювання	100 000
Обмінний фонд	304 055
Концентрація за 1941—1943 рр.	850 000
У с ь о г о	2 988 848 прим.

2. Філія № 1 (Педагогічний інститут — бульв. Шевченка, 22)

Земська література (збірки законів, періодика)	901 521 прим.
---	---------------

3. Філія № 2 (Поділ, будинок Братського монастиря)

Фонди концентрації	962 607 прим.
--------------------	---------------

Отже, в усіх трьох приміщеннях разом з евакуйованими 243 381 кн. од. зб., що вказані в офіційних документах, зберігалось 5 096 355 од. зб.

В основному книгосховищі були перевірені зібрання, що не були вивезені до Уфи:

бібліотека Галагана	10 046
бібліотека Костомарова	3100
бібліотека Сікорського	9846
Статистичний кабінет	5302
бібліотека Бунге	8825
іноземні монографічні видання	1598
відділи I—XV	102 272
періодика "Роки" (1836—1895)	71 736
бібліотека Першої гімназії	11 776

1.3. Библиотека АН УРСР наприкінці 1943—1945 рр.: відновлення...

архів українського обліку кожного приватника	120 000
періодика	326 736
видання за форматом	665 036
Усього	1 336 272 грн.

Відділи та кабінети

Довідково-бібліографічне бюро	28 648
Кабінет бібліотечного зв'язку	12 827
Кабінет народознавчо-історичний	4014
Кабінет наукової інформації	37 389
Кабінет образотворчого мистецтва	7466
Відділ дитячої літератури	22 238
Підручна бібліотека	15 476
Довідкова бібліотека читальні	3619
Відділ стародруків	2500
Відділ рукописів	2500
Музичний відділ	132 000
Наукова читальня	1808
Кабінет картографіки	10 000
Орієнталіст	15 000
Відділ літератури мовною мовою народів СРСР	100 000
Усього	295 521 грн.

Фонд № 1

Фонд періодики	498 719
Фонд відомчої спеціальної літератури	289 800
Фонд шкільна	21 000
Архів видавництва "Записки Київського об- щества" історикознавців та "Університетська газета"	42 500
Довідки, видання і календарі	9500
Річна література	40 000
Усього	901 519 грн.

Фонд № 2

Бібліотека Київської державної академії	250 000
Відділ спеціальної літератури	321 607
Відділ стародруків	126 000
Відділ рукописів	150 000
Відділ картографії	85 000
Бібліотека Києво-Печерської лаври	30 000
Усього	962 607 грн.

За даними на 21 червня 1941 р., у Бібліотечі налічувалось 4 млн 397 тис. прим. книг і журналів, а також 5 млн 850 тис. газет та листівок. Фонди були розміщені в чотирьох приміщеннях, зокрема, в головному по вул. Короленка, 58а (нині Володимирська, 62) було 1 млн 903 тис. книг, 360 тис. неопрацьованих та 31 тис. дублетів (переважно радянських видань з питань політики і старої літератури з права).

На кінець 1943 р. у Володимирському соборі зберігалось: 50 тис. од. опрацьованих книг, 858 тис. неопрацьованих книг та 350 тис. дублетів, переважно, журналів. У газетному сховищі, яке тоді містилося в Софійському соборі, було 2 млн 500 тис. опрацьованих номерів газет, 2 млн неопрацьованих газет, 350 тис. листівок, 1 млн дублетів (усього 5 млн 850 тис. газет). У Подільській філії зберігалось 840 тис. книг, у т. ч. 320 тис. опрацьованих та 520 тис. неопрацьованих²²⁰.

До кінця 1943 р. було переглянуто та підраховано 1 млн 120 тис. 822 книжки, почалося розбирання та підкладання фондів у відділах музичному, рукописному, бібліотекознавства, стародруків, кабінетах образотворчого мистецтва, технічної інформації, що постраждали від вибуху в Університеті, та основному книго-сховищі.

Водночас відбувалося поповнення Бібліотеки. Опрацювання фондів концентрації дало змогу поступово звільнити приміщення для надходження матеріалів до фондів основного зберігання: в листопаді—грудні 1943 р. було прийнято 13 696 кн. 250 нот, 1 пачку рукописів, а також придбано 21 брошуру, 20 плакатів, 200 газет²²¹. Здійснювалися роботи зі встановлення лакун, звірки художньої літератури.

Уже наприкінці 1943 — початку 1944 рр. продовжилися роботи з концентрації та обліку матеріалів, збережених окремими громадянами під час окупації²²².

Хоча на кінець 1943 р. ремонтні роботи в приміщенні БАН ще не були завершені (не функціонували електрична мережа, система опалення та водогінна система²²³), все ж було вирішено розпочати переміщення бібліотечних фондів до основного сховища з інших установ, у яких тимчасово вони зберігалися, в т. ч. з приміщень гуманітарного корпусу Київського університету та Педагогічного інституту²²⁴. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба в сортуванні фондів, удосконаленні організації їхнього розміщення, прискоренні передачі матеріалів, що випадково потрапили до БАН під час окупації Києва, до установ, яким вони належали.

Але все ж площ для нормального розміщення фондів, що залишилися в складі БАН, не вистачало, і тоді Бібліотека розпочала привласнювати приміщення, де зберігалися її книжкові фонди. Уже в грудні 1943 р. за нею юридично був закріплений будинок Софійської церкви та корпус Києво-Братського монастиря на Подолі²²⁵.

Наприкінці 1943 р. штат Бібліотеки складався з 57 співробітників. Тимчасово в. о. директора була призначена Т.М.Марковська, завідуючими відділами — О.З.Бродовська, К.К.Дзюбенко, Н.Г.Козель, І.А.Німчинов, А.І.Даниленко, О.М.Ляшенко, Т.Г.Волобуєва, О.К.Масленникова. Старшими бібліотекарями працювали О.В.Рабчинська, А.Л.Седельнікова, С.Р.Вернигора, Г.С.Іванова, М.С.Каменська, О.І.Ніколаєва, А.А.Покровська, С.Л.Чернецова, К.Л.Скатенко, Л.І.Петровська, П.Г.Хохол, Т.Н.Оробієвська, Л.І.Губська, О.Ф.Бондіна, Н.К.Гіжицька, А.А.Головня, В.Н.Петрушевська. Посади бібліотекарів 1-го розряду обіймали Х.А.Сакаєва, О.Т.Килиба, технічними бібліотекарями були М.П.Бурова, М.А.Юзікова, Ю.Г.Приходько, У.А.Табола. За бухгалтерію відповідала П.А.Пасторська, слюсарні роботи виконував В.П.Голота, завгосподарством був Ф.Т.Сайко, двірником — Г.М.Кондюшина²²⁶.

На тимчасову роботу до БАН були прийняті співробітники бібліотек установ АН, оскільки АН на той час ще не повернулася з евакуації. Серед них були: М.З.Суслопаров, Н.І.Балинська, О.В.Василенко, Бурвикова, Л.К.Савіна, О.Ткаченко, К.М.Петренко, О.Іванова, М.В.Гаєвська, Н.Д.Малиновська, Т.Д.Руссес, Н.П.Кістяківська, А.Л.Бинявська, М.П.Мазурмович, К.С.Іванова, О.І.Кривошей²²⁷.

**1.3.2. БАН у 1944 — першій половині 1945 рр.:
обговорення питань бібліографії української літератури,
упорядкування та перерозподіл книжкових фондів,
повернення особистих бібліотек**

У зв'язку з переходом Б.І.Зданевича, який в період евакуації очолював Бібліотеку, до Інституту літератури, керівництво АН УРСР наприкінці 1943 — початку 1944 рр., здобувши підтримку заступника Голови РНК М.Бажана, запрошує до Києва Ю.О.Меженка, знаного фахівця з бібліотечної справи та бібліографа, який тоді працював у Державній публічній бібліотеці ім. М.Є.Салтикова-Щедріна в Ленінграді, на посаду директора Бібліотеки.

Запрошення Ю.О.Меженка, одного з ініціаторів створення українського бібліографічного списку, мало на меті й очолення ним роботи з питань бібліографії української літератури, про яку йшлося ще в евакуації АН УРСР в Уфі і яка була відкладена до закінчення війни. Апробацією Ю.О.Меженка на запропоновану посаду стала його доповідь про бібліографічну діяльність ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедріна, методологію та методику бібліографії літератури, виголошена ним в Бібліотеці як наукова.

Питання про створення бібліографії української літератури вперше було поставлено ще до війни у Постанові Ради КНО УРСР та ЦК КП(б)У від 17 листопада 1936 р. У цьому документі наголошувалося на основних завданнях бібліографії, тобто на обліку, систематизації, опису всіх видів видань: а) про Україну — від початку книгодрукування в Росії до 1937 р. включно, незалежно від місця видання літератури та її змісту; б) українських в межах адміністративної території УРСР, які за своїм змістом стосувалися України й містили фактичний і цифровий матеріал про неї, її природу, економіку, побут або громадсько-політичне життя, видруковані українською чи російською мовами, а також мовами ін. народів СРСР та іноземними мовами. Передбачалося, що, в першу чергу, має бути складена й видана "...бібліографія літератури про природні багатства УРСР та її продуктивні сили, а також бібліографія про промисловість, транспорт і зв'язок, сільське господарство, з історії робітничого й революційного руху та з історії КП(б)У"²²⁸. Координацію завдань було покладено на АН УРСР, проте через абсолютно безпідставне планування такої складної й копіткої роботи на 2—2,5 роки бібліографія української літератури не була зроблена в необхідному обсязі²²⁹. Політичні репресії ще більше затримали цю роботу. Тому замість генеральної почалося складання галузевих тематичних бібліографій.

Кожний академічний інститут почав працювати над вузькоспеціальними бібліографічними оглядами; Бібліотеку було призначено координуючим органом. Перед війною були опубліковані "Библиография литературы по экономике сахарной промышленности (1920—1938 гг.)", "Сталин в украинской художественной литературе и народном творчестве", "Подземная газификация углей", "Работы академика Лысенко и его школы", "В помощь изучающим историю ВКП(б)", "Рекомендованный список художественной литературы в помощь антирелигиозной пропаганде", "Электрификация промышленности и сельского хозяйства". Розпочинається укладання бібліографії електрохімії та електрохімічної промисловості за 20 років існування СРСР і художньої літера-

тури з тем “Західна історія” та “Історія СРСР” для середньої школи на базі розробленої Інститутом історії АН УРСР нової періодизації історії тощо²³⁰.

У період евакуації в 1943 р. це питання знову піднімалося в АН УРСР, проте не було підтримане керівництвом Бібліотеки, бо розпорошеність фондів, обмежена кількість працівників, неможливість на належному рівні організувати роботу в академічних установах не давали змоги провадити бібліографічні студії. З поверненням Бібліотеки створення бібліографічного зводу знову стає пріоритетним.

Отже, на Ю.О.Меженка, який працював ще в Тимчасовому комітеті зі створення ВБУ та Бібліографічній комісії ВУАН і мав значний організаційний та бібліотечний досвід, покладалися особливі надії. На початку 1944 р. він приїхав до Києва, а 4 січня уже виголошує доповідь про стан науково-бібліографічної роботи в “Салтиковці”, в центрі уваги якої була розробка бібліографічного опису російської книги на базі фондів ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедрина, що провадилася з 1927 р. як рекаталогізація спочатку книжкових фондів, а згодом — періодики. Він окреслив і досвід планування та організації цієї діяльності, зокрема, складність роботи в умовах відсутності базових бібліографій. На 1944 р. ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедрина вже було зібрано 44 тис. карток, тобто замість запланованих 20 т. матеріалу було зібрано на 37.

Меженко був одним з авторів науково-організаційної методики підготовки бібліографії. Відкривати цю серію мала загальна бібліографія: 1-й т. (загальна бібліографія) вийшов друком, 2-й (бібліографія періодики) був зданий до друку, 3-й (бібліографія бібліографій) — підготовлений до видання. Другий напрям діяльності планувалося присвятити галузевій бібліографії — історичній, літературній, економічній, військовій, технічній, дитячої літератури та ін. Третю групу мали становити спільні для всіх томів покажчики²³¹. Крім цього, укладалася бібліографія перекладної світової літератури (перед війною вона вже була підготовлена англійською мовою), бібліографія слов'янознавства і біобібліографічна серія.

Внаслідок проведення такої роботи Ю.О.Меженко висвітлив історію, пошуки та розробки методичного апарату бібліографії, хід роботи, специфічні особливості бібліографування різних видів друку і своє бачення складання національної бібліографії. Серед основних методологічних підходів він, зокрема, виокремив бібліографію періодики, що було вкрай важливо для України. (Наголошувалося, що періодика повинна пов'язуватися з життям

країни.) Важливим для створення бібліографії книги він вважав залучення до роботи інших книгосховищ країни та обов'язковий перегляд фондів де-візу предметний аналіз та анотування матеріалів.

Після доповіді розгорнулася дискусія з приводу терміна “росіка” та його бібліографічного обсягу: чи все, що написано про Росію, в т. ч. й переклади з російської мови, вважати об'єктом бібліографічного репертуару, чи лише видання російською мовою, а закордонні відносити в окрему групу бібліографічних джерел.

Доповідь Меженка надала нових імпульсів для подальшого розвитку бібліотечної справи, мала важливе значення для відродження бібліографічної діяльності БАН, яка впродовж двох років практично не займалася творчою роботою. Наведені відомості були корисними не лише для бібліографів БАН, які ще до війни обговорювали подібні питання на своїх методичних нарадах, а й для розуміння того, що Меженко зможе не лише очолити найбільшу бібліотеку України, а й стати провідником власних ідей у розвої бібліографії “україніки”. Отже, кандидатура Ю.О.Меженка була схвалена й прийнята на Президії АН УРСР, і йому запропонували переїхати до Києва.

Хоча в 1944 р. багато уваги приділялося вирішенню бібліографічних питань, все ж основною була робота з фондами. Перед бібліотекарями постало нагальне завдання — провести сортування фондів та оцінити їхній стан. Було сформовано кілька груп з розбору та упорядкування літератури.

Перша група починає переглядати основний фонд літератури, значно пошкоджений під час відбору його для вивозу в Німеччину та чисток від “небажаної” літератури під час окупації. Було переглянуто та опрацьовано 1 731 793 книжки. Паралельно оцінюються втрати та лакуни фонду.

Інша група проводила кропітку роботу з виокремлення та організації передачі бібліотечних фондів, що надійшли до Крайової бібліотеки під час окупації, їх колишнім власникам. Робота з сортування проводилася окремими групами під загальним керівництвом Т.М.Марківської²³².

У зв'язку з величезними обсягами літератури, що нагромадилася в Бібліотеці, і необхідністю її швидкого опрацювання була розроблена методика сортування книг, яка враховувала укладання основного фонду БАН, а також давала змогу сформуванню масиви літератури за тематикою. Книжковий фонд сортувався з урахуванням організації загального фонду та спеціалізованих відділів. Основна група літератури розподілялася на:

- літературу з марксизму-ленінізму;
- монографічну українську, російську, білоруську від 1917 р.;
- періодичну українську, російську, білоруську від 1917 р.;
- періодичну українську, російську, білоруську до 1916 р. включно;
- монографічну українську, російську, білоруську до 1916 р. включно;
- іншомовну (європейськими мовами) монографічну (латиною);
- іншомовну літературу — періодику (латиною);
- єврейською мовою;
- мовами народів СРСР та східними мовами;
- енциклопедії, словники, довідники, календарі, альманахи (всіма мовами);
- бібліографію, бібліотекознавство, каталоги бібліотек, каталоги та проспекти книгарень, видавництв;
- стародруки (до 1825 р.), іншомовні (до 1800 р.);
- видання розкішні, рідкісні, нелегальні, в дорогоцінних оправах.

Окремі групи склали рукописи та спеціальні види друку, зокрема газети, ноти, волянсії та стандарти, альбоми, художні гравюри, фото, портрети, художні листівки, атласи географічні та історичні мапи, література для сліпих тощо.

Оцінювалася фізична збереженість книжок, частина з яких передавалася в реставрацію. А спершу сортування провадилося за наявністю штампів, згодом — за видами друку: окремі групи склали книги та брошури кириличного друку зі штампами і без штампів; книги та брошури іншомовні (латиною); періодика кириличного друку (після 1917 р.); художня література; видання АН УРСР.

Була розроблена спрощена схема опрацювання літератури. Після перевірки та виокремлення дублетів перший примірник звірявся з каталогами, після чого здійснювалася перевірка наявності видання у сховищі. Якщо не було у фондах БАН, його описували за спрощеною схемою (автор, ініціали, назва, вид видання, місце видання, видавництво, рік, том, випуск) та залишали на полицях для поповнення основних фондів. На ці книжки склали картотеку: книжки та картки нумерували. У разі наявності видання у фондах примірник передавали до резервного фонду, а всі дублети — до групи комплектування інших бібліотек.

Ця методика сортування дала змогу швидко та якісно організувати повернення частини фондів уже в 1944 р., а після затверджен-

ня Інструкції щодо сортування літератури з фондів концентрації — залучити до цього процесу значну кількість співробітників, щоб прискорити звільнення приміщень і поповнення фондів БАН та інших бібліотек²³³.

Було проведено попередню класифікацію фонду нагромадженої літератури, поповнено основний фонд БАН, сформовано резервний фонд і передано частину літератури іншим бібліотекам за короткий термін. Передача відбувалася відповідно до рішень уряду про допомогу сільському господарству, виробництву, освітнім закладам, культурно-просвітницьким установам, що розташовувалися на територіях, які постраждали від воєнних дій та окупації. Бібліотека взяла участь у поповненні фондів знищених бібліотек: було сформовано дублетний фонд з метою подальшої його передачі тим, хто цього потребував.

Тоді ж розгорнулася діяльність з комплектування бібліотечок для політвідділів діючої армії, куди передавалися дублетні примірники. Так, у 1944 р. БАН брала участь у формуванні бібліотечок для тилкових частин, зокрема 1-го Українського фронту (732 книжки для агіткабінетів) та радянських військ, що діяли на території Польщі.

Наявність значної кількості дублетної літератури дала змогу провадити й комплектування бібліотек радянських установ Києва, котрі були знищені в період воєнних дій та окупації.

Наприкінці 1943 р. БАН передала бібліотеці Київського державного університету (частково зруйнованої нацистами під час відступу з Києва) 8153 кн. та 1266 тис. кн. основному фонду, а також кабінету марксизму-ленінізму — 3280 кн. в 1944 р.²³⁴ Приміщення Червоного корпусу КДУ, де частково зберігалися книжні зібрання, що надійшли під час евакуації до Крайової бібліотеки, на початку 1944 р. були звільнені від літератури, переданої до БАН (бл. 70 тис. кн.)²³⁵.

Тоді ж була отримана профільна література бібліотеками прокуратури та Сталінського РК ЛКСМУ²³⁶. Одночасно були звільнені приміщення (16 кімнат) в Педагогічному інституті, де тимчасово зберігалися фонди БАН.

Лише в травні 1944 р. починається поступова нормалізація діяльності Бібліотеки. 14 липня Президія АН УРСР затверджує новий штат Бібліотеки в кількості 101 одиниця, з них — 72 наукових співробітники й спеціалісти та 29 осіб адмінперсоналу²³⁷. Відтоді Бібліотека почала систематичну роботу з комплектування фондів за рахунок організації постачання обов'язкового (безплатного та платного) примірника і поповнення шляхом обміну та ретроспек-

тивного комплектування на базі “дезидерати”. Важливим джерелом наповнення БАН стало опрацювання фондів, які лежали в стосах і не були включені в основні фонди й каталоги.

1.3.3. Налагодження діяльності Бібліотеки та її Львівської філії

Багато часу приділялося роботі з повернення особистих та відомчих бібліотек, що були зведені в період окупації. Для розуміння масштабів такої роботи слід проаналізувати численні відомості в документах архіву НБУВ за цей рік. Так, уже в лютому 1944 р. було проведено виокремлення літератури з штампами Інституту експериментальної біології і патології та Інституту клінічної фізіології (6 тис. прим.)²³⁸; Наркомату освіти повернуто 4 тис. книжок і журналів та доукомплектовано 1117 кн.; Наркомату закордонних справ — 5 тис. кн., ЛКСМУ повністю укомплектовано з дублетного фонду 5 тис. кн., повернуто науково-технічну бібліотеку Наркомату харчової промисловості — 60 кн. (у т. ч. місцевому комітетові Наркомату харчової промисловості — 204 кн.); місцевому комітетові Наркомату місцевої промисловості — 1823 кн.; Палацу культури хлібопекарської промисловості — 6880 кн.; Держплану — 983 кн. та архів; курсам партпрацівників — 11 517 кн.; НКГБ — 324 кн.; округу Червоної Армії — 2838 кн.²³⁹

Здійснювалася також величезна робота з повернення матеріалів академічним установам: Інституту літератури, історії, фольклору та мовознавства, який поєднував три інститути та існував під цією назвою до літа 1944 р. після повернення з Уфи (76 487 кн. та рукописна збірка); Інституту історії АН (695 кн., 192 пак. рукописів); Інституту мовознавства (337 нот, рукописні матеріали), Інституту експериментальної біології та патології (3266 кн.), Науково-методичному кабінетові бібліотекознавства (900 кн.), Агробіостанції (125 кн.), Інституту єврейської культури (171 кн.), Інституту фізики (12 840 кн. та 47 пак. рукописів), Інституту математики (11 150 кн.), Інституту електрозварювання (6027 кн. і 1286 проєктів); Інституту будівельної механіки (11 012 кн.), Інституту економіки (385 кн.), до “Склепу” АН, де зберігалися академічні видання — 137 000 кн., відділу суспільних наук (28 кн.).

Для доукомплектування бібліотеки Президії АН УРСР було віднайдено 224 кн., парткабінету Академії — 123 кн., Інституту ботаніки — 36 кн., Інституту економіки — 254, Ботанічного саду — 697, Інституту геологічних наук — 10 кн. тощо.

Не менш важливим було повернення особистих бібліотек і архівів академічним ученим, письменникам і громадським діячам, зокрема: О.О.Богомольцю (527 кн. та 15 пак. ркп), М.Г.Холодному (5716 кн. та архів), П.М.Попову (8413 кн.), П.Г.Тичині (2040 кн. та 25 пак. ркп), В.М.Сосюрі (3 пак. ркп), Гофштейн (5 кн.), Д.М.Косарику (11 пак. ркп), М.С.Тардову (3 пак. ркп), Паньківському (109 кн.). Є.О.Татаринову (102 кн.), Юдіній (32 кн.), О.О.Карішевій (1240 кн., 6 пак. ркп), Косенко (8 пак. ркп), Іванченко (7 кн., 64 зразки графіки), Ю.І.Яновському (435 кн., 9 пак. ркп), П.Й.Панчу (709 кн., 24 пак. ркп), М.Т.Рильському (100 кн., 12 пак. ркп), С.Д.Скляренку (12 пак. ркп); Стебуну (архів); Костюку (архів); А.Малишку (79 кн., 6 пак. ркп, 225 зошитів), Кундзичу (4 пак. ркп), Івану Ле (3 пак. ркп), Усенку (9 пак. ркп); П.Г.Приходьку (84 кн., 1 пак. ркп); Ландгофу (72 кн.); Кройчику (55 кн.); І.Феферу (27 кн. ркп); Луферу (887 од. нотного матеріалу); Букшпуну (21 кн.); Душечкіну (74 кн.); Горліну (62 кн.); Петрову (100 кн.) та ін.

Загалом у 1944 р. було повернуто 309 915 кн., 381 пак. ркп, 64 графічних твори²⁴⁰.

Окрім цього, різним відомчим бібліотекам була надана допомога в укомплектуванні та доукомплектуванні їх суспільно-політичною літературою, зокрема, Верховній Раді УРСР було безплатно передано 492 кн., редакції “Правда України” — 115 кн., Управлінню шкіл Наркомату освіти — 422 кн., Кременецькому учительському інституту — 2 кн., Музею партизанської слави 7 кн., Будинку партпропаганди Київського МК КП(б)У — 790 кн., Київському обкому КП(б)У — 40 кн.; юридичною літературою доукомплектовувалися відділ кадрів Київського обкому КП(б)У (258 кн.), Ленінський райком КП(б)У (28 кн.), Київський обком ВЛКСМУ (510 кн.). Книжки посиляли в армію, госпіталі, дитячі будинки (було передано Боярському дитячому санаторію Червоної Армії 32 кн., евакогоспіталям — 145 кн., 1-му Українському фронту — 3251 кн., різним військовим частинам — 370 кн. тощо)²⁴¹. Ця робота була організована відділом комплектування БАН.

До Бібліотеки почали надходити книжки, що з тих чи інших причин вважалися втраченими під час війни. Так, 10 лютого 1945 р. БАН одержала від підполковника Я.Т.Фейгіна видання “Развитие советской экономики”, знайдене його бійцем на території Німеччини²⁴². Варто зазначити, що цей приклад не був поодиноким. У складі військових трофейних команд радянської армії були дві групи бібліотекарів, які оглядали звільнені міста, виявляючи в них бібліотечні фонди. Так, зокрема, в маєтку колишньо-

го німецького посла в СРСР фон Дирксена було знайдено книжки, вивезені з БАН і бібліотек інститутів АН УРСР, у поселенні Грабов в Померанії — книжки з БАН та Київського університету²⁴³.

У цей період відновлюється й внутрішня структура Бібліотеки: за даними на 1944 р. в ній функціонували відділи вітчизняного комплектування (заввідділом К.Дзюбенко), іноземного комплектування (Чайкіна), опрацювання (каталогізації) (О.Бродовська), наукової бібліографії, газетний у головному будинку (Н.Козель), музичний (Т.Шеффер), орієнталія, відділ літератури мовами народів СРСР (виокремився фонд бл. 100 тис. кн.). Відділ обслуговування читачів складався з сектору обслуговування (з читальними залами, видачею, абонементом і підручною бібліотекою) і сектору фондів (головне книгосховище і подача книг до читалень та абонементу) (А.Даниленко)²⁴⁴. Крім відділів, передбачалася наявність кабінетів: бібліотекознавства, марксизму-ленінізму, технічної інформації (Г.Пуліян), образотворчого мистецтва, дитячої літератури, стародруків, рукописів (К.Розенберг).

Що стосується територіального розташування фондів Бібліотеки, крім Головного корпусу, існували Філія № 1 (фонд періодики); Філія № 1 (Педагогічний інститут), де розмішувалися фонди концентрації, а також Подільська філія (Будинок шкільного корпусу Братського монастиря на Подолі) (М.Суслопаров), де зберігалися фонди відділу іудаїки (150 000 кн.) та відділу концентрації.

Поступово налагоджується комплектування Бібліотеки новими виданнями. Від грудня 1943 р., після створення Управління в справах поліграфії та видавництва при Раднаркомі УРСР (листопад 1943 р.), почалася планова відбудова поліграфічних підприємств УРСР, діяльність яких передусім була спрямована на випуск газет²⁴⁵.

16 травня 1944 р. відновлено діяльність Республіканського управління державної торгівлі книгами та культтоварами — «Укркнигокультторг», обласних центрів та міжобласних баз книгокультторгу, а в грудні 1944 р. виходить Постанова Раднаркомі УРСР та ЦК КП(б)У «Про покращення роботи «Укркнигокультторгу»», в якій передбачалося організувати обласні бібколектори, а також «...зважаючи на те, що на Україні, зокрема, в західних областях, бібліотеки знищені німецькими окупантами, просити ЦК ВКП(б) збільшити фонди політичної, художньої літератури і культтоварів для визволених районів УРСР»²⁴⁶. Одночасно було віддано розпорядження бібліотекам УРСР про надання книгосховищам західних районів України дублетного фонду.

Хоча в БАН ситуація з фондами була не набагато кращою, а в кадровому відношенні навіть і гіршою, вона почала формувати дублетні фонди, організовувала методичну допомогу своїм колегам.

Так, за зверненням начальника Управління політосвітніх установ Наркомату освіти УРСР Р.Швайка від 5 березня 1945 р. при допомозі 15 кваліфікованих працівників з різних районних бібліотек м. Києва навесні 1945 р. був проведений підбір літератури для західних областей України, в т. ч.: для Львівської — 24 тис. прим.; Чернівецької, Тернопільської, Ровенської, Дрогобицької, Станіславської та Волинської — по 22 тис. прим., Львівського, Ровенського та Дрогобицького обласних відділів освіти — по 4 тис. прим., здебільшого художньої літератури, науково-популярних та політичних видань українською мовою²⁴⁷. Загалом було відібрано 300 тис. кн., що значно перевищувало заплановану кількість видань²⁴⁸.

Слід, однак, зазначити, що відновлення фондів у західних областях України відбувалося переважно суспільно-політичною літературою довоєнного та воєнного періодів (напр., видання Київської духовної академії, Київського університету св. Володимира, що зберігалися в бібліотеці в значній кількості примірників, не потрапили до цих регіонів).

Хоча й дуже повільно, але відроджується культурно-масова робота Бібліотеки. Восени 1944 р. було проведено широкомасштабну виставку, присвячену 25-річчю АН УРСР, де демонструвалися статуту, плани, звіти, окремі досягнення академічних установ, фото бібліотечних фондів тощо²⁴⁹. За спеціальною постановою Президії в 1945 р. урочисто відзначили й 60-річчя від дня народження акад. О.І.Білецького. В Бібліотеці була організована виставка, присвячена 35-річчю наукової діяльності вченого²⁵⁰.

Отже, в умовах воєнного часу БАН провела величезну роботу з організації, переопрацювання й перерозподілу книжкового фонду та фонду періодики, каталогізації фондів. Почав нормалізуватися обмін літературою. Закономірно, що найбільша увага приділялася фондам концентрації. До 1 листопада було пересортовано 990 401 кн. од., різними шляхами, в т. ч. й за рахунок обов'язкового примірника, обміну та купівлі було одержано 61 687 кн. од.

Із фондів концентрації поповнювалися й основні фонди Бібліотеки, куди надійшло 34 490 кн., академічним інститутам передано 83 031 кн. та 226 пак. рукописних матеріалів, ін. установам — 43 852 кн.; фронту було виділено 7183 кн.

Упродовж 1944 р. здійснюється ремонт приміщень і постійно вдосконалюється діяльність читальних залів. Уже через місяць після звільнення Києва, а саме — 15 грудня 1943 р. відкрито малий читальний зал на 300 місць. За цей рік було зареєстровано 34 080 відвідувань і видано 175 253 кн.²⁵¹

Наприкінці 1943–1944 рр. встановлюється книгообмін з бібліотеками США (Бібліотекою конгресу, Нью-Йоркською публічною бібліотекою, бібліотеками Департаменту сільського господарства та Американського музею природничої історії, Чиказькою публічною бібліотекою, бібліотеками Гарвардського, Йельського, Колумбійського та ін. університетів) та Англії (бібліотеками Кембриджа та Оксфорда, Індійської асоціації розвитку науки). На прохання західних наукових центрів та університетів їм надсилалися довоєнні періодичні видання АН УРСР, монографії, публікації періоду війни, зокрема “Вісті Академії наук УРСР”, “Доповіді Академії наук УРСР”, “Наукові записки Інституту історії та археології”, а також окремі монографії, брошури та збірники статей, роботи з археології, історії, літератури, мовознавства, техніки та природничих наук, матеріали сесій АН УРСР. Серед видань воєнного періоду попитом користувалися науково-практичні розробки АН УРСР. Так, за кордон було відіслано значну кількість видань наукових праць Інституту клінічної фізіології АН УРСР з питань виготовлення та застосування антиретрикуляційної цитотоксичної сиворотки, а також матеріали про використання вікасолу з лікувальною метою тощо²⁵².

Значну підтримку Бібліотеці надавала Президія АН УРСР в особі президента О.О.Богомольця. Продовжувала працювати й Бібліотечна рада (на чолі з акад. Б.С.Чернишовим), яка займалася переважно комплектуванням іноземною літературою, розподілом фондів. У вирішенні цих проблем активну участь брав чл.-кор. АН УРСР Л.М.Славін, який зосередив свою увагу на організації міжнародного книгообміну.

Наприкінці 1944 р. прийнято тематичний план діяльності АН УРСР на 1945 р., де передбачено виділити значні кошти на прискорення відбудови БАН, розпочатої в 1944 р., поповнити її фонди та розширити штат²⁵³. Позитивною подією цього періоду була Постанова РНК СРСР від 5 лютого 1945 р., якою БАН було зараховано до бібліотек 1-ї категорії. Це дало змогу покращити матеріальне забезпечення загалом, а заввідділам, науковим співробітникам і головним бібліотекарям (консультантам) збільшити заробітну плату²⁵⁴.

У червні 1945 р. в БАН працювало 104 особи, тобто вдвічі менше, ніж до війни²⁵⁵. До керівного складу належали: Т.М.Марків-

ська (директор), Д.П.Тацька (заступник директора), М.С.Козлов (адміністративний працівник). Завідуючими відділів були: О.З.Бродовська, К.К.Дзюбенко, О.М.Ляшенко, К.А.Розенберг, А.А.Торштейн, А.Г.Адаменко, Н.Г.Козель, Т.В.Шеффер, М.З.Суслопаров, З.М.Чайкіна, І.А.Німчинов, Г.І.Даниленко, Т.Г.Волобуєва, О.С.Ровнер; старшими бібліотекарями та старшими редакторами працювали: Н.І.Балинська, О.К.Вишинська, А.В.Антонович, Л.І.Губська, К.Л.Скатенко, С.Л.Чернецова; завідували кабінетами — Г.А.Пуліян, Є.М.Данченко, О.Й.Харькова та ін.²⁵⁶

Нормалізація діяльності АН після повернення з евакуації, переміщення, опрацювання, сортування, доукомплектування фондів академічних бібліотек АН загострили питання про спеціальну підтримку діяльності Бібліотеки. 12 січня 1945 р. відбулося засідання Президії АН УРСР, що розглянуло питання про заходи щодо впорядкування стану академічної бібліотеки. Доповідачем був Ю.О.Меженко, запрошений як консультант з бібліотечної справи. 23 лютого Президія прийняла рішення про виділення БАН 500 тис. крб. на упорядкування фонду, переважно — неопрацьованого. Стосовно книжкового фонду засідання постановило, що в бібліотечних фондах має залишитися не менше трьох примірників, в обмінному фонді — для інститутів та ін. бібліотек — чотирьох. Це звучало так: "...виходячи з того, що Бібліотека АН є державним книгосховищем, в якому навечно зберігаються книжки, перший примірник книги нікому не видається за межі бібліотеки". Вимоги на комплектування інших бібліотек мали задовольнятися винятково з дозволу Президії і лише дублетними примірниками обмінно-резервного фонду (тобто починаючи з 4-го прим.). Книги передавалися за фактичною вартістю.

Постанова мала важливе значення для зберігання основного фонду Бібліотеки, оскільки втрати книжкових фондів у західних регіонах України було вирішено компенсувати за її рахунок.

Трофейна література, вивезена з Німеччини за реституцією, реально не могла поповнити фонди необхідною літературою, оскільки за мовою, змістом та історичною цінністю не відповідала завданням як масових, так і наукових бібліотек, і зазвичай надходила до спецхрану іноземної літератури²⁵⁷.

Тому БАН УРСР, з якої було вивезено колосальні фонди, а також знищено значну частину літератури радянського часу, брала участь у відновленні багатьох не лише наукових, а й масових бібліотек²⁵⁸ і мала постійні стосунки з Державним фондом літератури в Москві, що займався питаннями відновлення та поповнення бібліотек, які постраждали внаслідок війни.

Одночасно Президія АН УРСР, проаналізувавши критичний стан приміщень Бібліотеки, приймає рішення про проведення ремонту в центральному сховищі і Малій Софії, забезпечення відповідним обладнанням відділів рукописів і стародруків та виділення ще 6 тис. погонних метрів стелажів для розміщення відібраної для фондів БАН літератури²⁵⁹.

6 квітня 1944 р. Ю.О.Меженка остаточно затверджують директором БАН УРСР²⁶⁰ і вже 10 квітня він приїжджає з Ленінграда і приступає до виконання обов'язків, спочатку ознайомившись зі справами Київської, а згодом (20 липня) і Львівської бібліотек²⁶¹.

Крім суто бібліотечної справи співробітники БАН, як і всі жителі Києва, залучалися до відбудови рідного міста. Так, напр., у березні—квітні 1945 р. 15 співробітників розбирали руїни на Хрещатику, розчищали вулиці, відновлювали будівлі Бібліотеки²⁶².

Отже, після звільнення Києва від окупації та повернення БАН з евакуації і до кінця війни Бібліотека працювала, головне, на відбудові своїх приміщень, займалася сортуванням літератури з фондів концентрації, її поверненням колишнім власникам (у разі, коли були наявні ознаки приналежності). Про цю роботу Бібліотека інформувала своїх читачів²⁶³.

Загальні підрахунки вказують на те, що за 1944 — першу половину 1945 рр. повернуто різним радянським установам та відомствам, академічним інститутам, бібліотекам близько півмільйона книжкових та рукописних документів, колекцій, архівів.

Одночасно організується доукомплектування бібліотек, що втратили свої фонди під час воєнних дій та окупації: найзначніша допомога була надана бібліотекам західних регіонів та бібліотекам Києва. Доукомплектування здійснювалося з дублетного фонду. Разом з тим, важко простежити склад доукомплектованого книжкового фонду за змістом, оскільки не збереглися документи та списки цих надходжень.

Налагоджувалася також і діяльність Львівської філії БАН (філією вона була до 1951, до того часу, коли у Львові було створено філію АН УРСР)²⁶⁴. Після звільнення від окупації західних областей України співробітники Бібліотеки за дорученням Президії АН УРСР здійснили кілька поїздок до Львова для оцінки ситуації з фондами філії і вирішення питання щодо надання їй необхідної допомоги.

Після звільнення Львова 27 липня 1944 р. від нацистської окупації співробітниця Бібліотеки А.Г.Адаменко провела загальний огляд стану фондів та діяльності Львівської філії (нині ЛНБ

ім. Василя Стефаника НАН України), брала участь в оцінці втрат у фондах²⁶⁵. За її звітом, штат ЛНБ складався з 120 осіб і розподілявся так: відділ рукописів мав 9 співробітників, стародруків — 4, опрацювання фондів — 25, обслуговування читачів — 10, комплектування — 4, мистецтв — 3, єврейської літератури — 2, спецфондів — 3, марксизму-ленінізму — 2, газетний відділ — 6, картосховище — 1. Бібліотека розташовувалася в кількох приміщеннях.

Із її фондів вивезено 5113 рукописів, 11 416 рідкісних книг і 3139 стародруків, 300 інкунабулів, 5 тис. од. графіки, в т. ч. 25 рисунків А.Дюрера, що опинилися після війни в Метрополітен-Музеї в Нью-Йорку²⁶⁶, знищено бл. 40 тис. наукових творів радянського періоду, фахових журналів, літератури східними мовами, частину матеріалів у період окупації було повернуто колишнім власникам: уніатським закладам та приватним установам — їхня доля до цього часу невідома²⁶⁷.

Значних втрат зазнали цілісні бібліотечні книжкові та рукописні зібрання, зокрема, Оссолінських, НТШ, Народного дому та ін. Нацисти вивезли з бібліотеки кілька десятків скринь архівних та рукописних матеріалів, які потім були знайдені на території сучасної Польщі, біля Вроцлава, й зберігалися в архівному відділі Варшавської національної бібліотеки. Невелика їх частина згодом була перевезена до Києва, а саме до рукописних підрозділів Інституту літератури та Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії²⁶⁸. Водночас значна кількість цінних колекцій та бібліотечних зібрань була врятована завдяки самовідданій праці бібліотечних працівників, які залишалися у Львові під час окупації. Великий масив літератури центрального будинку був перехований у житлових будинках по вул. Стефаника, 11, Коперника, 5, Жовтневій, 33, Різницькій, 5, Б.Хмельницького, 36, пл. Возз'єднання²⁶⁹.

Отже, на Львівську філію БАН чекала відповідальна робота з організації фонду, переопрацювання фондів концентрації, рекаталогізації та інвентаризації, перебудови системи каталогів, ремонту та обладнання сховищ.

Після перевірки стану фондів БАН та її Львівської філії було підготовлено спеціальне прохання АН УРСР до РНК СРСР про підвищення статусу цих бібліотек відповідно до цінності фондів, специфіки виробничої та наукової праці, завдань, що були поставлені перед ними. Прохання було розглянуто в контексті прийнятих ЦК КП(б)У звернень (зокрема, "До всіх трудящих України", січень 1945 р., де ставилося завдання у стислі терміни ліквідувати

“економічну і культурну відсталість” західних областей) і сприйнято позитивно. За розпорядженням РНК СРСР № 2001 від 5 лютого 1945 р., підписаним В.Молотовим, Бібліотека та її філія були зараховані до бібліотек 1-ї категорії, що істотно вплинуло на обсяги фінансування та збільшення кількості штатних одиниць²⁷⁰.

Після спеціальних постанов ЦК ВКП(б) і уряду про допомогу західним областям України для поповнення знищених у період окупації радянських видань у Москві було створено спеціальний Державний книжковий фонд для доукомплектування бібліотек, які постраждали в період війни та окупації. На жаль, за змістом надані Москвою видання (а це, переважно, була громадсько-політична та російська художня література) не були адекватні втраченим.

Взагалі, реальне поповнення радянською літературою бібліотек західних регіонів України розпочалося з налагодження поточного комплектування, а саме з прийняття Постанови РМ СРСР від 6 березня 1947 р. про всесоюзний платний обов’язковий примірник (який Бібліотека одержувала з 1940 р., але фонд якого у період війни був знищений) та про надходження видань російською мовою з Центрального колектора наукових бібліотек у Москві.

Водночас надходження наукової літератури мало позитивне значення для розвитку української науки в західних районах, оскільки вчені отримали можливість доступу до інформації про наукові дослідження в СРСР, зокрема, в галузі техніки та природознавства. До 1949 р. Львівська бібліотека комплектувалася шляхом передплати та придбання, а з 1949 р. іноземною літературою через БАН УРСР.

Закінчення війни дало змогу відразу налагодити іноземне комплектування, в якому, зокрема, були дуже зацікавлені академічні інститути, і вже наприкінці травня 1945 р. БАН за клопотанням Бібліотечної ради отримала додаткові 17 тис. крб. на передплату іноземної літератури. Загалом у 1945 р. до БАН надійшло 2638 іноземних журналів та 1027 зарубіжних монографій; до інститутів АН — відповідно 6076 та 1424²⁷¹.

У 1945 р. Бібліотека витратила 45 тис. крб. на іноземну літературу і 70 тис. крб. на ремонт будівель та приміщень, а також 2300 дол. США на придбання обладнання для створеної лабораторії мікрофільмування²⁷².

Після завершення воєнних дій, в травні 1945 р., інститути АН подали відомості про фахівців, яких необхідно було відкликати з фронту для виробничих потреб. Бібліотека дала запит на

Й.В.Шубинського, який працював у відділі рукописів ще до війни, та Г.М.Плеського. Перший повернувся до рідного відділу, а другого було з 1 лютого 1946 р. призначено вченим секретарем БАН УРСР²⁷³. Переведення БАН у 1-шу категорію дало можливість збільшити кадровий склад, але відповідно збільшилося й навантаження на бібліотечних працівників.

Наприкінці 1945 р., хоча й зрідка, серед фондів БАН зустрічаються матеріали установ, що потрапили до її сховища під час окупації. Так, напр., у листопаді було повернуто частину книжок Науково-дослідному інституту торгівлі та громадського харчування Наркомторгівлі СРСР²⁷⁴. В цілому за 1944—1945 рр. БАН віддала установам-фондоутримувачам усі належні їм бібліотеки.

За 1945 р. за постановою Уряду до західних областей України було передано 30 869 книжок, зокрема, до університету м. Ужгорода — 1548; до Київського державного університету, бібліотека якого частково згоріла після вибуху, — 3198; до бібліотеки ім. ВКП(б) — 4457; власникам — 11 556²⁷⁵.

Слід, однак, зазначити, що передача дублетних примірників не могла якісно відновити фонди втрачених бібліотек. Після війни відчувалася нестача соціально-економічної і наукової літератури, яка була вивезена нацистами в першу чергу. Окупантами, як відомо, знищувалася й художня література радянських часів. Тому БАН встановила контакти із створеним в РРФСР ще в січні 1943 р. Державним фондом літератури для поповнення бібліотек, якому були надані права Наркомату²⁷⁶; в 1945 р. шляхом обміну було отримано 13 548 книжок²⁷⁷.

У цей період Бібліотека вже відновила таку важливу галузь діяльності, як збирання цінних колекцій і зібрань. Так, 6 вересня 1945 р. співробітниця БАН О.С.Ровнер була відряджена до Звенигородки для перегляду бібліотеки й архіву А.Ю.Кримського та передачі цих матеріалів до фондів БАН²⁷⁸. Було справжнім дивом, що бібліотека та архів не були вивезені нацистами до Німеччини, адже ще в березні 1943 р. Й.Бенцінг звернувся до гебітскомісара Звенигородки і попросив надіслати йому каталог приватної бібліотеки академіка Кримського і провести в подальшому реквізицію зібрання як безгосподарного. На що гебітскомісар відповів, що бібліотека є власністю сестри і брата А.Ю.Кримського, який постраждав від НКВД і тому перебуває під захистом нової влади²⁷⁹. На той час бібліотека складалася з 1365 книг і 35 рукописів. Другим важливим надходженням була архівна колекція, що зберігалася у В.І.Барвінка, колишнього працівника ВУАН. У квітні 1945 р. Пре-

зидія виділила 16 тис. крб. на придбання цієї колекції, серед матеріалів якої було листування канцелярії Священного синоду, рукописні твори та листування діячів церкви²⁸⁰.

Отже, період від звільнення Києва і до кінця війни можна назвати відродженням до нормального життя БАН та бібліотек АН УРСР. Однак не можна не відзначити, що бібліотечні працівники БАН не мали перепочинку, — почалася напружена робота з сортування та організації фондів, передусім фонду концентрації, який містив значну кількість книжок, рукописів, плакатів та газет, зібраних під час окупації. Повернення цих матеріалів власникам, перерозподіл бібліотечних фондів України з метою допомоги зруйнованим бібліотекам, а також прийняття та розбирання фондів, що повернулися з Німеччини та окупованих нею держав, проведення роботи з дублетним фондом, відбудова приміщень і пограбованого основного фонду, організація обслуговування читачів — усе це в умовах завершення війни стало новим випробуванням для колективу БАН УРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ПРИМІТКИ

¹ Тацька Д. П. Бібліотека Академії наук УРСР під час Вітчизняної війни // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. — К., 1946. — № 1. — Ч. 1. — С. 65—68.

² Архів НБУВ, оп. 2 л., спр. 60, арк. 31.

³ Там само, арк. 82 зв., 83.

⁴ История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. — С. 99.

⁵ Там само. — С. 98, 101.

⁶ Архів НБУВ, оп. 1, № 616.

⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 616, арк. 1.

⁸ Там само.

⁹ Там само, арк. 1—15.

¹⁰ Там само, арк. 1—3.

¹¹ Там само, арк. 2 зв.

¹² За даними на червень—жовтень 1942 р. відсутні: у колекції Віленського університету (U. Viln) та Віленської академії (облік здійснювали Уразовська, Т. Раєвська, Венгржановська, Я. Вінер, І. Тутковська та ін.) із 157 скринь немає 1, 6, 7, 23, 44, 52, 53, 57, 58, 64, 68, 70, 72, 76, 78, 79, 81, 83—85, 87, 88, 90—92, 95, 96, 98—102, 103, 104, 106—108 тощо; у колекції Лазаревського (опис. Н. Скоморовська) з 11 скринь немає: 1—3, 6, 8—10. Крім того, у Мошинського (Mosz) немає: 3, 8, 11, 21, 27, 28; у Мікошевських (Mik) немає: 2, 5, 7; Хрептовичів (Chrept): 2, 4, 5, 7, 11, 13, 14, 16, 18—21, 25, 27, 28, 30, 31, 34; Regia — № 617—618; серед рідкісних книг, інкунабулів, палеотипів (Rara) немає № 619. — Архів НБУВ, оп. 1, спр. 620, 621.

¹³ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 7.

¹⁴ Там само, спр. 7, арк. 221.

¹⁵ Там само, спр. 3, арк. 96, 97. Про цей же факт згадується й у книжці: *Патриція Кеннеді Грімстед, Геннадій Боряк. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв.* — Львів, 1992. — С. 24.

¹⁶ *Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion: Das Sonderkommando Künsberg 1941—1943.* — Bremen, 1997. — S. 105, 110.

¹⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 623, част., 620.

¹⁸ Див., напр., дослідження історії бібліотеки Regia та Яблоновських: *Булатова С.О. Рукописи Collectio Regia в фондах Інституту рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України // Рукописна та книжкова спадщина України.* — К., 1996. — Вип. 3. — С. 121—137; *Ї ж:* Про особливості комплектування зібрання Ю.О.Яблоновського в бібліотеці Кременецького ліцею // *Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки.* — К., 1996. — С. 119—120; *Ї ж:* Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських XVII — серед. XIX ст.: походження, доля та історико-книгознавча реконструкція. Автореф. дис. канд. істор. наук. — К., 1999.

¹⁹ Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 33, 40.

²⁰ Серед них, напр., співробітниця відділу рукописів О.Й.Ніколаєвська, яка прибула в Уфу у складі другого транспорту.

²¹ Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 152.

²² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 634, арк. 1 зв.

²³ Там само, спр. 630, арк. 11, 12.

²⁴ Там само, арк. 4; спр. 632, арк. 19; спр. 639, арк. 26.

²⁵ *Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов 1941—1984 / Сост. Л.И.Гольденберг, А.С.Беляев, В.П.Колесников.* — К.: Наук. думка, 1986. — С. 10.

²⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 632, арк. 1, 2.

²⁷ Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 93, 94.

²⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 630, арк. 3.

²⁹ Там само, спр. 632, арк. 4—12, 24, 25, 40, 42, 43, 46 тощо.

³⁰ Там само, арк. 16.

³¹ Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 86, 111, 148.

³² Там само, арк. 93, 94.

³³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 632, арк. 22—29, 45, 46; 630, арк. 5; 630, арк. 6.

³⁴ Там само, спр. 630, арк. 4, 5.

³⁵ Там само, спр. 632, арк. 36, 37.

³⁶ Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 148, 174.

³⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 632, арк. 48, 51. Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 277.

³⁸ Там само, оп. 1, спр. 630, арк. 7—7 зв.; ІА НБУВ, ф. 210, оп. 2, спр. 13, арк. 24.

³⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 630, арк. 7—7 зв.

⁴⁰ Там само, спр. 632, арк. 17.

⁴¹ Там само, арк. 19, спр. 630, арк. 2.

⁴² Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 109, арк. 11—19.

⁴³ Там само, спр. 96, арк. 34, 44.

⁴⁴ Там само, арк. 47.

⁴⁵ Там само, спр. 107, арк. 137—140.

⁴⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 632, арк. 38.

- ⁴⁷ Там само, оп. 1, спр. 631, спр. 638, арк. 40.
- ⁴⁸ Так, газета "Единение" ("Ейнікайт"), що видавалася Єврейським антифашистським комітетом (Куйбишев — Москва, 1942—1948 рр., за редакцією Шахне Епштейна), була закрита в 1948 р. і значний час перебувала в обмеженому доступі.
- ⁴⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 633, арк. 11.
- ⁵⁰ Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 70.
- ⁵¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 360, арк. 7, 102; ІА НБУВ, ф. 210, оп. 2, спр. 13, арк. 24, 41, 46, 72, 81, 88—90, 101, 102, 107, 133, 134, 140, 144, 147, 152—154.
- ⁵² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 638, арк. 12.
- ⁵³ Там само, оп. 1, спр. 638, арк. 10, 20, 27, 31, 35, 38.
- ⁵⁴ Там само, оп. 1, спр. 636, арк. 15—17.
- ⁵⁵ Там само, оп. 1, спр. 636, арк. 10.
- ⁵⁶ Там само, оп. 1, спр. 630, арк. 10—11 зв., спр. 634, арк. 2, 3; спр. 637, арк. 14, 17, 19.
- ⁵⁷ Архів ЦНБ АН УРСР, оп. 1, спр. 638, арк. 12; спр. 633, арк. 10, 11.
- ⁵⁸ Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 2, 5, 6.
- ⁵⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 636, арк. 1—3; Архів Президії НАН України, ф. Р—251, оп. 1, спр. 96, арк. 6.
- ⁶⁰ Передусім, використовувалися матеріали діяльності Надзвичайної державної комісії щодо злочинів німецько-фашистських загарбників: Сообщение ЧГК о разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в г. Киеве. — М.: Госполитиздат, 1944; О разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в г. Киеве // Сб. сообщений Чрезвычайной государственной комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков. — М., 1946; *Науменко Д.* Руйначі культури // За Радянську Україну. — 1942, 24 черв. — С. 1.; В бібліотеці Академії наук // Комуніст. — 1941, 6 верес. Найзначнішою можна назвати збірку документів "Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні": Зб. док. і матеріалів. — К., 1963.
- ⁶¹ Серед таких публікацій необхідно згадати найголовніші: Культурне будівництво в Українській РСР: Зб. док. і матеріалів (червень 1941—1960 рр.). — К., 1961. — Т. 2; Нюрнбергский процесс: Сб. материалов: В 3-х т. — М., 1965—1966; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг.: В 3-х т. — К., 1975; Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. док. и материалов // Сост.: Л.И.Гольденберг, Т.И.Кольяк, Е.М.Кравец. — К., 1986.
- ⁶² *Королевич Н.Ф.* Бібліографія в Українській РСР у період Великої Вітчизняної війни // Українська радянська бібліографія. — К., 1980. — С. 87—91; *Гімальдінова З.В.* Бібліотеки України в роки Великої Вітчизняної війни // Бібліотекознавство і бібліографія — 1985. — Вип. 25. — С. 10—16; *Ї ж.* Бібліотечна справа на Україні в період Великої Вітчизняної війни (1941—1945): Лекції для студентів з курсу "Історія бібліотечної справи в СРСР". — Харків, 1963.
- ⁶³ Див.: Матеріали круглого столу "Проблеми вивчення архівних матеріалів Оперативного штабу Рейхсміністерства окупованих областей сходу Розенберга" / Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. — К., 1994; (Повернення культурного надбання України: Проблеми, завдання, перспективи; Вип. 5); Матеріали національного семінару "Проблеми повернення національно-культурних пам'яток,

втрачених або переміщених під час Другої світової війни". — Чернігів, верес. 1994 / Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. — К., 1996. (Повернення культурного надбання України: Проблеми, завдання, перспективи; Вип. 6). Можна згадати оглядову статтю, написану на опублікованих джерелах: *Лазаренко Ю.І.* Доля бібліотек під час Другої світової війни // *Бібл. вісн.* — 1995. — № 6. — С. 8—10.

⁶⁴ *Александрова О.* Попередні підсумки діяльності бібліотеки з розшуку втрачених книжкових фондів // *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи.* — Вип. 6. — К., 1996. — С. 238—242; *Ї ж.* Потери библиотек Украины: проблемы выявления и поиска. — С. 92—98.

⁶⁵ Серед них передусім слід згадати видання *Komorowski M.* Deutsche Bibliothekspolitik in der Sowjetunion (1941—1944) // *Bibliotheken w@hrend des Nationalsozialismus / Hrsg. P.Vodosek, M.Komorowski.* — Wiesbaden Kommission bei Otto Harrassowitz, 1989. — S. 475—484; *Müller N.* Okkupation, Raub, Vernichtung: Dokumente zur Besatzungspolitik der faschistischen Wehrmacht auf sowjetischem Territorium 1941 bis 1944. — Berlin: Militärverlag der DDR, 1980. — S. 431.

⁶⁶ *Hartung U.* Raubzüge in der Sowjetunion: Das Sonderkommando Künsberg 1941—1943. — Bremen: Ed. Temmen, 1997; "Betr.: Sicherstellung". NS-Kunstraub in der Sowjetunion / Hrsg. v. W.Eichwe-de, U.Hartung. — Bremen: Ed Temmen, 1998.

⁶⁷ *Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. нім. архівних матеріалів / Упорядник В.Косик.* — Т. 1. — Львів, 1997. В останньому виданні П.К.Грімстед розглядається доля деяких архівних та бібліотечних фондів, вивезених з України, за матеріалами німецьких та американських архівів: *Grimsted P.K.* Trophies of War and Empire / The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution, 2001.

⁶⁸ *Дубровіна Л.А.* М.В.Геппенер — український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН України // *Укр. археогр. щорічник.* — Вип. 2. — К., 1993. — С. 32—36.

⁶⁹ Про незаконність переміщення цих колекцій, очевидно не маючи в своєму розпорядженні достовірних відомостей та документів, пише Олена Александрова (*Александрова Е.* Потери библиотек Украины: проблемы выявления и поиска. — С. 93—94); *Ї ж.* Попередні підсумки діяльності бібліотеки з розшуку втрачених книжкових фондів. — С. 238—242). Про розпорядження НКО та про перегляд цих книжкових колекцій С.І.Масловим та П.М.Поповим в 1931—1932 рр., а також документальне підтвердження про купівлю цієї бібліотеки див.: *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського: 1918—1941. — К., 1998. — С. 161, 162.

⁷⁰ *Грімстед Патриція Кеннеді, Геннадій Боряк.* Доля українських культурних цінностей; *Ї ж.* Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни // *Пам'ятки України.* — 1994. — № 3—6. — С. 92—105. *Grimsted P.K.* The Odyssey of the Smolensk Archive. — Pittsburgh: Carl Beck Papers, 1995.

⁷¹ *Grimsted P.K.* Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution // *Ukrainian Research Institute Harvard University: Harvard Papers in Ukrainian Studies / Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 2001.*

⁷² *Малолетова Н.І., Дубровіна Л.А.* Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва і доля Бібліотеки АН УРСР (Академічна бібліотека, Біб-

ліотечний комбінат і Крайова бібліотека у 1941—1943 рр.) // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2000. — Вип. 5. — С. 139—172. *Іх же*. Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941—1943 рр.) // Бібл. вісн. — 2001, № 3. *Себта Т.* Київська частина матеріалів Айнзаштабу рейхсляйтера Розенберга // Архіви України. — 1997. — № 1—6. — С. 53—73; *Іх же*. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами у роки II світової війни ... Дис. канд. істор. наук / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. — К., 2000. — С. 3, 4.

⁷³ *Себта Т.* Київська частина матеріалів Айнзаштабу рейхсляйтера Розенберга // Архіви України. — 1997. — № 1—6. — С. 53—73.

⁷⁴ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 44, арк. 50—50 зв.; ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 57—58 зв.; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. — К., 1963. — С. 14, 15, 30, 31.

⁷⁵ Промова гауляйтера Еріха Коха // Нове українське слово. — 1943, 4 берез.

⁷⁶ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. — С. 53.

⁷⁷ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 1, арк. 1—3 зв.

⁷⁸ "Betr.: Sicherstellung". — S. 22—23.

⁷⁹ "Betr.: Sicherstellung". — S. 65; *Себта Т.М.* Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами у роки II світової війни. — С. 3—4.

⁸⁰ "Betr.: Sicherstellung". — S. 27.

⁸¹ *Hartung U.* Raubzüge in der Sowjetunion. Das Sonderkommando Künsberg 1941—1943. — Bremen: Ed. Temmen, 1997. — S. 124. (Звіт оберлейтенанта Шміца, який був уповноваженим з питань бібліотек, книжкових фондів при Штабі командуючого тилом південних областей.)

⁸² ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 1, арк. 1—3 зв.

⁸³ Betr.: Sicherstellung. — S. 29.

⁸⁴ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 183, 184.

⁸⁵ Там само, спр. 2, арк. 180; спр. 10, арк. 253.

⁸⁶ *Müller N.* Okkupation, Raub, Vernichtung. Dokumente zur Besatzungspolitik der faschistischen Wehrmacht auf sowjetischem Territorium 1941 bis 1944. — Berlin: Militärverlag der DDR, 1980. — С. 187, 188, 226, 227; ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 10, арк. 284—286; ф. 3676, оп. 1, спр. 46, арк. 2.

⁸⁷ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 316; спр. 10, арк. 277, 280, 284; ф. 3676, оп. 1, спр. 44, арк. 49.

⁸⁸ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 10, арк. 278; ф. 3676, оп. 1, спр. 59, арк. 93—96.

⁸⁹ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 183, 184, 314, 315; ф. 3676, оп. 1, спр. 4, арк. 54; спр. 141, арк. 258, 270, 271; *Себта Т.М.* Київська частина матеріалів Айнзаштабу рейхсляйтера Розенберга // Архіви України. — 1997. — № 1—6. — С. 55.

⁹⁰ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 52, арк. 103—110; спр. 149, арк. 227—229; спр. 225, арк. 155—160; Картотека "3" Оперативного штабу "Рейхсляйтер Розенберг". Цінності культури на окупованих територіях Росії, України і Білорусії 1941—1942 / Издание подготовлено М.А.Бойцовым и Т.А.Васильевой. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998. — С. 17.

⁹¹ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 21, арк. 31—33, 91; спр. 213, арк. 65—71, 128—144, 166—171; *Grimsted P.K.* The Odyssey of the Smolensk Archive. — Pittsburgh: The Center of Russian East European Studies. — 1995. —

- Р. 16; Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни: Документи / Нац. комісія з питань повернення в Україну культ. цінностей та ін. — К., 1997.
- ⁹² ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 149, арк. 263—284; Картотека. — С. 28.
- ⁹³ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 211, 212; ф. 3676, оп. 1, спр. 136, арк. 222—231.
- ⁹⁴ *Grimsted P.K. The Odyssey...* — P. 11—13; "Betr.: Sicherstellung". — S. 31.
- ⁹⁵ *Grimsted P.K. The Odyssey...* — P. 11; ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 22, арк. 174.
- ⁹⁶ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 10, арк. 124, 155; спр. 8, арк. 74 зв. — 75; спр. 27, арк. 63—73.
- ⁹⁷ Там само, оп. 5, спр. 10, арк. 154.
- ⁹⁸ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 48, 62—70.
- ⁹⁹ Там само, оп. 5, спр. 7, арк. 221.
- ¹⁰⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 64, арк. 24, 25.
- ¹⁰¹ *Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion...* — S. 31.
- ¹⁰² Там само. — С. 23—25; "Betr.: Sicherstellung"... — S. 62.
- ¹⁰³ Там само. — С. 36.
- ¹⁰⁴ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 67, арк. 13.
- ¹⁰⁵ Там само, оп. 5, спр. 4, арк. 71—74, 87—90.
- ¹⁰⁶ Там само, арк. 86.
- ¹⁰⁷ Там само, арк. 55, 91.
- ¹⁰⁸ *Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion...* — С. 37—40.
- ¹⁰⁹ Там само. — С. 38.
- ¹¹⁰ Там само. — С. 39—40.
- ¹¹¹ *Сергеева І.А. З історії формування колекції єврейської літератури Національної бібліотеки України (1918—1939) // Бібл. вісн. — 1995. — № 6. — С. 15; Архів НБУВ, оп., спр. 590, арк. 6.*
- ¹¹² *Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion...* — S. 40.
- ¹¹³ ДАКО, ф. Р—2356, оп. 2, спр. 199, арк. 67—67 зв.; Р—2412, оп. 2, спр. 199, арк. 112; Р—2360, оп. 1, спр. 23, арк. 43.
- ¹¹⁴ *Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion...* — S. 95, 96.
- ¹¹⁵ Там само. — С. 100.
- ¹¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 73, 74.
- ¹¹⁷ *Hartung U. Raubzüge in der Sowjetunion...* — S. 105, 110; "Betr.: Sicherstellung".
- ¹¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 5, 241—250, 251—260, 261—272.
- ¹¹⁹ Там само, арк. 7—10, 11—14; 223—226; 335—338.
- ¹²⁰ ДАКО, ф. Р—2360, оп. 10, спр. 23, арк. 43; ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 57; спр. 10, арк. 155.
- ¹²¹ Там само, оп. 5, спр. 4, арк. 4.
- ¹²² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 635, арк. 1; ДАКО, ф. Р—2412, оп. 2, спр. 244, арк. 31; ф. Р—2356, оп. 6, спр. 11, арк. 1—5; ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 57, 58 зв., 63; спр. 16, арк. 592—596, 607.
- ¹²³ ДАКО, ф. Р—2356, оп. 6, спр. 1756, арк. 4, 9.
- ¹²⁴ Там само, ф. Р—2412, оп. 2, спр. 244, арк. 2.
- ¹²⁵ Там само, оп. 1, спр. 27, арк. 14.

¹²⁶ Постанова Київської міської управи за № 244 від 11 грудня 1941: ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 1, арк. 10. Постанова від 17 жовтня була надрукована в газеті "Українське слово" 9 листоп. 1941 р.

¹²⁷ Збереження бібліотечного фонду // Укр. слово. — 1941, 12 листоп., № 55.

¹²⁸ ДАКО, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 144, арк. 13.

¹²⁹ Йозеф Бенцінг (1904—1981) — колишній співробітник Оперативного штабу Розенберга, спеціаліст з романської філології; 1934—1945 — д-р Прусської державної бібліотеки; 1946—1966 працював в бібліотеці університету в Майнці. Провадив велику дослідницьку роботу з історії німецького книгодрукарства, передусім 16 ст. Розробив науково-теоретичні передумови для "Зведеного каталогу німецькомовного друку 16 ст."

¹³⁰ ДАКО, ф. Р-2360, оп. 10, спр. 23, арк. 43; ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 57; спр. 10, арк. 155.

¹³¹ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 199.

¹³² Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 54, арк. 82, 103.

¹³³ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4; арк. 4—14, 17—21, 53, 54, 97, 71—74; спр. 7, арк. 219—222, 282—286, 361—365; спр. 8, арк. 413; спр. 10, арк. 155.

¹³⁴ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 17—21.

¹³⁵ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 216.

¹³⁶ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 50а, арк. 10—13; спр. 228, арк. 213—216; ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 417.

¹³⁷ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 221, арк. 155—157.

¹³⁸ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 1, спр. 51, арк. 3; Р-2356, оп. 6, спр. 1756, арк. 9; Ф. 3676, оп. 1, спр. 85, арк. 11.

Будинок Бібліотеки розміщувався по вул. Мало-Васильківській, 13 і був побудований у 1898 р. як хоральна синагога. Діяла до 1926 р. Після цього там розташовувався Клуб кустарів та одинаків-ремесел, профспілка взуттєвиків. Перед війною розміщувалося книгосховище Центральної єврейської бібліотеки ім. Моріца Вінчевського. Від 1948 р. — Державний єврейський театр юного глядача. Під час німецької окупації був зареєстрований як Бібліотека ім. Вінчевського та Бюро естради, музики та цирку (існувала з дозволу штадткомісаріату і на кошти деяких організацій м. Києва). Моріц Вінчевський (Ліпе Бенціон Новахович, 1856—1932) — єврейський письменник, член німецької соціал-демократичної партії Німеччини (з 1877), компартії США (з 1921), проживав в Росії, Німеччині, США. — Краткая еврейская энциклопедия. — Т. 1. — Иерусалим, 1976, Стб. 676. У деяких опублікованих матеріалах наводяться не зовсім точні відомості про бібліотеку (зокрема, див. *Рогова А.Л.* Матеріали про діяльність Центральної єврейської бібліотеки ім. Вінчевського // *Єврейська історія та культура в Україні.* — К., 1994. — С. 129—132).

¹³⁹ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 31, арк. 485—488.

¹⁴⁰ Там само, спр. 48, арк. 54—58.

¹⁴¹ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк.; спр. 7, арк. 346—347, арк. 7.

¹⁴² Там само, арк. 617—618. Як нам вдалось встановити за післявоєнними документами, бл. 10 тис. примірників зібрав у приміщення Інституту біохімії співробітник цього ж інституту Масленков. — Архів НБУВ, оп. 1, спр. 637, арк. 63.

¹⁴³ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 616, 617 зв.

- 144 Там само, спр. 4, арк. 57, 58.
- 145 ДАКО, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 244, арк. 1-4.
- 146 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 635, арк. 1-10.
- 147 ДАКО, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 244, арк. 1-4.
- 148 ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 7, арк. 275, 276.
- 149 Там само, спр. 4, арк. 92.
- 150 Там само, спр. 7, арк. 245.
- 151 Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 5, арк. 344-357.
- 152 Там само, спр. 7, арк. 314.
- 153 Там само, арк. 277-279.
- 154 Там само, оп. 5, спр. 5, арк. 398-407.
- 155 Там само, спр. 7, арк. 271-276.
- 156 Там само, спр. 16, арк. 261-266.
- 157 Там само, спр. 16, арк. 440-446, 449.
- 158 Там само, спр. 7, арк. 217, 220, 223, 241, 280, 329-380; спр. 18, арк. 2-6, 148, 149, 329-416; ф. 3676, оп. 1, спр. 221, арк. 49, 81.
- 159 Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 451.
- 160 Там само, спр. 18, арк. 279-292.
- 161 Там само, спр. 18, арк. 263-276, 298-300.
- 162 Там само, спр. 16, арк. 164, 165 зв., 150-171 зв.
- 163 Там само, арк. 211-234.
- 164 Там само, арк. 46, 47, 55, 56, 95.
- 165 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 635, арк. 1-5, спр. 645, арк. 6.
- 166 Зокрема, листування з Імперським міністерством народної освіти і пропаганди (Берлін). — ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 16, арк. 246-249.
- 167 ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 7, арк. 153-155 зв.; спр. 5, арк. 13.
- 168 Там само, спр. 10, арк. 124, 155.
- 169 Кількість відвідувань коливалася: за липень було 1054 відвідувачів, видано 3678 книг; за червень — 1103, видано 4113 книг. — ЦДАВО України, спр. 7, арк. 283, 284.
- 170 Там само, арк. 282-286.
- 171 Там само, арк. 622-622 зв., 623.
- 172 Там само, арк. 624, 625.
- 173 ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 7, арк. 130-131 зв.
- 174 Там само, спр. 16 арк. 586.
- 175 Там само, арк. 626-626 зв., 641, 642, 645-647.
- 176 Там само, арк. 193, 194.
- 177 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 635, арк. 1-5; спр. 645, арк. 6.
- 178 Там само, оп. 1, спр. 635, арк. 1-10.
- 179 Після війни частина матеріалів, за бажанням власників, була повернута (див. статтю: Частину награбованої німцями академічної літератури повернуто її власникам // Вісник АН УРСР. — 1944. — № 4. — С. 79-81).
- 180 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 635.
- 181 Дубровіна Л.А. М.В.Геппенер — український архівіст і палеограф... — С. 32-36.
- 182 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 643, арк. 34-35.
- 183 Там само, арк. 622-622 зв., 623.
- 184 ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 2, спр. 1. арк. 4-6, 40-57.

¹⁸⁵ Там само, оп. 1, спр. 39, арк. 1—4; спр. 50, арк. 10—13; спр. 54, арк. 34, 98, 100; спр. 55 майже повністю; спр. 221, арк. 155—157, 193. Центральна бібліотека Hohe Schule була в австрійському містечку Тарценберзі, у Франкфурті-на-Майні було засновано спеціальне відділення Hohe Schule під назвою “Відділення для вивчення єврейського питання”, куди потрапили книги з основних єврейських колекцій Європи. — *Патриція Кеннеді Грімстед, Геннадій Боряк. Доля українських культурних цінностей... — С. 23.*

¹⁸⁶ *Ульріке Гартунг* [Зондеркоманда Кюнгсберга і питання реституції книжкових трофеїв]. — *І ж. Военные трофеи. — 1998 — № 4. — С. 111.* У перекладі на рос. мову. Див. про це у розділі: “БАН в 1945—1948 рр.”

¹⁸⁷ ЦДАВО, ф. 3206, оп. 1, спр. 68, арк. 1—18.

¹⁸⁸ Там само, оп. 5, спр. 7, арк. 1, 8, 114, 121, 122.

¹⁸⁹ Там само, спр. 7, арк. 352; спр. 10, арк. 193, 194.

¹⁹⁰ Там само, спр. 8, арк. 221—221 зв.

¹⁹¹ Там само, спр. 7, арк. 224.

¹⁹² Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 243—246.

¹⁹³ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 51, арк. 5, 100.

¹⁹⁴ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 15, 16.

¹⁹⁵ Там само, спр. 1, арк. 1.

¹⁹⁶ Там само, спр. 8; *Патриція Кеннеді Грімстед, Геннадій Боряк. Доля українських культурних цінностей... — С. 23, 24, 61.* В додатках опубліковано серію документів періоду Кам'янця-Подільського та Троппау.

¹⁹⁷ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 2—6 зв., 114, 115, 180. Після Троппау деякі матеріали (11 ящиків) було повернуто Україні (зокрема, рукописи потрапили до ЦДІАК України), але доля їх і понині відома не повністю.

¹⁹⁸ Там само, спр. 51, арк. 69.

¹⁹⁹ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 8, арк. 200, 201.

²⁰⁰ Там само, спр. 8, арк. 34, 35.

²⁰¹ Там само, ф. 3776, оп. 1, спр. 51, арк. 69.

²⁰² Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 3, арк. 95, 96; спр. 27, арк. 25, 26.

²⁰³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 637, арк. 47, 48.

²⁰⁴ Там само, од. зб. 640, арк. 1—4; од. зб. 642, арк. 4, 24 зв.—25. За даними свідків, деякі рукописні матеріали частково були повернуті і тепер зберігаються у фондах ЦДІАК України та Інституту рукопису НБУВ.

²⁰⁵ Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими преступниками. Сб. матеріалів: В 3-х т. — М., 1965—1966. — Т. 1. — С. 41.

²⁰⁶ Архів НБУВ, спр. 8, арк. 413.

²⁰⁷ Там само, спр. 4, арк. 192—194.

²⁰⁸ Там само, спр. 8, арк. 34, 35.

²⁰⁹ “Betr.: Sicherstellung”. — S. 34, 75.

²¹⁰ *Патриція Кеннеді Грімстед, Геннадій Боряк. Доля українських культурних цінностей... — С. 19, 20, 94, 95 та ін.*

²¹¹ Про склад та історію цих фондів див. відповідні розділи: *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського: 1918—1941. — К., 1998.*

²¹² Архів НБУВ, оп. 1, 642, арк. 52.

²¹³ ІА НБУВ, ф. 210, оп. 3, спр. арк. 5—9.

²¹⁴ Там само, арк. 10—10 зв.

- 215 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 643, арк. 21.
216 Там само, спр. 637, арк. 47, 48.
217 Там само, спр. 636, арк. 5 зв.
218 Там само, спр. 640, арк. 1; од. зб. 643, арк. 21; спр. 637, арк. 47.
219 Там само, од. зб. 642, арк. 25.
220 ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 17—21.
221 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 636, арк. 6, 7, спр. 637, арк. 64.
222 Там само, спр. 637, арк. 63.
223 Там само, спр. 636, арк. 9.
224 Там само, арк. 7—9.
225 Там само, спр. 637, арк. 66—68.
226 Там само, арк. 56, 62.
227 Там само, арк. 57.
228 Там само, спр. 511, арк. 3, 4.
229 Там само, арк. 9.
230 Там само, спр. 590, арк. 2, 3, спр. 561, арк. 7—28, 32—40, 44—59.
231 Там само, спр. 646, арк. 1—4.
232 Там само, арк. 7—9; спр. 648, арк. 162, 163.
233 Там само.
234 Там само, спр. 644, арк. 36, 37.
235 Там само, спр. 643, арк. 3—3 зв.
236 ІА НБУВ, ф. 210 (акад. АН УРСР Б.С.Чернишова), оп. 2, спр. 11, арк. 10.
237 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 649, арк. 28.
238 Там само, спр. 643, арк. 5.
239 Там само, спр. 644, арк. 21—36; спр. 643, арк. 22—24.
240 Там само, спр. 643, арк. 28, 34.
241 Там само.
242 Там само, спр. 648, арк. 4.
243 *Мазурицкий А.М.* Книжные собрания России и Германии в контексте реституционных процессов. — М., 2000. — С. 70.
244 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 643, арк. 48.
245 Книга и книжное дело в Украинской ССР; Сб. документов и материалов 1941—1984. — С. 13, 14.
246 Там само. — С. 23—25.
247 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 654, арк. 9, 10; спр. 657, арк. 8.
248 Там само, спр. 657, арк. 8, 18—20, 59.
249 Там само, спр. 646, арк. 9, 10.
250 Там само, спр. 654, арк. 5.
251 Там само, спр. 643, арк. 22—24.
252 Там само, спр. 639, арк. 23.
253 *Палладін О.В.* Звіт про роботу Академії наук СРСР за 1944 рік і тематичний план Академії наук УРСР на 1945 р. // Вісті АН УРСР. — 1945. — № 2, 3. — С. 5—16.
254 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 657, арк. 12.
255 Там само, арк. 65.
256 Там само, арк. 49.
257 *Мазурицкий А.М.* Зазнач. праця. — С. 95—110; 118—133.
258 Там само. — С. 63, 64.
259 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 654, арк. 1, 4.

- ²⁶⁰ Там само, арк. 11.
- ²⁶¹ Там само, спр. 657, арк. 59; спр. 654, арк. 231.
- ²⁶² Там само, арк. 11.
- ²⁶³ *Тацька Д.П.* Перші наслідки відбудовчої роботи Бібліотеки АН УРСР // Журнал Б-ки АН УРСР. — 1946. — № 1. — С. 3—9.
- ²⁶⁴ Про організацію в м. Львові філіалу Академії наук УРСР довідуємось з: Постанови Ради Міністрів СРСР від 21 лютого 1951 р. // Рад. Львів 1939—1955. Документи і матеріали. — Львів, 1956. — С. 471; Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка: історичний нарис / Лізанець (відп. ред.), Галушко М.В. та ін. — К., 1989. — С. 50—51.
- ²⁶⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 646, арк. 13, 14.
- ²⁶⁶ Українські вчені неодноразово піднімали питання про повернення цих колекційних матеріалів у Київ, однак воно й досі залишається невирішеним: *Деревянко С.* Львовские сокровища должны быть возвращены // Львовская правда. — 1970. — 7 июля; *Кравич Д., Лубківський Р.* Належить вічності // Жовтень. — 1971. — № 1. — С. 150, 151; *Іванов М.* Родина у них одна: Реликвии нашей национальной культуры за рубежом // Советская культура. — 1982. — 12 янв.
- ²⁶⁷ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка... — С. 40, 41.
- ²⁶⁸ *Дашкевич Р.Я.* Після погрому (Про долю і недолю бібліотеки НТШ) // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди. — Львів, 1996. — С. 10, 11; *Крушельницька Л.* Правда про Оссолінеум // Пам'ятки України: історія та культура. — 1994. — № 3/6. — С. 85, 86; Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка: історичний нарис. — К., 1989. — С. 116.
- ²⁶⁹ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка... — С. 42.
- ²⁷⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 654, арк. 2.
- ²⁷¹ Там само, спр. 672, арк. 32.
- ²⁷² Там само, спр. 654, арк. 15, 16, 24, 30; спр. 657, арк. 160—162, 165, 171, 173.
- ²⁷³ Там само, спр. 657, арк. 31, 33.
- ²⁷⁴ Там само, арк. 154.
- ²⁷⁵ Там само, спр. 659, арк. 69, 74.
- ²⁷⁶ *Мазурицкий А.М.* Зазнач. праця. — С. 65—66.
- ²⁷⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 659, арк. 69, 74.
- ²⁷⁸ Там само, спр. 657, арк. 108.
- ²⁷⁹ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 7, арк. 353—355.
- ²⁸⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 657, арк. 23.

Розділ

2

БІБЛІОТЕКА АКАДЕМІЇ НАУК УРСР В РОКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ. РЕОРГАНІЗАЦІЯ ЇЇ В ДЕРЖАВНУ ПУБЛІЧНУ БІБЛІОТЕКУ УРСР (кінець 1945—1950)

2.1. БІБЛІОТЕКА В ПЕРІОД ВІДБУДОВИ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ МЕРЕЖІ СИСТЕМИ АН, ПЕРЕРОЗПОДІЛ КНИЖКОВИХ ФОНДІВ МІЖ БІБЛІОТЕКАМИ УКРАЇНИ (кінець 1945 — початок 1948)

Відновлення функціонування державних установ та відомств, нормалізація діяльності АН УРСР, поступове налагодження зруйнованих зв'язків у галузі комплектування та обміну літературою, збільшення штатів та фінансування — усе це дало змогу Бібліотеці впродовж 1945—1948 рр. організувати роботу з формування та розміщення бібліотечних фондів, їх опрацювання, проведення каталогізації та обслуговування читачів. За три роки Бібліотека здійснила передачу книжкових збірок, що тимчасово зберігалися в її складі під час евакуації, до інших установ, розвантажила сховища з фондами концентрації та дублетний фонд з метою поповнення бібліотек, що постраждали в період війни.

У 1946 р. здійснюється повернення до п'ятирічного планування, приймається п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр. і завдання АН УРСР, де йшлося про необхідність відновити діяльність БАН, забезпечити матеріальний стан і подальший розвиток фондів, обслуговування читачів і виконання завдань відбудови промисловості й сільського господарства, культурного розвитку країни¹.

2.1.1. Формування бібліотечної мережі інститутів та установ АН УРСР

По закінченні війни відновлюється діяльність АН УРСР: ґрунтовно обговорюються плани й перспективи розвитку науки. На той час бібліотеки установ та інститутів, у багатьох випадках зруйновані під час війни, стали неспроможними забезпечити бібліотеч-

но-бібліографічне обслуговування наукових тем. Тому гостро постало питання відбудови та формування бібліотечного фонду.

Значну діяльність БАН УРСР розгорнула в галузі відбудови та налагодження функціонування мережі академічних бібліотек. Після роботи, проведеної в 1944—1945 рр., з повернення бібліотекам та академічним інститутам фондів, що залишились в окупації, БАН УРСР ініціює питання про забезпечення бібліотек обов'язковим примірником наукових видань.

Починаючи з листопада 1945 р. на прохання АН УРСР РМ СРСР прийняла постанову про надання 26 бібліотекам найбільших інститутів платного спеціалізованого обов'язкового примірника видань друку СРСР. Було одержано абонемент в московській конторі "Академкнига". Через служби техпостачання виділено партію бібліотечної техніки².

У 1946 р., коли налагодилася діяльність академічних інститутів, Президія здійснила комплексну перевірку бібліотечної мережі АН УРСР та низку заходів щодо поліпшення бібліотечної справи та обслуговування академічних працівників. Ці питання були широко висвітлені на сторінках "Журналу Бібліотеки Академії наук УРСР" та академічного періодичного видання "Вісті АН УРСР"³.

Згідно з Постановою Президії АН УРСР від 1 березня 1946 р. про утворення при БАН керівного органу мережі бібліотек (Г.М.Плеський) було проведено обстеження 37 бібліотек у Києві і Львові (і однієї бібліотеки Інституту фізико-технічних наук у Харкові). На той час при науково-дослідних інститутах працювало 24 бібліотеки із загальним фондом — 191 тис. прим.), при відділах інститутів у Львові — 6 (загальний фонд 9 тис. кн.), при Ботанічному саду — 4 тис. 700, при кабінетах — 4 тис., при комісіях — 37 тис., при лабораторіях — 1 тис., при музеях — 6 тис. Найзначнішими були бібліотеки Інституту історії — 27 тис., Природничого музею — 20 тис., Інституту геологічних наук — 19 тис. 400 прим.

Перевірка встановила, що багато інститутів зберігає значну кількість застарілої літератури, яка загромаджує приміщення і утруднює роботу, в той час, як комплектування новою літературою було вкрай незадовільним. Значною мірою це пояснювалося відсутністю в Україні колектора наукових бібліотек чи іншої організації, яка б централізовано провадила їхнє комплектування. Було встановлено, що з 37 бібліотек лише бібліотека Інституту історії одержує обов'язковий платний примірник від колектора наукових бібліотек СРСР та ще кабінет єврейської мови — платний обов'язковий примірник від видавництва єврейської літератури.

Лише 8,6 % коштів, виділених на 1945 р., було реалізовано науковими бібліотеками інститутів, а основна маса бібліотек навіть не передплачувала такі важливі для комплектування інформаційно-бібліографічні видання Всесоюзної книжкової палати, як “Книжная летопись” та “Журнальная летопись”.

Обмін літературою здійснювали лише бібліотеки Інституту клінічної фізіології, ботаніки і Ботанічного саду, не склалися картотеки дезидерати. Хоча бібліотеки в 1945 р. проводили роботу з інвентаризації, каталогізації та класифікації фондів, брак паперу, каталожних карток, формулярів тощо істотно погіршував можливості налагодження їхньої діяльності. Було відзначено відсутність сумарного обліку літератури, звірок фонду і каталогів з інвентарними книгами, незручні системи розташування фондів (зокрема, форматно-порядкова, предметна та інвентарна), запущеність у веденні наукових архівів інститутів, відсутність кваліфікованих кадрів. Хоча читачів і обслуговували переважно через абонемент, але щоденний облік їх та їхніх замовлень не проводився, не було також і Загальних правил користування ним.

Значним недоліком визнано відсутність планування та звітності (крім інститутів археології, ботаніки, гірничої механіки, мовознавства), у кількох інститутах не провадилася бібліографічна робота (крім інститутів зоології, історії, клінічної фізіології та геологічних наук)⁴.

За результатами перевірки 21 червня 1946 р. Ю.О.Меженко оголошує доповідь “Про стан бібліотек наукових установ мережі АН УРСР” на засіданні Президії АН УРСР, підкресливши основні недоліки та шляхи вирішення негайних завдань зі створення функціонуючої мережі наукових бібліотек у системі АН УРСР. Характеризуючи загалом незадовільний стан бібліотечної справи, Меженко підкреслює слабку організацію комплектування вітчизняною літературою, формування фондів, відсутність обліку видачі книжок, недостатнє розгортання абонементу, недосконалу організацію планування, низьку фахову підготовку бібліотекарів, труднощі з відбудовою інститутів та розміщення бібліотек, виділення штатних одиниць⁵.

Визнаючи недосконалість діяльності академічних бібліотек, Президія вирішує висунути клопотання перед РМ УРСР про перейменування БАН УРСР на Центральну бібліотеку АН УРСР, а бібліотеки інститутів та установ пропонує зробити її філіями.

Оскільки повноцінне забезпечення розвитку науки прямо залежало від повноти бібліотечних фондів наукової літератури за профілем, було прийнято постанову про виділення одного платно-

го примірника друку СРСР, розподіливши його між бібліотеками інститутів; іноземне комплектування з метою усунення паралелізму та дублювання сконцентрувати у БАН УРСР з наступним розподілом по інститутах; удосконалити планування, а фахівців-бібліографів, які володіють мовами, зосередити в БАН. Такий розподіл дав змогу сконцентрувати кадровий потенціал і оптимізувати переклади й замовлення іноземної літератури в стінах БАН та оперативно надавати інформацію про наукові видання фахівцям різних інститутів.

Директорам інститутів було вказано на необхідність створити належні умови для діяльності бібліотек як підґрунтя наукової роботи: затвердити календарний план роботи бібліотеки і ввести його в плани науково-дослідної роботи інститутів, розгорнути обмін виданнями інститутів з науковими установами СРСР, скласти угоду з "Академкнигой" у Москві на постачання літератури за профілем, здійснювати передплату за профілем комплектування, створити з 1 листопада наукові архіви, зосередити там дисертації, рукописи, відбитки, інститутські видання, довідки. Крім того, зверталася увага на необхідність оновлення фондів, виділення застарілої й непрофільної літератури до обмінного фонду, розгортання міжбібліотечного абонементу, розвиток бібліографічної роботи. Керівництво мережею покладалося на директора БАН УРСР Ю.О.Меженка, який зобов'язувався забезпечити належну роботу бібліотек та створити відповідну методичну базу⁶.

У зв'язку з цим Бібліотека підійшла до створення єдиної методичної рекомендації та широкої консультаційної допомоги бібліотекам установ⁷. Упродовж 1946 р. БАН УРСР були розроблені та впроваджені в академічні установи основні методичні документи, проведені спеціальні семінари технімуму, здійснена консультаційно-методична допомога з питань комплектування, організації фондів та каталогів, методів та засобів роботи з читачами взагалі та з академічними працівниками зокрема, оптимізація обслуговування через абонемент⁸.

У 1946 р. методисти БАН розробили пакет організаційно-методичної літератури: "Положення про керівництво мережею бібліотек наукових установ АН УРСР", "Положення про бібліотеку науково-дослідного інституту", типові правила користування літературою, планово-звітні форми; провели методичні семінари для бібліотекарів інститутів.

За 1947 р. стан бібліотек суттєво покращується. Загальна кількість академічних бібліотек у Києві зростає з 24 до 33, а загальний фонд — з 191 тис. прим. до 320 тис. Збільшуються і обсяги окремих

фондів бібліотек, зокрема, Інституту археології до 20 тис., ботаніки — 14 тис., геологічних наук — 23 тис. 700, економіки — 23 тис., зоології — 13 тис., історії України — 31 тис., української літератури — 25 тис., математики — 9 тис. 500, будівельної механіки — 12 тис. 500; мікробіології — 11 тис., мовознавства — 15 тис., фізичної хімії — 11 тис. 500⁹.

2.1.2. Повернення та перерозподіл книжкових фондів різних установ та окремих осіб у 1945—1947 рр.

Повоєнний період у бібліотечній справі України характеризується значним рухом бібліотечних фондів, який можна було б назвати новим перерозподілом бібліотечних фондів як наслідком війни, пов'язаним з руйнацією усталених бібліотечних ресурсів України. Склалася ситуація, коли багато бібліотек втратили свої фонди, що були вивезені на Захід. У 1945—1947 рр. розпочався процес повернення пограбованих культурних цінностей із зон окупації Німеччини. БАН була одним із пунктів перерозподілу книг, приналежних АН УРСР.

З іншого боку, великі масиви літератури, вивезеної з бібліотек різних установ Києва до БАН як до Крайової бібліотеки під час окупації, сконцентрувалися в її приміщеннях і необхідно було повернути їх законним власникам.

Важливим у цей період було й прийняте за постановою Уряду рішення про доукомплектування бібліотек із дублетних фондів БАН та методичну допомогу тим бібліотекам, що втратили свої фонди.

БАН УРСР була одним із найактивніших учасників даного процесу. Характерною рисою зазначеного періоду були значні переміщення фондів концентрації, що опинилися в будинках БАН, опрацювання та організація основного та спеціалізованих фондів, що були суттєво зруйновані в період окупації. Наприкінці 1945—1946 рр. продовжується повернення до Києва та БАН книжкових фондів, вивезених нацистами і знайдених на території Польщі, Румунії, Німеччини; здійснювався перерозподіл дублетних фондів між бібліотеками, що постраждали в період війни, а також організовано повернення тих бібліотек державних установ та приватних осіб, які потрапили до Крайової бібліотеки в період окупації.

Значний обсяг роботи був пов'язаний із періодом, коли за Постановою РНК СРСР від 6 червня 1945 р. була створена Військова адміністрація в радянській зоні окупації Німеччини¹⁰. Цей захід був наслідком діяльності Контрольної ради і Координаційно-

го комітету союзників, а також Контрольного штабу. Начальники відділів Штабу організували Директорат, куди увійшли 12 відділів, в т. ч. й Відділ репарацій, поставок і реституцій, який пізніше був перейменований у Директорат репарацій, поставок і реституцій.

Повернення бібліотечних фондів почалося ще в першій половині 1945 р., коли території, де вони перебували, звільнялися від нацистських військ. У травні 1945 р. з Польщі (Кракова) надійшло 26 тис. 550 кн. (7 вагонів — через Москву, 745 тек), з Румунії — 3 вагони. Частина привезених з Москви фондів (234 ящики) була передана бібліотекам Білоруської РСР¹¹. З Румунії в липні 1945 р. прибули 394 книги німецькою мовою, які відповідно до Постанови РНК УРСР (№ 1273) були передані БАН УРСР¹².

З Бухарестського університету надійшло 14 ящиків (за № 1, 3, 4, 133—135, 151, 165, 167, 198, 202, 206), де було 2 тис. 506 кн., журналів і карт на суму 11 тис. 143 крб. З Румунської АН — 50 ящиків за № 1—45, 47—51, де було 7 тис. 910 кн. од., журналів і карт на суму 23 тис. 699 крб. В ящиках були й рукописи та стародруки. (Один ящик — № 178 — належав Інституту біохімії¹³.) Водночас ці відомості не потрапили до офіційно опублікованих відомостей¹⁴. В цілому за 1945 р. БАН отримала з Бухареста та Кракова — 11 тис. 431 кн., 1 тис. 360 од. графіки, стародруків — 195 та рукописів — 415 папок, географічних та історичних карт — 1 тис. 546 од. зб.¹⁵

На засіданнях Президії АН УРСР розглядаються питання про повернення архівів та бібліотек, що опинилися на території інших держав. 14 вересня 1945 р. історик Буковини О.Козак ставить перед АН питання щодо повернення архіву Ф.Е.Петруня¹⁶ (лист одесита Ф.Е.Петруня. Звернутися щодо повернення архіву). В цей час формуються т. зв. бригади для організації повернення вивезеного обладнання бібліотек АН УРСР, БАН. Для цього, за рішенням Президії від 24 вересня 1945 р., відряджено до Відня проф. І.Т.Швеця, чл.-кор. І.М.Францевича, проф. В.І.Толубинського, В.Д.Вознесенського; до Німеччини — д-ра техн. наук У.М.Афанасьєва (бригадир), Ф.Вукса та М.З.Гуртового, А.Я.Таранова, С.В.Малашенка, Н.Голимбіовського; до Кенігсберга — канд. біол. наук Д.Я.Афанасьєва, М.І.Косця, А.І.Зражевського; до Польщі та Берліна — канд. екон. наук А.А.Радченка (бригадир), канд. філол. наук М.Шаховського¹⁷.

17 березня 1946 р. союзниками була прийнята “Чотиристороння процедура реституції”, яка застосовувалася до всього майна, що підпадало під це поняття. Спеціальні групи займалися розшуком, інвентаризацією та охороною його на території України. Воно обліковувалося на спеціальних картках, де було вказано місце

віднайдення та місце зберігання, власників і подано класифікацію предметів. Серед іншого були й архіви, книги, інкунабули, малюнки, манускрипти, карти.

Так були виявлені книжки Київської науково-дослідної станції (3500 томів), а також ін. київські фонди, що були серед 29 вагонів із культурними цінностями, які відправлялися до СРСР. Серед цих книжок, загальна кількість яких налічувала 157 347 томів, були й книжки з України¹⁸. Найточніший облік провадився в американській зоні окупації. Американські війська знайшли понад 1000 книжкових сховищ, взимку 1945—1946 рр. їх ліквідували, а книжки зосередили в чотирьох пунктах концентрації (Мюнхен, Вісбаден, Марбург, Оффенбах), де їх описували й повертали до СРСР.

Найзначніші знахідки українських музейних та бібліотечних фондів були здійснені в Мюнхені та Оффенбаху. За відомостями, наведеними істориком бібліотечної справи в Росії А.Мазурицьким, 24 жовтня 1947 р. в СРСР було відправлено 2341 теку, а до Києва — один транспорт (8 вагонів)¹⁹. П.Грімстед повідомляє, що від 2 березня 1946 р. до 30 квітня 1949 р. з бібліотечних збірних пунктів та реституційного центру м. Оффенбаха було повернуто до СРСР 273 645 кн., згідно з наявними штампами, екслібрисами. У червні 1946 р. було відправлено для України не менше, ніж 242 теки, у липні — 23 теки (5 тис. кн.), у жовтні 1947 р. — 40 тис. 395 архівних справ, у квітні 1947 р. з Мюнхенського пункту — 11 тис.²⁰

Однак не всі фонди, що були переміщені на територію Німеччини, повернулися в Україну. Управління американської зони вирішило виключити з реституцій радянським країнам власність, що належала єврейській культурі, емігрантам, країнам Балтії²¹. Тому, хоча українська спадщина єврейської культури частково повернулася в УРСР, доля значної кількості зібрань юдаїки та гебраїки на сьогодні остаточно не з'ясована. За попередніми даними П.Грімстед, до серпня 1946 р. бібліотечні трофеї (2—3 млн) потрапили й до Києва разом з книжками, що належали до київських збірок і були перемішані, що ускладнювало їхній пошук.

За відомостями бібліотечного архіву, в 1946 р. (серпень—жовтень) Бібліотека одержала 13 вагонів з літературою і газетами, вивезеними нацистами під час тимчасової окупації. (Безпосередньо з Німеччини прибуло три машини (10 тис. кн.)). У бібліотечному звіті за 1946 р. зазначено, що ці фонди було перевезено, розібрано та складено в приміщеннях Подільської філії і в Малій Софії. Три вагони з літературою, що належала Державній білоруській бібліотеці та Бібліотеці АН БРСР, повернуто останніми. З одержаної

літератури повернуто бібліотекам інститутів АН УРСР та ін. київським бібліотекам бл. 15 тис. й відкладено власникам 22 куб. м книг і журналів. Решта складалася з газет — 60 куб. м, літератури єврейськими мовами — 87 куб. м, вітчизняної літератури без бібліотечних штампів або з штампами неіснуючих бібліотек — 60 куб. м²². Опрацьовано (за скороченим циклом) та закаталогізовано 1 млн 507 тис. 553 книги, журнали, брошури, газети, аркушівки, стародруки й рукописи.

Бібліотека провадила величезну роботу з фондом концентрації — доукомплектувала основні та спеціалізовані фонди 1 млн 748 тис. 719 прим. книжок, брошур, газет, графіки, нотних видань, плакатів, листівок тощо²³. Одночасно вона безплатно передавала дублетну літературу академічним інститутам та ін. бібліотекам країни.

У 1947 р. завершується робота з повернення літератури, що опинилася в фондах Бібліотеки в період окупації. Серед них книжки, що належали П.Т.Долині, Ю.І.Яновському, Держплану УРСР, Інституту історії АН УРСР, Міністерству освіти УРСР, Державній бібліотеці при Київському університеті. Загалом різні установи та відомчі бібліотеки отримали 1 тис. 532 прим. кн.²⁴

7 січня 1948 р. у Бібліотеку через Відділ техпостачання АН УРСР надійшла партія вивезеної нацистами літератури загальною вагою 6 т. При її розбиранні виявилось, що вона була дійсно взята (відібрана) з різних бібліотек Києва та ін. міст УРСР за змістом “технічна література 20—30-х років ХХ ст.” Після детального розгляду і звірки з каталогами її було використано для доукомплектування Бібліотеки і бібліотек інститутів АН УРСР²⁵.

Переглядаючи фонди, що залишилися після перерозподілу літератури, керівництво бібліотеки поставило перед Президією питання про побудову нового приміщення. Президія прийняла постанову про будівництво Бібліотеки²⁶. Проводяться попередні підрахунки. Ф.Н.Пашенко (Ленінград) звертається з пропозицією використати його досвід, бо ще в 1937 р. він отримав таке саме завдання від Президії, при цьому посилається на свою кн. “Архитектура и строительство библиотечных зданий” (М., 1941). Але чималі суми, великі площі (1,6 га) та розрахунки на 1300 співробітників і масовий доступ — 3460 читачів, фонд у 10 млн кн. та 15 млн газет, 2 млн листівок — не дали змоги прийняти проект²⁷. Хоча віцепрезидент АН УРСР акад. М.О.Лаврентьев і звертався до М.Баждана з проханням дати дозвіл на проектування нового будинку, в цьому АН було відмовлено.

2.1.3. Доля бібліотечного зібрання "Оссолінеум" з фондів Львівської філії БАН

Окрему сторінку в історії Львівської філії БАН 1945—1946 рр. займає акт передачі Тимчасовому урядові національної єдності Польщі й Польської республіки історичних культурних цінностей, а саме — 217 393 книг і рукописів із фондів Оссолінеуму, що зберігалися на території України, підписаний М.С.Хрущовим як "подарунок польському народові", що постраждав від Другої світової війни. Документи передачі були опубліковані²⁸.

Ця подія займає одне з найважливіших місць в історії українського народу не лише з політичної, що була, природно, головною, а й з моральної точки зору. В період післявоєнної руїни та голодомору, нарощування культу особи, в обставинах колосальних моральних і матеріальних втрат, зокрема й культурних цінностей під час Другої світової війни, Україна передає Польській республіці велику кількість речей з державних музеїв і картинних галерей Києва, Львова (картини, зброя, історико-етнографічні експонати і витвори декоративного мистецтва, одяг, монети і медалі, кераміка, меблі тощо), бібліотечну частину зібрання Оссолінеум, а також знаходить кошти для відправки їх у Польщу²⁹. Передача здійснювалася в урочистій обстановці, вагони зі скарбами Оссолінеуму разом із творами мистецтва, в т. ч. й Рацлавською панорамою, відправлялися під супровід тостів "у знак дружби й солідарності між двома братськими країнами", про що дуже схвально писалося в "Київській правді" (25 червня 1946 р.)³⁰. В цілому, на кінець 1946 р. було відправлено 150 069 кн., у 1947 — 67 381 кн., 7041 — стародруків, 60 340 — кн., виданих до 1914 р.³¹ Цей жест був високо оцінений в листі Болеслава Берута³².

Особливе ставлення Сталіна до "польського питання" коштувало Україні втрати одного з найцінніших бібліотечних зібрань, що належали їй на законних засадах, і яке опинилося на сьогодні у власності двох господарів (України та Польщі) через директиви радянського уряду.

Бібліотека Оссолінеуму мала свою давню історію. "Оссолінеум" як музейно-бібліотечне зібрання був заснований в 1817 р. ученим-магнатом Ю.М.Оссолінським, директором Цісарської бібліотеки у Відні. 1827 р. значна частина особистих фондів бібліотеки за дозволом австрійського уряду була перевезена до Галичини і за заповітом Оссолінського відписана в дар столиці регіону, місту Львову. У складі зібрання були рідкісні експонати, рукописні та книжкові колекції, збірки карт, медалей, ікон, старожитностей то-

що. Галицький сейм, на баланс якого воно було прийняте, забезпечив його чудовим будинком (нині там розміщується Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України). Увесь наступний період зібрання активно поповнювалося рукописами, архівами та книжковими масивами Галичини як окремих осіб, так і різних наукових та просвітницьких товариств, що існували на цій території, і перетворилося за своїм складом в одне з найвеличніших зібрань музейно-бібліотечно-архівного типу. В 1939—1940 рр. з організацією Львівської наукової бібліотеки Оссолінеум разом з ін. численними бібліотеками та рукописними збірками Львова, разом з бібліотеками Народного дому і НТШ, Львівського Ставропігійського братства та ін. було покладено в основу ЛНБ. На час передачі книжно-рукописно-архівний фонд Оссолінеуму сягав 430 тис. од. зб. і, порівняно з первісним обсягом на 1827 р., уже виріс майже вдвічі, прийнявши багато книжок з ін. українських книжкових та рукописних зібрань³³.

Передача Оссолінеуму і складні обставини переміщень його найціннішої частини відомі з історіографії. В Україні воно не раз розглядалося в публікаціях директора ЛНБ, д-ра істор. наук Л. І. Крушельницької, яка обґрунтувала права України на Оссолінеум, навівши документи численних комісій, що підтверджували ці права і пропонували розвиток наукових контактів³⁴.

З іншого боку, питання переміщення Оссолінеума на базі польських документів ґрунтовно опрацьовано польським істориком М. Матвіювим, який розкрив роль польської інтелігенції в справі переміщення фондів у період війни та їх сучасний стан³⁵. П. К. Грімстед спробувала розглянути загальні правові аспекти та долю зібрання, спираючись на загальні законодавчі акти України й публікації Л. І. Крушельницької та М. Матвіюва³⁶.

Під час окупації в липні 1941 р. бібліотеки Оссолінських та Баворовських були виокремлені як польські під керівництвом директора, історика мистецтв проф. і акад. Польської АН Мечислава Гембаровича і, хоча підпорядковувалися єдиній Державній бібліотеці, що працювала під керівництвом Головного управління бібліотек центрального губернаторства, однак мали достатньо свободи у внутрішній роботі³⁷. Під приводом наближення лінії фронту і порятунку польської спадщини М. Гембарович ще в 1943 р. ставив перед директором Бібліотеки Ульріхом Йогансеном (а після жовтня 1943 р. — Александром Гімпелем) і німецькою окупаційною владою питання про передачу Оссолінеуму Ягеллонській бібліотеці. Хоча цього не сталося, Гембаровичу вдалося організувати в 1944 р. вивезення першої партії рідкісних і цінних рукописів та

книжок (18 860 од.) на Захід³⁸. Влітку 1945 р. фонд був знайдений у м. Аделін у Нижній Сілезії, але до Львова не повернувся: спочатку він потрапив до Бібліотеки Народової у Варшаві, а незабаром — до Вроцлава, де було створено Народовий заклад ім. Оссоліньських і де цей фонд зберігається й понині. Книжки з Оссолінеуму передавалися Польщі й пізніше³⁹.

Рішення про передачу Польщі бібліотеки, судячи з документів, було прийнято в травні 1945 р., коли заступник Раднаркому УРСР М.Бажан дав вказівку директорові ЛНБ В.Г.Щурату про необхідність терміново скласти списки книжок для передачі. Вже на початку червня в листі акад. АН УРСР Щурата до Президії АН УРСР спеціально наголошувалося, що український народ слід вважати власником Оссолінеуму. На його думку, рукописні фонди Бібліотеки склалися з рукописів українських і польських громадських діячів та письменників, які жили та діяли на терені Галичини. І хоча значна частина книжок (50–60 %) написана польською мовою, але з них щонайменше половина присвячена Галичині й складає “неоцінімі скарби до вивчення цього краю”. Аналізуючи мовний склад зібрання, Щурат наполягав на тому, що “стародруки в значній своїй частині друкують латинською, французькою та німецькою мовами і до території Польщі ніякого відношення не мають. Із ста тисяч стародруків надруковано польською мовою та трактують проблеми, пов’язані з Польщею, понад 30 000 стародруків. Велика кількість книжок з Бібліотеки Оссолінеум друкують українською та російською мовами. Відділ журналів та газет містить в собі все, що будь-коли виходило в Зах[ідній] Україні і являє собою збірку по кількості й добору незрівняну і незамінимую...”. Наполягаючи на цілісності зібрання, він вважав, що передавати бібліотеку означало б підірвати розвиток української науки в Західній Україні, бо: “...українські вчені у Львові позбавились би таких матеріалів, яких нічим не можна компенсувати або замінити. Передавати бібліотеку по частинах — означало би порушити цілісність Бібліотеки Оссолінеум і розпорошувати дорогоцінні скарби. Єдиний раціональний вихід полягає в тому, що за один раз вилучити й передати Польщі книжки, рукописи й стародруки польською мовою, за винятком тих з них, які пов’язані з проблемами вивчення історії Зах[ідної] України та історії всієї України. Для цього треба скласти компетентну комісію з істориків та літераторів українських, а також польських”⁴⁰.

За розпорядженням М.Бажана АН призначає спеціальну комісію для добору книжок з фондів Львівського відділу БАН УРСР, куди увійшли: Є.П.Кирилюк (заввідділом Інституту літератури

ім. Т.Г.Шевченка), Б.І.Зданевич (ст. наук. співробітник Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні), Ю.О.Меженко (директор БАН), акад. В.Г.Щурат (директор Львівської філії БАН УРСР), акад. М.С.Возняк, І.Свенціцький (завідуючий Львівським відділом Інституту мовознавства), М.Пархоменко (заступник директора Львівського відділу БАН УРСР).

Розпорядження Голови РНК УРСР М.С.Хрушова про передачу Польщі історичних і культурних цінностей польського походження з музеїв та бібліотек датоване 28 липня 1945 р., а 19 жовтня було підкріплене Постановою РНК УРСР (№ 1673).

6 травня 1946 р. виходить чергова постанова (№ 776) про додаткову передачу 100 тис. стародруків та рукописів польською мовою, а також серія вказівок про необхідність термінової передачі матеріалів, для чого на львівських підприємствах було виготовлено 950 ящиків та виділено з коштів республіканського бюджету на 1946 р. 165 тис. крб. Для допомоги у відборі матеріалів до Львова надсилається додаткова група працівників БАН з Києва — А.Г.Адаменко, Р.Б.Портон, Є.М.Данченко, К.О.Коваленко; керівник — С.Венгржановська⁴¹.

5 липня 1946 р. РМ УРСР під керівництвом М.С.Хрушова знову приймає постанову за № 1182 “Про передачу історичних і культурних цінностей польського народу Тимчасовому урядові Національної єдності Польської республіки”, де йдеться про дозвіл “відібрати з філіалу бібліотеки Академії в м. Львові для передачі до Польщі фонду бібліотеки “Оссолінеум”, за винятком книжок, рукописів і архівних матеріалів, що мають безпосереднє відношення до історії, науки, літератури, мистецтва та господарства України”. Постанова уточнювала кількість музейних експонатів, що мали бути передані Польській республіці: 208 з фондів Львівської обласної картинної галереї; 197 — із Львівського історичного музею; 65 — із Львівської виставки художньої промисловості; 272 — з київських художніх музеїв⁴². Для цього терміново було виділено додаткових 90 тис. крб. на 150 ящиків та на пакування. Ю.О.Меженку як директоріві БАН УРСР, та акад. В.Г.Щурату (в документі помилково вказаний Ф.М.Колесса), який на той час керував Львівською бібліотекою, були дані термінові розпорядження щодо прискорення передачі польських фондів⁴³.

Слід зазначити, що, незважаючи на спроби трактувати акт передачі як добру волю українського народу⁴⁴, вона викликала внутрішню протидію у керівництва АН і в бібліотечних працівників України, які розуміли, що через поспіх та адміністративний тиск така робота не може бути проведена коректно, особливо щодо до-

кументів, які стосуються української історії й культури. Документи свідчать, що й АН УРСР зверталася до уряду з проханням уточнити методичну підставу передачі і наполягала на необхідності ретельно переглядати фонди з огляду на україніку⁴⁵. У Львові над відбором матеріалу працювало 16 співробітників у відділах рукописів, стародруків та новітніх книжок. Серед них: П.І.Гнипа, акад. М.С.Возняк, А.І.Генсьорський, І.І.Карпинець, Р.Я.Луцик, Я.В.Янчак, Я.Я.Ярема. Комісія, однак, висловила думку про неможливість вивозу книжок з Оссолінеуму, які належать до історії, економіки та культури України⁴⁶.

Однак, згідно з постановами, у 1945 р. було взято 50 тис. рукописів, стародруків та новіших книжок із Львівської бібліотеки⁴⁷. Окрім того, було доручено підібрати 75 % книжної назви творів усіх видань польських класиків зі сховищ Бібліотеки та складів друкарні АН у Львові⁴⁸.

12 грудня 1946 р. В.Г.Шурат за підтримки уповноваженого Президії АН УРСР чл.-кор. Г.М.Савіна знову надсилає листа до М.Баждана, де обґрунтовує необхідність вибіркового підходу до передачі Польщі бібліотеки Національного інституту ім. Оссолінських у Львові і наполягає на тому, що її частина, представлена українікою, має залишитися в Україні. У листі повідомляється: «...на підставі офіційних даних польського періодичного органу з 1933—1939 рр. (див. офіційний часопис польських бібліотекарів “Orzegląd Biblioteczny”, 1939, № 1, с. 60) бібліотека б. Оссолінеум нараховувала 207 122 твори (інвентарний № 217 900), або 309 576 томів книг, 318 інкунабулів (найстаріших стародруків) і 5067 стародруків XVI сторіччя в 5170 томах. Необроблених і незаінвентаризованих було близько 100 000 томів. Разом із стародруками і рукописними матеріалами збірка б. Оссолінеум нараховувала 428 564 книги... З цих книг за часів німецької окупації вивезено на Захід понад 60 000 томів. Зараз упаковано і вислано до Польщі 150 069 книг, а приготовлено до відправки і упаковано, але ще не вислано, 67 381 книгу. Основну частину книг, які залишились, становить україніка, тобто література українською, російською, польською, німецькою, французькою та іншими мовами, в якій іде мова про Україну, її народ, територію, багатства і т. д. Сюди належить і періодика, зокрема польською мовою, яка виходила у більшості на території Західної України, а також навіть і в центральних областях Польщі, але яка насичена матеріалом про Україну і територію СРСР взагалі. Велика кількість книг — це такі книги про Україну, яких в інших бібліотеках УРСР і СРСР взагалі немає, і яких, звичайно, в Польщу відправити не можна. Щодо рукописів, то ті з них, які залишились, складають, зде-

більшого, акти про Україну і листування українських та російських діячів (напр., Богдана Хмельницького) з польськими діячами. Крім цього, та частина рукописів, яка залишилась, у великій мірі не опрацьована і має вигляд архіву, якого зараз відсилати до Польщі не можна»⁴⁹. Так вдалося залишити частину цієї колекції для України. Реальний стан справи лише нині став відомим для значної кількості бібліотечних працівників та інтелігенції, коли найцінніша бібліотека, тісно пов'язана з історією України, без належних на те обґрунтувань була передана Польщі⁵⁰. У свою чергу, БАН УРСР підняла клопотання про повернення матеріалів, вивезених під час окупації до Тацька, бібліотеку перемишльського музею «Стривігор» та особливо цінні бібліотеки Холмської та Перемишльської капітули⁵¹. Однак це питання не вирішено й досі.

2.1.4. Організація комплектування вітчизняною та іноземною літературою

Від 1946 р. починається планомірне комплектування Бібліотеки. Для комплектування новими вітчизняними виданнями велике значення мала систематичність надходжень одного всесоюзного й двох республіканських безплатних обов'язкових примірників творів друку. У цьому році вона почала регулярно отримувати ці примірники із Всесоюзної книжкової палати. За 1946 р. надійшло 122 196 од. друку видань СРСР (з них понад 92 тис. номерів газет) і 76 939 од. друку республіканських видань з Книжкової палати УРСР (в т. ч. бл. 69 тис. номерів газет)⁵². Серед цих даних цифрові показники вітчизняного комплектування книжок і журналів вирости майже удвічі: обов'язковий примірник — 20 684 кн., 6943 журн.; платний — 4572 кн., 3415 журн.; іноземного комплектування (передплата, обмін) — 2334 кн. і 3424 журн. Одержано 238 460 кн., іноземними мовами — 8704 кн.⁵³ За міжнародним книгообміном у БАН надійшло 1283 кн., 270 журналів. Продовжувалося опрацьовування фондів концентрації, куди надійшло 165 397 кн., 75 101 журн., 170 993 номерів газет, 6889 од. графіки, 1147 нот і 5350 аркушівок, а також 170 стародруків⁵⁴.

Отримання безплатного обов'язкового примірника забезпечувало фонди Бібліотеки усіма видами творів друку Радянського Союзу російською, українською та іншими мовами народів СРСР, а також створювало можливість скорочення обсягів комплектування фондів з інших джерел.

У цей період розкривалися традиційні комплектування книг: платні обов'язкові примірники з Центрального колектора науко-

вих бібліотек та Київського обласного бібколектора, купівля книжок на книжковому ринку, а також передплата періодичних видань через “Союздрук”, які використовувалися значною мірою обмежено у зв’язку з відсутністю необхідної кількості грошей в період повоєнної відбудови економіки в країні, недостатньої налагодженості діяльності видавничих установ, книготорговельних організацій. А отже, виникали й труднощі у придбанні передусім видань масового попиту та відомчої літератури. Так, з Центрального колектора надійшло всього 3324 види друкованої продукції (з них 3212 кн. та 102 номери журн.), шляхом передплати — 33 979, купівлі — 3043. Цілком закономірно, що вкрай малими були обмін вітчизняною (бл. 2 тис.) та іноземною літературою (2671) і передплата іноземної літератури (3451). Відділ каталогізації активізував роботу з картотекою дезидерати, зокрема, звертаючи увагу на період 1941—1946 рр.

19 вересня 1946 р. Президія вирішує перевести до Бібліотеки АН УРСР значні масиви книжок та архівних матеріалів із деяких зібрань Львова, що були реквізовані з ідеологічних причин⁵⁵. Так, імовірно, у цей час до БАН потрапили матеріали греко-католицької консисторії, серед яких і архів митрополита Андрія Шептицького.

Війна повністю зруйнувала книгообмін із зарубіжними країнами. Як згадувалося, в 1941—1945 рр. Бібліотека не мала безпосереднього обміну із закордоном. До травня 1943 р. книгообмін із зарубіжними партнерами та окремими особами здійснювався винятково через Всесоюзне товариство культурних зв’язків із закордоном у Москві. Від другої половини 1943 р. центром міжнародного книгообміну для всіх бібліотек СРСР стала Державна бібліотека СРСР ім. В.І.Леніна.

Відділ іноземного комплектування в 1946 р. проаналізував стан комплектування іноземною літературою в 1945 й частково в 1946 рр. і визначив основні недоліки та можливості його оптимізації в академічних інститутах та Бібліотеці АН УРСР з метою аналізу видавничої продукції, уникненню дублювання замовлень та раціонального розподілу наукової літератури. Були складені списки літератури: “Іноземні видання, одержані Бібліотекою та інститутами. Список 1”;⁵⁶ “Іноземна періодика за 1945 рік”, складений А.В.Антонович і виданий окремо (К., 1946)⁵⁶.

У 1945 р. Бібліотека АН УРСР мала 82 зарубіжних партнери⁵⁷. Крім організацій США, Англії, Канади, Австралії, Індії та ін. країн, були встановлені зв’язки з Шотландським королівським товариством лісоводів, Бюро з досліджень рибного господарства Фін-

ляндії, Департаментом шахт і геології Марокко, Інститутом наукового дослідження вугілля Чехословаччини тощо. Всього шляхом обміну в 1945 р. надійшло 8701 од., з яких 3665 од. було передано до фондів БАН⁵⁸.

Упродовж 1946 р. БАН мала ділові стосунки вже із 113 зарубіжними науковими партнерами через посередництво Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна, в т. ч. з 50 організаціями в Англії (12), Болгарії (6), Бельгії (2), Голландії (2), Данії (1), Ісландії (1), Ірландії (1), Італії (1), Норвегії (1), Польщі (2), Румунії (2), США (50), Фінляндії (4), Франції (6), Чехословаччині (6), Швейцарії (2), Швеції (11), Югославії (3). У 1946 р. Бібліотека в цілому мала 252 партнери з обміну⁵⁹. Сформувався відносини з такими відомими науковими центрами, як Браунський, Гарвардський, Канзаський, Каліфорнійський, Північної Кароліни, Огайський, Орегонський, Чиказький університети тощо — у США; в Англії — з Науковим музеєм у Лондоні, Лондонським зоологічним товариством; у Франції — з Академією наук, Інститутом слов'янознавства, Національною бібліотекою в Парижі, а також з Норвезькою, Фінською, Шведською, Югославською академіями наук, Університетом у Торонто (Канада), Центральною бібліотекою в Цюриху (Швейцарія) та ін. Налагодженню зв'язків сприяла діяльність Українського товариства культурних зв'язків із закордоном (УТЗК)⁶⁰.

Як бачимо, до холодної війни західні країни підтримували найсприятливіший режим у комплектуванні та обміні. Через обмін було отримано 28 журналів та 150 серійних видань. Загалом було проведено обмін 2671 видання іноземної літератури, а також збільшена передплата іноземної літератури (3451). У свою чергу, для поповнення бібліотек Польщі в 1946 р. було відібрано з фондів Бібліотеки (в т. ч. і з Львівської філії — 28 тис. книг)⁶¹.

За рішенням Президії, в 1947 р. продовжувалася підготовка списків видань іноземної літератури, що їх отримувала АН УРСР, в т. ч. й зведеного каталогу іноземних журналів з хімії та фізики, які мали наукові бібліотеки м. Києва⁶². Якщо порівнювати іноземне комплектування повоєнного часу з темпами встановлення зв'язків з партнерами та обміну літературою до війни, виходить, що воно йшло повільніше й не могло досягти довоєнного рівня, коли в обміні з 1935 до 1940 р. брало участь від 570 активних партнерів Бібліотеки в 47 країнах світу до 1700 в 65 країнах світу (у 1940 р. було отримано 13 889 кн.)⁶³.

У 1947 р. Колектор наукових бібліотек у Москві погодився прислати шість повних обов'язкових примірників, які він отри-

мував від видавництв, Центральній бібліотеці АН УРСР, якій доручалося розповсюджувати їх поміж установами АН УРСР⁶⁴.

Тоді ж було отримано плановий безплатний примірник: книг — 22 775, журналів — 7973; плановий платний обов'язковий примірник: книг — 20 681, журналів — 4956; обмін у межах СРСР становив: книг — 843, журналів — 638. Іноземне комплектування одержало 27 319 од. зб., з них книг — 3574, журналів — 6072. Крім того, до Бібліотеки надійшло 180 293 номери газет, 18 635 од. графіки, 1727 нот, 6727 аркушівок, 650 стародруків, 320 рукописів, 240 карт⁶⁵.

Керуючий персонал Бібліотеки складався з досвідчених працівників, зокрема: Г.А.Торштейн — заввідділом фондів та обслуговування читачів; К.М.Грибівської — заввідділом комплектування; Т.М.Марківської — заввідділом опрацювання; А.Г.Адаменко — заввідділом спецфондів; Т.Г.Волобуєвої — заввідділом консультаційної бібліографії; Н.Г.Козеля — зав. газетним відділом; Т.В.Шеффер — зав. музичним відділом; І.П.Крип'якевича — заввідділом стародруків; К.А.Розенберг — заввідділом рукописів; М.З.Суслопарова — завфілією № 1; А.Й.Ряппо — заввідділом книгообміну; М.С.Козлова — заступника директора з господарчих питань⁶⁶.

Лише наприкінці 1947 р. штат Бібліотеки був збільшений до 238 осіб і міг зрівнятися за цим показником лише з 1939 р.⁶⁷ У зв'язку із зростанням обсягів робіт з комплектування та бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів Бібліотека припинила активну роботу з 2,5-мільйонним фондом концентрації⁶⁸. Лише в 1947 р. відділ рукописів розмістив реєвакуйовані матеріали,

Таблиця 1. Порівняльні відомості щодо штатного персоналу БАН (1939–1946)

Рік	Бібліотечні працівники	Адміністративно-технічний персонал	Всього
1939	219	51	240
1940	240	75	315
1945	137	27	164
1946	140	35	175

підступився до упорядкування фондів; тоді ж було описано матеріали Археологічної комісії ВУАН⁶⁹.

У 1947 р. здійснили ремонт сховища на Набережній Нікольській, 2, куди знову перемістили частину фондів концентрації⁷⁰.

В цілому можна вважати, що на початок 1948 р. реконструкція БАН УРСР була завершена, але відчувався постійний брак кад-

рів, зростало навантаження поточною та позаплановою роботою, фонди концентрації знову відкладалися, науково-бібліографічна й методична робота не була завершеною за багатьма позиціями. У зв'язку з рішеннями уряду про видання історії Великої Вітчизняної війни, із відділів Бібліотеки було відкликано певну частину співробітників на сортування літератури, технічне опрацювання документів і укладання бібліографії.

2.1.5. Обслуговування читачів і масова робота

Обслуговування читачів завжди було в центрі уваги Бібліотеки, тому відновлення роботи читальних залів, кабінетів, абонементів було завданням пріоритетним. Разом з тим опрацювання фондів вимагало тимчасового обмеження користування абонементом: з 1 січня 1946 р. індивідуальним абонементом могли користуватися лише дійсні члени, члени-кореспонденти, доктори наук, народні комісари, секретарі ЦК, обкому та міськкому партії, керівні робітники АН. Колективний абонемент в інститутах відкривався лише тоді, коли там діяла бібліотека і був бібліотекар, який відповідав за абонементне обслуговування. Ці рішення були, цілком закономірно, викликані величезними втратами книжкових фондів під час війни⁷¹.

У 1945 р. консультативно-бібліографічний відділ реорганізується у відділ наукової бібліографії. Його штат збільшується від 8 до 20 працівників. Він значно розширює обслуговування читачів інформаційно-бібліографічними й довідковими виданнями, вдосконалює головну бібліографічну картотеку. Від 1946 р. співробітники відділу почали систематичну допомогу з бібліографічного забезпечення та консультування вчених, які працювали над створенням багатотомної праці "Україна у Великій Вітчизняній війні народів СРСР 1941—1945 рр."⁷²

У вересні 1945 р. Бібліотека завершує ремонтні роботи та переходить на двозмінне обслуговування читачів. Для прискорення виконання замовлень на літературу створюється група шифрування читацьких вимог.

У 1946 р. різко зростає кількість читачів — 10 342 (з них 3045 студентів, 2000 науковців та аспірантів), видано 1 115 888 книг (88 книг на читача). В 1946 р. після відбудови приміщень почали працювати наукова читальня, загальний зал, студентський зал, кабінет марксизму-ленінізму, читальний зал відділу бібліографії⁷³. За один день до БАН приходило 678 читачів. Львівська бібліотека за 1945 р. прийняла 7850 читачів⁷⁴.

Деякі відділи, зокрема рукописів та стародруків і Подільська філія, що в 1945 р. перебували в стані консервації, обслуговування читачів не провадили. Лише в 1946 р. почали ремонтувати їхні приміщення, реставрувати шафи, вікна, двері, стелажі тощо, проводити інвентаризацію майна, розбирання реєвакуйованих фондів, розстановку й звірку їх, каталогізацію. Від травня 1946 р. відділ рукописів і відділ стародруків поновлюють обслуговування читачів⁷⁵. В цілому в БАН у 1945 р. було 84 627 відвідувань, 1946 — 34 080⁷⁶.

У 1946 р. (слід зазначити, що для Бібліотеки це було несподівано й вона відчувала значне перевантаження) БАН в цілому вийшла за основними показниками з обслуговування читачів на рівень 1939 р.: за кількістю відвідувань, замовлень та видачі літератури (в т. ч. довідкової), за проведенням консультацій. Однак при цьому поновлення підручного фонду літератури (70 %) та каталогів (30 %), як уже згадувалося, ще було набагато меншим у зв'язку із незначним надходженням літератури масового попиту та відомчих видань. Цілком закономірно, що налагодження нормального мирного життя в країні відобразилося на зростанні кількісних показників відвідування Бібліотеки читачами, хоча попит на масову літературу ще не був задоволений, а фонд концентрації поповнював, головне, фонди ретроспективних видань. Серед відвідувачів Бібліотеки було 42 % кваліфікованих спеціалістів, 29 % студентів, 15 % наукових робітників та 4 % аспірантів⁷⁷.

Розгортається й виставкова робота: за 1945–1946 рр. експонувалося 52 виставки з різних питань розвитку науки, політичних подій, ювілеїв. Проводилася й робота з традиційних святкувань ювілеїв та пам'ятних дат класиків української літератури (в т. ч., 75-річчя від дня народження Лесі Українки, Василя Стефаника, 85-річчя від дня смерті Тараса Шевченка та ін.). БАН оперативно реагувала також і на певні вимоги часу, зокрема, організувала бібліографічні картотеки з розвитку фізичної географії та важкої промисловості й позапланові виставки, присвячені розвиткові атомної енергії та буровугільної промисловості.

На початку жовтня 1947 р. акад. М.М.Крилов, оцінюючи стан бібліотек Г.Вороного та М.Остроградського і одночасно акцентуючи увагу на відновленні математичного кабінету ім. М.Остроградського й Г.Вороного (дар акад. М.М.Крилова) з окремим бюджетом, який дорівнював би тим щорічним асигнуванням, що надавалися йому до цього, Бібліотеці, Інституту математики, де він існував раніше. Крім того, М.М.Крилов передав у дар свою премію 10 тис. крб., яку отримав за наукову працю, для поповнення

бібліотек⁷⁸. Тому впродовж 1947 р. відновлено діяльність зазначеного кабінету, проведено підготовчі роботи з відкриття відділу зовнішніх робіт (відкрито в 1948 р.)⁷⁹.

У грудні 1947 р. закінчено перевірку основного діючого фонду з метою вилучення "ідеологічно шкідливої літератури" (керувала роботою А.Г.Адаменко)⁸⁰.

Для подальшої діяльності Бібліотеки з обслуговування читачів відкрито пункт прийому читацьких вимог, розпочато реорганізацію абонементів тощо. У 1947 р.,⁸¹ залишаючись однією з небагатьох київських бібліотек, що не були знищені під час війни й зберегли основні фонди, в т. ч. й радянської літератури, БАН прийняла значно більшу кількість читачів, аніж до війни (відповідно 14 157; 11 130). До кінця 40-х рр., поки бібліотечна система й мережа публічних і масових бібліотек не були відновлені, БАН брала на себе основний потік київських читачів, одночасно проводила величезну роботу з сортування та передачі установам профільних видань, інвентаризації, каталогізації, комплектування фондів.

Таблиця 2. Основні показники обслуговування читачів БАН (1939—1947)

Види діяльності	1939	1945	1946	1947
Запис читачів	11 130	5340	10 340	14 157
Обслуговування читачів	218 000	56 500	244 000	271 174
Видача книг, журналів тощо	1 115 000	384 000	1 120 000	138 0195
Складання бібл. довідок	13 490	2300	11 900	100 305
Шифрування читацьких вимог	—	—	—	100 304

Значне зростання обсягів обслуговування читачів у 1947 р. закономірно пояснюється підвищенням публічних функцій Бібліотеки, відновленням активної діяльності деяких інститутів та відкриттям нових академічних інститутів і учбових закладів, збільшенням кількості дисертантів. Почали працювати нові підприємства, відновлюється діяльність відбудованих господарств. Серед 14 157 читачів — 1968 наукових робітників, 504 аспіранти, 5487 кваліфікованих спеціалістів, 629 військових, 4820 студентів. Організовано пункт прийому читацьких вимог, що дало можливість прискорити час отримання літератури, контролювати читацькі вимоги, обліковувати їх тощо⁸². Бібліотека проводила колосальну роботу з укладання бібліографічних довідок та розшуку літератури.

У 1947 р. створюється інструкція для працівників контрольно-довідкового пункту відділу обслуговування читачів: видача книжок дозволяла на підставі паспорта й документа з місця роботи, а студентам — паспорта й студентського квитка⁸³.

Наприкінці 40-х рр., коли основна маса фондів була розсортована, відділ фондів та обслуговування читачів (керівник Г.А.Торштейн) починає роботу з “відмовами” для поповнення прогалин у фондах Державної публічної бібліотеки⁸⁴.

Велику роботу провела Львівська бібліотека: штат її в 1945 р. налічував 104 співробітники, було одержано та опрацьовано 35 тис. книг, 164 періодичних видань. 35 тис. книг було надіслано до Польщі. Директором бібліотеки був на той час В.Г.Щурат, а бібліотека продовжувала вважатися філією БАН УРСР, хоча працювала за окремими планами. В 1947 р. вона мала вже 11 працівників. Львівська бібліотека провела колосальну роботу з переміщення, упорядкування структури та розташування фондів у кількох приміщеннях (вул. Бібліотечна, 2; Лисенка, 14; Радянська, 24; Богдана Хмельницького, 2; Стефаника, 2). Усі рукописи були перевезені на вул. Стефаника, 2; стародруки сконцентрували по вул. Лисенка, 14; музичну й мистецьку літературу — по вул. Бібліотечній, 2; картографію — по вул. Стефаника, 2. В основному будинку (вул. Стефаника, 2) знаходилися відділи опрацювання, газетні фонди, спецфонди, кабінет марксизму-ленінізму, частина фондів концентрації (друга частина — по вул. Хмельницького, 36).

Було організовано бібліографічний відділ (керівник Я.Р.Дашкевич), який на 1947 р. підготував значну за обсягом (понад 4565 назв) фундаментальну бібліографію енергетичних ресурсів західних областей України, бібліографію історії міста Львова, словник псевдонімів, криптонімів та криптограм⁸⁵.

Музей книги (керівник А.І.Генсьорський) почав збирати експонати, переглядати фонди, формувати підручну бібліотеку та кабінет технічної інформації, завершив нумерацію відправлених до Польщі 160 тис. книг Оссолінеуму (залишилося ще 60 тис.).⁸⁶

З фондів концентрації для БАН вилучалися триплетні дублети: відправлено 10 тис. до Москви, до Польщі — 68 тис.

У цей період Львівській бібліотеці не надіслали безплатний примірник, платного одержано 20 355, за гроші придбано 16 430 кн., з фондів концентрації надійшло 6333 кн. (із них 167 стародруків і 35 рукописів). Платний примірник був призначений Бібліотеці постановою РМ СРСР за № 2055 від 6 березня 1947 р.⁸⁷

Слід обов’язково наголосити, що реорганізація та розміщення фондів, що проходили у Львівській філії, мали не лише позитивні,

а й негативні для української культури наслідки. Колекції Львівської бібліотеки, зокрема Оссолінеум та найцінніша бібліотека НТШ, розмішені по вул. Радянській, 24, набагато більше постраждали від “чисток” в 1945—1947 рр., аніж БАН УРСР в Києві. Великих втрат зазнала бібліотека від ідеологічного вилучення літератури та передачі до спецфонду, оскільки частково були знищені дублети, забрана довідкова й бібліографічна література, яка була покладена в основу довідково-бібліографічного відділу, частина матеріалу потрапила до БАН УРСР⁸⁸.

2.1.6. Видання “Наукового збірника Бібліотеки АН УРСР” (1945) та „Журналу Бібліотеки АН УРСР” (1946)

1945—1946 рр. мають винятково важливе значення для історії української бібліографії та бібліографознавства. В ці роки відбулася своєрідна “відлига” стосовно репертуару національної книжки, почала активно розвиватися науково-бібліографічна діяльність в галузі національної бібліографії. Це стосується передусім активізації наукової роботи з теми “Бібліографія української книги 1798—1914 рр.” (БУК).

21—22 грудня 1945 р. було проведено розширену нараду з представниками філії БАН УРСР у Львові, а також Держуніверситету та Інституту літератури АН УРСР Києва щодо складання бібліографії української книги. На нараді були обговорені наступні доповіді: “Завдання, обсяг та джерела роботи” (Ю.О.Меженко); “Бібліографія української бібліографії як джерело для складання бібліографії української книги 1789—1914 рр.” (Ф.П.Максименко); “Питання про залучення до бібліографії літератури московфілів (язичіє) Закарпатської України” (Я.Р.Дашкевич); “Основні засади опису книжок у майбутній бібліографії” (Т.М.Марківська); “Анотація, її характер та мета в майбутній бібліографії” (О.С.Ровнер); “Утворення фонду української колекції” (В.В.Лутковський); “Розподіл функцій роботи поміж бібліографами Києва та Львова” (Т.Г.Волобуєва)⁸⁹.

Завдяки енергійним зусиллям Ю.О.Меженка, в зруйнованому Києві в умовах напівголодного існування, коли київська та львівська академічні бібліотеки ще значною мірою виявляли втрати, займалися звіркою, організацією та каталогізацією фондів, — група українських бібліографів та бібліотекарів почала обговорювати методичні та практичні питання створення бібліографії української книги.

За протоколом засідання, що зберігся у Я.Р.Дашкевича, на нараді були присутні директор БАН Ю.О.Меженко, заст. директора БАН УРСР Д.П.Тацька, Я.Р.Дашкевич та М.Д.Деркач (представники Львівської філії БАН УРСР), Л.Ф.Хінкулов (Інститут літератури АН УРСР), Ф.П.Максименко (Київський державний університет), а також представники БАН УРСР — Т.М.Марківська (заввідділом опрацювання), О.С.Ровнер (зав. бібліографічним сектором), В.В.Лутковський (ст. бібліотекар), Т.Г.Волобуєва (заввідділом наукової бібліографії), А.А.Торштейн (заввідділом обслуговування), Г.А.Пуліян (завкабінетом), бібліографи — О.Ф.Бондіна, С.Д.Боревська, О.З.Бродовська, А.А.Карамішев, К.О.Коваленко, О.М.Ляшенко, Я.Н.Прайсман, О.В.Рабчинська, Н.М.Шелехова, Т.В.Шеффер⁹⁰.

Основну доповідь виголосив Ю.О.Меженко. Створення БУК він розглядав як велику й постійну роботу над бібліографією української літератури взагалі. Тому основним критерієм відбору матеріалу для цього він вважав книгу українською мовою за період від 1798 р. — початку нової української літератури, до 1914 р. — початку Першої світової війни, яка внесла великі зміни в зміст самої книги. Серед основних методологічних питань доповіді було — що вважати “книгою” не лише в теоретичному, а й практичному значенні для формування бібліографії? За словами Меженка, мають бути обмеження, викликані типом видання (періодичу й серійні бібліотечки, двомовні видання не враховувати, а альбоми й навіть аркушівки та листівки, якщо вони мають палітурку, брати до уваги), обсягом книжки (не менше восьми сторінок, а ноти — чотирьох) тощо. Взагалі, розуміючи складність такого завдання, Меженко зазначав, що практична робота з фондом буде одночасно й школою для відпрацювання методик, оскільки лише практична робота може дати матеріал для оцінки необхідності внесення книжки до бібліографії. Для цього потрібно зібрати українську колекцію, що яскраво репрезентувала б українську літературу й мову⁹¹.

Доповідь викликала жваву дискусію як стосовно хронологічних меж, так і складу БУК. Початок діяльності, за доповіддю Ф.П.Максименка, мав бути пов’язаний із створенням української бібліографії⁹². Доповідь Я.Р.Дашкевича була присвячена найскладнішим питанням мови, зокрема, про необхідність введення характерних для Галичини та Закарпаття друків т. зв. “язичієм”, церковно-слов’янською мовою, перемінним шрифтом, де чергуються кириличний та гражданський шрифти, латиною тощо⁹³. Засади опису книг Т.Марківська пропонувала розпочинати від опису

Книжкової палати, але вводити специфічні питання в анотацію, яка б мала значення цілісної бібліографічно-бібліотечної анотації. Зміст, на її думку, мав розкриватися до трьох назв, опис — мовою книги. О.С.Ровнер запропонувала попередню методику анотування⁹⁴. В.В.Лутковський вніс пропозицію створювати колекцію з бібліографії української бібліографії, зібрати фонд раритетів, книжки з автографами письменників, починаючи практичну роботу з відбору книжок з фонду концентрації бібліотеки, купівлі, обміну, розшуку раритетів в антикварних магазинах. Структура колекції, на його думку, ще потребувала обговорення, тому він знову повернувся до питання про створення топографічно окремого фонду та залучення архівів і друкарень, цензурного управління, ілюстрацій тощо⁹⁵.

Нарада прийняла постанову про укладання спільного плану, єдиної методики опису ("язичієм"), створення центральної редакції у Києві.

Від 1945 р. в БАН почалася робота з відбору літератури з фондів концентрації українською мовою для складання бібліографії української книги⁹⁶. Одночасно науково-методична та практична робота в цьому напрямку починається у Львівській філії БАН УРСР, яку очолив Я.Р.Дашкевич, пізніше обраний завідувачем створеного наприкінці 1946 р. відділу бібліографії. У цей період не лише обговорювалися питання методу бібліографування, обсягу та змісту репертуару української книжки, а й почалася активна робота з опрацювання джерел, підготовки картотеки видань, що створювалася паралельно з картотекою БАН УРСР⁹⁷. На жаль, ця робота в обох бібліотеках була припинена в 1947 р. і відродилася лише в 90-х рр., коли Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського (сучасна назва БАН УРСР) почала видавати бібліографію україномовної книжки, а Львівська бібліотека ім. В.Стефаника — репертуар української книги⁹⁸.

За результатами обговорення були підготовлені статті, що увійшли до першого випуску "Наукового збірника Бібліотеки АН УРСР" (К., 1945, ч. 1.). Це статті Я.Р.Дашкевича — "Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм"; Д.Тацької "Бібліотека АН УРСР під час Вітчизняної війни" та ін.⁹⁹ Збірник відкривався методологічною статтею Ю.О.Меженка "Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення", де були висвітлені загальні підходи до створення репертуару української книжки¹⁰⁰.

З приходом Ю.О.Меженка взагалі активізується наукова діяльність Бібліотеки, широко проводиться популяризація її діяльності,

розкривається зміст фондів. Під його редагуванням готується й друкується довідник “Бібліотека Академії наук УРСР”, складений Я.Н.Прайсманом¹⁰¹, організується публікація “Журналу Бібліотеки АН УРСР” (К., 1946, склографічне видання), де висвітлювалися не лише наукові питання діяльності Бібліотеки, а й подавалася її хроніка, розкривалася поточна робота Бібліотеки з питань комплектування, опрацювання фондів, наукових засідань, обговорення методичних питань¹⁰². Почалося спеціалізоване обслуговування читачів, зокрема дисертантів, розвивалися методи роботи з читачами в каталогах, спеціалізоване обслуговування читачів-інвалідів, організація заочного абонементу тощо¹⁰³.

Розширюється робота кабінету бібліотекознавства, організується науковий семінар з питань бібліотекознавства, книгознавства, бібліографії. Ю.О.Меженко прочитав доповідь “Про складання бібліографії української книги”, акад. М.С.Возняк — “Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті”, Б.С.Бутник-Сіверський — “Київські літографи середини минулого віку”, М.К.Гудзій — «Нові видання “Слова о полку Ігоревім”».

Почалося поповнення спеціалізованих відділів — рукописів, стародруків, кабінету революційної преси, образотворчого мистецтва. Підготовлені покажчики нових зарубіжних надходжень: “Іноземні видання, одержані бібліотекою та інститутами. Список 1. Іноземна періодика за 1945 рік” (К., 1946, укладач А.В.Антонович); А.Й.Ряпо “Завдання комплектування іноземною літературою науково-дослідних установ АН УРСР” (Журн. Б-ки АН УРСР. 1946. № 1, с. 22—29); 34 номер “Журналу Бібліотеки АН УРСР” за 1946 р. (склографічне видання). Здано до друку “Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР” № 1 і “Бібліографію літератури про Київ” та бібліографічний покажчик “Фізична географія України”¹⁰⁴.

Ішла підготовка бібліографічних покажчиків до праць ідеологічного змісту, а також на виробничі й культурологічні теми: “Ленін—Сталін та Україна”, ж. “Большовик України”, “О.О.Богомолець”, “Горький на Україні”, “Українська книга”, “Київ соціалістичний”, “Київ у роки Великої Вітчизняної війни”, “Важка промисловість УРСР”, “Комплексний розвиток буровугільної промисловості”, “Україна в мемуарній літературі”, ж. “Киевская старина”, “Життя й революція”, “Литературное наследство”, “П’єси” (1942—1946), “Сталінські лауреати з літератури, історії, мистецтва, філософії”, “Бібліографія періодики України до 1917 р.”, “Бібліографія бібліотекознавства (1940—1946)”.

Відділ бібліографії не лише провадив роботу з бібліографічними покажчиками творів П.Тичини, робіт О.Богомольця, названих вище журналів "Киевская старина", "Життя й революція", "Литературное наследство", "Образотворче мистецтво", "Малярство і скульптура" тощо, а й створював допоміжні картотеки газетних та журнальних статей, бібліографії періодики України до 1917 р., виконував бібліографічні довідки для партійних органів, Ради Міністрів, міністерств та відомств переважно з питань реконструкції та розвитку народного господарства, редакцій газет та журналів, академічних інститутів, закладів (зокрема, для Київського університету, Інституту легкої промисловості) та ін. бібліотек і культурних закладів¹⁰⁵.

У цьому ж році відкривається відділ бібліографії у Львівській бібліотеці, починається відновлення знищеного в період окупації довідково-бібліографічного фонду, продовжується обговорення питань створення репертуару української книги, ініційованого Ю.О.Меженком¹⁰⁶.

Ю.О.Меженко намагається поживити наукову діяльність, організує обмін бібліотечним досвідом, науково-бібліографічну роботу та проведення наукових семінарів, семінарів технічного гуртків з вивчення іноземних мов. Обговорюються питання бібліотечної теорії й практики, наукові праці, досвід головних бібліотек СРСР (зокрема, Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна, Державної публічної бібліотеки у Ленінграді, Наукової бібліотеки ім. М.О.Горького в Одесі) у галузі бібліографії. Рецензуються професійна література, зокрема, роботи Л.Б.Хавкіної "Сводные каталоги", В.П.Круглікова "Принципы и правила расстановки в предметном каталоге", С.М.Бабишева "И.А.Крылов. Указатель произведений и материалов о нем", І.Д.Крилової "Рекомендательный указатель литературы и материалов для библиотек", Ю.В.Григор'єва "Организация библиотечных фондов", Є.І.Шамуріна "Применение печатных карточек в библиотечных каталогах и библиографических картотеках", В.Ф.Сахарова "Междубиблиотечный абонемент", численні статті в ж. "Библиотекарь"¹⁰⁷.

Осмишуючи необхідність власного бібліотечного органу друку, Ю.О.Меженко обговорює можливість створення науково-практичного журналу. Президія дозволила друкувати на склографі "Журнал Бібліотеки АН УРСР" обмеженим тиражем¹⁰⁸. У ньому планувалося: популяризація досвіду БАН та ін. бібліотек мережі АН УРСР, обговорення професійних питань практичної роботи бібліотек і публікація нормативних документів щодо діяльності

бібліотек, висвітлення бібліотечного життя. Журнал виходив лише за часів директорства Ю.О.Меженка в 1946—1947 рр. і завершився випуском трьох номерів (двох в 1946 р. і одного — в 1947) ¹⁰⁹.

Бібліотека поступово розгортає й наукову діяльність в галузі теоретичних проблем бібліографії й бібліотекознавства з метою передусім обговорення найактуальніших питань теорії та практики бібліографічної діяльності щодо української книжки та книжкової спадщини. В 1946 р. починається й, власне, закінчується видання “Наукового збірника”, присвяченого переважно питанням теоретичних підходів та методик створення бібліографії української книги.

У 1947 р. були підготовлені покажчики з історичної бібліографії, зокрема, покажчики матеріалів до бібліографії з історії Києва: “Київ с древнейших времен до 1917 г.” (у 1947 р. був повністю підготовлений до друку), “Київ социалистический” (Н.М.Шелехова), “Київ в Отечественной войне. Художественная литература” (О.С.Ровнер), а також Львова — “Бібліографія історії м. Львова” (Ю.С.Заєць).

Важливим напрямом бібліографічної роботи стало інформування про наявність іноземної наукової літератури та щорічне її поповнення, зокрема, створення Г.М.Плеським “Зведеного каталогу іноземних журналів з хімії та фізики, що є в наукових бібліотеках м. Києва (1850—1946)” та підготовка А.Й.Ряппо та А.В.Антонович довідників “Іноземні журнали, одержані Бібліотекою та інститутами АН УРСР. Список № 1. Іноземна періодика за 1945—1946 рр.” (опубліковано в 1946 р.), “Іноземні журнали, одержані Бібліотекою та інститутами АН УРСР. Список № 2. Іноземна періодика за 1947 р.” ¹¹⁰ Здійснювалася й підготовка науково-методичних матеріалів з актуальних питань виробничих процесів у Бібліотеці. Так, виходячи з необхідності опрацювання значної кількості іноземної літератури, Комісар складала інструкцію з ведення каталогу книг латинського алфавіту ¹¹¹. Публікуються методичні матеріали з бібліографічної роботи, активно починає працювати над бібліографічними проблемами Г.М.Плеський ¹¹².

Слід особливо наголосити, що в цей період важливого значення набула діяльність БАН УРСР не лише як головної бібліотеки АН, а й усієї УРСР, адже вона перебрала на себе функції інформування та збирання зведеної інформації не лише про наукову літературу в системі АН УРСР, а й про бібліотеки Києва та України в цілому з метою ознайомлення читачів зі складом фондів і станом бібліотек України. Так, у 1946 р. було підготовлено путівник по на-

укових бібліотеках АН УРСР “Библиотеки Академии наук УССР. Справочник” (К., 1946, Я.Н.Прайсман), що був розширений за змістом в 1947—1948 рр. разом з представниками ін. бібліотек, які надіслали свої матеріали, спеціальний довідник “Бібліотеки УРСР: обласні, наукові, спеціальні: Довідник” (К., 1948)¹¹³, в т. ч. й по Львівській філії БАН.

Варто окремо підкреслити, що після низки рішень уряду про наближення науки до практичних питань промисловості й сільського господарства, почалася організація книжкових виставок і підготовка бібліографічних покажчиків до республіканських нарад і конференцій з різних питань розвитку народного господарства та науки. Ця робота в цілому себе виправдала, й покажчики користувалися великим попитом. Матеріали книжкових виставок до конференцій і нарад відіграли важливу роль не лише в інформаційному забезпеченні діяльності різних зібрань, а й викликали активізацію фонду і в цілому прискорили наукові розробки. Серед них найзначнішими були: бібліографічний довідник “Бурые угли СРСР” (Е.І.Долгова), підготовлений за матеріалами великої книжкової виставки, влаштованої для делегатів Республіканської конференції з питань комплексного використання бурого вугілля; картотека з питань “Сільське господарство України” (Д.П.Тацька); “Важка промисловість” (Я.А.Зайцев); “Енергетичні ресурси західних областей УРСР” (О.Я.Павленський), а також опублікований покажчик А.Д. Ульянкової “Что читать об использовании природного газа в промышленности, автотранспорте, коммунальном хозяйстве, в быту и об эксплуатации газопроводов” (К., 1948).

За спеціальним академічним планом було затверджено покажчик — “Методика лекційної роботи” (С.Д.Боревська), закінчено складання покажчика “Листовки партийных и советских организаций Украины за 1917—1920 гг.”, який узагальнив 2300 номерів обсягом 30 аркушів й охопив не лише фонди Бібліотеки АН УРСР, а й інші сховища України, зокрема Києва та Харкова. Хоча ці покажчики й не були опубліковані, вони відіграли позитивну роль у науково-консультаційній роботі Бібліотеки. Створені як спеціалізовані допоміжні довідники, вони сприяли інформативності каталогів бібліотеки та цілеспрямованому інформуванню про фонди в умовах, коли каталоги й картотеки ще не повністю були реконструйовані після війни.

Святкування ювілеїв класиків української та російської літератури, науки і мистецтва супроводжувалося бібліографічними покажчиками чи іншими виданнями, що несли інформацію або залучали до наукового обігу рукописні твори ювілярів.

Починає розвиватися бібліографічний напрям, значне місце в якому займають популяризаторські праці. Крім наукового покажчика “О.О.Богомолець. Бібліографія праць 1941—1945 рр.” (уклад. Т.Г.Волобуєва), підготовленого відразу після смерті Президента АН УРСР акад. Богомольця, починається укладання біобібліографій, розрахованих на масового читача: “В.Маяковський і Україна” та “М.Горький і Україна” (Г.М.Гіммельфарб), “О.Пушкін і Україна” (І.З.Бойко та Г.М.Гіммельфарб), бібліографія творів О.Ю.Кобилянської, П.Г.Тичини, Панаса Мирного¹¹⁴.

Львівська філія провела значну роботу з аналізу архіву та бібліотеки Івана Франка¹¹⁵, а М.Д.Деркач підготувала перший том поезії Лесі Українки: “Леся Українка. Неопубліковані твори” (Львів, 1947)¹¹⁶. Я.Р.Дашкевич створив цінний для літературознавства “Словник псевдонімів, криптонімів та криптограм”. Велася й робота з покажчиками та картотеками (О.В.Рабчинська підготувала «Покажчик к журналу “Киевская старина”» Ю.С.Заєць — “Художня література і історія м. Львова”), що вже наприкінці 1947 р. були значними за обсягом бібліографічної інформації в робочих картотеках¹¹⁷. Деякі з них так і не були опубліковані (напр., “Словник псевдонімів, криптонімів та криптограм” Я.Р.Дашкевича)¹¹⁸.

Питання реорганізації бібліотечної справи та розвитку функцій бібліотек почали систематично розглядатися керівними органами країни починаючи з 1947 р. Так, в 1947 р. прийнято рішення ЦК КП(б)У про реорганізацію БАН УРСР в Республіканську, через що була проведена попередня робота із створення основної документації, зокрема Статуту РБ УРСР, Положення про Вчену раду, кошторис, штатний розклад, для чого розглянуто проект будівництва нового корпусу для бібліотеки як республіканської. До Управління міського архітектора були подані відомості про бібліотеку для відшукування майданчика під будівництво нового приміщення¹¹⁹. Але АН УРСР не була згодна з наданням БАН статусу Республіканської, і ці плани не були реалізовані. Натомість виникли плани реорганізації в республіканську Київської державної обласної бібліотеки ім. ВКП(б), що було зроблено через 10 років, у 1956 р.

Спроби 2-го випуску “Наукового збірника” вирішили долю директора Бібліотеки Ю.О.Меженка — він був відсторонений від виконання обов’язків директора і звільнений з посади. У доповідній записці секретарю ЦК КП(б)У Л.М.Кагановичу, підписаній рецензентами “Наукового збірника” К.Литвином та І.Золотоверхим, “Про науковий збірник бібліотеки Академії наук УРСР”,

зверталася увага на те, що там містилася інформація про видання АН України «порочных в идейном отношении работ, о которых ЦК КП(б)У принимал решения, в частности, решение большого принципиального значения об извращениях и ошибках в освещении истории украинской литературы в “Очерке истории украинской литературы” от 24 августа 1946 г. Но Президиум и парторганизация Академии наук не извлекли уроков из этих решений, допустив уже после этих решений к печати “Научный сборник” Библиотеки Академии наук, страдающий теми же националистическими пороками, что и предыдущие работы»¹²⁰.

При обговоренні 30 травня 1947 р. питання про видання 2-го збірника та складу і змісту його Президія АН УРСР після доповіді з цього приводу віце-президента АН УРСР О.І.Білецького констатувала: «“Науковий бібліографічний збірник” не відбиває актуальної тематики, не відбиває рішень ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У щодо ідеологічної роботи, внаслідок чого в збірнику є багато помилок. 2. Зауважити директору Бібліотеки АН УРСР Ю.О.Меженку як автору і редактору “Наукового збірника Бібліотеки АН УРСР” на наявність буржуазно-націоналістичних концепцій в його статті у збірнику та в статті проф. І.П.Крип’якевича і т. Суслопарова та звернути увагу т. Меженка і редколегії на неприпустимість дозволу до друку збірника з статтями не тільки малоцінними, а й з наявністю політичних помилок. 3. Заборонити випуск з друку “Наукового збірника Бібліотеки АН УРСР”»¹²¹. 6 вересня 1947 р. на засіданні розпорядчої комісії Президії було заслухано акт ревізії БАН УРСР, де виявлені порушення фінансової та касової дисципліни¹²². Ю.О.Меженко ще був директором до кінця 1947 р., хоча в жовтні 1947 р. приймається рішення (за наказом № 148) “у зв’язку з хворобою директора Бібліотеки АН УРСР тов. Меженка Ю.О. тимчасове виконання обов’язків директора Бібліотеки покласти на вченого секретаря Бібліотеки тов. Плеського Георгія Михайловича...”¹²³.

У 1948 р. після надзвичайно важкого періоду економічної відбудови країни почалася нова хвиля сталінізму. У бібліотечній справі це проявилось в тому, що поступово витіснялися кадри, що залишалися в період 1941—1943 рр. на окупованій території, змінювалися напрями роботи з фондами, — ті з них, що не відповідали завданням радянського будівництва, знову були законсервовані в бібліотеках, як і раніше, діяла цензура в редагуванні каталогів, “чистка” фондів.

8 липня 1948 р. ЦК КП(б)У приймає Постанову “Про стан бібліотек на Україні і заходи до поліпшення їх роботи”, де наголошу-

валося на необхідності докорінної перебудови бібліотек з метою залучення їх до процесу соціалістичного будівництва. За її наслідками в листопаді 1948 р. провадиться спеціальна республіканська нарада бібліотечних працівників України, де бібліотеки усіх систем і відомств були визнані ідейно-політичними осередками, що покликані мобілізувати трудящих на виконання повоєнної п'ятирічки¹²⁴.

Значна увага була приділена інтеграції бібліотек Західної України в радянську систему не лише через комплектування безплатним та обов'язковим примірником, а й через зміну кадрів, характер бібліотечно-бібліографічної та масової роботи. Від 1949 р. в ЛНБ працюють відділи літератури з марксизму-ленінізму, організовуються семінари з марксизму-ленінізму, історії ВКП(б) і КП(б)У, політшколи. Ідуть нові політичні процеси.

2.2. РЕОРГАНІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕКИ АН УРСР В ДЕРЖАВНУ ПУБЛІЧНУ БІБЛІОТЕКУ УРСР ЗАГАЛЬНОРЕСПУБЛІКАНСЬКОГО РІВНЯ І ПЕРЕБУДОВА ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1948–1950)

2.2.1. АН УРСР в умовах ідеологічних дискусій щодо ролі науки та культури і переорієнтація діяльності академічних інститутів. Реорганізація Бібліотеки в ДПБ 1948 р. Новий Статут ДПБ

У повоєнні роки питання відбудови діяльності бібліотек для вирішення завдань реконструкції народного господарства, політичного виховання трудящих визначили цілісну систему заходів з боку ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У щодо розширення мережі бібліотек, перегляду фондів наукових бібліотек з метою здійснення ідеологічного контролю за змістом літератури, організації пріоритетного комплектування радянською літературою та максимального використання фондів Бібліотеки. Одним із найважливіших завдань було перетворення всієї системи відомчих та спеціалізованих бібліотек на систему загальнодоступних, без зняття з них спеціалізованих функцій та підпорядкування. Фактично розгортається нова реформа бібліотечної справи, яка почалася ще наприкінці 30-х рр., але була перервана війною.

Реформа проходить в обстановці спалаху нової хвилі культу особи Сталіна і боротьби за "ідеологічну чистоту" науки, освіти і культури. У цей період за ініціативи ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У

проводиться низка дискусій з питань філософії, біології, фізіології, політичної економії, що мали на меті розгромити прояви “буржуазного об’єктивізму” та антимарксистської “ідеологічної безпринципності” в природничих та суспільно-політичних науках. Дискусії почалися після боротьби проти буржуазної ідеології, за ідейність в літературі та мистецтві 1946—1948 рр., і здійснювалися при значному погіршенні зовнішньополітичного становища.

АН УРСР була своєрідною ідеологічною мішенню. Уже в 1947 р., в умовах ідеологічних дискусій щодо буржуазної літератури й мистецтва, ролі радянської науки, активізації ідеї про прискорення відбудови економіки держави, зруйнованої війною, проходить переорієнтація діяльності вчених на прискорення наукового забезпечення промислового виробництва та сільського господарства і зміну кадрового складу, починається атестація наукових співробітників АН УРСР.

28 квітня 1948 р. на Президії заслуховують доповідь віце-президента акад. А.І.Кіпріанова про обговорення питання роботи з кадрами АН УРСР, що відбулося на робочих засіданнях ЦК ВКП(б). Доповідач ознайомив членів Президії з основними зауваженнями ЦК ВКП(б) щодо кадрової політики в системі АН УРСР, зокрема з тим, що в Академії “ще залишається значна кількість співробітників, культурно-політичні та ділові якості яких не відповідають вимогам до наукових співробітників Академії наук УРСР”.

На засіданні Президії були оголошені імена 35 дійсних членів та членів-кореспондентів, які брали “надто малу участь у роботі АН УРСР” з різних причин (серед них — Б.Л.Ісаченко, О.М.Фролов, І.І.Шмальгаузен, М.К.Гудзій, Б.О.Ларін, Г.Д.Латишев та ін.). Значним недоліком вважалося, що певна частина академіків працює за межами АН УРСР і не приділяє достатньої уваги керівництву, що негативно відбивається на роботі АН, зокрема, називалися директор Інституту фізичної хімії О.І.Бродський, директор Інституту археології акад. АН УРСР П.П. Єфіменко, директор лабораторії металофізики акад. АН УРСР Г.В.Курдюмов, директор Інституту фізики акад. АН УРСР О.І.Лейпунський, директор Головної астрономічної обсерваторії акад. АН УРСР О.Я.Орлов, заввідділом Інституту літератури акад. АН УРСР М.К.Гудзій та ін.

А.І.Кіпріанов також говорив про недостатню роботу членів-кореспондентів і докторів наук, які не забезпечували конкурсу при наборі в аспірантуру та виховання молодих кадрів, не звертали

уваги на культурно-політичний рівень кандидатів, а також обирали не актуальні для пріоритетів радянської науки теми.

АН України, зокрема Президію, Бюро відділів та Вчені ради інститутів, звинувачували в недостатній критиці низькопоклонства перед буржуазною культурою, у повільній боротьбі за встановлення пріоритету вітчизняної науки, й найважливіше, що вони не приділяли уваги ідейно-політичному вихованню наукових кадрів.

Президія, відзначаючи “ту велику увагу і допомогу, яку ЦК ВКП(б) надає Академії наук у справі підбору, підготовки, розстановки та використання наукових кадрів”, визнала це питання таким, що заслуговує на особливу увагу з боку всіх керівників та співробітників наукових установ АН УРСР, а “зауваження та вказівки, зроблені Управлінням кадрів ЦК ВКП(б), цілком вірними й своєчасними, які викривають надто незадовільний стан роботи з кадрами в АН УРСР”¹²⁵.

Вона ухвалила закінчити атестацію всіх завідуючих відділами та старших наукових співробітників, переглянути склад молодших наукових працівників з метою звільнення тих, які за своєю культурно-політичною та діловою характеристикою не можуть займати місця наукових співробітників, переглянути структуру наукових установ з метою ліквідації “карликових” відділів та лабораторій тощо. Тим фактично оголошувалася кадрова чистка АН УРСР. Для проведення цих заходів до Відділу суспільних наук від Президії був прикріплений О.І.Білецький¹²⁶.

У 1948 р. внаслідок різкої критики з боку Президії діяльності Бібліотеки, стану неопрацьованих фондів, рукописних фондів та стародруків, газетного відділу здійснюються й зміни в кадровому керівному складі серед завідуючих відділами, зокрема, рукописів і стародруків, газетного та ін. Залишають Бібліотеку кілька співробітників, у т. ч. Т.Г.Волобуєва, Н.Г.Козель, І.П.Крип’якевич, К.А.Розенберг, М.З.Суслопаров. На деякі кадрові зміни впливало й те, хто з керівного складу залишався в окупації (а це були Т.Г.Волобуєва, Н.Г.Козель, М.З.Суслопаров та ін.). З метою посилення наукового забезпечення діяльності Бібліотеки на посади завідувачів відділів приймаються кандидати наук за сумісництвом: у бібліотеці працювали Д.М.Іофанов — зав. рукописного відділу (основне місце роботи — Педагогічний інститут), канд. філол. наук, Т.В.Шеффер (Київська консерваторія), канд. мистецтвознавства А.Й.Ряппо (Інститут літератури)^{126а}.

У 1948 р. провадяться Всеросійська й Республіканська наради бібліотечних працівників, які визначили головним завданням біб-

ліотек пропаганду планів розвитку народного господарства, підвищення ідейно-політичного рівня діяльності бібліотек, поліпшення якості обслуговування читачів, сприяння політичній та виробничій активності, спрямованій на успішне виконання народногосподарських планів¹²⁷. Одночасно розпочинається перегляд функцій культурних закладів. Особлива увага до питань ідеологічної роботи, зокрема, до завдань розвитку науки й культури знову поставила діяльність бібліотек у центр політичного й культурного життя СРСР.

Суспільні процеси в державі прямо вплинули й на роботу Бібліотеки АН УРСР. Так, 26 січня 1948 р. за наказом № 9 по АН УРСР Ю.О.Меженка увільнили від посади директора Бібліотеки і передали справи Г.М.Плеському, тимчасово виконуючому обов'язки директора¹²⁸.

Від 1 травня 1948 р. директором Бібліотеки призначають І.Д.Золотоверхого, а 11 травня 1948 р. його кандидатуру на цю посаду затверджує Президія АН УРСР¹²⁹.

Перед Бібліотекою були поставлені нові завдання, і Золотоверхий за освітою, специфікою та досвідом роботи був людиною, яка могла ці завдання виконати. З одного боку, він мав спеціальну бібліотечну освіту (закінчив у 1929 р. бібліотечний факультет Всеукраїнського інституту комуністичної освіти), з іншого — мав досвід роботи в галузі культури, а в 1946—1948 рр. працював заввідділом культури і мистецтва Управління пропаганди й агітації ЦК КП(б)У¹³⁰. На початку своєї діяльності Золотоверхий активно приступає до розробки питань діяльності Бібліотеки¹³¹.

Ще в 1947 р. у зв'язку з важким станом бібліотек Києва та України, зруйнованих війною, та відставанням темпів відновлення мережі публічних та спеціальних бібліотек від темпів відновлення народного господарства ЦК ВКП(б) на своїх засіданнях розглянув питання про відбудову бібліотек і реорганізацію бібліотечної справи в Україні, про необхідність створення загальнореспубліканської публічної бібліотеки в столиці. Відомо, що під час війни практично повністю були знищені Київська державна обласна бібліотека ім. ВКП(б), бібліотека Київського університету, Республіканська медична та Державна історична бібліотеки. Одним із завдань нормалізації діяльності бібліотек та розширення обслуговування книгою розглядалася можливість реорганізації БАН УРСР в Республіканську бібліотеку, побудови нового приміщення для усіх фондів та організації використання фондів¹³². Однак від ідеї перетворення БАН УРСР на Республіканську бібліотеку з різних причин відмовилися. Було визнано доцільним перейменувати БАН на

Державну публічну бібліотеку УРСР загальнореспубліканського значення із функціями академічної бібліотеки. 7 серпня 1948 р. (знаменно, що ця дата співпала з 30-річчям від дня її заснування як Національної бібліотеки Української держави) ЦК КП України і РМ УРСР прийняли постанову про реорганізацію Бібліотеки АН УРСР в ДПБ УРСР¹³³.

На ДПБ УРСР були покладені функції центрального державного книгосховища УРСР, яке мало обслуговувати літературою та бібліографічними довідками “широкі кола трудящих, радянські та партійні органи, наукові установи та відомства, організації”. Бібліотека також оголошувалася науково-дослідною установою в галузі книгознавства, що здійснює науково-дослідну розробку питань бібліотекознавства та бібліографії, а також республіканським науково-методичним та координаційним центром рекомендаційної бібліографії.

У постанові відзначалося, що Бібліотека одночасно залишається фундаментальною бібліотекою АН УРСР і тому має проводити свою роботу в тісному зв’язку з діяльністю та потребами науково-дослідних інститутів АН. Але, незважаючи на те, що ДПБ належала до складу установ АН, фактично функції фундаментальної бібліотеки АН УРСР змістилися на другий план, що викликало незадоволення з боку Президії АН УРСР.

17 червня 1949 р. РМ УРСР затверджує Статут Державної публічної бібліотеки УРСР¹³⁴. Новий статут зафіксував основні її функції: “Державна публічна бібліотека УРСР підпорядковує свою роботу завданням активного сприяння державному та господарському будівництву Союзу РСР, зміцненню обороноспроможності Союзу РСР, розвитку науки та культури і підготовці для цього кваліфікованих кадрів з різних спеціальностей”¹³⁵.

У зв’язку з новими функціями координації та розвитку бібліотечної діяльності в Україні при ДПБ УРСР було створено Міжвідомчу раду. До її складу мали увійти: від АН — член Президії АН УРСР, від Комітету в справах культосвітніх установ при РМ УРСР та від Української республіканської Ради профспілок — завідувачі культвідділами, від Міністерства освіти УРСР — заступник міністра, від Управління в справах вищої школи при РМ УРСР — заступник начальника Управління та директор бібліотеки. Раду Бібліотеки мав очолити член Президії АН УРСР.

Рада вирішувала питання діяльності ДПБ УРСР, зокрема, комплектування фондів, організації фондів і каталогів, бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів і установ, а також координації її діяльності з роботою бібліотек республіканських ві-

домств в галузі обміну дублетних фондів, складання зведених каталогів, організації міжбібліотечного й заочного абонементу, складання бібліографічних покажчиків і опрацювання наукової тематики з питань книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії; розглядала питання організації методичної допомоги бібліотекам УРСР, плани видавничої діяльності. При директорові планувалося створення Вченої ради Бібліотеки, персональний склад якої затверджувався Президією АН УРСР¹³⁶.

Новий Статут приймається РМ 1 липня 1949 р. (№ 1534)¹³⁷. У ньому фіксувалося: "§ 1. Державна публічна бібліотека Української РСР є:

а) центральною республіканською бібліотекою, яка проводить обслуговування своїми фондами широких кіл трудящих, партійних, радянських і наукових організацій в читальних залах і кабінетах бібліотеки, а також через міжбібліотечний і заочний абонементи;

б) центральним державним книгосховищем УРСР, в якому зберігаються друковані й рукописні книги, архіви письменників, наукових і громадських діячів та інші рукописні матеріали;

в) науково-дослідною установою республіки в галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії, а також республіканським центром рекомендаційної бібліографії;

г) фундаментальною бібліотекою Академії наук Української РСР."

Параграф другий фіксував, що "Бібліотека входить до складу установ Академії наук УРСР та підпорядковується в адміністративно-господарчому відношенні Президії Академії наук УРСР", а також, за 22-м параграфом, вона користується правами академічної науково-дослідної установи. Вперше в статуті Бібліотеки був записаний 27-й параграф: "Основні фонди Державної публічної бібліотеки Української РСР не можуть бути передані або відчужені від бібліотеки без спеціального на це дозволу Ради Міністрів УРСР"¹³⁸.

Відповідно до нових функцій було переглянуто структуру Бібліотеки. Тепер вона складалася з таких відділів: 1) комплектування та каталогізації, 2) фондів та обслуговування читачів, 3) консультативно-бібліографічного, 4) рукописів, 5) стародруків, 6) газетного, 7) музичного, 8) спеціальних фондів, 9) міжнародного книгообміну, 10) дитячої та юнацької літератури. Крім відділів існувала система спеціалізованих кабінетів, що мали слугувати виконанню суспільно-політичних та культурних завдань Бібліотеки, сприяти розвитку народного господарства. З огляду на ці функції були створені відповідні структурні підрозділи — преси, технічної, сіль-

ськогосподарської та природничої літератури, образотворчих мистецтв, географії і картографії, бібліотекознавства, господарсько-розрахункової служби¹³⁹. Хоча структура Бібліотеки порівняно з попереднім періодом не змінюється ґрунтовно, проте зміст її діяльності та акценти старанно корегуються.

У своїй структурі Бібліотека орієнтується, передусім, на обслуговування книжкою, у зв'язку з чим відкриваються нові читальні зали: у Філії на Подолі (куди перевезена велика кількість періодики, в т. ч. дореволюційної, та відомчі видання в результаті реорганізації та перерозподілу фондів Бібліотеки) та на території Софійського собору, де містився читальний зал газетного відділу, фонд якого активно поповнювався газетами із обмінно-резервного фонду, створено підручний фонд поточних надходжень.

Значна увага приділяється масовій роботі — виокремлюється самостійний масовий відділ та відділ зовнішніх робіт, на який покладається копіювання матеріалів Бібліотеки для читачів¹⁴⁰.

Структурні реорганізації супроводжувалися й кадровими змінами. Виконуючи рішення Президії щодо оновлення кадрів та підвищення якості функціонування Бібліотеки, ДПБ переглядає кадровий склад, проводяться кілька робочих засідань з обговорення необхідності омолодження кадрів, проведення аналізу освітньо-політичного рівня керівників підрозділів, а також виховання молодих спеціалістів, відкриття аспірантури в ДПБ, організації спеціального навчання кадрів. У Бібліотеці проводиться атестація співробітників.

Кадрові зміни та зміни в структурі пояснювалися новими завданнями Бібліотеки. Новий штатний розклад на 1949 р. із загальною кількістю 260 штатних одиниць не міг задовольнити потреби Бібліотеки, яка суттєво розширювала свою діяльність. ДПБ виходить з проханням розширити штат до 307 одиниць та обґрунтовує цей підхід у спеціальній доповідній записці, де пояснює, що обсяги робіт збільшилися з того часу вдвічі¹⁴¹. Доповідна свідчить про вкрай обмежену кількість штатних посад у співвідношенні з основними завданнями Бібліотеки.

Така, певною мірою, штучна реорганізація структури була компромісною, оскільки переслідувала мету поєднати наукові й публічні функції Бібліотеки. Разом з тим, внутрішні потреби вимагали реорганізації деяких відділів, пов'язаних з опрацюванням фондів та створенням каталогів, зокрема, виокремлення відділів систематичного та алфавітного каталогів, а також поєднання під загальним керівництвом відділу комплектування обмінного, резервного фондів та фондів концентрації.

Новим статутом передбачалася й організація Вченої ради. Вона мала вирішувати всі найважливіші питання розвитку наукової, методичної, організаційної діяльності, планування та звітності. До її складу мали увійти, крім директора Бібліотеки, його заступників з наукової та бібліотечної роботи, вченого секретаря, завідуючих відділами, філіями, кабінетами, наукових співробітників, також і представники партійної та профспілкової організації ДПБ.

2.2.2. Впровадження функцій публічної бібліотеки

З 1948 р. почалось впровадження функцій публічної бібліотеки. Починаючи з цього року процес обслуговування досяг за обсягом рівня довоєнного функціонування. На кінець 1948 р. в структурі Бібліотеки було 24 відділи та кабінети, з них у 20 структурних підрозділах проводилося обслуговування читачів. Фонд Бібліотеки нараховував бл. 5 млн томів, з них діючий фонд — 1 млн 500 тис. од. Книжкові фонди були розміщені в основному книгосховищі (головний будинок), а також у спеціалізованих відділах: у філії на Подолі і приміщеннях Софійського собору.

У 1948 р. було створено низку нових ділянок роботи, спрямованих на поліпшення обслуговування читачів: відділ систематичного каталогу, відділ масової роботи, кабінет сільськогосподарської літератури, кабінет природничої наукової літератури¹⁴². Бібліотека отримала дозвіл відкрити госпрозрахунковий відділ “зовнішніх робіт” з лабораторією мікрофільмування та фотокопіювання, а також підготовки значних за обсягом бібліографічних довідок (понад 30 позицій) на госпрозрахункових засадах, починає працювати бюро перекладів, майстерня з палітурних робіт.

Міжбібліотечний і заочний абонементи було відкрито для передовиків народного господарства, стахановців і сільськогосподарських працівників¹⁴³. У зв'язку з розширенням кола читачів був підготовлений спеціальний посібник “Як користуватися бібліотекою” (1949)¹⁴⁴.

Від 1948 р. бібліотечно-бібліографічне обслуговування значно розширюється за рахунок введення Бібліотеки в комплексні державні економічні програми, що періодично приймалися урядом. Передусім це стосується постанови Ради Міністрів від 21 травня 1948 р., яка покладає на Раду з вивчення продуктивних сил УРСР обов'язки координації роботи інститутів АН УРСР та відомчих ін-

ститутів з виконання комплексної проблематики, пов'язаної з вивченням продуктивних сил України для розвитку її економічного потенціалу. АН УРСР вводить у плани академічних інститутів на 1949 р. відповідні за профілем напрями та розділи щодо цієї проблематики як пріоритетні.

Зміни в діяльності Бібліотеки визначили й те, що робота з частиною розпочатих раніше покажчиків і картотек припиняється як неактуальна, зокрема «Покажчик до журналу “Киевская старина”» (О.В.Рабчинська), «Художня література та історія м. Львова» (Ю.С.Заєць), що вже на кінець 1947 р. мали значний обсяг бібліографічної інформації в робочих картотеках. Було згорнуто напрям «Бібліографія Нової української літератури. 1798—1914» (Ю.О.Меженко). За офіційним звітом, Ю.О.Меженко на кінець 1947 р. склав уже 23 тис. карток, Ю.С.Заєць — 1 тис. 500¹⁴⁵.

На певний час відкладені такі видання, як «М. Горький і Україна» (Г.М.Гімельфарб), бібліографія творів О.Ю.Кобилянської, П.Г.Тичини, бібліографія про м. Київ (О.С.Ровнер, В.В.Павлова), а також покажчик «Нафта, природні гази і озокерити», оскільки там містилися відомості, що є державною таємницею¹⁴⁶.

Водночас перетворення Бібліотеки на публічну і відкриття нових відділів, орієнтованих на обслуговування масового читача політичною, науково-технічною й природничою літературою, вже в 1948 р. дало різке зростання кількості читачів і відвідувань, отже, відповідно і всіх інших показників (читачів записано 17 407 на відміну від запланованих 14 920).

Повоєнна п'ятирічка поставила завдання, що визначили характер та зміст перетворень у Бібліотеці, яка вийшла на більш широкі завдання обслуговування працівників виробничої сфери, фахівців з народного господарства (зокрема, інженерів, агрономів, техніків, культпрацівників). Реформа вищої школи привела й до зростання кількості студентства¹⁴⁷.

Враховуючи першочерговість підготовки тематичних покажчиків з питань розвитку продуктивних сил, промисловості та сільського господарства, з бібліотечних планів були зняті майже всі попередні покажчики, що готувалися в 1947—1948 рр., крім: «УРСР в післявоєнній Сталінській п'ятирічці» (Зайцев); «Нові публікації про Гоголя» (Іофанов, Шубинський), а також історичного нарису «Державна публічна бібліотека 1919—1949 рр.» (Грибівська)¹⁴⁸.

Діяльність масового відділу також була переорієнтована на завдання розвитку народного господарства та політичного виховання мас. Уже в 1948 р. виставкова діяльність набула політичного

спрямування, а тематика виставок мала винятково суспільно-політичний характер: “30 років УРСР”, «100 років “Маніфесту Комуністичної партії”», “Техніка в післявоєнній Сталінській п’ятирічці”, “СРСР у боротьбі за мир”, “50 років І з’їзду РСДРП”, “24 роки з дня смерті В.І.Леніна”, “Вище прапор передової Мічурінської біологічної станції”, “10-річчя історії ВКП(б)”, «10 років з дня виходу “Короткого курсу історії ВКП(б)”», “Пам’яті Жданова”, “30 років ВЛКСМ”, “31-ші роковини Великої Жовтневої революції”, “До дня Сталінської конституції”, “За бойову Радянську українську літературу”, “150-річчя А. Міцкевича”, “25 років без Леніна”, “До XVI Партиїного з’їзду ВКП(б)”¹⁴⁹.

Однак наслідки переорієнтації Бібліотеки на виконання широких завдань в галузі економіки, суспільно-політичного життя та культури і вихід за межі функцій наукової бібліотеки розповсюджувалися не лише на обслуговуючу сферу діяльності, а й безпосередньо на склад і зміст фондів.

Від 1948 р. відбуваються значні зміни в системі комплектування фондів всесоюзним та республіканським безплатними примірниками творів друку та відповідно починаються видозміни в структурі й змісті бібліотечного фонду ДПБ. Змінюється також централізоване комплектування ДПБ УРСР республіканським безплатним обов’язковим примірником.

Першим негативним рішенням для ДПБ було позбавлення її всесоюзного та республіканського безплатного примірників творів друку мовами народів СРСР. Це пояснювалося необхідністю удосконалення системи регулювання складу бібліотечного фонду в межах СРСР (швидше за все, з міркувань економії коштів в масштабах СРСР) і виправдовувалося зміною функцій ДПБ АН УРСР як загальнореспубліканської публічної бібліотеки, якій не потрібні в повному обсязі видання мовами народів СРСР.

Другим негативним явищем в системі комплектування стало те, що 2 жовтня 1948 р. Рада з координації наукової діяльності АН союзних республік відібрала в ДПБ як публічної бібліотеки право одержувати через Всесоюзну книжкову палату обов’язковий безплатний примірник наукової друкованої продукції, що зменшувало можливості комплектування фонду цією продукцією і, відповідно, відбилося на повноті фонду наукової літератури і викликало серйозний дисбаланс у його складі. Оскільки першочерговим завданням Бібліотеки декларувалося комплектування фондів сучасною літературою, що відбивала б досягнення народного господарства, науки, техніки та культури, а також розширення міжбібліотечних зв’язків бібліотек, зокрема, з метою уніфікації систе-

ми методичного забезпечення функціонування бібліотек, — у комплектуванні поточними надходженнями значно знизився відсоток наукової продукції, зокрема, фундаментальних наукових праць, в т. ч. й тих, що вийшли мовами народів СРСР.

Але відчутніші наслідки мало рішення про обмеження кількості безплатного обов'язкового примірника республіканського друку. Якщо до того часу Бібліотека отримувала два безплатних обов'язкових примірники видань республіки (один — з Книжкової палати УРСР — для архівного фонду, другий — з поліграфічних підприємств УРСР — для загальних фондів Бібліотеки)¹⁵⁰, то, згідно з постановою РМ УРСР від 20 травня 1949 р. і за розпорядженням РМ УРСР від 9 липня 1949 р., ДПБ УРСР почала отримувати лише один безплатний обов'язковий примірник республіканського друку для архівного фонду друкованої продукції УРСР¹⁵¹. Спочатку обов'язковий примірник продовжував надходити з Книжкової палати УРСР, а з 1952 р. його почали надсилати поліграфічні підприємства УРСР.

Замість двох безплатних залишається лише один примірник видань російською та іноземною мовами, а мовами народів СРСР — лише у випадку наявності паралельного перекладу або резюме російською мовою. Новий порядок суттєво ускладнив аналіз потреб Бібліотеки в літературі на стадії замовлень вітчизняної літератури на мовах народів СРСР, отже, й ДПБ втрачала можливості повноцінного укомплектування науковими виданнями.

З метою відновити комплектування обов'язковим безплатним науковим примірником СРСР І.Д.Золотоверхий звертається до Президента АН УРСР О.В.Палладіна з поясненням того, що Бібліотека також продовжує виконувати функції академічної наукової, і втрата безплатного примірника може мати негативні наслідки для забезпечення розвитку науки на Україні. На жаль, на той час це питання не було вирішене¹⁵². Значні лакуни характеризували й комплектування обласними та відомчими публікаціями. Зменшення кількості обов'язкових примірників негативно впливало на повноту бібліотечного фонду, ускладнило комплектування загальних фондів, привело до збільшення обсягів активного комплектування виданнями УРСР загалом за рахунок перенасичення непрофільною та науково-популярною літературою.

Не в кращому стані було й забезпечення платним примірником видань УРСР. Постановою РМ УРСР від 20 травня 1949 р. (№ 1228) «Про забезпечення Книжкової палати УРСР обов'язковим безплатним примірником видань та комплектування важливіших бібліотек і книгосховищ УРСР обов'язковим платним при-

мірником друкованих творів” було передбачено зобов'язати Укркниготорг (до відновлення Республіканського бібліотечного колектора) організувати через Київський обласний бібліотечний колектор постачання повним комплектом обов'язкового платного примірника літератури основних бібліотек і книгосховищ “відповідно до профілю комплектування бібліотек”¹⁵³. Не досить зрозуміло визначений профіль комплектування ДПБ як депозитарію архівного примірника друку знову викликав непорозуміння і в комплектуванні лише одним платним примірником.

У своєму клопотанні до Президії АН УРСР з проханням вийти на РМ Бібліотека пояснювала неможливістю надходження лише одного платного примірника, бо зменшення до одного примірника обов'язкового надсилання видань УРСР змусило Бібліотеку передати його до фонду архівного примірника (до 1952 р. — з Книжкової палати УРСР, а з 1952 р. — з поліграфічних підприємств України), оскільки вона визнавалася республіканським книгосховищем рішенням тієї самої РМ УРСР від 20 травня 1949 р.¹⁵⁴ Це тимчасове протиріччя Бібліотека спробувала вирішити власними силами. Хоча вільне користування архівним примірником як страховим фондом для читачів було заборонене, водночас цілком законним було те, що ці книжки, якщо й існували в єдиному примірнику, не могли бути вилученими з обігу і видавалися за окремим дозволом. Бібліотека звертала увагу Президії АН УРСР та РМ на небезпечність рішення про зберігання архівного примірника друкованої продукції УРСР лише в одному місці — Книжковій палаті в Харкові, тим більше, що ДПБ зберігала його з 1917 р. Такий стан речей вимагав активізації стосунків із Всесоюзною книжковою палатою¹⁵⁵.

Отже, реорганізація БАН УРСР на Державну публічну бібліотеку УРСР і постанови щодо обов'язкових примірників спричинили негативні наслідки в поточному комплектуванні фондів, лакуни в науковій продукції і різке зростання кількості примірників сільськогосподарської, природничої, технічної літератури, а також науково-популярних видань.

З метою регулювання обміну та замовлення на іноземні періодичні видання в 1950 р. створюється спеціальна інструкція зі складання та оформлення замовлень на ці видання академічними установами через “Міжнародну книгу” та Бібліотеку АН СРСР, що укладали спеціальні списки й подавали повний бібліографічний опис його та ціну у валюті, стежили за черговістю замовлень тощо. Створюється й список іноземних адресатів — наукових інституцій, науково-дослідних інститутів, товариств, музеїв, університетів для

розсилання періодичних видань АН УРСР: Австрія (2 адреси), Бельгія (6), Болгарія (12), Великобританія (17), Угорщина (3), Голландія (4), Данія (4), Італія (4), Норвегія (3), Польща (14), Румунія (6), Фінляндія (6), Франція (17), Чехословаччина (7), Швейцарія (2), Швеція (5), Ейре (Ірландія) (2), Індія (8), Китай (4), Туреччина (2), Філіппіни (1), Цейлон (2), Алжир (3), Єгипет (3), Марокко (2), Австралія (2), Нова Зеландія (1), Аргентина (3), Бразилія (1), Канада (5), Колумбія (1), Куба (1), Мексика (2), Перу (2), США (48), Албанія (1), Північна Корея (1)¹⁵⁶. До початку “холодної війни” країни-союзники в Другій світовій війні склали основну частку замовлень. Укладання списку дало змогу вдосконалити організацію замовлень та контроль за надходженнями¹⁵⁷. Оплату іноземних періодичних видань забезпечувала Президія АН УРСР, тому згідно з рознарядками, затвердженими Президією, ця література безплатно передавалася до установ АН¹⁵⁸.

У галузі ретроспективного комплектування за рахунок коштів АН УРСР (50 тис. крб. в 1948 р.) ДПБ поповнює свої фонди газет, отримуючи з резервних фондів ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедріна дореволюційні газети, деякі періодичні видання¹⁵⁹. Через книжковий відділ АН СРСР активізується ретроспективне та поточне комплектування науковою іноземною літературою, зокрема, зарубіжними періодичними фаховими виданнями, а також монографіями. Г.М.Плеський в 1948 р. спеціально був відряджений до Москви для відбору літератури зі складів Книжкового відділу, зокрема, фізико-хімічного, математичного, технічного, медичного профілю¹⁶⁰.

У 1948 р. завершився в цілому повоєнний перерозподіл бібліотечних фондів. Якщо в 1945–1947 рр. до бібліотек західних областей надійшли значні обсяги радянської літератури, в 1948 р., навпаки, здійснювався зворотний рух до Києва фондів, призначених для закритого та обмеженого користування.

Переорієнтація діяльності бібліотеки в контексті вимог пропаганди досягнень соціалізму, вітчизняної науки та виробництва супроводжується початком суцільного перегляду основних фондів з метою вилучення ідеологічно шкідливої літератури, отже, й редагування каталогів. У бібліотеках СРСР цей процес здійснювався в 30-х рр. і, як згадувалося нами в нашій опублікованій монографії “Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 1918–1941 рр.” (К., 1998), завершився створенням спецхранів у кількох бібліотеках УРСР ще наприкінці 20 — початку 30-х рр. Наприкінці 40-х рр. ситуація продовжувала розвиватися, і перед фондоутримувачами виникли нові завдання, викли-

кані новими репресіями і тими процесами, що здійснювалися не лише в соціальних науках, а й в цілому пов'язувалися з “низько-поклонством” перед буржуазною наукою, насамперед, біологічною. Цей процес починає активізуватися наприкінці 1948 — початку 1949 рр.

Одночасно це питання виходить на порядок денний і стосовно західних областей України, зокрема тих, що були охоплені рухом ОУН-УПА, викликавши систему радикальних заходів щодо культури з боку радянської влади. Почалася “чистка” бібліотечних фондів і передача їх до центральних сховищ, де були засновані спецхрани. На ДПБ було покладено завдання перегляду деяких бібліотечних фондів Закарпатської обл. і поповнення спецфондів.

Найзначніші надходження прибули з Ужгорода та Мукачєвого, куди за вказівкою Президії АН УРСР вчений секретар Бібліотеки М.П.Рудь у травні 1948 р. був відряджений для перегляду літератури з метою передачі її до спецфонду ДПБ. Це були матеріали, зокрема, з Закарпатської обласної бібліотеки, бібліотеки Ужгородського університету, місцевого облліту. За відомостями, що надав М.П.Рудь, значна частина літератури за вказівкою “відповідних органів” з Москви була спалена ще до його приїзду, тому ним було взято лише частину літератури з фондів обласної бібліотеки та Ужгородського університету. Хоча відомостей про кількість літератури не залишилося, за свідомством М.П. Рудя, це були значні обсяги, які вимагали залучення додаткових сил для їхнього опрацювання¹⁶¹.

Завершенням повоєнного перерозподілу фондів були взаємні передачі профільної літератури між Бібліотекою та Києво-Печерською лаврою. За розпорядженням РМ № 11239-р від 1 жовтня 1948 р. за підписом заступника Голови РМ УРСР М. Бажана «... з метою зосередження основних фондів стародрукованих книг в бібліотеці Академії наук УРСР, зобов'язати Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР передати бібліотеці АН стародруковані книги, що знаходяться в фондах історико-культурного заповідника “Києво-Печерська лавра”»¹⁶². У травні 1949 р. Бібліотека офіційно передала Лаврі 275 од. богослужбової літератури XVII—XIX ст. (переважно, Євангелія видань московських, київських та львівських друкарень, а також два почаївських, що до війни належали цьому музеєві)¹⁶³.

У 1950 р. активно обговорювалася можливість повернення до України і, зокрема, ДПБ матеріалів класиків української літератури та мистецтва з фондів бібліотек і архівів Ленінграда. В архіві

Бібліотеки зберігається листування з проханням про передачу рукописів українських класиків до ДПБ: це листи заступника Голови РМ УРСР К.З.Литвина на ім'я К.Є.Ворошилова і до Комітету в справах культосвітніх установ. Попередній огляд фондів Інституту російської літератури (Пушкінський дім), рукописного відділу ДПБ, БАН і Архіву АН СРСР виявив значну кількість рукописів українських письменників, зокрема, Гулака-Артемівського, Квітки-Основ'яненка, Куліша, Марка Вовчка, Гребінки та ін. У театральній бібліотеці ім. Луначарського зберігалися рукописи класиків української драматургії і видатних артистів українського театру: К.Тобілевича (І.Карпенка-Карого), М.Кропивницького, М.Старицького, М.Садовського, П.Саксаганського. Ці матеріали мали важливе значення для історії культури України, вивчення питань розвитку української літератури, театру, образотворчого мистецтва. У листах зазначалося, що вони за своїм профілем не мають суттєвого значення для історії російської літератури та мистецтва і тому мало використовуються. Отже, з точки зору активного використання, українську літературну спадщину було б доцільно передати до ДПБ УРСР.

Улітку 1950 р. в ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедріна працювала комісія Інституту літератури АН УРСР, яка документально довела, що українські матеріали практично не використовувалися і не були належно систематизовані. Так, напр., матеріали Київського цензурного комітету за 1889—1915 рр. не були опрацьовані, через що й не отримали відображення в загальних каталогах. ДПБ в особі директора В. Андреева не заперечувала проти передачі українських матеріалів, і 29 липня 1950 р. до ДПБ УРСР було направлено відповідного листа¹⁶⁴.

Від 15 листопада до 15 грудня 1950 р. комісія у складі заввідділом музики ІМФЕ АН УРСР, кандидата мистецтвознавства В.П.Довженка (голова), заввідділом рукописних фондів Інституту літератури, канд. філол. наук М.С.Грудницької, ст. наук. співробітника Інституту літератури, канд. філол. наук І.М.Куриленка, завфілією ДПБ М.П.Рудя, зав. рукописним відділом ДПБ, канд. філол. наук Д.М.Іофанова виїздила до Ленінграда, Москви, Львова для виявлення документальних матеріалів в рукописних фондах бібліотек та музеїв, які стосувалися історії української літератури, мистецтва, фольклору¹⁶⁵. Однак надходження рукописної спадщини українських класиків до ДПБ так і не відбулося. Хоча ДПБ і не отримала цих матеріалів (частково вони були передані до ЦДІА — документи Київського цензурного комітету, а також до Інституту літератури АН УРСР), проведена робота ма-

ла велике значення для встановлення місць зберігання рукописної "україніки".

Реорганізація в АН УРСР і перевірка в 1948 р. діяльності інститутів Відділу суспільних наук створили умови для ліквідації низки структурних підрозділів Президії та Академії, внаслідок чого ДПБ прийняла ті фонди, де не були означені інші установи- правонаступники (серед них Кабінет з вивчення єврейської мови, літератури та фольклору). За наказом № 13 Президії АН УРСР від 26 січня 1949 р. було ухвалено "ліквідувати згаданий Кабінет у зв'язку з тим, що він протягом тривалого часу не виконував жодної громадсько корисної науково-дослідної роботи та не виправдовує свого існування". Ліквідація здійснювалася комісією у складі вченого секретаря Відділу суспільних наук АН УРСР П.Т.Городнього, директора Бібліотеки АН УРСР І.Д. Золотоверхого, старшого ревізора АН УРСР Є.О.Грудзинського. 10 лютого 1949 р. бібліотечний фонд рукописів був переданий до відділу спецфондів Бібліотеки¹⁶⁶.

Одним із джерел поповнення було опрацювання нерозібраних фондів, налагодження внутрішнього обміну літературою.

Незважаючи на постійну напружену роботу з фондом концентрації та масивом неопрацьованої літератури, що залишилася з довоєнного часу і періоду окупації в бібліотечних приміщеннях, власними силами ліквідувати стоси нерозібраної літератури в нових умовах, коли на Бібліотеку були покладені ще й нові функції, без розширення штатів було неможливо.

І.Д.Золотоверхий звертається до Президії АН УРСР за допомогою в опрацюванні 500 тис. примірників вітчизняних журналів із залученням фахівців академічних установ. Хоча в 1948 р. позапланово й було упорядковано 533 208 кн. од. зб. дореволюційної й революційної періодики, що зберігалася в Подільській філії, і включено до основного фонду зберігання, однак у цьому приміщенні ще залишалися стоси періодики, що не були розібрані¹⁶⁷. Президія АН УРСР організує допомогу з боку академічних установ переважно в обробці та каталогізації журналів силами завідуючих бібліотеками та бібліотечних працівників установ, здійснює консультаційну допомогу фахівців у різних галузях знань, а також надає додаткове асигнування в розмірі 40 тис. крб. на ремонт приміщення¹⁶⁸.

2.2.3. ДПБ у 1949—1950 рр.

Реорганізація структури та діяльності,
упорядкування та формування бібліотечного фонду.

Перевірка Львівської бібліотеки
та бібліотек установ АН УРСР

Наприкінці 1948—1949 рр. починається постійний адміністративний контроль за виконанням завдань з бібліотечно-бібліографічної допомоги промисловості та сільському господарству, партійним та державним органам, науковим установам республіки, поставлених перед Бібліотекою. До партійного комітету Президії АН УРСР та Ради Міністрів щоквартально надсилалися відомості про діяльність Бібліотеки в галузі забезпечення громадсько-політичного та економічного розвитку УРСР, про хід планів п'ятирічки, результати соціалістичного змагання в Бібліотеці, проведення конференцій з актуальних питань розвитку промисловості, сільського господарства в Українській РСР ¹⁶⁹.

Найінтенсивніше в цьому напрямі працювали кабінети технічної інформації, сільського господарства, бібліографічний та масовий відділи, абонемент. Кабінет технічної інформації, де зберігалися патенти, стандарти, каталоги, креслення, лише в 2-й половині 1948 р. надав необхідні бібліотечні матеріали та бібліографічні довідки 32 промисловим підприємствам Києва. Серед них: заводи "Арсенал", "Більшовик", "Ленінська кузня", численні військові номерні заводи, трести "Київгаз", "Укргазапаратура", "Тепло-електропроект" та ін. ¹⁷⁰

Бібліографічне обслуговування здійснював і кабінет сільського господарства, що працював у контакті з Міністерством сільського господарства та взяв на облік усі сільськогосподарські науково-дослідні та освітні установи, сільськогосподарські дослідні станції, будинки колгоспника, лабораторії, передовиків сільського господарства.

Крім безпосереднього обслуговування літературою та довідками численних сільськогосподарських установ і окремих працівників, Бібліотека усі напрями розвитку сільськогосподарських тематик забезпечувала відповідними бібліографічними покажчиками, пам'ятками, бібліографічними матеріалами до виставок.

Так, зокрема, відповідно до рішення ЦК КП(б)У "О лесонасаждениях" та постанови щодо гідробудівництва на півдні України було складено бібліографічний довідник-пам'ятку "Боротьба із посухою за 100 років", підготовлено низку довідок та виставок з питань гідротехніки та меліорації, селекції, ерозії ґрунтів, травопіль-

ної системи землеробства. В 1949 р. для виконання Постанови Президії АН УРСР про розгортання науково-технічної пропаганди Бібліотека запланувала підготовку серії спеціальних брошур на допомогу сільському бібліотекареві: “Як комплектувати книжковий фонд сільської бібліотеки” (І.А.Німчинов), “Бібліотечна техніка в сільській бібліотеці” (С.В.Дараган), “Робота з читачем в сільській бібліотеці” (Я.Н.Прайсман), “Використання ілюстративного матеріалу в роботі сільської бібліотеки” (Н.С.Венгржановська)¹⁷¹.

У зв'язку з постановою КМ щодо нового гідробудівництва на півдні України Бібліотека ввела в план на 1949—1950 рр. бібліографічне забезпечення проблематики з вивчення особливостей економіки та природних ресурсів засушливих районів цього регіону¹⁷². Бібліографічний відділ за вказаний термін видав бібліографічні покажчики “Бурые угли”, “Природный газ и его применение в промышленности и быту”¹⁷³. Бібліографічне забезпечення проводилося і з питань допомоги “великим новобудовам” СРСР, зокрема, були складені: бібліографічний покажчик “Великі будівлі комунізму” (І.Ю.Панченко) та бібліографічні бюлетені з питань спорудження таких об'єктів, як Куйбишевська і Сталінградська електростанції, зрошувальні системи на Волзі і Туркменський канал¹⁷⁴.

Наприкінці 1949 р. здійснюється подальша реорганізація структури Бібліотеки. До відділу вітчизняного комплектування приєднано обмінний і резервний фонди та фонд концентрації; виокремлено відділи іноземного комплектування, відділ алфавітного та систематичного каталогів. Відділ фондів складається з книгосховища та фондів Подільської філії, загального читального залу, великого та малого наукових залів, МБА та абонементу. Софійська філія працює при газетному відділі та його читальному залі. Відкривається відділ літератури мовами народів СРСР, спецфонд¹⁷⁵.

Розширення функцій спричиняло й збільшення штату: Бібліотека подає прохання затвердити 307 штатних одиниць замість 260 у 1948 р. Однак у зв'язку з їхнім зменшенням у 1950 р. в АН Бібліотеці не вдалося суттєво підвищити кадрове забезпечення. На 1950 р. загальний штат складала 270 осіб¹⁷⁶.

1945—1948 рр. лише завершили повоєнну відбудову та налагодження діяльності Бібліотеки. Інший важливий напрям, що охопив усі основні бібліотечні відділи в 1949 р., — опрацювання літератури та організація бібліотечного фонду. Оскільки війна повністю зруйнувала склад і зміст фондів, необхідно було встановити їх реальний стан, провести повний облік літератури та звірку з ката-

логами. Починається повна переінвентаризація та топографічний опис журнальних фондів і фондів основного книгосховища, одночасно здійснюється оцінювання літератури для бухгалтерського балансу, провадиться впорядкування та інвентаризація неорганізованих фондів, опис літератури, звірка періодичних видань — обов'язкового примірника УРСР від 1917 до 1950 р.¹⁷⁷

Бібліотека проводить складну роботу з опрацювання т. зв. відомчої літератури, що складала в ці роки понад 400 тис. видань до-революційних міністерств та відомств, земств зі всіма відділами і підвідділами, а також наркоматів та ін. радянських центральних і місцевих установ. Попереднє опрацювання було частково проведено наприкінці 30-х рр.: розсортовано на дожовтневий та пожовтневий періоди, закаталогізовано та поставлено на полиці 200 тис. од. літератури. Але під час війни частина книг була перемішана та звалена до купи, частково перебрана та вивезена до Німеччини. Тому цей процес треба було розпочинати знову: велося сортування за періодами, розставлення по полицях за алфавітом, звірка розстановки, шифрування. Було прийнято рішення відмовитися від системи кетеризації (опис за принципом колективного автора), яка діяла до війни¹⁷⁸.

У 1949 р. розробляється інструкція з групового опрацювання творів друку (1949 р.) за прикладом ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедріна в Ленінграді, яка базувалася на можливості об'єднання однотипного за змістом і формою матеріалу в групи, за певною темою або предметом, за характерним словом. Такий підхід давав змогу не лише значно здешевити цей процес, а й упорядкувати в генеральних каталогах Бібліотеки велику кількість карток з однорідною назвою, напр., програм, наказів, а також книжки, об'єднані за формою — списки абонентів телефонної мережі, календарі, розклад пасажирських поїздів, тобто літератури тимчасового або місцевого характеру. Уся література розподілялася на: офіційно-документальні та директивні матеріали партійних, радянських, комсомольських і профспілкових організацій (накази, постанови, розпорядження, директивні листи, статuti, положення); інструктивно-виробничі та службово-оперативні, програмно-методичні матеріали (навчальних закладів, відділів робочих кадрів, міністерств, головних управлінь з вищої, середньої та заочної освіти); довідково-інформаційні й рекламні матеріали (інформаційні листи, каталоги, проспекти виставок, лібрето, афіші, адресні книги, календарі); передруки видань центральних органів; бланки. Як правило, матеріали зберігалися в папках, що було зручно для користування; кожна одиниця була відображена в папці і в інвентар-

ній книзі. Цим займався спеціальний підвідділ у структурі відділу комплектування з виділеним книгосховищем¹⁷⁹.

У 1949—1950 рр. в цілому завершується ремонт та відновлення будинків Бібліотеки, і вона переходить до повноцінного ритму діяльності. Наприкінці 1949 р. закінчується ремонт приміщення Подільської філії та пристосування його для обслуговування літературою, що дало змогу вперше за історію Бібліотеки ввести значну частину ретроспективних фондів у науковий та культурний обіг. У зв'язку із збільшенням обсягів комплектування і необхідністю доопрацювання та розміщення як основних фондів, так і літератури з фондів концентрації, у 1950 р. завершилася реконструкція головного будинку ДПБ, і було прийняте Президією рішення про добудову книгосховища Головного будинку¹⁸⁰.

Одночасно було подано клопотання до РМ України про надання додаткового тимчасового приміщення для розстановки літератури, що лежить у стосах¹⁸¹. На жаль, Бібліотека втратила добре обладнане стелажми для газетних фондів приміщення Софійського собору, котре ще за постановою РНК від 10 січня 1946 р. було вирішено передати у відання Міністерства культури¹⁸².

Бібліотека кілька разів мала можливість переїхати до іншого приміщення, зокрема, в 1947 р. планувався переїзд на Костьольну, 2, в 1950 р. — до Видубицького монастиря і Вознесенської церкви у Лаврі. Для Бібліотеки перевезення газетних фондів до Видубицького монастиря, що потребував серйозної реконструкції та ремонту, було пов'язане з додатковими ускладненнями з розміщенням фондів, організацією діяльності читальних залів^{182a}.

Основними джерелами поповнення фонду в цей період були: обов'язковий примірник Всесоюзної книжкової палати (усе, що видається тиражем понад 300 прим.); неповний платний примірник колектора наукових бібліотек МОГИЗу (Московське об'єднання державних видавництв) до відновлення роботи Республіканського бібліотечного колектора; через Київський обласний бібліотечний колектор — повний комплект одного обов'язкового платного республіканського примірника, а також купівля, обмін, сортування фондів концентрації, передплата, подарунки від авторів, поповнення фондів спецхрану за рахунок передачі літератури з інших бібліотек. Нові надходження завдяки поточному комплектуванню налічували бл. 200 тис. од.

Однак бібліотека мала досить великі резерви для поповнення фондів у власних сховищах — це був фонд концентрації.

17 червня 1949 р. виходить спеціальна Постанова РМ УРСР (№ 1535) "Про впорядкування нерозібраних книжкових фондів

Державної публічної бібліотеки УРСР”, де Бібліотеку зобов’язують впродовж 1949—1950 рр. повністю впорядкувати всі книжкові фонди основного книгосховища, Подільської та Георгіївської філій¹⁸³.

Для виконання постанови були проведені попередні підрахунки обсягів робіт. На кінець 1949 р. ще залишалися неопрацьованими значні масиви бібліотечних фондів:

1. Подільська філія:	
відомчої літератури	400 000 кн. од.
іноземної літератури	165 000 “-”
російської періодики	232 500 “-”
літератури з колекцій КДА	300 000 “-”
2. Георгіївська філія (Георгіївська церква, Видубичі):	
стародруків	250 000 “-”
релігійної літератури	50 000 “-”
єврейської літератури	100 000 “-”
3. Софійська філія (газети):	
газетний архів: інвентаризація	2 000 000 прим.
повне опрацювання	3 000 000 “-”
4. Головний будинок:	
фонди концентрації	
(повне опрацювання)	300 000 кн. од.
переінвентаризація книжкових фондів основного сховища	1 500 000 “-”
література мовами народів СРСР	100 000 “-”

Усього книжок і журналів, що підлягали впорядкуванню, налічувалося 3 407 500 од., газет — 5 000 000 прим.

За нормами опрацювання, уся сукупність роботи, починаючи від інвентаризації, опису, систематизації, каталогізації, розстановки на полицях тощо, вимагала наявності 550 кваліфікованих бібліотекарів. За попереднім аналізом обсягів робіт і розрахунками за середньою заробітною платнею різних за кваліфікацією бібліотекарів та фахівців ця робота потребувала 1 810 988 крб.¹⁸⁴

Звичайно, таких коштів держава не могла виділити. Більше того, подвійна підпорядкованість і фінансування через систему АН УРСР не сприяли належному фінансуванню ДПБ. Розуміючи, що основна увага держави на той період була спрямована на відбудову промисловості та сільського господарства, Бібліотека не могла розраховувати на отримання необхідних коштів. Однак виконува-

ти постанову уряду було потрібно. Тому Бібліотека прийняла компромісне рішення: встановити пріоритетність опрацювання різної за актуальною значимістю літератури, зменшити загальний план упорядкування фондів. На перший період вирішено було обмежитися першочерговими, найактуальнішими фондами, що вимагало 737 642 крб.

За громадсько-політичним значенням актуальним береться передусім неопрацьований газетний масив документів. Приймаються рішення про часткове виконання робіт з упорядкування газетних фондів, орієнтуючись на пріоритетність газет радянського періоду, вибірково — літератури мовами народів СРСР. Бібліотека фактично відмовилася від упорядкування дореволюційної літератури, зокрема, релігійної, стародруків тощо Георгіївської філії. Основним і об'єктивним, певною мірою, аргументом для цього була не лише мала актуальність у ті часи цих фондів, а й відсутність спеціалістів відповідної кваліфікації: із знанням давніх мов, фахівців у галузі “застарілих” дисциплін, з досвідом класифікації та каталогізації такої літератури. В Георгіївській філії пропонувалося провести загальну розстановку фондів на полиці за спрощеною систематизацією.

В результаті Президія додатково виділила в 1949—1950 рр. 534 192 крб. на укладання угод з позаштатними фахівцями не лише для опрацювання масивів нерозібраної літератури, а й проведення інвентаризації фондів, звірку з топографічним каталогом. За цей період на таких угодах було:

- переінвентаризовано основне книгосховище — 1 414 500 кн.;
- складено для топографічного каталогу — 855 400 карт;
- остаточно опрацьовано з фондів концентрації (російська періодика) — 290 200 од. зб.;
- систематизовано рукописів — 36000;
- остаточно опрацьовано газет — 321 970;
- розібрано та підготовлено до опрацювання 873 800 кн.;
- упорядковано та поставлено на полиці “малоактуальну літературу” — 157 970 кн.;
- укладено в стоси — 300 000 кн.;
- підготовлено до звірки топографічного каталогу з генеральним — 764 000 карт;
- залишено на 1951 р. — розбір з фондів концентрації — 140 000 кн.;
- опрацьовано з фондів концентрації — 200 000 кн., розібрано літератури мовами народів СРСР — 100 000 кн.;
- опрацьовано відомчої літератури — 463 000 кн.;

опрацьовано іноземної періодики — 165 000 од. зб.;
опрацьовано збірки КДА — 38 300 кн.;
систематизовано рукописів — 64 000;
остаточно розібрано та опрацьовано газетного фонду —
4 400 000;
закінчено переінвентаризацію основного фонду — 50 000 кн.;
завершено складання топографічного каталогу — 40 000;
закінчено підготовку до звірки топографічного каталогу з гене-
ральним — 536 000;
звірено каталоги — 1 300 000 карт¹⁸⁵.

У 1950 р. здійснюється ґрунтовна ідеологічна перевірка 1 млн 300 тис. кн. од. з нерозібраних фондів Подільської філії, реорганізація розстановки фондів з метою використання внутрішніх резервів книгосховища; істотно доукомплектується підручний фонд сектору абонементу (6578 книг та 695 журналів нового політичного та ідеологічного змісту). У зв'язку з завершенням інвентаризації починається звірка топографічного каталогу з генеральним алфавітним, розширено підручний фонд до 25 тис. книг. Відкрито філію газетного відділу в приміщенні будинку "Теплої Софії" (Софійського монастиря), перевезено до обмінного та резервного фондів новообладнаної будівлі колишнього Видубицького монастиря 152 972 книг, вивезено 180 тис. дублетів з Подільської філії. Упорядкований обов'язковий архівний примірник за 30 років (73 869 кн. од.), забезпечено послідовну алфавітно-хронологічну розстановку архівного примірника. Почалося активне опрацювання рукописних архівів проф. Г.Вороного, акад. А.Кримського, видатних українських композиторів М.Леонтовича, Я.Степового, В. Сокальського¹⁸⁶.

Оскільки попередній огляд стану бібліотечної мережі АН показав її вкрай незадовільний стан, Президія АН УРСР звернула серйозну увагу на виправлення ситуації зі складом фондів наукової літератури як в ДПБ (яка хоча й залишилася академічною, однак реформа комплектування негативно відбилася на складі наукової літератури), так і в бібліотеках академічних установ. Водночас перед бібліотеками були поставлені завдання забезпечити розвиток фундаментальної та прикладної науки в Україні, організацію наукових програм та проектів, завдань уряду щодо наукового супроводу досліджень та розвитку продуктивних сил України. Це визначило те, що Президія розглянула низку питань щодо стану та організації фондів.

З цією метою, відповідно до нового статуту Бібліотеки, було затверджено Бібліотечну раду АН УРСР на чолі з відомим ученим,

академіком АН УРСР О.І.Білецьким. Йому разом з керівництвом Бібліотеки та з провідними вченими системи АН УРСР було доручено скласти план роботи та положення, вжити заходів щодо налагодження іноземного комплектування, зокрема, з слов'янськими країнами та країнами " нової демократії", проаналізувати стан фондів в системі АН УРСР як в головних бібліотеках, так і в системі бібліотек інститутів¹⁸⁷. Формування повноцінного фонду вітчизняної та зарубіжної наукової літератури відобразило б досягнення світової науки, організація користування цим фондом була визнана одним із пріоритетних завдань Бібліотеки. Відмова СРСР в обов'язковому науковому примірнику негативно відбилася на цілісності фонду, змусила постійно аналізувати темплани та наукові видання з метою організації комплектування необхідною літературою, залучати фахівців академічних інститутів.

Тоді ж Президія звернула увагу на стан цінних та рідкісних фондів, що зберігалися в установах АН УРСР. 2 вересня 1949 р. на засіданні Президії АН УРСР було розглянуто питання про зберігання рукописних фондів в Інституті літератури, ДПБ та ін. установах Відділу суспільних наук АН УРСР. На засіданні виступили з повідомленнями П.Т.Городній, Г.Д.Вервес та І.Д.Золотоверхий, які констатували, що рукописний фонд, який міститься в бібліотеках та інститутах АН УРСР, має виняткову культурну цінність, однак стан опрацювання та використання рукописів, створення належних умов для зберігання не відповідає їхній реальній цінності. Зокрема, зазначалося, що з різних причин і, в першу чергу, з причин відсутності фахівців, в Інституті літератури, Інституті мистецтвознавства, ДПБ та ЛНБ АН УРСР до 1949 р. не було науково описано значну кількість рукописів, чим вони були практично вилучені з обігу.

Директорів інститутів та бібліотек зобов'язали негайно вжити необхідних заходів щодо поліпшення зберігання рукописів, проведення інвентаризації, наукового опису, популяризації фондів, мікрофільмування та фотокопіювання матеріалів. З цією метою було розглянуто питання про можливість побудови спеціального будинку, де передбачалася б єдина система збереженості, опрацювання та використання фондів¹⁸⁸.

Однак основним завданням залишався аналіз наявного складу наукових фондів у бібліотеках мережі академічних інститутів. У жовтні 1949 р. було здійснено перевірку комплектування бібліотек наукових установ системи АН УРСР з метою з'ясування стану забезпеченості виконання персоналом інститутів тематичного плану робіт. Було перевірено 9 бібліотек інститутів чорної металургії,

електрозварювання, фізичної хімії, фізіології рослин, клінічної фізіології, ботаніки, економіки, мистецтвознавства, філософії, а також лабораторії машинобудування. При цьому бралось до уваги знання бібліотекарями тематичних планів інститутів, індивідуальних планів наукових співробітників та аспірантів, наявність планів комплектування, організація бібліографічного обліку профільної діяльності Інституту літератури і аналіз темпланів, видань реєстраційної бібліографії, зокрема, літопису Всесоюзної книжкової палати, Книжкової палати УРСР, система замовлень на книжки, ведення картотек дезидерат тощо.

Унаслідок перевірки з'ясувалися значні недоліки в діяльності бібліотек щодо комплектування профільною літературою: практично в усіх бібліотеках не проводилася робота із замовлення та обміну літературою, не здійснювалася передплата на деякі відомі довідкові видання тощо. Вісім бібліотек не мали точних відомостей про склад фондів за змістом, не мали сумарного обліку фондів, не за призначенням використовували виділені кошти, вчасно не звільнялися від застарілої літератури, водночас замовляли художню літературу, непрофільну періодику публіцистичного характеру¹⁸⁹.

Було проаналізовано реалізацію виділених коштів для інститутів: ботаніки — 59% річного кошторису; фольклору — 37,9%; економіки — 73,3%; клінічної фізіології — 55%; машинобудування — 27,3%; фізіології рослин — 73%; фізичної хімії — 50%; філософії — 70%; чорної металургії — 48,5%; електрозварювання — 72%¹⁹⁰. Після перевірки суттєво змінюється комплектування бібліотек, організовано навчальний семінар в ДПБ, АН УРСР звернулася з проханням внести бібліотеки АН до списку установ, що забезпечуються платним обов'язковим примірником з профільної літератури¹⁹¹.

Такий стан справ зобов'язав Президію звернути увагу на бібліотечну мережу системи АН УРСР і здійснити комплекс заходів для докорінної зміни її діяльності. ДПБ було доручено надавати методичну допомогу бібліотекам. У 1950 р. була створена спеціальна група, яка провела низку методичних семінарів, організувала консультації і підготувала цілісний пакет основної методичної документації, зокрема, "Положення про бібліотеку науково-дослідного інституту", "Типові правила користування бібліотекою науково-дослідного інституту", "Про порядок виключення з бібліотек НДІ АН УРСР застарілої та непрофільної літератури", "Про організацію бібліотечних рад при бібліотеках НДІ АН УРСР"¹⁹².

12 листопада 1949 р. Президія скликала загальні збори, присвячені 10-й річниці возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі. ДПБ підготувала до цієї події велику виставку в приміщенні Президії, яка схвально була сприйнята громадою. Такі виставки висвітлювалися в хроніці Президії АН УРСР, що сприяло їхній популяризації¹⁹³.

У листопаді 1949 р. І.Д.Золотоверхий був зарахований слухачем до Інституту підвищення кваліфікації викладачів марксизму-ленінізму при Київському університеті терміном на один рік, заступника директора з наукової частини К.М.Грибівську призначено тимчасово виконуючою обов'язки директора¹⁹⁴.

У грудні 1949 р. на Президії було заслухано співдоповіді І.Д.Золотоверхого та О.І.Білецького про роботу Бібліотеки. Оскільки в цей період злободенним питанням було перетворення ДПБ на Республіканську бібліотеку, то на Президії обговорювалися плани з такої перебудови, зокрема, розгортання наукової роботи та поліпшення бібліотечно-бібліографічного обслуговування широких мас населення. Цей аспект діяльності Бібліотеки був визнаний незадовільним. З метою поліпшення обсягу та якості обслуговування читачів було вирішено відкрити не пізніше 1 травня 1950 р. читальню при Софійській філії бібліотеки, ширше розгорнути роботу міжбібліотечною та заочною абонементів, поширити обслуговування установ АН УРСР, забезпечивши, зокрема, видачу літератури через міжбібліотечний абонемент у день замовлення.

Крім цього, було поставлено завдання закінчити переінвентаризацію всіх діючих бібліотечних фондів не пізніше 1951 р., провести звірку топографічного каталогу з генеральним алфавітним та систематичним з метою приведення їх у відповідність до наявних фондів Бібліотеки, остаточно впорядкувати книгосховище відомчої та періодичної літератури Подільської філії, яка була визнана базовою для науково-дослідної роботи.

Особлива увага була приділена завершенню перебудови генерального систематичного каталогу і створенню для читачів алфавітного каталогу на книжки, що надійшли протягом 1949—1950 рр.

Були відзначені успіхи в переінвентаризації фондів (130 000 од.) та впорядкуванні відомчої літератури у філії на Подолі: 1340 трудоднів після проведення капітального ремонту. Для кращого обслуговування книгою введено додатково 150 читацьких місць — Бібліотеку відвідало понад 1200 читачів. З метою розвантаження сховищ було надбудовано 8-й поверх центрального книгосховища¹⁹⁵. З 1949 р. запроваджується воєнізована охорона¹⁹⁶.

У 1949 р. був міцний склад керівних спеціалістів. Хоча І.Д.Золотоверхий, директор Бібліотеки, виконував багато обов'язків і поза межами Бібліотеки, він мав своїм заступником К.М.Грибівську, досвідченого бібліотекаря з великим досвідом роботи, яка досконало знала всі бібліотечні процеси. Вченим секретарем був обраний молодий та енергійний М.П.Рудь. (Власне, у Бібліотеці працювали як досвідчені фахівці, так і нові співробітники.) Серед керівного складу були: А.Г.Адаменко — завспецвідділом, О.В.Бистряков — головний бібліотекар, Я.Д.Бірюк — головний бібліотекар, І.З.Бойко — головний бібліотекар, Н.С.Венгржановська — завкабінетом образотворчих мистецтв, Є.М.Володарська — завсектором, К.Г.Гаєвська — головний бібліотекар, Г.М.Гіммельфарб — головний бібліограф, О.І.Ганнопольська — заввідділом систематичного каталогу, Є.М.Данченко — завкабінетом марксистсько-ленінської літератури, С.В.Дараган — заввідділом опрацювання, Я.А.Зайцев — головний бібліограф, І.Н.Зеленко — заввідділом, Д.М.Іофанов — зав. рукописним відділом, П.Л.Корж — заступник директора із загальних питань, К.О.Коваленко — завкабінетом картографії, Г.М.Плеський — головний бібліотекар, Я.Н.Прайсман — завкабінетом бібліотекознавства, І.І.Петренко — заввідділом, О.С.Ровнер — зав. бібліографічним відділом, А.Й.Ряппо — заввідділом, Б.В.Сорока — завсектором, Р.А.Синельников — завкабінетом, Г.А.Торштейн — заввідділом фондів, А.Д.Ульянова — головний бібліограф, О.В.Усенко — зав. масовим відділом, О.Й.Харькова — завсектором, Й.В.Шубинський — завкабінетом, Т.В.Шеффер — зав. музичним відділом, Т.М.Щербина — завкабінетом, К.Я.Плахотний — завсектором, О.М.Матвієнко — головний бібліотекар, І.А.Дубовис — головний бухгалтер¹⁹⁷.

Звіт Бібліотеки був позитивно оцінений Президією: відзначалися успіхи ДПБ з основних показників, зокрема, в галузі розширення обслуговування читачів, бібліографічній роботі, опрацюванні фондів¹⁹⁸.

У 1950 р. Міністерство фінансів СРСР різко скорочує фінансування АН УРСР, в т. ч. й Бібліотеки. Президія АН УРСР вирішує провести обговорення кадрових питань та перевірку діяльності академічних установ і, відповідно, атестацію працівників і скорочення штатів. Бібліотеці було запропоновано зменшити загальні витрати на 34 та 16% — по фонду заробітної плати, тобто скоротити штат на 40 осіб. Питання про скорочення штатів обговорювалося 5 січня на спеціальному міжвідомчому засіданні Бібліотечної ради під головуванням О.І. Білецького. Посилаючись на те, що Президія не виконала постанову уряду щодо розширення кадрів у

1949 р. і вказуючи на відсутність у ДПБ посад наукових працівників і на виконання нею, крім наукових, ще й культурно-просвітніх функцій, до Президії звертаються з проханням не скорочувати кадри. Бібліотека повідомляла Президента АН УРСР акад. О.В. Палладіна, що скорочення штатів матиме негативний наслідок передусім у поточній діяльності з обслуговування читачів, опрацювання фондів, припинення або скорочення важливих завдань, зокрема, зменшаться терміни роботи читальних залів, буде закрито Подільську філію, згорнуто міжбібліотечний заочний абонемент, не будуть опрацьовані нерозібрані фонди, припиниться виконання бібліографічних довідок за замовленнями підприємств та установ тощо¹⁹⁹.

З цього приводу Президія АН УРСР звернулася до секретаря ЦК ВКП(б) М.А. Сулова і заступника голови Ради Міністрів СРСР К.Є. Ворошилова з проханням переглянути бюджет і врахувати важливість публічних та наукових функцій Бібліотеки²⁰⁰, одночасно запропонувала прирівняти ДПБ до науково-дослідних установ СРСР як у правовому, так і в матеріальному відношенні. До Державної штатної комісії було направлено прохання про збільшення штату, оскільки основні показники діяльності ДПБ виросли майже вдвічі, функції все розширювалися, виникали нові науково-дослідні підрозділи, були поставлені нові завдання, а штат залишався практично таким самим, як і в 1940 р. (275 одиниць — в 1940 р. і 285 — разом з договірниками — в 1950 р.). Про будівництво нового приміщення Бібліотека звернулася до Голови РМ УРСР Д.С.Коротченка²⁰¹.

Управління в справах архітектури м. Києва висунуло проект відведення земельної ділянки для будівництва Бібліотеки в районі квадрата, який утворюють вулиці Хрещатик, Володимира Маяковського, Жовтневої революції та Карла Маркса. Бібліотека подала доповідну записку до Президії з розрахунками й вимогами щодо нового будинку: у книгосховищі мало зберігатися 10 млн книг, журналів та ін. видів друкованої продукції, розміщуватися 1100 працівників; планувалося 3460 робочих місць для читачів; загальна корисна площа без допоміжних приміщень мала становити 48 740 кв. м; кубатура будинку за зовнішнім обміром була 315 170 куб. м; площа земельної ділянки під будівництво — 3—4 га²⁰². Цей проект, однак, не був затверджений урядом у зв'язку з відсутністю коштів.

У січні 1950 р. організується перевірка Президією АН УРСР діяльності академічних інститутів спеціальною комісією під керівництвом академіка-секретаря, АН УРСР М.П.Семененка.

Розглядалася й діяльність академічних бібліотек, особливо ретельно — Львівської бібліотеки ім. Василя Стефаника разом з відділами та установами АН УРСР з метою усунення недоліків при виконанні наукових тем та їхньої відповідності до актуальних завдань розвитку науки. Від ДПБ УРСР до Львова був відряджений І.Д.Золотоверхий²⁰³.

Перевірка діяльності інститутів та аналіз планових робіт, виконаних в 1949 р., викликали критичну оцінку діяльності установ Академії наук. 24 лютого 1950 р. Президія АН УРСР обговорює звіт АН про роботу установ Відділу суспільних наук АН УРСР за 1949 р. Було заслухано доповідь голови Бюро відділу, акад. АН УРСР М.В.Птухи, в якій були переглянуті тематичні плани розробки більш актуальних проблем.

Бібліотеці було вказано на необхідність виконання передусім планових тем АН УРСР, зокрема, особливу увагу слід було звернути на укладання бібліографії з теми “Боротьба з посухою в Україні”²⁰⁴.

Перевірка Львівської бібліотеки також відзначила “ряд істотних недоліків” і передусім, як того вимагав політичний момент, у проведенні кадрової політики. Констатувалося, що в бібліотеці працює значна частина робітників, яка не забезпечує оптимального функціонування своїх ділянок роботи, а такі підрозділи, як відділи комплектування, бібліографії, рідкісної книги, кабінет образотворчих мистецтв та ін., не укомплектовані “відповідними” кадрами²⁰⁵. Критично оцінено склад фондів (де переважно були книжки іноземними мовами), каталоги (зокрема, систематичний) та науково-методичне керівництво з боку АН УРСР. Критиці піддана діяльність відділу образотворчих мистецтв і його завідувача М.Гемборовича за недостатню роботу з пропаганди радянського мистецтва, а також спецфонду — за відсутність контролю за ідеологічним станом каталогів та книгосховищ.

Після перевірки було звільнено та переміщено кадри здебільшого за результатами атестації, проведеної, зокрема, завідділами бібліографії, комплектування, образотворчих мистецтв, переглянуто діяльність ЛБ, зокрема, введено єдине планування та звітність, в тематичному плані на 1950 р. знято т. зв. неактуальні теми, а у виробничому — планові завдання збільшено майже на 50%. Щодо організаційних заходів, то всі вони були спрямовані на нову реорганізацію діяльності бібліотеки. Так, відділ обміну та концентрації було ліквідовано як самостійну одиницю і передано на правах сектору до відділу комплектування; у відділі опрацювання та каталогізації створено окремий сектор опису з групою алфавітиза-

ції та систематизації. На ці два відділи було покладено проведення планомірних робіт з опрацювання та каталогізації як неопрацьованої, так і опрацьованої за “застарілими принципами” літератури. Упорядкування фондів концентрації, газетно-журнального фонду супроводжувалося переглядом і вилученням неактуальної літератури²⁰⁶.

Директорові бібліотеки А.З.Одусі було запропоновано докорінно змінити діяльність відділів бібліографії та образотворчого мистецтва, поповнити фонди новою довідковою літературою та спрямувати роботу на виконання завдань створення рекомендаційної бібліографії. Відповідно до нових завдань було вирішено переопрацювати систематичний каталог і скласти генеральний, з урахуванням методичних рекомендацій та досвіду провідних бібліотек Радянського Союзу. За цим же рішенням особиста бібліотека І.Франка була передана до Інституту літератури АН УРСР з метою концентрації рукописної та книжкової спадщини письменника в одному сховищі.

У березні 1950 р. в бібліотеці було проведено скорочення штатів, кабінет технічної інформації об'єднано з відділом фондів і обслуговування; відділ концентрації реорганізовано в сектор концентрації та обміну при відділі комплектування, відділ мистецтвознавства — у кабінет мистецтвознавства, відділ стародруків — у кабінет рідкісної книги, організовано сектор каталогів. З бібліотеки пішли завідділом стародруків С.Т.Куркова, старші бібліотекарі: З.І.Крчаба, Г.В.Братусь, В.А.Ольшевич, С.І.Врублевська, бібліотекарі І.М.Левицька, Л.Ф.Фльорек, У.І.Ситницька, М.М.Штелига та ін.²⁰⁷

Від 10 жовтня 1950 р. ЛБ стала філією ДПБ, з цією метою готувалося нове “Положення про Львівський філіал Державної публічної бібліотеки УРСР”, за яким вона повністю (крім господарчих питань — тут їй надавалося право мати власний бюджет) підпорядковувалася ДПБ та Відділу суспільних наук АН УРСР. Основна діяльність Львівської бібліотеки мала бути спрямована на активне сприяння державному та господарському будівництву, зміцненню обороноздатності СРСР, розвиткові науки та культури і підготовці кваліфікованих кадрів з різних спеціальностей, забезпечення допомоги науковим установам львівських відділів АН УРСР у виконанні планів наукової роботи²⁰⁸.

2.2.4. Створення Вченої ради і формування ДПБ як республіканського методичного центру в галузі бібліотекознавства

У 1950 р. було організовано Вчену раду Бібліотеки одночасно із створенням нових відділів, поповненням кадрами і відкриттям аспірантури. 15 жовтня 1949 р. був затверджений склад ради: І.Д.Золотоверхий (голова), М.П.Рудь (учений секретар), К.М.Грибівська, Д.М.Іофанов, Т.В.Шеффер, О.М.Матвієнко, С.В.Дарган, Г.А.Торштейн, О.В.Усенко, Я.Н.Прайсман, І.І.Петренко, А.Г.Адаменко, С.М.Петров, Н.С.Венгржановська, Л.Д.Бірюк, Г.М.Плеський, І.З.Бойко, Я.А.Зайцев, О.В.Бистряков, А.Д.Ульянова²⁰⁹.

Із створенням ради активізується науково-методична діяльність ДПБ. У бібліотечній справі та бібліотекознавстві цього періоду відчутно спостерігаються тенденції до загальної централізації бібліотек. Державна бібліотека ім. В.І.Леніна (Москва) набуває статусу науково-методичного центру в галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства і починає налагоджувати координаційну діяльність, в т. ч. з ДПБ УРСР. У зв'язку з цим ДПБ бере участь в обговоренні актуальних питань розвитку бібліотек в СРСР.

З іншого боку, ДПБ залишалася й академічною бібліотекою. Зміна статусу спричинила помилкове рішення керівних органів СРСР про обов'язковий науковий примірник. Унаслідок звернення Президії АН УРСР до керівних союзних органів про необхідність забезпечення ДПБ як академічної бібліотеки обов'язковим примірником наукової продукції, Президія АН СРСР прийняла спеціальну постанову про координацію робіт Бібліотеки АН СРСР та бібліотек Академії наук союзних республік, що дало змогу покращити формування фонду наукової літератури та методичну роботу бібліотек союзних академій²¹⁰.

У свою чергу, ДПБ як республіканський центр в галузі бібліотечної справи бере участь у загальносоюзних та республіканських розробках з організації й наукового забезпечення роботи бібліотек, зокрема, у створенні нової системи бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК), в діяльності Міжвідомчої каталогізаційної комісії при Бібліотечі ім. В.І.Леніна та республіканської Міжвідомчої каталогізаційної комісії, а також у підготовці науково-методичних документів у профільній галузі союзного та республіканського масштабу, передусім, у розробці єдиних правил опису творів друку. ДПБ отримувала і рецензувала всі наукові та науково-

методичні матеріали, що були підготовлені у всесоюзних центрах бібліотечної науки та науково-методичної діяльності. Так, на Вченій раді активно обговорювалося нове видання Л.Б.Хавкіної “Авторські двозначні таблиці”. Грунтовні зауваження, підготовлені Я.Прайсман та Г.Плеським до цього видання, були враховані при підготовці таблиць ББК ²¹¹.

У засіданнях ради активну участь брали академік О.І.Білецький, завкультвідділом УРРПС Л.П.Дрожжин, начальник управління бібліотек Комітету в справах культосвітніх установ УРСР С.А.Комський, заступник Міністра освіти Г.І.Сушан, завметодкабінетом бібліотечної роботи названого вище комітету Я.Н.Керез та ін. ²¹²

Запрошувалися також колеги з центральних бібліотек СРСР. Так, 3 квітня 1950 р. на обговоренні плану роботи ДПБ була присутня відомий фахівець і активний діяч бібліотечної справи М.І.Рудоміно, директор Всесоюзної бібліотеки іноземної літератури, яка внесла слушні пропозиції щодо комплектування іноземною літературою ²¹³.

На Вченій раді заслуховувалося багато питань, зокрема, підготовка до друку робіт, аспірантські плани й теми, діяльність започаткованого ж. “Бібліотекар”, робота над укладанням бібліографічного покажчика “УРСР в післявоєнній сталінській п’ятирічці”. Були затверджені до друку біобібліографічні покажчики “Євген Оскарович Патон” (А.Д.Ульянова), рукописи — “Путівник по ДПБ” (О.П.Дараган і М.П.Рудь), “Список умовних скорочень слів, основних назв журналів, видавництв, міністерств і наркоматів Української РСР, уживаних Державною публічною бібліотекою УРСР при бібліотечному опису творів друку” (Білик).

Обговорювалися також зміст і склад спеціального наукового видання “Наукові записки” ДПБ ²¹⁴, затверджується до друку праця Д.М.Іофанова “Юношеские годы Н.В.Гоголя” ²¹⁵, вирішуються заходи щодо постанови РМ СРСР про будівництво Каховської гідроелектростанції та зрошувальної системи південних областей УРСР і північних районів Криму ²¹⁶.

На раді відбувалися товариські зустрічі з колегами по обміну досвідом, напр. з А.Я.Данько, зав. Старченківською районною бібліотекою, який виголосив доповідь “Досвід роботи районної бібліотеки у пропаганді книги” ²¹⁷.

1949 р. піддано гострій критиці десяткову систему побудови систематичного каталогу, що спричинило ґрунтовний перегляд змісту та засад організації системи каталогів Бібліотеки.

Аналізуючи стан систематичного каталогу ДПБ, комісія дійшла висновку, що в ньому була недосконалою саме структурно-інформаційна побудова, наголошувала на відсутності єдиної системи визначників, посилань та відсилань²¹⁸.

До перебудови каталогу були залучені працівники бібліографічного відділу, заввідділами та кабінетами²¹⁹.

У 1950 р. починається ґрунтовна розробка теоретичних та практичних питань організації і науково-методичних засад побудови та редагування системи каталогів ДПБ. Вони були винесені на обговорення Вченої ради Бібліотеки. Заввідділом систематичного каталогу О.І.Ганопольська доповідала членам ради про стан і перспективи реорганізації системи каталогів. Вона наголосила на тому, що перевіркою було встановлено неприпустимий стан каталогів, який не відповідав завданням бібліотек і сучасним професійним та ідеологічним вимогам. (На її думку, каталоги вимагали ґрунтовного наукового та ідеологічного редагування.) Нею ж були запропоновані деякі заходи щодо організації каталогів та обслуговування ними: необхідно розробити спеціальну диференціацію в обслуговуванні читачів каталогами, обмежити доступ до читацького каталогу студентів і аспірантів, бо, на відміну від наукових співробітників, які мали право вільно користуватися всіма каталогами, вони могли працювати з ними лише за вказівкою досвідченого бібліографа. Усі інші читачі взагалі не мали допуску до каталогів, необхідну літературу їм підбирали за заявками або направляли їх до спеціалізованих відділів.

На засіданні ради було внесено пропозицію паралельно з генеральним систематичним каталогом створити спеціальний читацький систематичний починаючи від останнього повоєнного десятиріччя і постійно його поповнювати ретроспективною літературою та поточними надходженнями; виділити 4 особи на чолі з бригадиром для обслуговування каталогами; створити міцний підручний фонд читальних залів, довівши його до 80 000 од. Також було вирішено організувати спеціальний семінар для працівників відділів опрацювання обласних бібліотек, присвячений принципам побудови, створення та редагування систематичного й алфавітного каталогів для масових бібліотек. Запланований семінар був проведений того ж року²²⁰.

Для проведення звірки топографічного каталогу з генеральним у 1950 р. створюється міжвідділівська група в кількості 20 осіб, що мали досвід інвентаризації (керівник Ганопольська). Боротьба за "ідеологічну чистоту" каталогів була посилена новою інструкцією Головліту (осінь 1950 р.), де відзначалося, що всі, хто працює з

фондами й каталогами, несуть відповідальність за вилучення ідеологічної літератури та карток на них²²¹.

Бурхливе зростання виставкової діяльності за 1949—1951 рр. внаслідок перетворення Бібліотеки в Державну публічну спостерігається за статистикою масової роботи Бібліотеки. Лише за 1949 р. відділ масової роботи підготував 10 виставок і 38 екскурсій з актуальних питань народного господарства та політичних подій, в 1950 р. було проведено вже 182 виставки, 434 екскурсії, надано 2650 консультацій.

Найзначнішою у масовій роботі 1950 р. була участь у загально-академічних та загальнореспубліканських культурних заходах. Так, у зв'язку із створенням Прохорівського заповідника АН УРСР Бібліотеці було доручено допомогти в організації меморіального музею Т.Г.Шевченка, М.В.Гоголя та М.О.Максимовича²²². Разом із Комітетом у справах мистецтв при РМ УРСР ДПБ провела копітку роботу з організації та проведення виставки, присвяченої видатній актрисі, діячеві української культури М.К.Заньковецькій з експозицією друкованих афіш за 1863—1917 рр.²²³

Бібліотека брала участь у створенні в Полтаві музею “Поле Полтавської битви”, передавши йому дублетні примірники для поповнення фондів і експозиції — 30 цінних книжок, переважно, дореволюційного друку, в т. ч., працю М.Польового “История Петра Великого” (1843), а також твори Д.Перрі, М.Лятошинського, А.Макаревича, П.Адріанова, І.Павловського, І.Іванова, С.Соболева, Г.Данилевського, М.Костомарова, Брікнера, Вольтера та ін., присвячені подіям і особам, пов'язаним з Полтавською битвою²²⁴.

2.2.5. Розвиток ДПБ як наукової установи в 1949—1950 рр.

Створення відділів науково-методичної роботи та рекомендаційної бібліографії

Як установа АН УРСР Бібліотека мала проводити ґрунтовну наукову роботу в галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства. 25 грудня 1949 р. Президія АН УРСР зробила перший крок на шляху до надання Бібліотеці статусу наукової установи, прийнявши рішення про доцільність створення самостійних відділів науково-методичної роботи та рекомендаційної бібліографії. Бібліотека зобов'язувалася розгорнути якнайширшу діяльність з випуску наукової продукції з питань теорії і практики бібліотечної справи, рекомендаційної бібліографії; практикувати обговорення

бібліотечної проблематики на наукових нарадах і конференціях із залученням широкого фахового загалу; вжити заходів щодо забезпечення охорони фондів від фізичного знищення, утворивши групу реставрації, дезінсекції та дезінфекції. При прийомі на роботу слід було дотримуватися певних вимог щодо ділових якостей фахівців.

Нові структури та функції Бібліотеки супроводжуються розробкою науково-методичних засад діяльності в умовах, що склалися. На термін, поки відповідний відділ не був організований, було створено “Тимчасове положення про групу науково-методичної роботи ДПБ”, де окреслювалися завдання розробки питань бібліотечної роботи та науково-методичної допомоги масовим, обласним і науковим бібліотекам УРСР, бібліотечним відділам технікумів, підготовки культосвітніх і бібліотечних працівників. Група працювала за планом, погодженим з Управлінням бібліотек Комітету в справах культосвітніх установ УРСР та затвердженим директором Бібліотеки²²⁵.

На засіданнях Вченої ради Бібліотеки було обговорено питання науково-методичного керівництва бібліотеками республіки, проаналізований досвід різних бібліотек, вирішено, що до повноважень групи слід відносити також і розробку методичних матеріалів, підготовку їх до друку, складання відповідної бібліографії, проведення консультацій тощо. До складу групи, за принципом поєднання досвідчених працівників та молодих фахівців, були відібрані Г.М.Плеський, Я.Н.Прайсман, Н.С.Венгржановська, А.Д.Титаренко, О.І.Ганопольська, О.С.Ровнер, Т.В.Шеффер, Ф.З.Шимченко²²⁶.

Одним із важливих напрямів діяльності Бібліотеки у цей період, як уже зазначалося, було науково-методичне та організаційне забезпечення роботи мережі бібліотек академічних установ. З цією метою на Вченій раді в 1950 р. приймається рішення про створення постійно діючої науково-методичної групи для керівництва мережею бібліотек АН УРСР, відбулося обговорення основних регламентуючих документів, складених під керівництвом Г.М.Плеського, і план роботи²²⁷. Науково-методична група почала опрацьовувати питання організації загального обліку академічних бібліотек та кількісного складу фондів. За даними перевірки 1950 р., бібліотечна мережа системи АН УРСР складалася з 50 бібліотек: Київ — 37 бібліотек (з фондом у 3 250 772 кн. од. зб.), Київська область — 1 (1087 кн. од. зб.), Львівська — 8 (850 771 кн. од. зб.), Харківська — 3 (15 785 кн. од. зб.), Полтавська — 1 (5090 кн. од. зб.), крім того — Карадазька біологічна станція (11 542 кн. од. зб.)²²⁸.

Створення зазначеної вище групи дало поштовх до виконання науково-методичних функцій Бібліотеки, але не могло вирішити це питання повноцінно.

У 1950 р. Президія АН УРСР звертається до заступника Голови РМ УРСР К.З.Литвина та заступника Голови РМ СРСР К.Є.Ворошилова з клопотанням про введення Бібліотеки до складу науково-дослідних установ, згідно зі статтею 17 Статуту ДПБ, і дозвіл відкрити наукові спеціальності й встановити наукові звання для штатних одиниць, що підлягають заміщенню у встановленому порядку особами, які уже мають учений ступінь або звання. Головним аргументом на користь необхідності надання ДПБ статусу науково-дослідної установи було посилення на Постанову ЦК КП(б)У та РМ УРСР 1949 р., де Бібліотека перетворювалася на республіканський центр науково-дослідної й методичної роботи в галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства. Перетворення ДПБ на такий центр ґрунтувалося не лише на кадрових можливостях і спроможності використання повноцінного бібліотечного фонду, а й враховувало традиції розвитку бібліотечної науки та бібліотечної справи в ДПБ упродовж усього її існування. Водночас, наприкінці 1940-х рр. у Бібліотеці не було спеціальних підрозділів, які мали б виконувати такі завдання, не дозволялося проводити наукову реорганізацію і відкривати відділи науково-методичної роботи та рекомендаційної бібліографії.

З 1950 р. ДПБ як республіканський центр в галузі бібліотечної справи та бібліографії залучається до участі в республіканських нарадах та конференціях з питань удосконалення діяльності бібліотек. 7—15 липня 1950 р. проводиться Республіканська нарада бібліотечних працівників системи Комітету в справах культосвітніх установ, на якій був присутній Г.М.Плеский. В основній доповіді С.А.Комського було наголошено на необхідності підтримки розвитку сільського господарства (збільшивши при цьому мережу бібліотек у селах і колгоспах), створення республіканського бібліотечного колектора, підвищення наукового рівня бібліотек, поновлення республіканського ж. «Бібліотекар» тощо²²⁹.

Для забезпечення ефективного використання фонду необхідно було організувати регулярне проведення дезінфекції та реставрації, розширити приміщення книгосховищ. Ставилося питання про прирівнення Бібліотеки в правовому й матеріальному відношенні до науково-дослідних установ. У клопотанні акцентувалося на тому, що ДПБ УРСР за змістом, науковим, соціально-економічним і політичним значенням, загальною кількістю фондів посідає четверте місце в СРСР після Державної бібліотеки ім. В.І.Леніна в

Москві, Державної публічної бібліотеки ім. М.Є. Салтикова-Щедрина і Бібліотеки АН у Ленінграді²³⁰.

У грудні 1949 р. пройшла ювілейна конференція, присвячена 30-річчю Бібліотеки. Основна доповідь “30 років Державній публічній бібліотеці УРСР” була виголошена директором ДПБ І.Д. Золотоверхим. У роботі конференції взяли участь і виступили з доповідями провідні фахівці ДПБ та ін. бібліотек. Це були виступи: К.М.Грибівської (“ДПБ УРСР на службі розвитку вітчизняної науки”), Д.М.Іофанова (“Рукописні фонди ДПБ УРСР та їх наукове значення”), С.І.Маслова (“Стародруки ДПБ УРСР як історичні пам’ятки російської та української культури та першоджерела до вивчення історії вітчизняної науки”), С.О.Петрова (аспірант) (“М.І.Новиков та його видання в фондах ДПБ УРСР”), Т.В.Шеффер (“Фонди музичного відділу ДПБ УРСР на службі радянської музики на Україні”), О.М.Матвієнко (“Довідково-бібліографічне обслуговування в ДПБ УРСР”), О.В.Усенка (“Досвід роботи ДПБ УРСР по ознаменуванню 150-річчя з дня народження О.С.Пушкіна”), Г.А.Торштейн (“Читачі ДПБ УРСР про свою роботу в ній”), Н.Фрідьєвої (“Науково-дослідча робота на Україні в галузі бібліотекознавства”), Я.Н.Керекез (“До питання про генеральний план бібліографічної роботи на Україні”), С.А.Комського (“План розвитку бібліографічної мережі України на 1950—1954 рр.”), О.І.Ганопольської (“Бібліотечна робота на Україні в роки післявоєнної п’ятирічки”), М.М.Коломійцевої (“Стан і розвиток колгоспних бібліотек на Україні”), М.П.Рудя (“Робота мережі наукових бібліотек Академії наук УРСР”), О.П.Бурби, директора Республіканської медичної бібліотеки (“Про роботу наукових медичних бібліотек УРСР”), П.Є.Рудого, начальника Управління у справах поліграфії й видавництва при РМ УРСР (“Завдання книготорговельних організацій по комплектуванню бібліотек”), М.Х.Фельдштейн, книжкова палата УРСР (“Історія державної реєстрації друку на Україні”) та ін.²³¹

Цією конференцією Бібліотека відкрила напрям, що був закладений у Статуті щодо здійснення науково-методичної допомоги масовим, обласним і науковим бібліотекам республіки, а також організації республіканських, обласних та міських нарад і конференцій, де мали обговорюватися актуальні питання бібліотечної справи та бібліографічної діяльності. Бібліотека була постійним членом бібліотечних нарад у Комітеті в справах культосвітніх установ при РМ УРСР.

В цілому, розглядувана діяльність Бібліотеки в 1949—1950 рр. була спрямована винятково на державні пріоритети СРСР і УРСР стосовно промисловості, будівництва, сільського господарства,

громадсько-політичного життя, з одного боку, й методичне забезпечення роботи масових бібліотек, наукових академічних бібліотек — з іншого.

У 1948—1950 рр. закономірною була перевага методичного керівництва бібліотеками, найголовнішого завдання при вирішенні перебудови БАН АН УРСР на ДПБ УРСР. Крім налагодження методичної повсякденної роботи, бібліотекарі ДПБ розробили й опублікували низку спеціальних праць на допомогу бібліотекам та читачам. Так, було підготовлено методичний посібник І.Д.Золотоверхого, Г.М.Плеського, Я.Н.Прайсмана “Бібліотека і книга: Як користуватися бібліотекою” (К., 1949); анотований покажчик Я.Н.Прайсмана “Учет и охрана библиотечных фондов: Аннотированный указатель основной литературы” (К., 1950) тощо.

У зв'язку з відкриттям нових відділів на порядок денний винесено питання створення відповідної внутрішньої нормативно-регламентуючої документації: зокрема, в 1950 р. були затверджені положення про відділи географії та картографії (укладач К.Коваленко)²³², “Заочний абонемент” (Г.М.Плеський), “Положення про міжбібліотечний абонемент”²³³.

Як республіканський центр науково-дослідної й методичної роботи в галузі бібліотекознавства ДПБ під керівництвом заввідділом бібліотекознавства Я.Н.Прайсмана починає випуск нового професійного видання — шоквартальника нової літератури. Це фахове бібліографічне видання починає періодично виходити від 1949 р. як “Список нової літератури з питань бібліотекознавства, історії і методики бібліографії та книгознавства” (упорядники Я.Н.Прайсман, Г.М.Плеський, Л.І.Вовченко) (№ 1—2). З незначними змінами в назві він друкувався до 1953 р.²³⁴

Методична допомога в галузі виставкової діяльності знайшла відображення в підготовці бібліографічних матеріалів для виставок з теми “До виборів у Верховну Раду УРСР: Матеріали до книжкових виставок” (К., 1950). В тому ж році опрацьовується питання методичного забезпечення в галузі бібліографічного опису, підготовлені “Інструкція бібліографічного опису” та “Список умовних скорочень при бібліографічному опису” (О.В.Бистряков, О.Я.Болік, Р.Б.Лиммер), що вийшли друком у 1951 р.

У 1949 р. видані рекомендаційні бібліографічні покажчики, здебільшого підготовлені ще в 1948 р.: В.В.Павлова, Я.Н.Прайсман “Микола Щорс” (К., 1949), І.З.Бойко, Г.М.Гіммельфарб “Пушкін та Україна: До 150-річчя з дня народження великого поета О.С.Пушкіна, 1799—1849: Короткий бібліографічний покажчик” (К., 1949); М.В.Булавицька “Панас Мирний” (К., 1949).

У 1948—1950 рр. починається опрацювання питань бібліографії з науково-практичного використання природних ресурсів та впровадження нових методів у виробництво: вийшли друком покажчики А.Д.Ульянової “Что читать об использовании природного газа в промышленности, автотранспорте, коммунальном хозяйстве” (К., 1948)²³⁵, колективний бібліографічний покажчик “Электроискровой способ обработки металлов” (К., 1949), “Травопильная система землеробства — запорука высоких и стабильных урожаев: Анотований покажчик літератури” (К., 1950).

Аспірантура ДПБ з питань бібліотекознавства, методики й організації бібліографічної роботи та книгознавства (спочатку за напрямом “Історія слов'янської стародрукованої книги”) була створена за рішенням Президії АН УРСР від 7 травня 1948 р. Для забезпечення високого рівня підготовки спеціалістів-науковців було вирішено запросити д-ра пед. наук Є.І.Шамуріна, проф. Б.С.Боднарського та чл.-кор. АН УРСР, д-ра філол. наук С.І.Маслова²³⁶.

1948 р. аспірантами першого року навчання затверджуються: О.К.Олійниченко, М.Я.Діжур, Є.У.Нарубна, С.Й.Петров (останній уже розпочав роботу над дисертацією з теми “Книговидавнича та книготорговельна діяльність М.І.Новикова” і його було вирішено прийняти відразу на другий рік навчання)²³⁷. Формулювання тем і узгодження керівників продовжувалося майже рік.

У результаті обговорення з провідними спеціалістами в галузі бібліотечної справи була досягнута домовленість про те, що з розділу “книгознавство” по відділу стародруків аспірантам С.Й.Петрову та Є.У.Нарубній науковим керівником затверджується чл.-кор. АН УРСР, проф. С.І.Маслов. Відповідно до профілю діяльності відділу були затверджені й теми: С.Й.Петрову “М.І.Новиков як організатор книговидавничої та книготорговельної справи в Росії”; Є.У.Нарубній — “Київські друкарні кінця XVIII — початку XIX ст.”

З бібліографознавства аспірантами в цей період стали М.Я.Діжур та З.О.Швецова. Керівником М.Я.Діжур спочатку був призначений Е.І.Шамурін, а від 1950 р. — завкафедрою бібліографії Московського державного бібліотечного інституту ім. В.М.Молотова проф. А.Д.Ейхенгольц. Робота мала назву “Стан бібліографічної роботи в УРСР в період післявоєнної п'ятирічки”. У 1950 р. до аспірантури були прийняті М.С.Демченко та О.М.Пузирьова²³⁸.

Аспірантура цього перехідного періоду відображала загальні проблеми українського бібліотекознавства та бібліографознавства

і в умовах відсутності кваліфікованих кандидатів та докторів наук в цій галузі практично була дуже слабкою. Виняток становив напрям книгознавства, що розвивався під орудою проф. С.І.Маслова, який уже на той час мав міцну власну школу і досвід наукового керівника. Цілком зрозуміло, що керівництво аспірантами дуже відомих бібліотекознавців та бібліографознавців, які працювали в Москві (Ю.В.Григор'єв та А.Д.Ейхенгольц), мало номінальний характер. Це значною мірою пояснює те, що їхні аспіранти не змогли завершити кандидатські дисертації, і через кілька років аспірантура в ДПБ була закрита. Однак, хоча аспірантура проіснувала всього 8 років (до 1956 р.), вона відіграла важливу роль у науковому визнанні Бібліотеки. Власне в ній виріс широко відомий нині книгознавець-бібліограф С.Й.Петров, який в 1951 р. успішно захистив кандидатську дисертацію²³⁹.

У 1948—1950 рр. активно продовжували зростати загальні показники обслуговування читачів²⁴⁰.

Статистичні відомості за 1948—1950 рр. свідчать про динамічне зростання усіх показників майже вдвічі, хоча штат бібліотекарів не збільшився. Однак резерви частково були віднайдені за рахунок тимчасового переходу в 1949 р. на 15-годинний робочий день тих відділів, які обслуговували читачів основними фондами, і двозмінну роботу²⁴¹.

Таблиця 1. Основні показники обслуговування читачів 1948—1950 рр.

Види діяльності	1948	1949	1950
Запис читачів	16 567	18 900	24 926
Видача книг	1 529 184	1 907 300	230 496
Видача бібліографічних довідок	27 700	19 272	35 175
Запис читачів на абонементі	—	—	1600

Таблиця 2. Комплектування фондів ДПБ (1948—1950 рр.)

Надійшло літератури	1948	1949	1950
В цілому	98 224	455 700	507 309
Книг		138 200	146 123
Журналів		55 058	55 563
Газет		258 984	286 235

Таблиця 3. Показники виконання основних видів бібліотечної роботи за 1947 і 1950 рр.

Види діяльності	1947	1950
Запис читачів	14 157	24 926
Обслуговування читачів	271 174	523 917
Видача книг, журналів тощо	1 380 195	2 304 696
Складання бібліографічних довідок	10 305	35 175
Шифрування читацьких вимог	100 304	341 012
Отримування:		
книг	98 224	146 123
журналів	23 456	55 567
газет	254 432	286 235
ног	1357	1728
Опрацювання:		
книг	88 912	116 687
журналів	22 751	35 741
газет	204 379	272 265
ін. видів друку	5178	19 199
Переінвентаризація фондів	—	649 225

Основні показники свідчать, що нові функції Бібліотеки викликали різке зростання обсягів робіт, особливо з обслуговування читачів через систему читальних залів. При цьому відзначалася велика завантаженість залів, у певні періоди 1950 р. навіть здійснювалося обмеження запису за браком читацьких місць²⁴².

Значно збільшилася консультаційна робота і робота з бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів довідками, оскільки на ДПБ було покладене бібліографічне забезпечення всіх основних фундаментальних державних видавничих проектів. (Від 1950 р. іде підготовка багатотомних досліджень “Україна в Великій Отчественной войне 1941—1945 гг.”, “Історія міст і сіл України” та ін. колективних бібліографічних праць, що спільно виконувалися провідними бібліотеками України та СРСР.) Надзвичайно активно розвивається діяльність ДПБ, зокрема, в галузі забезпечення бібліографічною інформацією управлінських структур з питань економічного та політичного розвитку України, її заводів та підприємств.

Бібліотека видала 5 бібліографічних покажчиків, один довідник по бібліотеках УРСР, методичну працю “Бібліотека і книга”, а також опрацювала багато методичних питань про діяльність масових та академічних бібліотек.

Отже, розвиток Бібліотеки в 1948—1950 рр. здійснюється в умовах реформи бібліотечної справи, коли діяльність усіх бібліотек була переорієнтована на конкретне вирішення завдань реконструкції народного господарства і розвитку науки, освіти, культури. Відбувалося розширення мережі масових бібліотек, проводилися “чистки” фондів наукових бібліотек, організовується пріоритетне комплектування новою літературою. Одним із найважливіших завдань було перетворення усієї системи відомчих та спеціалізованих бібліотек на систему загальнодоступних, без зняття з них спеціалізованих функцій та підпорядкування.

Від 1948 р. БАН перетворюється на ДПБ, на яку були покладені функції центрального державного книгосховища УРСР, що обслуговує літературою та бібліографічними довідками широкі кола читачів. Відповідно здійснюється реорганізація структури Бібліотеки, відкриваються кабінети технічної інформації та сільського господарства, бібліографічний відділ, що спрямовується на підготовку рекомендаційної бібліографії задля розвитку економіки природних ресурсів, великих новобудов. Значне місце відводилося культурно-масовій роботі Бібліотеки.

Одночасно ДПБ надається роль республіканського науково-методичного та координаційного центру бібліотекознавства та рекомендаційної бібліографії, для чого було створено Вчену раду і відкрито аспірантуру. Науково-методична діяльність спрямовується на допомогу академічній та масовим бібліотекам.

Поряд з тим відбуваються негативні зміни в системі вітчизняного комплектування: ДПБ втрачає право на обов'язковий безплатний примірник наукової друкованої продукції, що порушує повноту фонду наукової літератури і творів друку видань мовами народів СРСР. Здійснюються обмеження — до одного безплатного обов'язкового примірника, видань республіканського друку, який потрапляв до фонду архівного примірника, що позбавляло читача можливості користуватися ним. Завершується післявоєнна переінвентаризація основного фонду. З метою прискорення опрацювання фондів концентрації впроваджується принцип групового опрацювання, консервуються масиви історичних колекцій з “неактуальною” літературою.

Збільшення завдань ДПБ відбивається і на показниках з обслуговування за 1948—1950 рр. Вони виростають майже вдвічі, при цьому збільшення штатних одиниць не відбувається.

ДЖЕРЕЛА ТА ПРИМІТКИ

¹ *Богомолець О.О.* П'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр. і завдання Академії наук УРСР: Доп. на заг. зборах АН УРСР 25 квітня 1946 р. / Вісті АН УРСР. — 1946. — № 5/6. — С. 3–14.

² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 670, арк. 30, 31.

³ *Карпенко Г.В.* В Президії Академії наук УРСР // Вісті АН УРСР. — 1946. — № 8. — С. 95; *Меженко Ю.О.* Про стан мережі бібліотек наукових установ Академії наук УРСР: Доп. та ухвала Президії АН УРСР 21 червня 1946 р. // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1946. — № 2. — С. 3–17.

⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 672, арк. 21–31.

⁵ Там само, арк. 16.

⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 667, арк. 18–21, 24, 25. *Меженко Ю.О.* Про стан мережі бібліотек наукових установ. — С. 3–17.

⁷ Від редакції // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1946. — С.1, 2. У цій вступній статті були окреслені завдання відділів та ін. підрозділів Бібліотеки щодо всебічної допомоги бібліотекам мережі АН УРСР в організації фонду і каталогів, обслуговування читачів, планово-звітної документації тощо.

⁸ Про роботу мережі бібліотек наукових установ АН УРСР. Короткий звіт // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1947. — № 1. — С. 15–18.

⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 687, арк. 62, 63.

¹⁰ Документи цього підрозділу й досі не відкриті для широкого доступу.

¹¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 670, арк. 76; спр. 657, арк. 43.

¹² Там само, спр. 657, арк. 173.

¹³ Там само, оп. 1, спр. 657, арк. 41, 42, 44.

¹⁴ Бібліотека АН УРСР за 1946 рік // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1947. — № 1. — С. 8–15.

¹⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 659, арк. 86.

¹⁶ Архів Президії НАН України, ф. 251-Р, спр. 182, арк. 185, 190, 191 (протокол 19, параграф 5).

¹⁷ Там само, спр. 183, арк. 17, 182 (протокол 18, параграф 10).

¹⁸ *Мазурицкий А.М.* Книжные собрания России и Германии в контексте реституционных процессов. — М., 2000. — С. 84.

¹⁹ Там само. — С. 85–86.

²⁰ Там само. — С. 121. Патриція Грімстед встановила, що цифра 3 млн є помилково прочитаною в копії документа цифрою в 2 млн: Grimsted P.K. Trophies of War and Empire. — P. 225.

²¹ Ульріке Гартунг. [Зондеркоманда Кюнгсберга і питання реституції книжкових трофеїв]. — Електронний ж. "Военные трофеи". — 1998. — № 4. — С. 111. У перекладі на рос. мову.

²² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 671, арк. 3.

²³ Там само, спр. 670, арк. 2, 32–35.

²⁴ Там само, спр. 684, арк. 47.

²⁵ Там само, спр. 703, арк. 15.

²⁶ Там само, спр. 673: Архів Президії НАН України, оп. 1, ф. Р — 251, № 183, арк. 23.

²⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 673, арк. 1–9, 13–17.

²⁸ Крушельницька Л. Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі / Автор вступної статті та упорядник Л.І. Крушельницька. Львів, 1996; Онищенко О., Дубровіна Л. Доля Бібліотеки Оссолінеум в історії України та Польщі у документах 1945—1946 рр.: Повертаючись до питань спільної історико-культурної спадщини // Бібл. вісн. — 2002. — № 2. — С. 2—31.

²⁹ Щодо переданих музейних експонатів, то автори даної праці, не ставлячи перед собою завдання висвітлювати це питання, відсилають зацікавлених в цій інформації дослідників до справи “Документи з передачі художніх цінностей з музею УРСР” Комітет у справах мистецтв при РНК УРСР: ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 31. Крім того, важливим є лист заступника Львівського обкому КП(б)У з пропаганди І.І. Мазепи заступнику Голови РНК УРСР М.П. Бажану та АН УРСР щодо пересилки списків літератури та музейних експонатів, виділених з фондів Львівських бібліотек для передачі Польському урядові 20 липня 1945 р. (ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 2750, арк. 133—154).

³⁰ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. — М., 1976. — Т. 9. — С. 131.

³¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 684, арк. 79.

³² Цей лист був опублікований М. Матвіювим у “Walka o lwowskie dobra kultury” (т. 280, 281).

³³ Крушельницькая Л. К вопросу о собрании Оссолинеум // Военные трофеи. — 1998. — № 5; *Лі ж.* Правда про Оссолінеум // Пам’ятки України: історія та культура. — 1994. — № 3/6. — С. 85, 86.

³⁴ Серед найзначніших слід назвати наукові публікації: Крушельницька Л. Правдиво про Оссолінеум // Пам’ятки України: історія та культура. — 1994. — № 3/6. — С. 85, 86. Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі / Автор вступної статті та упорядник Л.І. Крушельницька. — Львів, 1996. *Лі ж.* К вопросу о собрании Оссолинеум // Военные трофеи. — 1998. — № 5.

³⁵ *Matwijów, Masiej.* Ewakuacja zbiorów ze Lwowa w 1944 r. — *Rocznik Lwowski*, 1995/1996. — S. 31—46; *Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gemarowicza z lat 1943—1946 // Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.* — 1992, N 1. — S. 159—162; *Mieczysław Gemarowicza (1893—1984), ostatni dyrektor lwowskiego Ossolineum.* — *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.* — 1993, N 2. — S. 9—71; *Walka o lwowskie dobra kultury z lat 1945—1948.* — Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół. — Ossolineum, 1996.

³⁶ *Patricia Kennedy Grimsted.* Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Ukrainian Research Institute, Harvard University. — Cambridge (USA), 2001. — P. 429—445.

³⁷ *Матвіюв М.* Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 р. // Архіви України. — 2001. — № 4/5. — С. 149—151.

³⁸ Щодо кількості вивезених рукописів в історіографії існують різні відомості. Г. Савін і В. Щурат пишуть про 60 тис., Матвіюв указує бл. 10 тис. Історія вивезення рукописів у Німеччину під час нацистської окупації та уявлення про цінність вивезених матеріалів детально викладена в статті Мацея Матвіюва “Евакуація польських зібрань зі Львова у 1944 р.,” опублікованій у “Львівському щорічнику” (*Rocznik Lwowski.* — Warszawa, 1996. — S. 31—46), а також в українському перекладі, на сторінках “Архівів України”. — 2001. — № 4/5. — С. 149—163.

³⁹ У 1987 р., під час перебування голови ПНР Й. Ярузельського в Україні в дар Польщі було передано 58 цінних книжок із зібрання Оссолінеума. Тоді ж, без широкого розголосу М.В. Лизанець (директор ЛНБ АН УРСР) перевіз у Польщу 2400 книжок з Бібліотеки Оссолінеума.

⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 2, спр. 2738, арк. 180, 181.

⁴¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 654, арк. 19; спр. 657, арк. 50, 51.

⁴² Там само, спр. 656, арк. 15–17.

⁴³ Там само, оп. 1, спр. 656, арк. 11.

⁴⁴ Карпенко Г.В. В Президії Академії наук УРСР // Вісті АН УРСР. — 1948. — № 8. — С. 98.

⁴⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 656, арк. 13.

⁴⁶ Там само, арк. 10, 11.

⁴⁷ Там само, спр. 654, арк. 26.

⁴⁸ Там само, спр. 657, арк. 61.

⁴⁹ Там само, спр. 656, арк. 22–22 зв.

⁵⁰ Крушельницька Л. Правда про Оссолінеум // Пам'ятки України: історія та культура. — 1994. — № 3/6. — С. 85, 86.

⁵¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 657, арк. 115, 116. За даними, наведеними в ст. Л. Крушельницької “К вопросу о собрании Оссолинеум” (“Военные трофеи”. — 1998. — № 5) і на сьогодні невідома доля архіву і бібліотеки Холмської та Перемишльської капітул.

⁵² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 670, арк. 2.

⁵³ Там само, спр. 671, арк. 2.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само, спр. 667, арк. 28.

⁵⁶ Там само, спр. 681, арк. 16 зв.

⁵⁷ Там само, спр. 661, л. 31.

⁵⁸ Там само, спр. 658, л. 1.

⁵⁹ Там само, спр. 670, арк. 360; спр. 676, арк. 5, 10, 13, 18, 26, 28–30, 36–40.

⁶⁰ Там само, оп. 1, спр. 658, арк. 1.

⁶¹ Там само, спр. 670, арк. 2, 80, 82.

⁶² Ряпко А.Й. Завдання комплектування іноземною літературою науково-дослідних установ АН УРСР // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1946. — № 1. — С. 22–29.

⁶³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 422, арк. 5; спр. 449, арк. 76; спр. 478, арк. 23; спр. 527, арк. 14–39; спр. 528, арк. 13, 25; Вісті ВУАН. — 1934. — № 5. — С. 67; спр. 487, арк. 23; спр. 528, арк. 12. “Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР”. — 1946. — № 1. — С. 23.

⁶⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 681, арк. 18.

⁶⁵ Там само, спр. 685, арк. 3, 4; спр. 684, арк. 33.

⁶⁶ Там само, спр. 687, арк. 23.

⁶⁷ Там само, арк. 2, 13.

⁶⁸ Там само, спр. 685, арк. 2.

⁶⁹ Там само, спр. 684, арк. 57–58 зв.

⁷⁰ Там само, спр. 696, арк. 2.

⁷¹ Там само, спр. 654, арк. 31.

⁷² Вісті АН УРСР. — 1946. — № 4. — С. 4.

⁷³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 671, арк. 4–8.

- ⁷⁴ Там само, арк. 1.
- ⁷⁵ Там само, спр. 670, арк. 69—73; Журнал Б-ки АН УРСР. — 1946. — № 2. — С. 98; 1947. — № 1. — С. 98; *Розенберг К.* Відділ рукописів Бібліотеки АН УРСР // Вісн. АН УРСР. — № 8. — С. 59—67.
- ⁷⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 659, арк. 84—86.
- ⁷⁷ Там само, спр. 670, арк. 1, 4.
- ⁷⁸ Там само, спр. 681, арк. 24, 26—29.
- ⁷⁹ Там само, спр. 696, арк. 13.
- ⁸⁰ Там само, спр. 702, арк. 2.
- ⁸¹ Там само, спр. 685, арк. 2.
- ⁸² Там само, арк. 5—7.
- ⁸³ Там само, спр. 648, арк. 171, 172.
- ⁸⁴ Там само, арк. 164, 165.
- ⁸⁵ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника: Історичний нарис. — Львів, 1989. — С. 96.
- ⁸⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 684, арк. 79.
- ⁸⁷ Там само, арк. 80—87.
- ⁸⁸ *Дашкевич Р.Я.* Після погрому (Про долю і недолю бібліотеки НТШ) // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди. — Львів, 1996. — С. 10, 11; *Крушельницька Л.* Правда про Оссолінеум... — С. 85, 86.
- ⁸⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 659, арк. 77.
- ⁹⁰ На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяченої складанню "Бібліографії української книги 1798—1924 рр.", яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21—22 грудня 1945 р. Підготовка тексту й примітки Л.І. Льницької. Автор вступної статті і відповідальний редактор Я.Р. Дашкевич. — Львів, 1991. — С. 9. Сьогодні протокол зберігається у науково-бібліографічному відділі ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.
- ⁹¹ Там само. — С. 15—19.
- ⁹² Там само. — С. 19—30.
- ⁹³ Там само. — С. 30—35.
- ⁹⁴ Там само. — С. 35—46.
- ⁹⁵ Там само. — С. 45—47.
- ⁹⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 659, арк. 87.
- ⁹⁷ Архів ЛНБ ім. Стефаника, оп. 1, спр. 270; Львівська наукова бібліотека. — С. 96.
- ⁹⁸ Україномовна книга з фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Каталог. — Вип. 1—5. — К., 1996—2002; Репертуар української книги 1798—1916. Матеріали до бібліографії. — Т. 1. — Львів, 1995; Т. 2. — Львів, 1997.
- ⁹⁹ На жаль, вихід Збірника пізніше був припинений, а тираж цього випуску майже повністю знищений. Сьогодні він є надзвичайним раритетом.
- ¹⁰⁰ *Меженко Ю.О.* Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення // Наук. зб. БАН УРСР. — К., 1946. — № 1. — С. 4—14.
- ¹⁰¹ Бібліотека Академії наук УРСР. Довідник / Уклад. Я.Н. Прайсман. Відп. ред. Ю.О. Меженко. — К., 1946. — 48 с.
- ¹⁰² Наша хроніка // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1946. — № 1. — С. 80—89; № 2. — С. 89—99.
- ¹⁰³ *Плеский Г.М.* Про допомогу бібліотеки дисертантам // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1946. — № 2. — С. 26—32; *Лутковський В.* Робота з читачем біля

каталогів // Там само. — С. 21–25; *Шеффер Т.В.* Допомога читачам-інвалідам Великої Вітчизняної війни: Досвід роботи музичного відділу Б-ки // Там само. — № 1. — С. 35, 36; *Плеский Г.М.* Заочний абонемент // Бібліотекар. — 1947. — № 9. — С. 41–43.

¹⁰⁴ *Немчинов І.А.* Нові поповнення Бібліотеки Академії наук УРСР // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1946. — № 2. — С. 84–88.

¹⁰⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 670, арк. 9–20.

¹⁰⁶ Там само, арк. 11.

¹⁰⁷ Там само, арк. 21, 22.

¹⁰⁸ Там само, спр. 667, арк. 11; спр. 673, арк. 37.

¹⁰⁹ Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського Академії наук України. Бібліографічний покажчик. — К., 1993. — С. 259; 2-ге видання Покажчика, виправлене та доповнене. — К., 1998.

¹¹⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 682, арк. 3–5; спр. 702, арк. 6, 7.

¹¹¹ Там само, спр. 648, арк. 66–68.

¹¹² *Плеский Г.М.* Оформление библиографических списков в диссертациях // Вестник высшей школы. — 1947. — № 6. — С. 55–58; *Його ж:* О библиографической подготовке аспирантов // Там само. — 1948. — № 10. — С. 40–42; *Ганнопольська О.* Довідково-бібліографічна робота масової бібліотеки // Культурно-освітня робота. — 1948. — № 2. — С. 49–53.

¹¹³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 702, арк. 6.

¹¹⁴ Там само, спр. 684, арк. 10–17; спр. 715, арк. 39.

¹¹⁵ *Дашкевич Я.Р.* Архів Івана Франка // Журн. Б-ки АН УРСР. — 1947. — № 1. — С. 83–86.

¹¹⁶ У 1951 р. до Інституту літератури АН УРСР були передані архівні матеріали Лесі Українки та Івана Франка, що зберігалися в ЛНБ за рішенням Президії АН після обстеження Львівської бібліотеки взимку 1950 р.

¹¹⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 682, арк. 13.

¹¹⁸ Цей словник був покладений в основу виданого О.І. Деєм у 1969 р. "Словник українських псевдонімів і криптонімів (XVI–XX ст.)". — ЛНБ ім. В. Стефаника: Історичний нарис. — Львів, 1989. — С. 96.

¹¹⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 657, арк. 163.

¹²⁰ Там само, спр. 687, арк. 12.

¹²¹ Там само, спр. 681, арк. 10.

¹²² Там само, арк. 21–23.

¹²³ Там само, арк. 27–31.

¹²⁴ Про стан і завдання бібліотечної роботи в УРСР: Резолюція республіканської наради працівників України // Культурно-освітня робота. — 1948. — № 12. — С. 15.

¹²⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 696, арк. 10, 11.

¹²⁶ Там само, арк. 11 зв.

^{126^a} Там само, спр. 704, арк. 53, 54.

¹²⁷ Культурно-освітня робота. — 1948. — № 12. — С. 15.

¹²⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 704, арк. 1–5.

¹²⁹ Там само, арк. 6–10.

¹³⁰ Іван Демидович Золотоверхий народився в с. Тарандинчі Лазірківського р-ну Полтавської обл. В 1929 р. закінчив Всеукраїнський інститут комуністичної освіти (бібліотечний ф-т). У 1929–1933 рр. — організатор-методист бібліотечної справи, 1938 — інструктор культпросвітвідділу, від березня 1939

до 1944 р. — секретар з пропаганди в Сумському обкомі КП(б)У. Від 18 травня 1944 р. до 17 вересня 1945 р. — заступник заввідділом пропаганди ЦК КП(б)У; від 17 вересня 1946 р. до 29 квітня 1948 р. — заввідділом культури та мистецтва Управління пропаганди й агітації. Від травня 1948 р. затверджений директором ДПБ УРСР. — Архів НБУВ, оп. 1, 2 л., спр. 71, арк. 3, 4.

¹³¹ Архів НБУВ, оп. 2 л., спр. 71, арк. 3, 4.

¹³² Там само, спр. 687, арк. 24—31, 32—41; спр. 690. Див. також: Из справки Комитета по делам культурно-просветительных учреждений УССР — о работе библиотек. 27 ноября 1947 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов. 1941—1984 гг. — К., 1984. — С. 70—78.

¹³³ Про Державну публічну бібліотеку Української РСР // Культурне будівництво в Українській РСР. — К., 1961. — Т. 2. — С. 181, 182.

¹³⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 716, арк. 1 л. 1, 2, 8, 9; спр. 715, арк. 17а—17з.

¹³⁵ Там само, арк. 2; Важный участок культурного строительства // Правда. — 1951. — 23 июля; Культурне будівництво в Українській РСР. — Т. 2. — С. 243.

¹³⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 716, арк. 5, 6, 8, 9.

¹³⁷ Там само, спр. 715, арк. 17.

¹³⁸ Там само, арк. 17а, 17з, 17і.

¹³⁹ Там само, арк. 17з.

¹⁴⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 716, арк. 1, 2—4, 8, 9; спр. 742, арк. 68; спр. 717, арк. 6.

¹⁴¹ Там само, спр. 732, арк. 15—33.

¹⁴² Там само, спр. 701, арк. 21.

¹⁴³ Там само, спр. 696, арк. 23, 24, 29, 30; спр. 702, арк. 24—26.

¹⁴⁴ Бібліотека і книга: Як користуватися бібліотекою? / Уклад.: І.Д.Золотоверхий, Г.М.Плеский, Я.Н.Прайсман. — К., 1949.

¹⁴⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 682, арк. 13; спр. 685, арк. 9, 10.

¹⁴⁶ Там само, спр. 699, арк. 18.

¹⁴⁷ Там само, спр. 701, арк. 23.

¹⁴⁸ Там само, арк. 37.

¹⁴⁹ Там само, арк. 24.

¹⁵⁰ Там само, спр. 721, арк. 62.

¹⁵¹ Там само, спр. 715, арк. 21.

¹⁵² Там само, спр. 704, арк. 4.

¹⁵³ Там само, спр. 715, арк. 7—9, 21.

¹⁵⁴ Там само, арк. 7, 8.

¹⁵⁵ Там само, спр. 722, арк. 50.

¹⁵⁶ Там само, спр. 729, арк. 40—55.

¹⁵⁷ Там само, арк. 32—34.

¹⁵⁸ Там само, спр. 715, арк. 23.

¹⁵⁹ Там само, спр. 696, арк. 28, 31, 35.

¹⁶⁰ Там само, спр. 729, арк. 1—31.

¹⁶¹ Там само, спр. 704, арк. 43.

¹⁶² Там само, арк. 46.

¹⁶³ Там само, спр. 726, арк. 1—10.

¹⁶⁴ Там само, спр. 744, арк. 63, 64, 66—70.

¹⁶⁵ Там само, спр. 758, арк. 43.

¹⁶⁶ Там само, 715, арк. 2.

- 167 Там само, спр. 704, арк. 44.
 168 Там само, спр. 696, арк. 18, 19, 21, 22, 24.
 169 Там само, спр. 722, арк. 79–81, 83, 84.
 170 Там само, арк. 22, 23.
 171 Там само, арк. 76.
 172 Там само, спр. 704, арк. 38.
 173 Там само, спр. 745, арк. 102, 103.
 174 Там само, спр. 722, арк.
 175 Там само, спр. 715, арк. 22.
 176 Там само, спр. 739, арк. 9.
 177 Там само, спр. 648, арк. 173–190.
 178 Там само, арк. 12–42.
 179 Там само, арк. 58–64.
 180 Там само, спр. 715, арк. 49; спр. 737, арк. 2.
 181 Там само, арк. 62–62 зв.
 182 Там само, арк. 704, арк. 47.
 182^a Там само, арк. 42, 43, спр. 745, арк. 99–102.
 183 Там само, спр. 715, арк. 16.
 184 Там само, спр. 722, арк. 7–18.
 185 Там само, арк. 40–40 зв.
 186 Там само, спр. 760, арк. 10, 11.
 187 Там само, спр. 715, арк. 3.
 188 Там само, арк. 41–41 зв.
 189 Там само, спр. 722, арк. 56–63.
 190 Там само, арк. 60.
 191 Там само, арк. 56–63.
 192 Там само, спр. 760, арк. 18.
 193 *Карпенко Г.В.* У Президії АН Української РСР [Про організацію виставки до 10-річчя возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі] // Вісн. АН УРСР. — 1949. — № 9. — С. 69; *Карпенко Г.В.* У Президії АН Української РСР [Про організацію виставки до 150-річчя з дня народження А.С. Пушкіна] // Там само. — № 4. — С. 72.
 194 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 715, арк. 56, 63.
 195 Там само, оп. 1, спр. 722, арк. 32–34.
 196 Там само, арк. 48.
 197 Там само, оп. 1, спр. 722, арк. 36.
 198 *Карпенко Г.В.* У Президії АН Української РСР [Звіт про роботу ДПБ] // Вісн. АН УРСР. — 1950. — № 1. — С. 78.
 199 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 739, арк. 2; спр. 745, арк. 1–7.
 200 Там само, спр. 744, арк. 81–87.
 201 Там само, арк. 97–101, 108–110.
 202 Там само, спр. 745, арк. 42–45.
 203 Там само, спр. 737, арк. 1.
 204 Там само, спр. 773, арк. 5–6 зв.
 205 Там само, спр. 737, арк. 8.
 206 Там само, арк. 8 зв.
 207 Там само, арк. 11.
 208 Там само, арк. 35–40.
 209 Там само, спр. 715, арк. 44, 48.

- 210 Там само, спр. 737, арк. 5—6 зв.
211 Там само, спр. 744, арк. 54—57.
212 Там само, спр. 739, арк. 5, 6.
213 Там само, арк. 3—5.
214 Там само, спр. 738, арк. 3—5.
215 Там само, арк. 73—75.
216 Там само, арк. 83, 84.
217 Там само, арк. 91—95.
218 Там само, спр. 701, арк. 59, 60.
219 Там само, спр. 698, арк. 3, 4.
220 Там само, спр. 738, арк. 51.
221 Там само, арк. 88, 89.
222 Там само, спр. 758, арк. 3.
223 Там само, спр. 737, арк. 15.
224 Там само, спр. 744, арк. 10—16.
225 Там само, спр. 648, арк. 103—105.
226 Там само, спр. 744, арк. 71—76.
227 Там само, спр. 738, арк. 40—50.
228 Там само, спр. 744, арк. 9.
229 Там само, спр. 738, арк. 7.
230 Там само, спр. 745, арк. 69—78, 83—85.
231 Там само, спр. 723, арк. 3—5, 14, 15.
232 Там само, спр. 648, арк. 96—98.
233 Там само, спр. 744, арк. 102—107.
234 Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського АН України: Бібліографічний покажчик, 1918—1933 рр. — К., 1993. — С. 259—263.
235 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 745, арк. 53.
236 Там само, спр. 696, арк. 26; спр. 703, арк. 37; спр. 704, арк. 50.
237 Там само, арк. 26—30, спр. 704, арк. 52; спр. 715, арк. 51.
238 Там само, арк. 66—69, 78—82; спр. 745, арк. 82.
239 *Петров С.О.* Книгоиздательская и книготорговая деятельность Н.И. Новикова: Автореф. дис. канд. филол. наук. — К., 1951.
240 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 722, арк. 29—31; спр. 742, арк. 3, 4.
241 Відомості підраховані за даними звітів; Архів НБУВ, оп. 1, спр. 685, арк. 2; спр. 760, арк. 1, 2.
242 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 760, арк. 10.

Розділ

3

ДІЯЛЬНІСТЬ ДПБ В ПЕРІОД 1951–1955 рр. ФОРМУВАННЯ НОВИХ НАПРЯМІВ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. ДПБ в 1951–1953 рр.

3.1.1. Перетворення ДПБ на центр рекомендаційної бібліографії і науково-методичний центр з питань бібліотечної справи України

1951 р. увійшов в історію Бібліотеки, як один із важливих реорганізаційних етапів у її діяльності, що відбувалася в умовах обговорення і прийняття нового народногосподарського плану на 1951–1955 рр.¹ Відтоді діяльність ДПБ і мережі наукових бібліотек контролюється Президією АН УРСР.

Проект розвитку Бібліотеки на 1951–1955 рр. розглядався на раді ДПБ під керівництвом акад. О.І.Білецького ще в червні 1950 р. і широко обговорювався у Міністерстві освіти, Комітеті в справах культосвітніх установ, Президії УРПС².

Основним завданням ДПБ визначалася участь у виконанні завдань в галузі подальшого піднесення народного господарства і культури республіки, досягнень вітчизняної науки, освіти й культури, промисловості й сільського господарства. Наголошувалося на розвиткові в ДПБ досліджень, пов'язаних з наповненням книжкового фонду новою радянською літературою і літературою зарубіжних соціалістичних країн, посиленням “керівництва читанням” народу. Важливим вважалося вивчення читацьких запитів. У цьому напрямі ставилося завдання і координація науково-методичної роботи в бібліотеках різних відомств, передусім профспілкових, і Комітету в справах культосвітніх установ³.

Одним із найскладніших аспектів науково-методичної діяльності було перетворення її на центр рекомендаційної бібліографії і науково-методичний центр з питань бібліотечної справи України.

¹ Через систематизацію літератури, формування рубрик каталогів та картотек, під час консультаційної та бібліографічної діяльності. Особлива увага приділялася системі обслуговування читачів, при цьому масовий читач і спеціалісти та вчені обслуговувалися за різними принципами.

Планом було передбачено пріоритетні дослідження питань рекомендаційної літератури і “керівництва читанням”, каталогізації книжкових фондів із урахуванням суттєвого підвищення рівня обслуговування масового читача, впровадження диференційованого обслуговування, зокрема, масового читача, науковців та спеціалістів за каталогами. З цього приводу планувалася перебудова генерального алфавітного каталогу, створення читацького каталогу, звірка топографічного та генерального каталогів і повна інвентаризація фондів. Окремо було поставлено завдання охорони та збереженості фонду: проведення реставраційних і дезінфекційних робіт. Планувалася організація дослідження історії бібліотечної справи в УРСР. Планом передбачалося щорічне зростання основних показників бібліотечно-бібліографічної роботи на 10% і фонду за рахунок поповнення актуальною літературою — на 7%⁴.

Цей період збігається з кадровим оновленням керівництва Бібліотеки. Від 15 вересня 1951 р. її очолює новий директор — В.С.Дончак (1907—1989), який закінчив Харківський інститут народного господарства⁵ і який активно приступив до перебудови діяльності Бібліотеки. (За його сприяння вона отримала легкову автомашину “Москвич”.) У грудні 1952 р. змінюється склад Вченої ради з метою посилення її фахівцями-бібліотекознавцями — замість К.М.Грибівської, А.Г.Адаменко та К.О.Коваленко, які були переміщені з керівних посад на посади головних спеціалістів, до складу ради увійшли В.С.Григор'єв (завідділом спецфондів), Я.А.Зайцев (завфілією), М.Я.Каганова (завідділом бібліотекознавства)⁶.

У контексті нових пріоритетів у галузі бібліотечної справи заступник директора К.М.Грибівська підготувала огляд діяльності ДПБ за повоєнні роки і виступила з доповіддю на Третій нараді директорів бібліотек АН СРСР та бібліотек республіканських академій у листопаді 1951 р. Такі наради почали регулярно проводитися з метою координації діяльності академічних бібліотек, опрацювання важливих організаційних питань наукових бібліотек з підтримки розвитку науки та техніки⁷.

Увага до розвитку науки й техніки привела до створення в АН УРСР спеціальної групи з вивчення історії науки й техніки при бюро Відділу суспільних наук АН УРСР, куди увійшли директор Бібліотеки В.С.Дончак, канд. екон. наук, в. о. завідділом історії народного господарства Інституту економіки Д.Ф.Вірник, канд. істор. наук, ст. наук. співробітник Інституту історії України АН УРСР К.Г.Гуслистый, канд. істор. наук, ст. наук. співробітник Інституту археології АН УРСР Л.Д.Дмитров⁸. Вона почала функціонувати за постановою Президії від 2 листопада 1951 р. під № 42.

Відтоді в Бібліотеці було відкрито напрям бібліографічного забезпечення усіх видань з питань історії науки й техніки АН УРСР.

Бібліотеці було доручено забезпечити бібліотечно-бібліографічний супровід та виконання інститутами планових тем. 19 червня 1952 р., за розпорядженням В.С.Дончака, було проведено спеціальне засідання ради, де ці питання було детально розглянуто, і Бібліотека змінила свої внутрішні плани, підігнавши їх до нових завдань⁹.

Перебудова змісту наукової діяльності Бібліотеки знайшла свій прояв у перезатвердженні наукових тем і наукових напрямів бібліографічної діяльності, прискоренні каталогізації та систематизації фондів.

Обговорення важливих питань організації та напрямків діяльності Бібліотеки в ній самій і на Президії АН УРСР викликало перегляд форм і методів наукової роботи з метою концентрації зусиль на ті завдання, що були визнані пріоритетними. Вчена рада старанно відкоригувала наукові плани, передусім, з підготовки бібліографічних показників, кандидатських дисертацій і виконання наукових тем, а також реорганізації системи каталогів.

У зв'язку з необхідністю упорядкування та перегляду книжкових фондів бібліотек наукових установ АН УРСР, налагодження їхньої діяльності, введення однаковості при користуванні фондами (а також у зв'язку з погіршенням ставлення влади до особи О.І.Білецького, який очолював Бібліотечну раду АН УРСР), Президія Академії створює спеціальну Бібліотечну комісію (БК) АН УРСР, що замінює Бібліотечну раду¹⁰. БК засновувалася як дорадчий орган Президії АН УРСР для координації та контролю роботи бібліотек усіх наукових установ АН УРСР.

З огляду на нові завдання в лютому 1952 р. переглядається склад БК. Серед нових її членів були: акад. АН УРСР Є.О.Шилов (голова); від Відділу біологічних наук — чл.-кор. АН УРСР Н.Б.Медведева, від Відділу сільськогосподарських наук — чл.-кор. АН УРСР Є.В.Звірозомб-Зубовський та чл.-кор. АН УРСР І.І.Стрелков; від Відділу суспільних наук УРСР — співробітник Інституту літератури, канд. філол. наук М.П.Пивоваров; від Інституту теплоенергетики — канд. техн. наук П.І.Гнип; директор ДПБ УРСР В.С.Дончак; директор ЛНБ АН УРСР О.З.Одуха; завбібліотекою Інституту філософії О.З.Лаврова; завбібліотекою Інституту загальної та неорганічної хімії І.М.Садовська; завбібліотекою Інституту ентомології і фітопатології Є.Н.Семейкіна; завбібліотекою Інституту клінічної фізіології О.С.Щур'ян; завбібліотекою Інституту електротехніки Є.Ю.Берлянт; завбібліотекою Фізико-хіміч-

ного інституту Кошеленко; завкабінетом бібліотекознавства ДПБ УРСР М.Я.Каганова (секретар комісії)¹¹.

БК розглядала питання обслуговування літературою наукових працівників, координації плану науково-бібліографічної роботи ДПБ з планами наукової роботи інститутів, комплектування наукових установ іноземною літературою, організації методичної допомоги бібліотекам наукових установ АН УРСР. Положення ці суттєво розширювали права комісії, порівняно з попередньою радою, де переважно ставилися питання узгодженого комплектування та перерозподілу літератури¹². Методична група ДПБ запропонувала БК створити типові методичні положення про керівництво бібліотеками наукових установ і єдину для системи АН УРСР нормативно-інструктивну документацію стосовно діяльності книгозховищ, що зобов'язувало керівників інститутів та установ постійно дбати про бібліотеку та її поповнення, організацію фонду та обслуговування наукових кадрів, проведення бібліографічних робіт, професійне вдосконалення бібліотекарів. Це дало змогу ліквідувати відставання низки бібліотек в комплектуванні фонду, системі науково-пошукового апарату, бібліографічній діяльності¹³.

Комісія почала свою роботу з обговорення “Типового положення про бібліотеку науково-дослідного інституту Академії наук УРСР” та “Типових правил користування бібліотекою науково-дослідного інституту”, підготовлених методичною групою ДПБ УРСР¹⁴. Порівняно з попередніми положеннями, в цьому документі нові вимоги ЦК КП(б) України: перший пункт серед основних завдань інститутських бібліотек містить пропаганду творів класиків марксизму-ленінізму, конкретніше ставилося завдання про допомогу інститутам у справі зміцнення творчої співдружності науки з практикою, забезпечення співробітників бібліографічними матеріалами та літературою, необхідною для підвищення їхнього наукового рівня, збирання, охорону та наукову організацію книжкових фондів, розкриття їхнього складу та змісту через систему каталогів¹⁵. Ці вимоги діяли впродовж існування нового складу БК — до 1960 р.

Бібліотечна комісія активно працювала протягом десяти років і виконувала всі завдання, які перед нею були поставлені: регулювала перерозподіл іноземних видань, клопотала про виділення асигнувань на комплектування, рекомендувала проведення виставок літератури з найактуальніших питань розвитку економіки та політичних подій¹⁶.

Основні напрями перебудови діяльності Бібліотеки в 1951–1952 рр. були пов'язані з активізацією її участі у виконанні завдань

з розвитку народного господарства й культури, впровадження наукових досягнень учених у практику роботи промисловості й сільського господарства.

Хоча перебудова проникла в усі сфери діяльності бібліотек, визначила форми й методи комплектування, склад фондів, обслуговування читачів, облік та зберігання матеріалів, однак щонайбільш вона відбилася на науково-інформаційному напрямі діяльності ДПБ (передусім, на розвитку рекомендаційної та галузевої бібліографії), а також на структурі, змісті та складі каталогів і принципах систематизації літератури. За цим слідували нові підходи до науково-бібліографічної роботи, систематизації та каталогізації літератури.

Зміни почалися з аналізу кадрового складу. З цією метою проводиться атестація працівників, що здійснювалася за відповідною постановою Президії АН УРСР і передбачала звільнення тих, хто за фахом та досвідом роботи не відповідав своїм посадам. У 1951–1952 рр. відбулися дві атестації співробітників Бібліотеки, що продовжувалися майже по півроку. За атестаційними документами абсолютна більшість співробітників пройшла цей процес ще до кінця 1940-х рр.: більшість провідних спеціалістів не мали спеціальної бібліотечної освіти, багато бібліотекарів втратили свої документи під час війни, однак у зв'язку з катастрофічним браком кадрів та тими завданнями, що були поставлені перед Бібліотекою Президією Академії та Урядом, керівництво прагнуло зберегти колектив керівників середньої ланки.

За станом на 1951 р. у ДПБ працювало 252 співробітники, з них 49 — склали керівництво. Із 13 заввідділами лише 6 мали вищу бібліотечну освіту, 3 — незакінчену вищу; з 6 завкабінетами — 3 не мали освіти; з 11 завсекторами і філіями — лише 6 мали вищу освіту; з 11 головних бібліотекарів — 7 мали спеціальну освіту, з 8 головних бібліографів — спеціальну освіту мали 5; з 14 ст. редакторів-фахівців — 8 були із спеціальною освітою; з 8 ст. бібліографів — 6 мали спеціальну освіту; обидва головних бібліографи мали спеціальну освіту; з 62 ст. бібліотекарів — лише 28 мали спеціальну освіту; з 99 бібліотекарів — тільки 34 мали спеціальну освіту¹⁷. У 1951 р. неатестовано було лише два бібліотекарі, хоча частину працівників й перевели на нижчі посади¹⁸.

Пояснювалося це тим, що наявні керівні кадри та головні фахівці мали значний досвід роботи, що давало їм можливість виконувати поставлені перед ними завдання. Серед них — А.Г.Адаменко — зав. спецвідділом; Н.С.Венгржановська — завкабінетом образотворчих мистецтв; О.В.Бистряков — головний бібліотекар;

Я.Д.Бирюк — головний бібліотекар; І.З.Бойко — головний бібліотекар бібліографічного відділу; О.З.Бродовська — головний бібліотекар; М.В.Булавицька — головний бібліограф бібліографічного відділу; Т.Г.Волобуєва — головний бібліотекар відділу каталогізації; Є.М.Володарська — завсектором абонементів; Г.М.Гіммельфарб — головний бібліограф бібліографічного відділу; О.І.Ганопольська — заввідділом каталогізації; Л.І.Губська — завкабінетом математичної фізики; Є.М.Данченко — завкабінетом марксизму-ленінізму; Я.А.Зайцев — головний бібліограф бібліографічного відділу; І.Н.Зеленко — заввідділом; К.О.Єрмолаєв — заввідділом іноземного комплектування; Д.М.Іофанов — заввідділом рукописів; А.А.Карамішев — головний бібліотекар; К.О.Коваленко — заввідділом картографії; Н.Г.Козель — зав. газетним відділом; О.М.Матвієнко — зав. бібліографічним відділом; І.А.Німчинов — головний бібліограф; Т.Я.Павличенко — завсектором книгосховищ; В.В.Павлова — завсектором; І.Ю.Панченко — головний бібліограф бібліографічного відділу; К.Я.Плахотний — завсектором обмінного фонду; Г.М.Плеский — головний бібліотекар; Я.Н.Прайсман — завкабінетом бібліотекознавства; С.Й.Петров — заввідділом стародруків; І.І.Петренко — заввідділом комплектування; Г.А.Пуліян — головний бібліотекар відділу каталогізації; О.В.Рабчинська — головний бібліотекар; О.С.Ровнер — зав. бібліографічним відділом; М.П.Рудь — зав. Подільською філією; Ф.С.Сандлер — завсектором систематичного каталогу; Б.Ф.Г.Сорока — завсектором алфавітного каталогу; Р.А.Синельников — завсектором; Г.І.Стецюк — завкабінетом технічної інформації; А.Д.Титаренко — заввідділом масової роботи; Г.А.Торштейн — заввідділом фондів і обслуговування; А.Д.Ульянова — головний бібліограф; О.Й.Харькова — завсектором; Й.В.Шубинський — завсектором; Т.В.Шеффер — зав. музичним відділом та деякі ін.¹⁹ Із керівних працівників без спеціальної вищої освіти атестували тих, хто мав великий стаж роботи, проте їх зобов'язали отримати вищу освіту. Із загубленими під час війни документами були: Л.І.Губська, Є.М.Данченко, В.В.Павлова, А.Д.Титаренко, О.Й.Харькова, І.Н.Зеленко. Однак новий директор Бібліотеки В.С.Дончак визнав результати атестації формальними і почав переатестацію керівників відділів і кабінетів, що продовжувалася у 1952 р. і завершилася перестановкою керівних кадрів, викликаною необхідністю підвищення бібліотечно-бібліографічного рівня професійної підготовки керівників.

Вимоги до професійного рівня бібліотечних працівників були пов'язані з опрацюванням такої важливої для того періоду теми,

як підготовка бібліографії з бібліографознавства, яку здійснювали Г.М.Плеський, Я.Н.Прайсман, Л.І.Вовченко та О.В.Дяченко²⁰. Бібліографічному напрямку діяльності Бібліотеки було надано пріоритетного значення.

3.1.2. Упорядкування каталогів і фондів, переінвентаризація основного фонду

Важливим напрямом діяльності Бібліотеки в зазначений період стає удосконалення принципів класифікації та систематизації літератури, проведення каталогізації та упорядкування книжкових фондів, побудови системи каталогів.

Оскільки Бібліотека від 1948 р. почала упорядковувати свої каталоги, зокрема, систематичний, майже повністю зруйнований під час війни та застарілий з огляду на нові підходи, в 1948—1950 рр. було проведено комплексну роботу з переінвентаризації фондів.

У 1947—1951 рр. перевірялося розміщення фондів основного книгосховища за шифрами, здійснювалася також звірка підручних фондів усіх відділів, кабінетів та читальних залів. Основне завдання — приведення каталогів у відповідність до фондів (загалом було переінвентаризовано понад 2 млн книг та журналів) було виконане. Одночасно відбувалося впровадження відкритого, проте обмеженого за складом читацького каталогу і службового, де повно відображалися наявні фонди Бібліотеки в основному сховищі. У жовтні 1951 р. було закінчено переінвентаризацію фондів із цього книгосховища і створено топографічний каталог²¹. Переінвентаризація дала можливість запровадити єдину інвентарну книгу та провести облік загальних бібліотечних фондів, а також фондів тих спеціалізованих відділів, які формувалися на засадах загального обліку.

Наприкінці 1950 р. почалася звірка топографічного каталогу з генеральним алфавітним, яка продовжувалася до 1955 р. і внаслідок якої останній був приведений у відповідність до реальних фондів основного зберігання.

Від 1951 р. здійснюються незначні зміни в комплектуванні фондів вітчизняно літературою. Бібліотека відповідно до спеціальних наказів Управління в справах вищої школи при РМ УРСР та АН УРСР починає отримувати два примірники авторефератів та один примірник дисертацій, що захищалися в Україні²².

Одночасно проходив процес упорядкування та організації книжкових, газетних і рукописних фондів, зокрема, тих, що постраждали в період війни. Упорядкування газетних фондів поча-

лося із створення підручного фонду поточних надходжень. Відновилася робота з організації обмінно-резервних фондів, опрацювання літератури та доукомплектування фондів основного книгосховища Бібліотеки, спеціалізованих відділів, кабінетів та філій, а також бібліотек науково-дослідних інститутів АН УРСР, інших відомств, організацій, учбових закладів, підприємств та установ. Проводилася робота з фондом концентрації, який звільнявся від непрофільної, застарілої та дефектної літератури²³. Це мало особливе значення в умовах браку приміщень та завантаженості сховищ. Так, упродовж 1946–1956 рр. з обмінно-резервних фондів було передано до бібліотек системи АН УРСР 1961 од. наукової літератури. Після прийняття рішення про велике будівництво на півдні республіки ДПБ надіслала до бібліотек управління цими об'єктами 45587 кн. од. зб.²⁴

У зв'язку зі згортанням комплектування науковою літературою із державних джерел комплектування ДПБ встановила взаємообмін з академіями наук інших республік СРСР, зокрема, до АН СРСР було надіслано 1500 кн. од. зб., до бібліотеки АН Туркменської РСР — 3507 од. спеціальної літератури та видань АН УРСР²⁵. Книжкові надходження з ДПБ також адресувалися Державній історичній бібліотеці УРСР — 1020 од. зб., Київському палацу піонерів — 179 од. зб. тощо²⁶.

Продовжувалися роботи з упорядкування фондів, що не потрапили до основного книгосховища. За 1951–1953 рр. у Філії № 1 було розібрано та опрацьовано значну кількість літератури як радянського періоду, так і дореволюційного, переважно, періодики. Зокрема взято на облік, закаталогізовано 177 350 радянських та 88 061 дореволюційний номер журналів, 71 556 од. відомчих дореволюційних видань, підібрано та розставлено за алфавітом 39 000 од. відомчих радянських видань, укомплектовано універсальну за змістом підручну бібліотеку, упорядковано газетні фонди, що були зведені до Бібліотеки у перші повоєнні роки (лише в 1954 р. їх було розібрано та опрацьовано близько 300 куб. м).

У ці роки велася робота з обмінно-резервним фондом, який опрацьовувався залежно від наявності часу й кадрів. Так, за звітом заввідділом обмінного фонду Плахотного, у 1951–1952 рр. в його відділі було 4 бібліотечних працівники, які щорічно переставляли описані фонди (майже 500 погонних метрів були вивільнені для розміщення нових надходжень у 1951 р. — це бл. 40 тис. літератури, з них 5 тис. книжок), здійснювали розбирання, опрацювання та розстановку літератури. В 1951 р. сектор підготував

для передачі Грузинській ДПБ 15 тис. видань грузинською мовою, Білоруській — бл. 10 тис.

У 1951 р. була упорядкована та поставлена на полиці компактним масивом бібліотека А.Ю.Кримського (12 318 од., без урахування того, що згодом надійшло від його сина). За мовною ознакою була опрацьована література народів СРСР, складено в стоси літературу іноземними мовами (65 куб. м) і з фондів концентрації (120 тис.), переглянуто книжковий фонд Видубицького монастиря (500 тис. кн. од.)²⁷. Для такого масиву робіт Бібліотеці були потрібні додаткові приміщення. Тому ще 28 грудня 1950 р. на Вченій раді ДПБ архітектор Ф.М.Пашенко представив проект будівництва нового приміщення, а 14 березня 1951 р. на засіданні тієї ж ради уже обговорювалися принципи та програма спорудження будинку ДПБ, згідно з планом генеральної реконструкції Києва (садиба Михайлівського монастиря, відведена для цієї мети Міським архітектурним управлінням та Київською міськрадою); доповідач акад. Академії архітектури УРСР Е.І.Катонін²⁸.

Обговорення проблеми було ґрунтовним і здійснювалося в присутності акад. О.І.Білецького, начальника Управління бібліотек Комітету в справах культосвітніх установ УРСР С.А.Комського, представника Управління вищих шкіл УРСР М.Г.Зайцева, в. о. директора Бібліотеки К.М.Грибівської, наукового працівника Інституту цивільних споруд АН УРСР, архітектора Ф.М.Пашенка, архітектора Т.П.Бабак, начальника відділу капітального будівництва АН УРСР В.П.Чаповського, інженера В.В.Смирнова, ученого секретаря ДПБ О.А.Казимира²⁹. На жаль, через брак коштів побудова бібліотечної споруди була відкладена на багато років.

Розвантаження приміщень шляхом передачі книжок за профілем різним установам принципово не вирішувало проблеми розміщення фондів; сховища поповнювалися не лише поточними надходженнями (до 200 тис. на рік), а й книжками з резервних фондів (бл. мільйона примірників). Крім того, від 1952 р. у центральному сховищі формується збірка мікрофільмів рідкісних, цінних, а також відсутніх у Бібліотеці видань.

Адміністрація ДПБ прийняла рішення переглянути й раціонально перерозподілити та використати фонди основного книгосховища, проаналізувати обіг літератури й поділити фонди за попитом на них, зручніше розмістити актуальні матеріали. Внаслідок цього фонди, що не користувалися попитом, передусім колекційні (напр. бібліотека Університету св. Володимира), фонд архівного примірника та частину зарубіжної літератури було перевезено до Подільської філії.

Організація фондів Бібліотеки базувалася на принципах, що були закладені в перші роки її існування. Якщо до цього додати ще врахування наступного зростання фондів, то стають зрозумілими розмаїтість та відсутність єдиних підходів до їхнього розміщення. В основу розстановки нової вітчизняної та зарубіжної літератури в головному книгосховищі було покладено форматно-порядкову систему, що давала змогу раціонально використовувати площі. Через брак кадрів окремі книжні колекції зберігали оригінальні, властиві попереднім власникам шифри і відповідну розстановку фондів, що була здійснена раніше за систематичною, інвентарною та кріпосною системами розміщення. Частина фондів була розкладена в алфавітному, предметно-алфавітному та хронологічно-алфавітному порядку. Однак час висунув і розробку нових систем розстановки — за походженням, видами друку, призначенням тощо, а також за принципами й схемами, що опрацьовувалися в радянську добу. В 50-х рр. почалася розстановка окремих фондів за системою ББК, і при складанні науково-довідкового та підручного фонду вона вже використовувалася. У центральному книгосховищі змінилися шифри окремих масивів літератури, залежно від формату, змісту та призначення видань. Частина літератури була виокремлена в самостійні фонди.

Спеціалізовані фонди вимагали й специфічних форм опрацювання, каталогізації та збереження. У 1951–1952 рр. відбувається перевірка стану, особливо цінних фондів ДПБ та ЛНБ, зокрема, в ДПБ — відділів стародруків та рукописів, де існувала індивідуальна система обліку та опису. Після перевірки акцентувалося на необхідності кадрового та методичного забезпечення діяльності цих підрозділів і допомозі при описуванні фондів³⁰. Від 1951 р. починається поступове поповнення зазначених відділів новими кадрами, у березні до Бібліотеки прийшов на посаду ст. редактора відділу стародруків Ф.З.Шимченко, вже працювали С.Й.Петров та А.А.Карамішев (звільнився у 1951 р.)³¹.

Були розроблені спеціальні заходи щодо опрацювання рукописних фондів Бібліотеки — це питання не раз розглядалося на засіданнях Президії Академії, де визнавалося, що наявні працівники відділу рукописів не спроможні забезпечити виконання постанови Президії щодо обліку неопрацьованих 100 тис. рукописів (загальна кількість 200 тис.), хоча за рік за скороченою схемою було упорядковано та заінвентаризовано 10–11 тис. У відділі рукописів на 1951 р. працювали: Д.М.Іофанов, Й.В.Шубинський (від 1937 р., з перервою на час війни), О.Й.Ніколаєвська (від 1937 р.), З.В.Кирилюк (від 1949 р.), В.Я.Зайцева (від 1949 р.), у 1951 р. до відділу при-

ходить О.В.Молодчиков, а також запрошують позаштатних співробітників³².

На базі методичних вказівок Г.П.Житецького Й.В.Шубинський створив уніфіковану інструкцію з опису рукописів. Це дало змогу почати описування значної частини особистих архівних фондів, архівних колекцій та окремих рукописів видатних діячів України, зокрема, О.М.Щербини, П.Г.Житецького, В.Б.Антонюка, В.Ф.Левицького, О.Лазаревського, П.П.Сокальського, А.Ю.Кримського. Було здійснено інвентаризацію архівів А.Ю.Кримського, В.І.Вернадського, Д.І.Багалія, Б.Д.Грінченка, С.П.Нанія, Л.Г.Стеценка, Лісовського, В.І.Заремби, І.Степового, І.В.Лучицького, П.О.Куліша, О.Ф.Кістяківського, В.П.Науменка, О.М.Ігнат'єва, Ф.Д.Проценка, а також архівів газ. "Рада", ж. "Україна" і надходжень 1942 р.³³

У зв'язку зі складністю й надзвичайною цінністю рукописної спадщини української та світової культур, що зберігалася в Бібліотеці, було вирішено залучити до цієї праці фахівців з академічних та культосвітніх установ, запланувавши додаткові кошти на оплату праці спеціалістам, які будуть працювати на договірних засадах.

Це рішення допомогло Бібліотеці впродовж 1951–1956 рр. провести опрацювання значних масивів найцінніших рукописних фондів (бл. 60 тис. од. зб.) у складі комплексних трьох відділів ("Літературні матеріали", "Історичні документи" та "Листування") за скороченим циклом.

У січні-лютому 1951 р. перевірялися книжкові та художні фонди кабінету мистецтв Львівської наукової бібліотеки, де містилася велика збірка гравюр, альманахів, художніх репродукцій, нот, літератури з мистецтвознавства та ін. цінні матеріали. Для вивчення питання про упорядкування та зберігання фондів кабінету мистецтв Львівської бібліотеки АН УРСР та пристосування приміщень під книгосховища Президія АН УРСР утворила спеціальну комісію у складі Я.Д.Бірюка (голова), Б.С.Бутника-Сіверського та М.М.Гордійчука (Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії) і В.П.Чаповського (нач. відділу капітального будівництва АН УРСР)³⁴.

У 1952 р. Президія, розглядаючи питання зберігання фондів, у черговий раз вказує на те, що "унікальні рукописи та стародруковані книги не забезпечені належними умовами для їх тривалого збереження, відсутня воєнізована пожежна охорона. Остаточо вичерпані резерви для розміщення нових надходжень". Незадовільним був визнаний і стан упорядкування книжкового фонду ДПБ: "...значна

частина книг і газет не заінвентаризована, не відбито в каталогах понад 2 мільйони примірників книг та понад 1,5 мільйони газет не розібрано через відсутність приміщення, не створені умови для проведення дезінфекції та реставрації цінних книг, рукописів і газет, що призводить до непоправної їх втрати”³⁵.

Президія зобов'язала Відділ капітального будівництва відшукати можливості додаткового облаштування Бібліотеки, обладнати кімнати-сейфи для збереження унікальних рукописів та стародруків, замовити проект механізованої подачі книг із книгосховища, закінчити проект нового будинку тощо. Серед інших було поставлено й питання про необхідність клопотання перед КМ УРСР про забезпечення Бібліотеки другим обов'язковим примірником³⁶.

3.1.3. Розвиток системи обслуговування читачів

До нових завдань Бібліотеки пристосовувалася й система обслуговування, яка в цей період зазнала суттєвого підвищення ефективності за рахунок пошуків нових форм роботи. У зв'язку з недостатньою кількістю існуючих публічних бібліотек, ДЛБ розширила функції обслуговування масового читача і галузевих наукових установ, що працювали на виробництво. Розширюється консультаційна допомога, подовжується час роботи читальних залів, що видавали літературу громадсько-політичного характеру, спеціалізованих залів, проводилися пошуки інтенсифікації обслуговування спеціалістів та науковців.

Бібліотека мала відділи, які поділялися за специфікою роботи на загально-бібліотечні, бібліотечно-оперативні та спеціальні. До загально-бібліотечних безпосередньо належали: відділ фондів та обслуговування з секторами фондів, читацький, абонементний, а також бібліографічний, масової роботи, зовнішніх робіт, спецфондів.

Обслуговування вчених здійснювалося через систему спеціалізованих відділів та кабінетів, де були відкриті читальні зали. В 1951–1955 рр. працювали відділи рукописів, стародруків, газетний, музичний; кабінети марксизму-ленінізму (від 1952 р. — відділ марксизму-ленінізму), революційної преси, технічної інформації, сільськогосподарської літератури та природничо-наукової пропаганди (об'єднані два кабінети), математичної фізики ім. М.Остроградського та Г.Вороного, бібліотекознавства, образотворчих мистецтв, картографії. Також до цієї системи ввійшла відбудована та обладнана Філія № 1 (Поділ) із залом на 98 читацьких місць³⁷.

(Окрім неї, Бібліотека мала Філію № 2 в Софійському соборі — газетне сховище, а також Філію № 3 в Георгіївській церкві Видубицького монастиря — додаткове сховище³⁸.)

Враховуючи те, що за складом фондів функції публічної бібліотеки повною мірою могла виконувати лише ДПБ, з огляду на обмежені можливості бібліотечної системи в галузі обслуговування масового читача, для розширення користування були змінені деякі організаційні засади в режимі роботи та системі читальних залів. Так, було вирішено залишити встановлені ще в 1949 р. як тимчасові терміни роботи читальних залів, які в зв'язку з великим напливом масового читача й студентів було продовжено від 9 до 24-ї год., а спеціалізовані відділи та кабінети переведено на півтора, — двозмінний режим роботи³⁹. Надзвичайно високий рівень відвідувань був і у відкритій 1950 р. на базі основного книгосховища філії газетного відділу в приміщенні “Теплої Софії” на 10 читальних місць⁴⁰.

Для розподілу функцій обслуговування масового читача та наукових співробітників АН УРСР було виділено спеціалізований читальний зал № 1⁴¹. Для консультаційної допомоги залучалися наукові співробітники, бібліотекарі та бібліографи високого професійного рівня і з великим досвідом роботи. Така система читальних залів з 15-годинним робочим днем проіснувала фактично без змін до 1955 р.

Незважаючи на збільшення часу роботи читальних залів, Бібліотека постійно відчувала нестачу читальних місць. Спроби розширення залів шляхом максимального використання внутрішніх можливостей не вирішували проблеми. У всіх читальних залах та кабінетах налічувалося лише 414 місць, бл. 20 % читачів щоденно в чергах чекали на вивільнення місць. Аналіз відмов показував, що значна частина замовлень не могла бути оперативно виконана у зв'язку зі значним попитом на деякі видання. За таких умов було вирішено обмежити запис читачів до Бібліотеки: як і в минулі роки це стосувалося студентів молодших курсів та утриманців.

Одночасно на зазначені відділи було покладено вивчення складу читачів та їхніх запитів, на базі чого були започатковані тематичні картотеки (згідно з виробничим і науковим профілем основного контингенту) з актуальних політичних та культурних питань (у наукових відділах — на базі вивчення основних планів АН УРСР)⁴². Ці картотеки значно підвищили можливості обслуговування читачів в умовах переінвентаризації фондів і роботи з каталогами та дали змогу оперативно реагувати на їхні запити.

Підвищення обсягів та якості обслуговування проводилося за рахунок індивідуалізованої роботи з читачем, введення системи відкритого доступу до довідкової літератури, подачі літератури, замовленої з книгосховища, безпосередньо до читацького робочого місця. Вимоги читачів наукових залів задовольнялися не тільки з фондів Бібліотеки, а й з фондів великих бібліотек Союзу через міжбібліотечний абонемент.

У цей період запроваджується й систематичне бібліографічне інформування про нові надходження наукової літератури: два рази на тиждень членам Президії АН УРСР, згідно з профілем їхньої наукової роботи, Бібліотека надсилала інформацію про такі надходження, у т. ч. обов'язкового примірника творів друку УРСР і СРСР⁴³. У 1951 р. наукова читальня Бібліотеки починає обслуговування дисертаціями, захист яких почав відбуватися в Україні.

Увага до наукової діяльності Академії обумовила й зростання попиту на спеціалізовані фонди, яким надавалася перевага при вивченні історичного минулого України та пам'яток науки й культури. Відділ рукописів здійснював обслуговування своїми найціннішими за складом і змістом бібліотечними колекціями в Україні. Основні читачі — наукові працівники, діячі літератури, мистецтва, спеціалісти з різних галузей знань. Значну цінність становила спеціально сформована підручна бібліотека, яку склали книги з історії писемності, палеографії, текстології, архівознавства, археографії, рукописної справи, енциклопедії та словники⁴⁴.

Відділ стародруків сконцентрував усю увагу на поширенні спеціальних знань, проводив книжкові виставки, екскурсії, організував бібліографічну допомогу у вивченні та пошуку стародруків книг XVI—XIX ст., особливо — цінних видань⁴⁵. Хоча обслуговування здійснювалося за спеціальним дозволом дирекції при наявності відповідного відношення установи, де працював або навчався читач, кількість відвідувань та консультацій у цих підрозділах щорічно зростала на 7–8 %.

Обслуговування в читальному залі зазначеного відділу проводилося фахівцями, які одночасно займалися науково-технічним описуванням, обробкою та зберіганням фондів, і фактично не було структурно виокремлене, а читальні зали існували як частина відділу. Цілком закономірно, що така специфіка обслуговування вимагала від бібліотекарів спеціальних знань, тому фахівці спеціалізованих відділів постійно проводили підвищення їхньої кваліфікації. Щоправда, такі відділи мали обмежений контингент чи-

тачів та застосовували специфічні методи роботи з ними, де переважали комплексні наукові консультації з фондів.

І все ж основна увага приділялася оперативному обслуговуванню читачів матеріалами громадсько-політичного змісту. Найбільшого попиту набувають фонди газетного відділу, кабінету преси, громадсько-політична та наукова література, яку видавали через загальний читальний зал і якою, в першу чергу, обслуговували працівників державних і громадських організацій, наукові установи та навчальні заклади.

Для подальшого розвитку основних функцій Бібліотеки, зокрема, культурно-просвітницької, на початку 1950-х рр. було здійснено реорганізацію довідково-пошукового апарату, в основу чого було покладено розширення теоретичних концепцій та ідеї про “рекомендаційні каталоги”, автором якої була З.Амбарцумян⁴⁶. Оскільки в цей період Бібліотека проводила комплексну роботу з переінвентаризації фондів та приведення каталогів у відповідність до них, за цією ідеєю здійснюється розподіл каталогів на читацькі та службові. У службовому каталозі залишилася вся дореволюційна й частково довоєнна література, в читацькому вона не відображалася. Для з'ясування питання про наявність книжок необхідно було заповнювати окрему читацьку вимогу, що виконувалася в спеціальній формі, як правило, для відвідувачів наукових залів. Основна увага була приділена формуванню читацького каталогу, передусім відображенню в ньому літератури громадсько-політичного змісту.

Було переінвентаризовано понад 2 млн 600 тис. книг та журналів, заведено єдину інвентарну книгу, що фіксувала надходження з повоєнного часу, створено топографічний каталог. Топографічний та систематичний каталоги за 1950–1955 рр. було зв'язано з генеральним алфавітним⁴⁷. Оскільки нові надходження, як правило, склалися з обов'язкового примірника, доукомплектування літературою здійснювалося винятково за актуальною та “дозволеною” тематикою, а величезні за обсягом дореволюційні фонди опинилися у “резервному” фонді. Така система була домінуючою і в обслуговуванні читачів, і в роботі над каталогами, що обмежувало вибір літератури та свободу читання.

Методика, запропонована З.Амбарцумян, була відображенням позиції керівних органів, однак вона все ж викликала дискусію серед професійних фахівців з бібліотечної справи та бібліотекознавства в СРСР, яка була відкрита Є.І.Шамурінім. Обговорення питання про доцільність введення рекомендаційних читацьких каталогів продовжувалося понад десять років. М.Брисман, С.Копи-

лов та Є.Щербакова, зокрема, зазначали, що, переводячи до службових каталогів описи на величезну кількість матеріалу, бібліотеки позбавляють читачів книг, які становлять науковий інтерес, наносять збитки довідково-бібліографічному апаратові, ускладнюють використання фонду⁴⁸. Зрозуміло, що позиція Є.І.Шамуріна та інших бібліотекознавців, які розуміли подвійний зміст проведеної реформи каталогів і не погоджувалися з ідеологічною роллю їх як засобу ідейно-виховного впливу, була нищівно розкритикована і засуджена⁴⁹. Однак ідея створення службового та читацького каталогів все ж була впроваджена в практику й деякий час здійснювала вплив на якість обслуговування читачів.

Завдяки обов'язковому примірнику зростають фонди Бібліотеки, а відповідно — інтенсивність роботи з обслуговування. Так, порівняно з 1948, коли надходження склали 67 860 од. зб., у 1958 р. вони вже нараховували 164 128 од. зб. актуальної літератури, яка потрапляла протягом місяця до читача. Порівняння основних показників роботи 1950 та 1955 рр. свідчить про стабільне зростання відвідувань та книговидачі з основного книгосховища: так, у 1950 р. записано 22 373 читача, кількість відвідувань — 504 748 осіб, книговидача складала 22 201 560 од. зб.; у 1955 р. відповідно читачів — 27 307, відвідувань — 472 786 осіб, книговидачі — 2 331 705 од. зб. Цілком закономірним було зростання кількості читачів у загальному читальному залі. За 1955 р. його відвідало 295 762 особи, видано 1 594 571 од. зб., виконано усних бібліографічних довідок — 1502⁵⁰. Це пояснюється тим, що відділ мав у своєму розпорядженні читальні зали, в яких працювала найбільша кількість відвідувачів.

Показовим було зростання попиту на літературу актуального соціально-політичного спрямування. За кількісними показниками до відділу обслуговування наближався відділ марксистсько-ленінської літератури, де за 1955 р. кількість відвідувань становила 24 170 осіб, а книговидача — 86 769 од. зб. Активною роботою відзначалися також відділи бібліографії, газетний, кабінет технічної літератури, кабінет художньої літератури та образотворчих мистецтв⁵¹.

Розширюється й діяльність абонементів. У 1955 р. Бібліотека обслуговувала 2639 абонентів, яким було видано 83 748 книг, з них персональних — 1590 особам. Абонентами ДПБ були установи, підприємства, науково-дослідні інститути, навчальні та культурні заклади як України, так і всього Радянського Союзу. Серед персональних абонентів — академіки, члени-кореспонденти, доктори та кандидати наук, військовослужбовці, спеціалісти, співробітники

ДПБ УРСР. Міжбібліотечним абонементом за станом на 1955 р. було охоплено 1049 бібліотек⁵².

На початку 1950-х рр. питання обслуговування читачів розглядається як одне з найважливіших для публічної бібліотеки: ДПБ організовувала читацькі конференції з метою вивчення шляхів удосконалення обслуговування, добирала методичні матеріали. В 1949 р. було опубліковано спільну працю І.Д.Золотоверхого (на той час — директора), Г.М.Плеського, Я.Н.Прайсмана “Бібліотека і книга. Як користуватися бібліотекою: посібник для читачів”, де розкривається система читальних залів, каталоги, основні види послуг читачам, розповідається про масову та виставкову діяльність, подаються правила користування бібліотекою. Досвід роботи в галузі підготовки читацьких конференцій був узагальнений в методичних матеріалах Я.Н.Прайсмана “Читацька конференція по обговоренню роботи бібліотеки: Методичні матеріали на допомогу бібліотекам” (К., 1952). Огляд системи обслуговування масового читача висвітлюється і в публікації про діяльність Бібліотеки М.П.Рудя, що вийшла в 1953 р.⁵³

У тому ж році Бібліотека брала участь у двох подіях республіканського рівня: святкуванні ювілею Л.М.Толстого та увічненні пам'яті Лесі Українки. До 125-річного ювілею видатного російського письменника був підготовлений бібліографічний збірник “Л.М.Толстой (до 125-річного ювілею)” (К., 1953)⁵⁴. Другим заходом передбачалося створення літературно-меморіальних музеїв, встановлення меморіальної дошки та пам'ятника в Новограді-Волинському, підготовка до видання академічного зібрання творів, видання збірника “Леся Українка” в 1954 р. та “Літопису життя і творчості Лесі Українки”, складеного канд. філол. наук Марією Деркач. Бібліотека підготувала виставку творів Лесі Українки, яка була розгорнута в приміщенні Президії⁵⁵.

28 серпня 1953 р. на Президії було розглянуто “План задачі до друку наукових праць АН УРСР”⁵⁶.

Оскільки на масовий відділ було покладено завдання проведення масово-пропагандистської роботи і встановлення контактів із установами культури, почалася підготовка книжкових виставок, лекцій, бібліографічних оглядів з актуальної тематики, зміст книжкових виставок був орієнтований на обслуговування загальнореспубліканських та академічних заходів до політичних, культурних та наукових подій. Деякі з них демонструвалися поза межами Бібліотеки, як, напр., “Комплексне використання бурого вугілля”, “За мічурінську передову науку”, “Творча співдружність російського та українського народів: до 300-річчя возз'єднання України з

Росією” — на сесіях АН УРСР; “За бойову українську літературу” — у залі засідань Верховної Ради УРСР, де проходив III з’їзд письменників України. Виставка “Творча співдружність української науки і техніки” вивозилася у Дніпропетровськ на урочисту об’єднану сесію Відділу технічних наук АН СРСР і Відділу технічних наук АН УРСР⁵⁷. Тематичні виставки проводилися і в межах окремих відділів та кабінетів.

Поєднання обслуговування масового читача та науки було тимчасовим і вимагало від ДПБ багато невинувачених з точки зору структури й функцій додаткових зусиль у скрутних умовах організації фондів. Разом з тим, цей досвід мав і певне позитивне значення для вдосконалення форм і методів бібліотечно-бібліографічного обслуговування в цілому, а бібліотечна наука отримала стимул для вирішення методичних питань обслуговування.

3.1.4. Науково-бібліографічна та педагогічна діяльність

У галузі бібліографії ДПБ в 1951–1953 рр. докорінно переглянула поточні показники та акцентувала увагу на детальному обговоренні рекомендаційної бібліографії.

Під час обговорення робіт та рекомендації їх до друку, аналізу стану виконання наукових тем було переглянуто зміст науково-методичної роботи і основну увагу, з огляду на задоволення потреб економічного та сільськогосподарського розвитку країни, було спрямовано на упорядкування відповідних бібліографічних показників, допомогу масовим бібліотекам та опрацюванню запитів масового читача. Було підготовлено та затверджено нові методики для масових бібліотек (з питань діяльності читалень, каталогів, консультаційної роботи тощо).

Пріоритетними визначалися бібліографічні показники, складені на актуальні для виконання планів п’ятирічки теми, зокрема, “Великі будови на півдні УРСР” (І.Ю.Панченко), “Видатні діячі України” (Я.Д.Бірюк), з різноманітних сільськогосподарських питань, техніки, а також показники з основних праць українських класиків літератури, що широко використовувалися в педагогічній роботі, навчанні, культурній діяльності країни і фактично спеціально замовлялися державою, оскільки були занесені до рекомендаційної літератури, узгодженої з політикою радянської влади в галузі освіти та культури. Особлива увага приділялася, закономірно, популяризації соціалістичної культури: було затверджено показник праць майстрів українського образотворчого мистецтва — лау-

реатів Сталінської премії. Неактуальні теми, напр., “Історія друку в СРСР”, просто вилучали з плану⁵⁸.

Складні умови, в яких опинилася Бібліотека після війни (ліквідація наслідків нацистської окупації, втрати значної частини спеціалістів та професійних бібліотекарів), ставали на заваді організації власної діяльності на наукових засадах, а також розвиткові науково-дослідних напрямів, зокрема, як вимагалось від неї, — науково-методичної і рекомендаційно-бібліографічної роботи та допоміжної бібліографії. Після війни та під час відбудови народного господарства до ДПБ прийшли люди, які не мали відповідної професійної підготовки, а іноді й вищої освіти. Крім того, перед Бібліотекою були поставлені нові завдання — поєднати функції найбільшої наукової бібліотеки України, діяльність якої спрямовувалася на обслуговування АН УРСР, з функціями публічної бібліотеки і науково-методичного центру всієї бібліотечної мережі республіки, оскільки ДПБ залишилася одним із небагатьох книгозборищ в Україні, які зберегли фонди, каталоги, мали усталені бібліотечні та бібліографічні традиції і були спроможні організувати таку роботу.

У 1952–1953 рр. Бібліотека приділяла головну увагу трьом напрямам. Перший — “Розробка посібників в галузі бібліотекознавства” (керівник Петров) — передбачав розробку методичного забезпечення діяльності масових та наукових бібліотек, удосконалення бібліотечних процесів, пропаганду бібліотечно-бібліографічних знань тощо. В межах цього виконувалася тема “Абонемент бібліотеки науково-дослідного інституту. Організація і методика роботи”; було укладено методичні посібники для масових бібліотек — “Методика побудови алфавітного читацького каталогу в масовій бібліотеці” (О.І.Ганопольська, Б.Г.Сорока), “Книжкові виставки”, “Пропаганда бібліотечно-бібліографічного забезпечення”, “Літературні і читацькі конференції”.

Другий напрям — “Рекомендаційна бібліографія” — охоплював опрацювання принципів підготовки рекомендаційної бібліографії, створення методів та організаційних засад. Укладалися також бібліографічні покажчики історичного, культурно-просвітницького та виробничого спрямування, зокрема: “Твори М.Горького у перекладах на українську мову” (картотека — Г.М.Гіммельфарб), “Бібліографія української художньої літератури” (О.М.Матвієнко), “Народна творчість, театральна та народна самодіяльність (1945–1951)” (М.П.Рудь), “Бібліографія видань АН УРСР” (О.М.Матвієнко).

Деякі покажчики були присвячені актуальним питанням промисловості та сільського господарства: “Механізація трудомістких

і важких робіт” (керівник О.М.Матвієнко, виконавці А.Д.Ульянова, Р.Б.Лиммер, Г.І.Стецюк), “Боротьба із засухою на півдні України за сто років” (П.М.Першин), “Досвід передовиків-металургів” (О.М.Матвієнко).

Третій напрям був пов’язаний з професійними інтересами бібліотечної науки та історії: “Історія книги та друку”, “Преса в УРСР у період Великої Вітчизняної війни” (покажчик мав на меті підготувати бібліографічну базу для монографії І.Д.Золотоверхого, яка, на жаль, так і не була реалізована), а також “Каталог книг громадянського друку” (С.І.Маслов).

Від 1953 р., у зв’язку з тим, що в республіці починається розвиток краєзнавства, в Бібліотеці розгортається краєзнавчий напрям. Бібліографічний відділ розпочав роботу із збирання матеріалів до краєзнавчої бібліографії УРСР. Основним джерелом для цього послужили літописи друку Всесоюзної книжкової палати та Книжкової палати УРСР за розділами з історії, філософії, держави та права, економіки, промисловості, природничих наук, медицини, культури, освіти тощо. Велися картотеки з таких тем: “Культурне будівництво на Україні за 1921—1936 роки”, “Література народів СРСР в українських перекладах” (1924—1955), “Зарубіжна художня література в українських перекладах”, “Геолого-географічні матеріали про Крим”⁵⁹.

Одночасно виконувалася значна кількість запитів щодо бібліографії різних регіонів та областей України, зокрема, Полтавщини, Чернігівщини, міст Пирятин, Золотоноші, Чигирини тощо, що заклало підвалини для наступної величезної роботи з бібліографічним забезпеченням таких багатотомних видань, як “Історія міст та сіл України” та “Українська радянська енциклопедія”⁶⁰.

Реалізуючи завдання бібліотечної підтримки розвитку науки та культури і з метою “поліпшення роботи ДПБ у сфері впровадження науки в практику”, в 1953 р. відділ бібліографії реорганізується у відділ рекомендаційної бібліографії та довідково-консультаційний⁶¹.

Виставочна і консультаційна робота, починаючи від 1952 р., також повністю підкоряється завданням рекомендаційної бібліографії, висвітлюючи видатні історичні події, явища світової культури, ювілейні дати⁶². У 1954 р. широко було відзначено 300-річчя возз’єднання України з Росією, у зв’язку з чим, починаючи від 1952 р., у спеціалізованих відділах, зокрема, в залі естампів, відділах рукописів, рідкісних видань, газетному фонді підготували матеріали до спільної історії українського і російського народів (як у картковому репертуарі за профілем діяльності, так і на спеціальних внутрішніх виставках документів і видань).

У 1951–1953 рр. діяльність Бібліотеки в галузі рекомендаційної бібліографії не раз критикувалася. Найсерйозніші претензії до розвитку напряму та якості бібліографічних праць містилися у публікації “Науковий заклад осторонь життя” (“Київська правда” від 8 лютого 1953 р.), яка мала фатальні наслідки для колективу ДПБ. Для перевірки фактів, викладених у статті, була створена комісія Президії, яку очолив голова БК АН УРСР Є.О.Шилов. До складу комісії увійшли: учений секретар Відділу суспільних наук АН УРСР П.М.Балковий, член БК АН УРСР П.І.Гнип, голова міжвузівської бібліотечної комісії О.Д.Качанов (Управління в справах вищої школи), а також представники Відділу науки ЦК КП України і представник Комітету в справах культосвітніх установ при РМ УРСР⁶³.

Комісія, переглянувши виконання планових робіт і якість показників, кадровий склад бібліотечного керівного персоналу та провідних фахівців, відзначила, що чимало працівників, навіть на посадах заввідділами, не мають не лише спеціальної, а й вищої освіти або документів, що підтверджували б їхню кваліфікацію⁶⁴.

24 квітня 1952 р. Президія спеціально розглядала питання “Про роботу Бібліотечної комісії” та “Про роботу Державної публічної бібліотеки УРСР за 1952 р.” Вказуючи на низький рівень бібліографічних праць під час обговорення питання про виконання плану підготовки наукових кадрів за 1952 р., Бібліотеці закидали, що “вона не дбає про підготовку високопрофесійних бібліографів та бібліографознавців”, і що “через ліберальну атестацію були залишені в аспірантурі безперспективні в науковому відношенні аспіранти”⁶⁵. Водночас у постанові Президії були відзначені досягнення ДПБ, передусім, у відновленні книжкових фондів: на 1 квітня 1953 р. вона налічувала 12 млн 500 тис. примірників друк. од., у т. ч. 5 млн 200 тис. книг і журналів, 200 тис. рукописів, понад 100 тис. карт, патентів, стандартів та бл. 7 млн газет. Наголошувалося, що обсяг роботи, порівняно з 1947 р., збільшився в два рази, в 1952 р. до Бібліотеки було записано 28 189 читачів і видано понад 2 634 565 книг, позитивно оцінено роботу абонементу та бібліографічно-довідкову діяльність ДПБ.

Водночас серед серйозних недоліків було зазначено, що “кадри бібліотечних працівників засмічені особами, які не мають достатньої підготовки, освіти, досвіду роботи та не відповідають призначенню за своїми діловими та політичними якостями”. Особливо акцентувалося на недоробці в галузі бібліотекознавчої та бібліографічної діяльності. У Постанові вказувалося, що “Бібліотека ще не перетворилася на науково-дослідну установу з питань бібліотеко-

знавства й бібліографії, недостатньо вивчає та узагальнює досвід передових бібліотек; мало видає рекомендаційних бібліографічних матеріалів на допомогу масовим бібліотекам і читачам. Бібліографічні матеріали Бібліотеки в більшості не публікуються, а окремі роботи, надруковані Видавництвом АН УРСР, виходять з друку із запізненням, довго лежать в Редакційно-видавничій раді і часто відхиляються з причин їхньої “нерентабельності” видання. В ряді випадків якість бібліографічних покажчиків низька, вони перевантажені застарілими і малоактуальними назвами літератури. Незадовільно поставлена інформаційна бібліографія. Дуже слабо Бібліотека пов’язана з інженерно-технічними працівниками, вченими, працівниками підприємств, агрономами тощо”.

На щастя, Президія цілком усвідомлювала вкрай важкі умови праці Бібліотеки, її незадовільний кадровий склад, переповнені приміщення, високі темпи роботи, а також і те, що вимоги до високої якості роботи не були підкріплені відповідним науковим статусом, як напр., у ДБЛ та ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедрина, тому серйозних “оргвисновоків” не було. Бібліотеку зобов’язали поліпшити обслуговування читачів шляхом широкої рекомендації актуальної літератури, ввести в дію відповідні розділи систематичного каталогу з суспільних наук, підготувати впродовж 1953–1957 рр. 40 спеціалістів через систему заочного навчання, закінчити атестацію і привести у відповідність до завдань Бібліотеки кадровий склад, звільнивши тих, хто не відповідав вимогам, не проявив себе в практичній чи науковій роботі, провести інвентаризацію і каталогізацію газетного архіву (2 млн од. зб.), закінчити інвентаризацію і каталогізацію відомчих видань (80 тис.) та перевести кабінет математики (М.М.Крилова) до Подільської філії⁶⁶.

Діяла й аспірантура, куди в 1953 р. поступили Л.В.Образцова та П.В.Коломієць (науковими керівниками відповідно були призначені канд. філол. наук Н.Є.Крутікова та канд. філол. наук С.Й.Петров)⁶⁷. Однак справжню підготовку наукових кадрів аспірантура ДПБ на той період, на жаль, забезпечити не змогла.

3.2. БІБЛІОТЕКА В 1953–1955 рр.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ КОМПЛЕКТУВАННЯ ІНОЗЕМНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ ТА РОЗВИТОК КНИГООБМІНУ

Після смерті Й.В.Сталіна на липневому Пленумі ЦК КПРС 1953 р. Першим секретарем ЦК КПРС було обрано М.С.Хрущова. На пленумі було засуджено порушення колективності в керівництві, соціалістичної законності й правопорядку, передусім в

органах Державної безпеки СРСР, оголошено про необхідність усунення негативних явищ, пов'язаних з культом особи, зокрема, встановлення норм партійного життя, укріплення зв'язку з народними масами тощо. Ціла низка нарад і пленумів ЦК КПРС в 1953—1955 рр. визнала відставання в розвитку народного господарства як на селі, так і в промисловості, будівництві, транспорті. Також було спеціально розглянуто питання розвитку важкої промисловості та науково-технічного прогресу в цій галузі, впровадження нових досягнень у виробництво. Політика партії диктує нові вимоги до діяльності Бібліотеки, зокрема, було проведено реорганізацію іноземного комплектування й розвитку книгообміну в союзному масштабі, а також звільнено їх від деяких обмежень: були розширені списки дозволених видань, зросла кількість контактів. У бібліотеках здійснюється переорієнтація на пріоритетність обслуговування спеціалістів в галузі науки, техніки та виробництва.

У 1953—1955 рр. відбуваються зміни в зберіганні видань АН УРСР та їхньому обміні. У зв'язку з нагромадженням значної кількості видань у Видавництві АН УРСР, неможливістю кожного окремого академічного інституту та установи ефективно поширювати обмін видань з науковими інституціями, в т. ч. іноземними, було вирішено передати цей комплекс книг до ДПБ і організувати там спеціальний страховий фонд, а решту використати для централізованого книгообміну.

У січні 1953 р. Президія приймає рішення про передачу книжково-журнального фонду АН УРСР, що зберігався у Видавництві АН УРСР, до Бібліотеки, для чого було виділено окреме приміщення в буд. № 42 по вул. Леніна. Не менше десяти примірників було вирішено залишити як страхові, тобто такі, що не підлягали обміну. З них був сформований окремий “недоторканий” фонд, який і почав надходити до Бібліотеки. Від 1956 р. створюється броньований фонд Президії АН УРСР, який умістив як страхові, так і закриті друковані роботи АН УРСР у кількості 25 прим.⁶⁸ Тоді ж Президія зобов'язала установи АН УРСР надсилати для свого фонду та для книгообміну всі без винятку видання, в т. ч. малотиражні та безплатні. Цей фонд вважався резервним і поповнював обмін та комплектування бібліотек АН УРСР: зокрема, у січні 1955 р. саме з нього комплектувалася новостворена Кримська філія АН УРСР⁶⁹.

Це рішення співпало із загальними реформами в міжнародному книгообміні. На відміну від попередніх років, коли цей обмін для всіх бібліотек відбувався через посередництво Державної біб-

ліотеки СРСР ім. В.І.Леніна, центром книгообміну для всіх бібліотек академій наук СРСР стала Бібліотека АН у Ленінграді.

У повоєнні роки відділ іноземного комплектування через невеликий обсяг обміну, критику передових наукових досліджень в галузі філософії, генетики та кібернетики був анульований.

Від 1953 р. він почав активно розвиватися в зв'язку з реорганізацією фонду видань АН УРСР, що передавалися до ДПБ УРСР. Саме тоді в складі відділу вітчизняного комплектування було створено групу іноземного комплектування в складі А.В.Антонович, яка працювала в Бібліотеці ще до війни разом із колишньою заввідділом А.Й.Ряппо і була досвідченим фахівцем, а також молодих бібліотечних працівників Н.Р.Галаган і Н.І.Малолетової.

13 лютого 1953 р. Президія приймає Постанову "Про поліпшення організації книгообміну між установами АН УРСР та зарубіжними країнами" і затверджує спеціальну інструкцію щодо організації та оформлення міжнародного книгообміну: в АН УРСР ці функції було покладено на ДПБ. Дирекція її раз на місяць зобов'язувалася, аналізуючи заявки інститутів, складати списки літератури, рекомендованої для надсилання до зарубіжних країн. Списки подавалися на затвердження голові БК УРСР, члену Президії АН УРСР Є.О.Шилову, після чого ДПБ передавала їх до Головліту для отримання дозволу, і вже тоді вони надсилалися до БАН СРСР. Така система затвердження цілком відповідала тому складному періодові в житті країни.

У 1951–1953 рр. іноземне комплектування та книгообмін здійснювалися з великими труднощами і були пов'язані не лише з ідеологічними аспектами зовнішньої політики, а й з внутрішньою політикою засудження західного досвіду, суворим централізованим ідеологічним контролем за стосунками із зарубіжними вченими, науковими, освітніми та культурними установами. Проведення комплектування через БАН СРСР у Ленінграді хоча й прискорило, однак не вирішило проблеми оперативної організації замовлення та обміну літературою. З іншого боку, ситуація, що склалася в умовах культу особи Сталіна та судових процесів із звинуваченнями ідеологічного характеру, не сприяла проведенню іноземного книгообміну, хоча валютні асигнування й виділялися. Про це свідчать неодноразові нагадування Президії про терміни подання заявок і листів, виконання своїх замовлень, складання списків зарубіжних партнерів з обміну, організації обміну тощо.

Однак реформа іноземного комплектування мала позитивні наслідки для перетворення ДПБ на координуючий центр: вона здійснювала всі організаційні заходи, проводила листування, готу-

вала списки літератури, здійснювала контакти з Бібліотечною комісією Президії АН СРСР. У 1954 р. через ДПБ було одержано літератури від 600 наукових установ з 42 країн світу, надіслано 226 видань у 40 країн світу, в т. ч., — до 77 наукових установ країн соцтабору.

Президія постійно дбала про міжнародний книгообмін, оскільки ліміти валюти завжди були обмежені, не завжди інститути притримувалися термінів замовлень та передплати. Щорічно розглядалися питання про поліпшення організації обміну: так, у 1954 р. директорам інститутів АН УРСР було надане право зазначати, яку й куди надсилати літературу, лише заздалегідь повідомивши про це ДПБ. Зі свого боку, Бібліотека запровадила точний облік усіх наукових установ зарубіжних країн, куди надсилалася література. Затримки із отриманням та відсилкою літератури відбувалися лише у зв'язку з запізненням експертизи з боку Головліту УРСР⁷⁰.

25 липня 1953 р. РМ УРСР приймає постанову (№ 898) “Про заходи щодо поліпшення використання наукової і технічної літератури, патентів і каталогів зарубіжних країн в Українській РСР”⁷¹, зобов'язавши АН УРСР розробити й затвердити до 1 вересня 1955 р. заходи щодо розширення фондів іноземної науково-технічної літератури в ДПБ, бібліотеках наукових установ та інститутів академічної системи і пропозиції щодо обміну з іноземними установами та поліпшення обслуговування цією літературою (в оригіналі, перекладах) наукових та інженерно-технічних працівників. Міністерства і відомства УРСР разом із Головним управлінням з охорони військових і державних таємниць при РМ УРСР повинні були здійснити перегляд закритих фондів іноземної літератури в галузевих наукових бібліотеках, і видання, утаємничені без достатніх підстав, надати для користування⁷².

Вирішальне значення в організації нової системи іноземного комплектування мали обговорення питання розвитку науки в РМ СРСР та ЦК КПРС в травні-липні 1955 р. та прискорення науково-технічного прогресу на липневому пленумі ЦК КПРС, присвяченому розробці курсу партії. 25 червня 1955 р. вийшла постанова РМ СРСР (№ 1185) “Про заходи щодо поліпшення використання наукової й технічної літератури, патентів і каталогів” з метою покращання інформації наукових та інженерно-технічних працівників.

Академія наук зобов'язувалася створити в Інституті наукової інформації фоторепродукування і мікрофільмування іноземних наукових і науково-технічних видань, патентів та каталогів: у

1955 р. — не менше 50 і в 1956 р. — не менше 200 найменувань на рік. Окрім того, АН УРСР слід було організувати за погодженою з міністерствами й відомствами тематикою випуск “Експрес-інформації” з терміном видання не більше 10 днів від моменту одержання іноземних видань. Від серпня 1955 р. розпочинається передплата науковими та інженерно-технічними працівниками іноземних видань, що розмножувалися Інститутом наукової інформації, приймання від міністерств і відомств замовлень на переклади іноземних періодичних видань та ведення картотеки перекладів статей з іноземних журналів. Планувався випуск двох реферативних журналів — з електротехніки, радіотехніки, автоматики, машинобудування, а також анотованих довідників вітчизняної та іноземної літератури з техніки.

Усі союзні та республіканські міністерства й відомства зобов'язувалися надсилати по одному примірнику карток на нові надходження зарубіжних видань до Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна, Інституту наукової інформації АН СРСР, Всесоюзної державної бібліотеки іноземної літератури. А міністерства культури, вищої освіти, охорони здоров'я мали виписувати два примірники кожного іноземного видання, один з яких надсилався до головних бібліотек за профілем. Міністерству культури СРСР було дано завдання розробити положення про міжбібліотечний абонемент іноземної літератури, поліпшити обмін цією літературою всередині країни, а також “Положення про організацію абонементів найзначніших бібліотек СРСР із зарубіжними бібліотеками і установами” тощо. Одним із пунктів постанови була організація Міністерством зовнішньої торгівлі через Всесоюзне об'єднання “Міжнародна книга” систематичної й докладної інформації при видану іноземну літературу й патенти шляхом надходження до ДБЛ каталогів іноземних фірм.

Найважливішим для ДПБ УРСР було кілька пунктів постанови. Один поширював на Академії наук союзних республік, а також на Московський, Ленінградський державні університети, Всесоюзну державну бібліотеку іноземної літератури (ВДБІЛ), ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедрина право безпосереднього книгообміну з іноземними установами та організаціями. Інший дозволяв проводити обмін не лише книгами, а й мікрофільмами, ним скасовувалися неумотивовані (хибні) обмеження при використанні читачами іноземної літератури. Головне управління з охорони військових і державних таємниць у пресі при РМ СРСР повинне було розробити нову інструкцію про порядок зберігання іноземної літератури та користування нею.

В.С.Дончаку і Л.А.Булаховському було наказано розробити систему заходів щодо розширення фондів іноземної науково-технічної літератури в ДПБ, бібліотеках академічних установ і організацій, удосконалення обслуговування літературою та перекладами з іноземних видань, а також скасувати безпідставні обмеження у використанні іноземної літератури, що надходить до бібліотек АН УРСР. Директори ДПБ і ЛНБ АН УРСР отримали завдання переглянути до 15 вересня 1955 р. закриті фонди іноземної літератури і ті видання, що були втаємничені без достатніх на те підстав (звичайно, після погодження з Головним управлінням з охорони військових і державних таємниць у пресі при РМ УРСР), і надати для користування науковим та інженерно-технічним працівникам. На ДПБ покладалася організація обміну друкованими виданнями і мікрофільмами⁷³.

На Президії АН УРСР 4 липня 1955 р. з доповіддю “Про організацію науково-технічної інформації про досягнення зарубіжної науки та про бібліографічну інформацію про роботи вчених України” виступив заступник директора ДПБ М.П.Рудь. За доповіддю було прийнято окрему постанову стосовно поширення обміну іноземною літературою, особливо з країнами соцтабору, та виділення додаткових асигнувань (40 тис. крб.) для ДПБ на купівлю видань АН УРСР. З метою удосконалення обміну директорам академічних установ та інститутів було дано розпорядження подавати замовлення з вказівкою на те, звідки і що саме вони бажають одержати, а також відповідні документи на збільшення асигнувань для придбання іноземної періодики та монографічних видань з 70 тис. до 150 тис. крб., налагодити придбання зарубіжних книжкових каталогів інформаційних та видавничих фірм. Передбачалося також забезпечити бібліотеки установ та інститутів зведеними каталогами іноземної літератури, що надходять до бібліотеки АН СРСР і академій союзних республік (передусім, каталогами “Новая иностранная книга в библиотеках Академии наук СССР и академий союзных республик” та “Систематический каталог поступивших изданий: Новые иностранные книги, поступившие в систему Библиотеки Академии наук СССР”).

З метою поліпшення добору читачами необхідної для роботи іноземної літератури, ДПБ зобов’язувалася організувати бібліографічні картки іноземних книжок, а також скласти та видати каталог іноземної періодики за 1945—1955 рр., що зберігалася в бібліотеках АН УРСР, переліки статей з актуальних питань науки, публікувати щорічні списки нових надходжень (періодика, монографії, довідники). Окрім цього, в постанові акцентувалося на роз-

ширенні в журналах АН УРСР розділів бібліографії та організації рецензування окремих видань тощо⁷⁴.

Обговорення та прийняття на Президії АН УРСР спеціальної постанови щодо цього питання відбулося 4 серпня 1955 р. Вона усталила принципові зміни в процесі отримання інформації про досягнення науки й техніки за рубежом, що тією чи іншою мірою стосувалися й Бібліотеки, структури обміну та використання іноземної літератури. За бюджетом на 1956 р. передбачалося збільшення кошторисів Бібліотеки на іноземне комплектування та обмін на 50 тис. крб., а науковим установам АН УРСР, що мали безпосереднє відношення до науково-технічного прогресу, дозволялося провести додаткову передплату на іноземні періодичні видання на загальну суму 69,1 тис. крб. (зокрема, найбільше коштів було виділено інститутам гірничої справи, електрозварювання, машинознавства і механіки, електротехніки, металокераміки і спецсплавів, теплоенергетики, металофізики, загальної й неорганічної хімії, фізики, будівельної механіки)⁷⁵.

Першим значним надходженням після постанови стали матеріали Женевської конференції глав чотирьох держав (Англії, Франції, СРСР та США) з мирного використання атомної енергії (1955)⁷⁶. Вільне розповсюдження цих матеріалів було тим показовішим, що Радянський Союз декларував конференцію як успіх у своїй зовнішньополітичній діяльності і першу спробу мирних переговорів щодо поставленого питання.

Восени 1955 р. в ДПБ УРСР було створено сектор комплектування іноземною літературою, в червні 1956 р. він уже став відділом. Наприкінці 1955 р. Бібліотека мала 260 партнерів у 32 країнах, а обсяг книгообміну досяг 53% від загальної кількості надходжень.

Значну роль в організаційній діяльності щодо відносин між ДПБ, бібліотеками академічних інститутів і, зокрема, Інститутом наукової інформації, створеним у 1955 р., відіграла Бібліотечна комісія АН УРСР. Наприкінці 1955 р. замість М.Я.Каганової секретарем БК АН УРСР було призначено Я.Н.Прайсмана, який фактично перебрав на себе всю організаційну роботу з комплектування та науково-методичного забезпечення діяльності бібліотек⁷⁷.

Практикувалася безплатна передача академічних видань. Так, ДПБ надіслало до Польсько-радянського інституту у Варшаві 19 назв видань Інституту літератури, зокрема, твори Т.Г.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, В.Стефаніка, І.П.Котляревського, "Історію української літератури", монографічні праці Є.П.Кири-

люка, О.І.Кисельова, О.Є.Засенка, М.П.Пивоварова, С.К.Бабишкіна, Г.Д.Вєрвеса, Н.Є.Крутікової, І.І.Басс, М.Д.Бєрнштейн, присвячені класикам української літератури⁷⁸. До Київської філії Центрального музею В.І.Лєніна надійшли прижиттєві видання В.І.Лєніна, рідкісні твори Ф.Лассалє, М.Лєрмонтова, М.Некрасова⁷⁹. Японський історик Муцуо Шиміцу отримав видання Інституту археології⁸⁰.

3.3. НАДХОДЖЕННЯ КНИЖКОВИХ І РУКОПИСНИХ КОЛЕКЦІЙ ТА ЗІБРАНЬ в 1951–1955 рр.

Продовжується комплектування Бібліотеки колекціями, архівними фондами діячів науки та культури, особистими бібліотеками, хоча і в менших обсягах.

Паралельно з поточним комплектуванням книжкових фондів ДПБ УРСР проводила роботу з доукомплектування, передусім з метою заповнення лакун, що виникли внаслідок порушення надходжень під час війни і в повоєнний період. Для точного обліку відсутніх у фондах Бібліотеки радянських видань була складена картотека видань СРСР 1941–1944 рр. — уже наприкінці 1946 р. в ній налічувалося 19 604 найменування⁸¹. У 1952–1958 рр. картотека була доповнена описом відсутніх видань УРСР за 1945–1957 рр.⁸² Як згадувалося вище, кілька тисяч книжок було отримано в 1946 — 1952 рр. від Державного фонду СРСР (Москва), створеного для допомоги в комплектуванні бібліотек, зруйнованих під час війни.

Бібліотека поповнювала дезидерату по-різному, в т. ч. й через букіністичні магазини, союзний і міжнародний книгообмін. Від 1953 р. було дозволено обмінюватися копіями, проводити мікрофільмування тощо.

Важливим способом комплектування Бібліотеки вважалося збільшення її фондів особистими бібліотеками та рукописними збірками вчених та діячів культури. Так, у 1951 р. до неї надійшла більша частина книжкового зібрання А.Ю.Кримського (10 151 книжка і 2659 журналів з філології та сходознавства). (У 1961 р. від сина вченого було отримано ще 497 книжок.) У цьому зібранні наховувалося багато словників живих та мертвих мов країн Сходу, видань з історії східних релігій, зокрема з ісламу, оригінальних творів східних авторів тощо⁸³. У 1948–1949 рр. відділ рукописів взяв на зберігання особистий архів А.Ю.Кримського — рукописи наукових творів з питань сходознавства і української мови, листування, фольклорні матеріали.

У березні 1955 р., після смерті відомого фольклориста, проф. Ю.М.Соколова, до ДПБ надійшла його бібліотека, а це — понад 5 тис. книг і журналів з питань етнографії та фольклористики, казки, легенди та ін. пам'ятки народної творчості народів СРСР, інших слов'янських країн, словники, літературознавчі та мовознавчі дослідження, бібліографічні матеріали⁸⁴.

У 1956 р. було придбано бібліотеку акад. А.Н.Динника — 576 книжок і журналів, переважно з питань механіки та теорії пружності⁸⁵.

У 1955 р. в дар передається особиста бібліотека вченого-філолога, викладача Київського державного університету, чл.-кор. АН УРСР, керівника аспірантів ДПБ з питань книгознавства та історії книги С.І.Маслова, яка складалася із 13 165 книжок і журналів з питань філології, історії, літератури та книгознавства, 84 рукописних пам'яток та 92 стародруків. Серед них були твори українських письменників XVII ст. — Кирила Транквіліона-Ставровецького, Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича та ін. Історичну цінність мала також колекція особливих видів друку: 963 плакати та 576 листівок перших років радянської влади, карти, атласи, ноти, газети тощо. Відділи рукописів взяли на зберігання цінні збірки Музичного товариства ім. М.Д.Леонтовича (2004 од. зб.), особисті архіви відомих українських композиторів М.В.Лисенка, К.Г.Стеценка, Я.С.Степового, Л.Л.Лісовського, П.П.Сокальського, М.Д.Леонтовича, В.І.Заремби, О.Т.Дзбановського. Поповнився також архів (663 од. зб.) історика, акад. Російської академії наук та АН УРСР В.С.Іконникова (додатково були передані наукові праці, лекції з історії та історіографії, матеріали, пов'язані з виданням "Университетских известий", листування тощо⁸⁶).

Відділ рукописів отримав із фондів концентрації архів Книжкової палати УРСР за 1918—1922 рр. та архів Українського наукового інституту книгознавства (1922—1936).

Фонди ДПБ збагатилися завдяки безплатним надходженням або дарам з ін. бібліотек та різних установ. Так, у 1954 р. було отримано значну кількість видань, присвячених 300-літтю возз'єднання України з Росією, як дари від союзних республік. Президія АН СРСР надіслала до АН УРСР (також в дар) 75 тис. власних видань, починаючи від XVIII і закінчуючи XX ст. Академічні бібліотеки Білоруської, Латвійської, Таджикицької та Туркменської союзних республік, Киргизька і Башкирська філії АН СРСР, Кримська філія АН СРСР також обдарували ДПБ⁸⁷.

Важливим надходженням була передача в 1955 р. до ДПБ УРСР Книжковою палатою УРСР відсутніх у Бібліотеці книжок і

журналів воєнного і повоєнного періодів (разом вони склали 80 тис. видань республіканських видавництв).

Суттєве поповнення фондів українськими виданнями та виданнями українською мовою було здійснене в 1951–1955 рр. і стало результатом політики вилучення зі складу всесоюзного обов'язкового примірника видань національними мовами. Це викликало обмін літературою народів СРСР між академіями та бібліотеками, що свого часу отримували великі універсальні бібліотеки мовами союзних республік через Всесоюзну книжкову палату, однак фактично ними не користувалися. Так, ДПБ УРСР від Державної республіканської бібліотеки Грузинської РСР та інших бібліотек у 1951 р. надіслано 19 тис. 411 книг українською мовою; у 1955 р. — 15 тис.⁸⁸ 15 тис. видань українською мовою надійшло від Державної республіканської бібліотеки Киргизької РСР, 10 тис. — від Державної республіканської бібліотеки Литовської РСР⁸⁹; Львівський університет подарував ДПБ 47 тис. видань УРСР українською мовою як обов'язковий примірник⁹⁰.

У свою чергу, сектор обмінно-резервних фондів надсилав бібліотекам союзних республік видання, написані їхніми національними мовами: Державній республіканській бібліотеці Грузинської РСР було відправлено 15 тис. видань; 7,5 тис. книг — Республіканській бібліотеці Молдавської РСР. У 1952 р. було передано бібліотекам союзних республік 45 587 кн. од. зб., в т. ч. національними мовами⁹¹.

У 1954–1955 рр. відзначається загальне поживлення зв'язків між різними союзними академіями, здійснюється перерозподіл бібліотечних та книжкових фондів, який хоча й не набув широкого розмаху, але позначив новий зміст відносин. Так, за рішенням ЦК КП України “на відзнаку дружби між українськими і білоруськими вченими і враховуючи велике значення для білоруської літературознавчої науки рукописної спадщини Янки Купали”, Президія АН УРСР, за клопотанням АН БРСР, ухвалила передати архів народного поета, що складався з автографів віршів, поем, драматичних творів, перекладів, із фондів ДПБ УРСР до Літературного музею Янки Купали в Білорусії. У зв'язку з цим із фондів ДПБ було передано через вдову поета 46 рукописних і два аркуші друкованих віршів (залишилися лише фотокопії рукописів)⁹².

У червні 1955 р. здійснюється перерозподіл рукописної спадщини Т.Г.Шевченка між музеями та бібліотеками. За постановою Президії АН УРСР, з метою концентрації всієї рукописної спадщини українського письменника-класика і відповідного збереження, а також сприяння науковому вивченню і широкій публікації її, бу-

ло здійснено переміщення всіх автографів поета з відділу рукописів ДПБ УРСР до відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР⁹³. Президія ініціювала також клопотання перед РМ УРСР про передачу до цього відділу автографів, рукописів і документів Кобзаря з усіх краєзнавчих музеїв і бібліотек, завдяки чому в Інституті було зібрано унікальний фонд творів Т.Г.Шевченка. З Інституту археології до відділу рукописів зазначеного вище інституту було передано архів Чикаленка⁹⁴.

Від 1954 р. головою БК АН УРСР було призначено Л.А.Булаховського⁹⁵, однак з травня 1955 р. на цю посаду знову повернувся Є.О.Шилов⁹⁶. У грудні 1955 р. Президія прийняла план заходів щодо підготовки видання “Матеріали до історії Академії наук Української РСР”, в якому на Бібліотеку було покладено бібліографічне забезпечення, підбір необхідної літератури тощо⁹⁷.

Бібліотека продовжує клопотання про розширення приміщень. У 1954 р. було складено нового листа до Президії про необхідність добудови книгосховища на території Київського державного університету⁹⁸. Наприкінці 1955 р. приймається нова укрупнена структура Бібліотеки і здійснюється низка кадрових переміщень⁹⁹.

Від 1953 р. ДПБ стала базою для проходження практики студентів Харківського державного педагогічного інституту¹⁰⁰.

3.4. НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА В 1953–1955 рр.

На бібліотечну діяльність в галузі бібліографії та методичного забезпечення масових бібліотек відчутно позначилися рішення пленумів, що відбувалися в той період, щодо розвитку сільського господарства і важкої промисловості, прискорення науково-технічного прогресу. Частина неактуальних тем було закрито, до оперативного плану введено не заплановані, але більш злободенні роботи.

У середині 1953 р. в зв'язку з проведенням липневого та вересневого пленумів ЦК КПРС (зокрема, останнього, що прийняв рішення “О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства СССР”), а також після розгляду діяльності Бібліотеки Президія АН УРСР знову відкорегувала плани наукової роботи стосовно видання рекомендаційних бібліографічних посібників та методичних праць.

ЦК КПРС в 1954 р. провів серію нарад з атеїстичної пропаганди і прийняв постанову “О крупных недостатках в научно-атеис-

тической пропаганде” і, як наслідок, до видавничого плану Бібліотеки було внесено бібліографічний покажчик “В помощь научно-атеистической пропаганде” (З.М.Вашенко)¹⁰¹. Зовнішньополітичні ініціативи СРСР знайшли вияв у покажчику “Письменники світу в боротьбі за мир” (М.В.Булавицька). Через зняття теми “Сталінська будова на Дніпрі” за постановою Президії від 22 жовтня 1953 р. в плани ДЛБ було введено виконання бібліографічної картотеки з проблем “Розвиток продуктивних сил УРСР”, та “Розвиток виробничих сил Полісся”. Бібліографія з останньої теми виконувалася спільно з бібліографами Білоруської державної бібліотеки ім. В.І.Леніна і завершилася створенням картотеки.

Другий напрям — розробка посібників з бібліотекознавства — передбачав узагальнення досвіду передових бібліотек СРСР та створення єдиної методичної бази для масових і наукових бібліотек України з метою виконання комплексної теми “Робота з суспільно-політичною літературою” (Р.А.Бухіна і заввідділом бібліографії О.М.Матвієнко).

У 1953–1954 рр. опрацьовувалися теми “Російсько-українські культурні зв’язки XVI—XVIII ст.” (С.Й.Петров) і “Преса України в період Великої Вітчизняної війни” (Я.Д.Бірюк)¹⁰². У 1955 р. розпочалося створення фундаментальної бібліографії про розвиток дружби народів (І.З.Бойко, М.В.Булавицька, Г.М.Гіммельфарб, Л.І.Гольденберг)¹⁰³.

Тоді ж були підготовлені та опубліковані фундаментальні бібліографічні покажчики: “300-річчя возз’єднання України з Росією (1654—1954)” (Г.М.Третяк, З.І.Руда, Л.І.Гольденберг, Бойко), “Що читати про передовий досвід одержання високих урожаїв озимої пшениці та кукурудзи в СРСР”, “Письменники світу в боротьбі за мир” (М.В.Булавицька), “Заочний абонемент. Посібник для бібліотек” (Г.М.Плеський), а також серія склаграфічних видань попередніх років, зокрема, “З досвіду роботи бібліотек УРСР. Збірник”, “Списки нової літератури по бібліотекознавству, теорії і методиці бібліографії”, “На допомогу дисертантам” (Р.А.Бухіна, Г.М.Плеський), “Літературні читацькі конференції”, “До виборів у Верховну Раду СРСР. Методичні і бібліографічні матеріали”, «Пропаганда постанови Пленуму ЦК КПРС “Про дальше збільшення виробництва зерна в країні і освоєння цілинних і перелогових земель”», “В помощь научно-атеистической пропаганде”, “Союз робітничого класу і селянства”, “Леся Українка”¹⁰⁴.

Були також підготовлені картотеки, перелік літератури та виставки, присвячені проблемам розвитку сільського господарства

СРСР, передовим агротехнічним заходам, досягненням науки в галузі сільського господарства тощо; готувався до видання бібліографічний покажчик “Квадратно-гніздовий спосіб посіву і посадки сільськогосподарських культур”; укладено 18 списків рекомендаційної літератури з сільського господарства (зокрема, з питань вирощування та збирання цукрового буряка, картоплі, кукурудзи, інтенсифікації бджільництва, удосконалення електропостачання, меліорації, механізації та електрифікації сільського господарства, пропаганди методу Т.С.Мальцева тощо)¹⁰⁵. Колектив авторів видав бібліографічний покажчик “К 50-летию первой русской революции 1905—1907 гг.” (Б.А.Титаренко, В.А.Лівенцов, Г.М.Третьяк, Г.М.Гіммельфарб) та методичні матеріали з цієї теми на допомогу бібліотекарям (Я.Н.Прайсман, Г.М.Плеський).

У 1955 р. було опубліковано два випуски “Сводного каталога иностранных журналов, полученных научными учреждениями Академии наук УССР в Киеве за 1945—1954 гг.”: “Химия и химическая технология” та “Геология, геофизика, география”, складені Г.М.Плеським та Л.М.Молочко¹⁰⁶.

Починаючи від 1955 р. було запроваджено публікацію систематичних оглядів, що розкривали діяльність Бібліотеки за рік. Випуск “Государственная публичная библиотека Украинской ССР за 1954 г.” підготував науково-методичний кабінет бібліотекознавства.

Відділ рукописів почав опрацьовувати наукову тему “Опис автографів класиків української літератури” (Д.М.Іофанов)¹⁰⁷.

Період 1951—1955 рр. поділяється на два хронологічних етапи, впродовж яких здійснювалися важливі політичні, соціально-економічні й культурні зміни в суспільстві.

У бібліотечній науці це було пов’язано з підготовкою бібліографій та обслуговуванням читачів, методологічною роботою з читачькими каталогами і принципами систематизації літератури.

Власне тоді й розгортається напрям рекомендаційної бібліографії, яка поглинає усі інші види бібліографічної діяльності у зв’язку зі спробами перетворити ДПБ на центр рекомендаційної бібліографії.

Від 1951 р. Бібліотека відкриває напрям бібліографічного забезпечення усіх видань з питань історії науки й техніки АН УРСР. Цілком закономірно, що ДПБ як головна бібліотека мала забезпечити підготовку не лише рекомендаційних бібліографій, що були б корисними для народного господарства, науки й техніки, а й таких, що своїм змістом сприяли б формуванню свідомості широких народних мас (“керівництво читанням”). Такий підхід характери-

зував, перш за все, діяльність масових бібліотек, однак, оскільки ДПБ у цей період виконувала функції публічної бібліотеки, цей принцип набув характеру базового в усій системі обслуговування читачів. Він відбивається на каталогізації і систематизації книжкових фондів, редагуванні каталогів, впровадженні диференційованого обслуговування, зокрема, каталогами з розділенням їх на читачькі та службові тощо. Однак поєднання різних принципів обслуговування в межах однієї бібліотеки за умов браку кадрів цілком закономірно привело до розподілу функцій в обслуговуванні масового читача та наукових співробітників АН УРСР: у системі читальних залів виділяється спеціалізований читальний зал № 1 для академіків, членів-кореспондентів і наукових працівників АН, відповідно проводиться фахова підготовка бібліотекарів, які працювали тут.

Другою важливою особливістю цього періоду була реорганізація міжнародного книгообміну, яку вимагав розвиток економіки та технічного оснащення промисловості, великого будівництва, сільського господарства, зруйнованих у період війни і технічно відсталих. Оформлення міжнародного книгообміну по АН УРСР було покладено на ДПБ УРСР. Відтоді фонди ДПБ почали активно поповнюватися іноземними науковими виданнями і виданнями союзних академій наук, що мало значний вплив на подальший розвиток наукових досліджень, пов'язаних із народним господарством.

Необхідність опрацювання значних масивів ретроспективної літератури та їхнього обліку породжує тимчасові форми опису та обліку книжок за “скороченим циклом”, організацію обмінно-резервних фондів, доукомплектування фондів основного книгосховища Бібліотеки, спеціалізованих відділів, кабінетів та філій, а також бібліотек науково-дослідних інститутів АН УРСР, інших відомств, організацій, навчальних закладів, підприємств та будівництв. Одночасно проводилася робота з фондом концентрації, який звільнявся від непрофільної, застарілої та дефектної літератури. Брак приміщень та ідеологічні вимоги не завжди сприяли коректному списанню літератури, оцінці дефектності та “застарілості” видань. Однак, оцінюючи велику роботу з організації фонду, необхідно підкреслити, що вперше після заповнення Бібліотеки значними масивами ретроспективної літератури в 20—30-х рр., а також після значних перетрубацій з фондами у період війни було проведено величезну роботу, що привело хоча й до неповної, але значної розвантаженості обмінно-резервних фондів.

ДЖЕРЕЛА ТА ПРИМІТКИ

- ¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 738, арк. 27—29.
- ² Там само, спр. 739, арк. 6—8.
- ³ Там само, арк. 7, 8, 22.
- ⁴ Там само, арк. 18—22.
- ⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 758, арк. 36. Див. також: *Ковальчук Г.І.* Керівники ВБУ—НБУВ. 1918—1998. — Бібл. вісник. — 1998. — № 5. — С. 25.
- ⁶ Архів НБУВ, спр. 789, арк. 2а, 47а, 50.
- ⁷ Третье совещание директоров библиотек Академий наук СССР и академий союзных республик (12—15 ноября 1951) // Советская библиография. — 1952. — № 1. — С. 99—114.
- ⁸ Там само, спр. 758, арк. 44.
- ⁹ Там само, спр. 789, арк. 1 (резолуція Дончака).
- ¹⁰ *Зайцева М.* У Президії Академії наук Української РСР // Вісник АН УРСР. — 1953. — № 5. — С. 74.
- ¹¹ Там само, арк. 4—6; спр. 800, арк. 20, 21.
- ¹² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 789, арк. 25.
- ¹³ Там само, арк. 19.
- ¹⁴ Там само, арк. 20, 21.
- ¹⁵ Про роботу Бібліотечної комісії при Президії Академії наук Української РСР [Звіт БК за 1953—1955 рр.] // Вісник АН УРСР. — 1955. — № 6. — С. 64; Про роботу Бібліотечної комісії при Президії Академії наук Української РСР [Звіт БК за 1955—1956 рр.] // Там само. — 1956. — № 10. — С. 52; Про Бібліотечну комісію при Президії Академії наук Української РСР. У Президії АН УРСР // Доповіді АН УРСР. — 1960. — № 8. — С. 1129.
- ¹⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 800, арк. 36, 65—67.
- ¹⁷ Там само, спр. 778, арк. 1, 2 і далі.
- ¹⁸ Там само, арк. 2.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само, спр. 761, арк. 7.
- ²¹ Там само, спр. 758, арк. 7.
- ²² *Чепуренко Я.О.* Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етап розвитку // Відп. ред. О.С.Онищенко; НАН України. НБУВ. — К., 1998.
- ²³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 92, арк. 11.
- ²⁴ Там само, спр. 100, арк. 42.
- ²⁵ Там само, спр. 797, арк. 186.
- ²⁶ *Карпенко О.Ю.* Львівська бібліотека АН УРСР // Вісник АН УРСР. — 1952. — № 11. — С. 79, 80.
- ²⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 770, арк. 190, 191.
- ²⁸ Там само, спр. 738, арк. 139—174.
- ²⁹ Там само, спр. 758, арк. 1—5.
- ³⁰ Там само, арк. 9, 11.
- ³¹ Там само, спр. 770, арк. 81.
- ³² Там само, арк. 85, 86.
- ³³ Там само, спр. 797, арк. 99, 100; спр. 770, арк. 87.
- ³⁴ Там само, спр. 789, арк. 2.
- ³⁵ Там само, арк. 14, 15 зв.

- ³⁶ Там само, арк. 16.
- ³⁷ Там само, спр. 720, арк. 2.
- ³⁸ Там само, арк. 40.
- ³⁹ Там само, арк. 2.
- ⁴⁰ Там само, спр. 742, арк. 8.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Там само, спр. 769, арк. 43.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Там само, спр. 752, арк. 22.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ *Амбарцумян З.И.* Основные вопросы теории каталогов советских библиотек // Библиотекарь. — 1951. — № 4. — С. 27–32.
- ⁴⁷ История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. — К., 1979. — С. 140.
- ⁴⁸ Дискусія опублікована на сторінках видання “Труды ЛГБИ”: За высокую идейность против формализма и объективизма в библиотечной теории // Тр. ЛГБИ. — Л., 1958. — Т. 4. — С. 153–172.
- ⁴⁹ За высокую идейность против формализма и объективизма в библиотечной теории // Там же. — 1950. — № 3. — С. 1–4.
- ⁵⁰ Архів НБУВ, оп. 1, од. зб. 864, арк. 1.
- ⁵¹ Там само.
- ⁵² Там само, арк. 13.
- ⁵³ *Рудь Н.П.* Государственная публичная библиотека УССР // Библиотеки СССР. — М., 1953. — Вып. 2. — С. 38–48.
- ⁵⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 813, арк. 22, 23.
- ⁵⁵ Там само, арк. 27.
- ⁵⁶ Там само, арк. 34.
- ⁵⁷ Державна публічна бібліотека АН УРСР у 1954 р. — К., 1955. — С. 77, 78.
- ⁵⁸ Там само, спр. 738, арк. 13–29.
- ⁵⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 864, арк. 32.
- ⁶⁰ Державна публічна бібліотека АН УРСР у 1957 р. — К., 1957. — С. 4.
- ⁶¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 813, арк. 3, 4.
- ⁶² Там само, спр. 797, арк. 99–115.
- ⁶³ Там само, спр. 813, арк. 6.
- ⁶⁴ Там само, арк. 10, 11.
- ⁶⁵ Там само, спр. 813, арк. 7 зв.
- ⁶⁶ Там само, арк. 15 зв.
- ⁶⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 831, арк. 24, 25.
- ⁶⁸ Там само, спр. 813, арк. 2; спр. 887, арк. 50.
- ⁶⁹ Там само, спр. 858, арк. 1.
- ⁷⁰ Архів НБУВ, спр. 831, арк. 42, 43.
- ⁷¹ Там само, спр. 858, арк. 32.
- ⁷² Там само.
- ⁷³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 858, арк. 35, 36.
- ⁷⁴ Там само, арк. 27.
- ⁷⁵ Там само, арк. 46.
- ⁷⁶ Там само, арк. 43.
- ⁷⁷ Там само, арк. 48.
- ⁷⁸ Там само, спр. 831, арк. 52.

- ⁷⁹ Там само, спр. 858, арк. 41.
⁸⁰ Там само, спр. 831, арк. 54.
⁸¹ Там само, спр. 670, арк. 34.
⁸² Державна публічна бібліотека АН УРСР в 1958 р. — К., 1960. — С. 46.
⁸³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 770, арк. 196; спр. 1068, арк. 17—19.
⁸⁴ Там само, спр. 858, арк. 6.
⁸⁵ Державна публічна бібліотека АН УРСР в 1956 р. — К., 1958. — С. 54.
⁸⁶ Державна публічна бібліотека АН УРСР в 1957 р. — К., 1959. — С. 51.
⁸⁷ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 831, арк. 28, 29, 37. Державна публічна бібліотека АН УРСР в 1954 р. — К., 1955. — С. 88, 89.
⁸⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 742, арк. 41; спр. 770, арк. 196; Державна публічна бібліотека АН УРСР в 1955 р. — К., 1956. — С. 91.
⁸⁹ Державна публічна бібліотека АН УРСР в 1955 р. — К., 1956. — С. 91.
⁹⁰ Державна публічна бібліотека АН УРСР в 1956 р. — К., 1958. — С. 54.
⁹¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 742, арк. 41.
⁹² Там само, спр. 831, арк. 5—10.
⁹³ Там само, спр. 858, арк. 16, 17.
⁹⁴ Там само, арк. 18.
⁹⁵ Там само, спр. 831, арк. 41.
⁹⁶ Там само, спр. 858.
⁹⁷ Там само, арк. 49, 50.
⁹⁸ Там само, арк. 31.
⁹⁹ Там само, арк. 51.
¹⁰⁰ Там само, спр. 813, арк. 1.
¹⁰¹ Там само, спр. 863, арк. 8.
¹⁰² Там само, спр. 818, арк. 1—10.
¹⁰³ Там само, спр. 863, арк. 5, 6.
¹⁰⁴ Там само, спр. 818, арк. 12; спр. 835, арк. 6—10; спр. 863, арк. 1—9; спр. 864, арк. 18, 19.
¹⁰⁵ Там само, спр. 818, арк. 25—32; спр. 863, арк. 10, 11.
¹⁰⁶ Там само, спр. 863, арк. 11.
¹⁰⁷ Там само, спр. 818, арк. 51.

Розділ

4

ДЛБ У ПЕРІОД 1956—1958 рр. В УМОВАХ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКИ. ЗМІНИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ МЕРЕЖІ ІНСТИТУТІВ І НАУКОВИХ УСТАНОВ АН УРСР

4.1. РОЗВИТОК НОВИХ НАУКОВИХ НАПРЯМІВ У АН УРСР В УМОВАХ ПРИСКОРЕНОГО РОЗВИТКУ НАУКИ ТА НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (1956—1958)

Розвиток радянської науки і бібліотечної справи впродовж 1956—1960-х рр. певною мірою визначався рішеннями XX з'їзду КПРС, що відбувся в лютому 1956 р., найважливішим з яких була Постанова ЦК КПРС “О преодолении культа личности и его последствий”. XX з'їзд відкрив період т. зв. хрущовської відлиги в усіх сферах розвитку економіки, внутрішньої та зовнішньої політики, науки, освіти, культури, а XIX з'їзд КП України підтримав його рішення відповідно до умов республіки.

Постанова відіграла вирішальну роль в оцінці діяльності багатьох працівників АН УРСР, в т. ч. й бібліотечних. У 1957—1959 рр. починається процес реабілітації несправедливо засуджених, їхні імена знову повертаються до історії. У Бібліотечі початок цього процесу пов'язується з 1958 р., коли були отримані відомості про посмертну реабілітацію В.С.Іванушкіна (свого часу — директора) та М.М.Малюги (ученого секретаря, який займав цю посаду деякий час); 1959 р. установа отримала папери про реабілітацію Т.П.Войславської: її родині було виплачено компенсацію в розмірі 2-місячного заробітку¹.

Строго відмежовуючись від деяких передових напрямів розвитку західної науки, економіки, ідеології за “залізною завісою”, тогочасна влада, разом з тим, визнаючи відсталість радянської економіки, особливо після колосальних втрат матеріальних ресурсів під час війни, передбачала вивчення досягнень західних країн в галузі науки й техніки, зокрема, хімічній, енергетичній, машинобудівній, прямо пов'язаних із розвитком важкої промисловості та сільського господарства. Створення в 1955 р. Всесоюзного інституту наукової і технічної інформації (ВІНІТІ) було орієнтовано на отримання зарубіжної інформації про досягнення науки й техніки і визначило зміни в комплектуванні наукових бібліотек.

Період 1956—1958 рр. характеризується прийняттям рішень керівних органів про необхідність прискореного розвитку тих галузей промисловості, що дають більший ефект у підвищенні продуктивності праці та використанні сировини. (Окремо було звернуто увагу на розвиток хімічної промисловості.) Пленум ЦК КПРС (травень 1958 р.) накреслив систему заходів щодо розвитку хімічної промисловості, задоволення потреб народного господарства і населення у штучних матеріалах, почалося будівництво 35 нових заводів, у т. ч. і в Україні.

Одночасно вирішується питання подальшого розвитку сільськогосподарства й реорганізації МТС (лютневий 1958 р. Пленум ЦК КПРС); на червневому Пленумі ЦК КПРС приймається Постанова "Об отмене обязательных поставок натуроплаты за работы МТС, о новом порядке, ценах и условиях заготовок сельскохозяйственных продуктов", відбувається широкомасштабна акція з освоєння цілинних земель.

Ці рішення безпосередньо вплинули на розвиток радянської науки та ідеологічних функцій бібліотек стосовно формування людини "нового типу". 22 червня 1956 р. відбулося вирішальне для подальшого розвитку ДПБ засідання Президії АН УРСР, де розглядався комплексний проблемний план науково-дослідної роботи установ Відділу суспільних наук АН УРСР на 1956—1960 рр., укладений відповідно до завдань, поставлених перед радянською наукою і культурними установами ХХ з'їздом КПРС та рішеннями ХІХ з'їзду КП України (доповідав в. о. голови Відділу І.К.Білодід)².

Увага Президії зверталася на необхідність завершення фундаментальних праць в галузі філософії, економіки, історії, літератури, мовознавства, мистецтвознавства, фольклору, етнографії, держави і права, а також на організацію роботи колективів з розробки актуальної тематики. ДПБ як академічна бібліотека мала спрямувати свою діяльність на комплектування фондів новими виданнями, організувати пріоритетне обслуговування академічної та галузевої науки, не згортаючи при цьому функцій публічної бібліотеки.

Президія АН УРСР передусім переглянула завдання та визначила головні напрями діяльності академічних інститутів. Так, Інститут філософії мав досліджувати закономірності розвитку радянського суспільства, актуальні питання теорії пізнання й категорій матеріалістичної діалектики, історію філософської і громадсько-політичної думки України, узагальнення даних розвитку суспільних і природничих наук.

Інститут економіки було спрямовано на дослідження й узагальнення розвитку економіки провідних галузей промисловості УРСР, передусім важкої, основних питань підвищення продуктивності праці, організації заробітної плати, зниження собівартості продукції, економічної ефективності впровадження нової техніки, передового досвіду, комплексних проблем розміщення галузей народного господарства.

У галузі економіки сільського господарства велося дослідження проблем, пов'язаних з колгоспним господарством і збільшенням виробництва сільськогосподарських продуктів при найменших затратах праці відповідно до окремих зон УРСР. Було рекомендовано звертати увагу на зв'язок науки та виробництва, впровадження результатів наукових досліджень і кооперацію наукових досліджень з відповідними вченими вузів, галузевих інститутів.

Інститут історії зобов'язувався на основі документів і архівних матеріалів всебічно вивчати історію УРСР та Радянського Союзу, країн "народної демократії", боротьби українського народу за своє соціальне й національне визволення, за мир, демократію та соціалізм, викриваючи агресивну політику міжнародної коаліції. Було вирішено розпочати в 6-й п'ятирічці багатотомне видання історії УРСР, історії Києва та ін. робіт, які б містили нові концепції історичного процесу.

Завданням Інституту археології було дослідження пам'яток давніх культур в районі будівництва Дніпродзержинської, Кременчуцької, Канівської ГЕС, Південно-Кримського каналу та каналу Північний Донець-Донбас, що супроводжувалося затопленням значних територій, а також підготовка результатів досліджень до видання.

Інститут літератури повинен був розробляти проблеми теорії літератури на засадах марксизму-ленінізму, проводити підготовку монографій з питань літературознавства та багатотомної історії української літератури, розпочати наукове видання творів класиків української літератури, ювілейні збірки творів Т.Шевченка, С.Васильченка, М.Коцюбинського, І.Карпенка-Карого, Я.Галана і А.Гаврилюка.

Для Інституту мовознавства головним завданням була розробка проблем сучасної української літературної мови, історії української і російської мов, української діалектології, слов'янського мовознавства, а також укладання словників та посібників для вищої школи.

Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії отримав завдання розробляти історію, теорію і практику українського мис-

тецтва, зокрема й фольклору, які б допомагали творчим організаціям і колективам в їхній роботі і мали б помітний вплив на розвиток української культури. Було ухвалено забезпечити видання монографії "Українці" та зразків української творчості, творів мистецької спадщини Т.Г.Шевченка (живопис, графіка), найважливіших монографій з проблем мистецтвознавства (театр, музика, кіно).

Сектор держави і права був зобов'язаний завершити підготовку "Історії держави і права Української РСР", поглибити дослідження питань державного будівництва, враховуючи розширення прав УРСР як союзної республіки в державному, господарському, культурному будівництві та питань зміцнення законності, вивчити такі галузі права, як цивільне, трудове й кримінальне, з метою надання допомоги в підготовчих роботах з кодифікації радянського законодавства.

Інститут суспільних наук (м. Львів) було спрямовано на наукову розробку таких проблем і питань, як економіка газової і нафтової промисловості, дослідження визвольної боротьби на західноукраїнських землях, розвитку народного господарства в західних областях Української РСР, історії стародавнього населення Прикарпаття і Волині.

Питання розвитку музейних фондів та організації експозицій, що відповідали б висвітленню ролі народних мас у галузі художньої творчості, були записані за Українським державним музеєм етнографії і художнього промислу, а всебічне сприяння розвитку шевченкознавства — за Державним музеєм Т.Г.Шевченка³.

Державна публічна бібліотека повинна була забезпечити бібліотечно-бібліографічне обслуговування академічних учених за цими темами, а також самій опрацьовувати питання наукової та рекомендаційної бібліографії з проблем, що були поставлені перед академічними інститутами.

У цей час готувалися до видання 2-й том "Історії Української РСР", "Історія Києва", "Нариси історії української радянської літератури", "Історія держави і права Української РСР". Бібліотечні працівники мобілізувалися на першочергове та пільгове обслуговування відповідною літературою співробітників АН УРСР, які працювали в читальних залах та абонементі. За ними закріплювалися групи бібліографів та бібліотекарів, які персонально допомагали при виконанні постанов Президії.

Було прийнято рішення про проведення певних структурних змін, зокрема розширення штатів інститутів для виконання поставлених перед ними завдань. Попередньо було розглянуто можли-

вості збільшення штатів інститутів та установ Секції суспільних наук, у т. ч. й бібліотек. За період 1956–1960 рр. планувалося збільшити кількість працівників у ДПБ від 280 до 300, в ЛНБ — від 108 до 118⁴.

Крім того, перед бібліотеками було поставлене завдання вдосконалити комплектування іноземною літературою та обмін науковими виданнями. Тому ДПБ була зацікавлена, передусім, у кадровому забезпеченні відділу іноземного комплектування. Відповідно до Постанови РМ УРСР від 5 липня 1956 р. за № 762 “Про внесення змін у державний план розвитку господарства і культури Української РСР на 1956 рік та з метою забезпечення виконання науково-дослідними установами затверджених Президією провідних досліджень” було заплановано збільшити штат ДПБ на 10 одиниць, а на 2-ге півріччя виділити 5 штатних одиниць для зміцнення відділу іноземного комплектування⁵.

У зв'язку з цим Президія зосередила значну увагу на діяльності Бібліотечної комісії АН УРСР, яку на той час тимчасово очолював Л.А.Булаховський. Було розглянуто роботу БК за період від 1 січня 1955 до 15 вересня 1956 р. з питань комплектування іноземною літературою і визнано її задовільною, при цьому підкреслювалися своєчасний розгляд та затвердження нею замовлень інститутів на іноземні видання. Спеціально була відзначена діяльність БК (разом з ДПБ) із складання, видання та розсилки бібліотекам наукових установ АН УРСР (за їх профілем) та академікам і членам-кореспондентам АН УРСР (за їх спеціальністю) каталогів іноземних журналів, одержаних науковими установами АН УРСР у 1945–1954 рр. з питань хімії й хімічної технології, геології, геофізики, географії, техніки, астрономії, математики, фізики.

На підставі рекомендацій інститутів у 1956 р. було дано дозвіл на відправку за кордон приблизно 1000 прим. книг і журналів, виданих АН УРСР.

Було схвалено й діяльність ДПБ з обстеження академічних бібліотек та допомоги їм. БК разом із ДПБ проаналізувала роботу 11 бібліотек АН УРСР, яким було надано методичну допомогу, складено відповідні акти про їхній стан та їхнє комплектування літературою, копії яких надсилалися до дирекцій інститутів, проведено консультації з питань бібліотечної справи для працівників бібліотек інститутів, щорічні спеціальні семінари з підвищення ділової кваліфікації бібліотечних працівників.

Обговорено основні методичні питання перевірки фондів академічних бібліотек, укладено та розіслано інструкції з питань пе-

ревірки фондів у бібліотеках науково-дослідних установ Академії наук УРСР⁶.

У ті роки в СРСР почалася робота з координації інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотек академій наук та науково-довідкових видань. Від бібліотек і наукових установ АН УРСР було зібрано матеріали для зведеного списку бібліографічних робіт, виконаних бібліотеками й науковими установами АН СРСР і академій союзних республік та надіслано БК при Президії АН СРСР.

Крім того, БК АН УРСР почала систематично контролювати підготовку ДПБ довідників про наявність іноземної наукової літератури в академічних бібліотеках, а також централізованих картотек такої літератури. Були зібрані відомості про надходження іноземної літератури до бібліотек інститутів АН УРСР не через ДПБ АН УРСР, а безпосередньо з-за кордону, із "Союзпечати", Інституту наукової інформації АН СРСР і "Гостехники", та книгарень. Вони надсилалися до ДБЛ, Фундаментальної бібліотеки суспільних наук АН СРСР і Всесоюзної державної бібліотеки іноземної літератури (ВДБЛ) для внесення їх у всесоюзні зведені каталоги іноземної наукової літератури.

Було підготовлено статтю про роботу БК для "Путівника" по АН УРСР (матеріал для розділу "Бібліотечна комісія при Президії АН УРСР"), розроблено пропозиції щодо організації в системі АН відділів патентно-технічної літератури, здійснювалося регулярне листування з бібліотеками Львівської і Кримської філій.

Схваливши діяльність БК за звітний період, Президія АН УРСР відзначила також недоліки, зокрема, щодо відсутності координації роботи з відповідними відомствами та бібліотеками системи АН як на загальносоюзному, так і республіканському рівні. Спеціальну увагу було звернено на відсутність організованого обміну досвідом роботи з БК СРСР і між бібліотеками відповідних інститутів АН УРСР та АН СРСР. З цією метою комісії було запропоновано відрядити свого представника до Москви і Ленінграда і надалі практикувати вивчення бібліотечними працівниками АН УРСР досвіду передових бібліотек наукових установ АН СРСР.

Крім того, вказувалося, що БК та ДПБ недостатньо налагодили зв'язки з академічними бібліотеками Львова, Харкова, Дніпропетровська, Сімферополя. З метою ознайомлення зі станом роботи бібліотек наукових установ цих міст було заплановано відрядити представників БК: у IV кв. 1956 р. — до Сімферополя, у I кв. 1957 р. — до Львова і Харкова, у II кв. 1957 р. — до Дніпропетровська.

Для поліпшення організації наукової інформації вирішено було друкувати в періодичних виданнях академічних інститутів зве-

дених бібліографічних списків нової літератури, що вийшла в УРСР за їхнім профілем, і забезпечити широке ознайомлення наукових працівників з іноземною літературою шляхом вивчення іноземних мов.

Директорам деяких інститутів було вказано на необхідність забезпечити ефективну допомогу бібліотекам при комплектуванні книжкових фондів, організації каталогів та бібліографічної роботи, а в разі потреби введення посади бібліографа з метою організації й проведення довідково-бібліографічної та інформаційно-бібліографічної роботи за профілем інституту.

Оскільки з валютними асигнуваннями для поповнення літературою академічних бібліотек завжди були проблеми, а завдання наукового “прориву” ставилося жорстко, було прийнято і нову стратегію розвитку міжнародного книгообміну. Для забезпечення зростаючого обміну видань інститутів АН УРСР на видання наукової продукції наукових установ інших країн, зокрема “народної демократії”, було вирішено збільшити асигнування ДПБ УРСР, а штатно-бюджетній комісії при складанні бюджету на 1957 р. передбачити відповідні кошти. Інше питання було пов’язане з необхідністю збільшення кількості видань інститутів, що виділялися для міжнародного книгообміну. Директорам інститутів дозволялося в межах затверджених асигнувань бронювати потрібну кількість примірників кожного видання інституту для книгообміну, що його в окремих випадках здійснювали власне інститути, а також для обслуговування делегацій і окремих учених із зарубіжних країн.

Оскільки автореферати дисертацій, що захищалися в наукових установах АН УРСР, користувалися значним попитом в міжнародному книгообміні, Президія в 1957 р. поставила питання про можливість збільшити їхній наклад.

На БК АН УРСР було покладено й підготовку в 1956 р. наради бібліографів наукових установ АН УРСР за участі ДПБ і ЛБ АН УРСР, де було б вирішено питання про підвищення якості бібліографічного забезпечення. Їй доручалося скласти обґрунтований проект звернення до Президії АН СРСР з проханням прискорити розгляд листа Президії АН УРСР про збільшення лімітів валютних контингентів для наукових установ АН УРСР на 1957 р.⁷ Хоча комісія грамотно виклала відповідні обґрунтування, до 1960 р. збільшення асигнувань фактично не відбулося.

У 1960 р. затверджується новий склад, головою обрано віце-президента АН УРСР акад. М.Ф.Гулого. До її складу ввійшли: д-р геолого-мінералогічних наук Д.Є.Айзенберг, д-р біол. наук П.Г.Кос-

тук, канд. техн. наук П.І.Гнип, канд. філол. наук М.П.Пивоваров, директор ДПБ В.С.Дончак (заступник голови), завбібліотекою Інституту геол. наук АН УРСР В.М.Долгова, директор ЛНБ Є.М.Іванців, завбібліотекою Інституту філософії АН УРСР О.З.Лаврова, завбібліотекою Ливарного виробництва АН УРСР І.І.Шевченко, завбібліотекою Інституту фізіології АН УРСР О.С.Шурьян, завбібліотекою Інституту історії АН УРСР М.М.Яковенко, зав. науково-методичним кабінетом бібліотекознавства ДПБ АН УРСР В.О.Резнікова (секретар комісії)⁸. Отже, комплектування іноземною літературою та книгообмін були визнані пріоритетними напрямками діяльності БК.

Водночас було вказано, що академічні видання АН УРСР не мають відповідної реклами і необхідно приділити особливу увагу обґрунтованій системі їхнього розповсюдження. У зв'язку зі зростанням наукового та практичного значення періодичних видань АН УРСР та АН СРСР Бюро Президії АН УРСР і Президія зобов'язали директорів інститутів та наукових установ АН УРСР наприкінці 1956 р. виділити по одному науковому співробітнику для організаційної роботи з розповсюдження серед наукових працівників журналів АН УРСР та АН СРСР.

Одним із діючих засобів реклами були визнані виставки літератури. ДПБ АН УРСР в жовтні 1956 р. організовує загальнодоступну виставку вітчизняних наукових журналів та видань з питань науково-технічної інформації (реферативні журнали, експрес-інформації тощо), а також проводить республіканський семінар про досвід роботи Бібліотеки з іноземною літературою для бібліотечних працівників. Науково-методичний кабінет (завкабінетом Я.Н.Прайсман), а також завсектором масової роботи Н.А.Іванова komponують книжкову виставку "Видання Інституту наукової інформації АН СРСР" і "Держтехніки"⁹.

Важливе значення для розвитку науки мало формування патентного фонду. На пропозицію ДПБ Президія погоджується створити бібліотеку каталогів патентів промислової продукції і висуває клопотання перед РМ УРСР зобов'язати відповідні організації надсилати до Бібліотеки всі каталоги промислової продукції¹⁰.

У зв'язку з новими завданнями обсяг фінансування ДПБ на 1956 р. збільшується на 80 тис. крб.

24 грудня 1956 р. Президія затверджує Положення про поточний внутрішньосоюзний обмін працями науково-дослідних установ АН УРСР та Положення про міжнародний книгообмін АН УРСР¹¹.

Загальний підсумок розвитку міжнародної діяльності АН УРСР в 1959 р. показав, що за два роки міжнародні зв'язки майже вдвічі збільшилися. Вона встановила нові контакти та провела обговорення потреб в іноземній літературі, засоби оформлення обміну на конференціях актуальними питаннями розвитку науки, приймала делегації. У 1954 р. в системі Академії перебувало 9 зарубіжних делегацій, 1955 — 40, 1956 — 70, 1957 — 120, у 1958 р. — 160. У 1958 р. її відвідало 336 учених з усіх країн “народної демократії”, також з Індії, Англії, Аргентини, США, Франції, Японії, Австралії, Голландії, Фінляндії, Таїланду. Президія АН та Бібліотека поповнилися значною кількістю подарованих наукових видань.

З іншого боку, з метою поширення результатів діяльності української науки усім науковим делегаціям було подаровано понад 2 тис. академічних наукових видань. У 1958 р. 54 співробітники АН УРСР взяли участь у міжнародних конференціях і нарадах (що більше, ніж за попередні 5 років). Такі контакти значно збільшили обсяги міжнародного книгообміну: у 1958 р. АН УРСР був встановлений книгообмін з 865 установами 52 зарубіжних країн, одержано 163 289 прим. книжок і журналів, майже в 2 рази більше, ніж за 1956 р., а надіслано бл. 20 тис. видань АН УРСР. У 1959 р. була підписана спеціальна угода між Польською та Українською академіями наук про наукове співробітництво¹².

Бібліотеку почали відвідувати зарубіжні вчені, в т. ч. з капіталістичних країн. Якщо в 1956 р. в ній працювали переважно гості з Польської, Болгарської і Чехословацької академії наук і лише один з капіталістичної Данії (директор Королівської бібліотеки Бірклунд, який зробив доповідь про бібліотечну справу своєї країни)¹³, то надалі спостерігається зростання відвідувань Бібліотеки представниками західних зарубіжних країн. Зокрема, в 1958 р. тут працювали вчені з Німецької Академії наук (ФРН) проф. Курт Алланд, д-р Курт Трой і Клаус Юнак, які вивчали грецькі рукописи. (Як результат цього візиту у загальновідомому довіднику Курта Троя були вміщені найцінніші рукописи з фондів Бібліотеки.) Економічну літературу вивчали проф. Роберт Г.Бек і проф. Філіп М.Рауп — з Мінесотського університету (США), Фредерік Кіттел — проф. Канзаського університету (США). Відвідували Бібліотеку і представники книготорговельних фірм з Лондона (Англія) — Нейл Чемберс, і з Монреалю (Канада) — Ліліан Девіс і зарубіжні колеги для обміну досвідом, зокрема, Й.Й.Гайові і Р.М.Гало — з бібліотеки Угорської Академії наук¹⁴ та ін.

Бібліотека почала налагоджувати й професійні контакти. Так, у 1958 р. В.С.Дончак брав участь у симпозиумі європейських національних бібліотек, який скликало ЮНЕСКО¹⁵.

Суттєво збільшується і внутрішньосоюзний обмін досвідом та інформацією про досягнення наукових установ, і поповнення фондів ДПБ. Обмін здійснювався, в першу чергу, на видання АН УРСР та АН СРСР, академій союзних республік на умовах добровільної домовленості, з дотриманням еквівалента періодичними та монографічними, головне малотиражними, безплатними та відкритими відомчими виданнями, які придбати з інших джерел не завжди було можливо.

Для його проведення був створений обмінний фонд з видань АН УРСР, придбаних на книжковому ринку за рахунок Бібліотеки; безплатних, малотиражних та відкритих відомчих видань АН УРСР, які надходили до ДПБ в обов'язковому порядку з інститутів АН УРСР, згідно з Постановою Президії АН УРСР від 7 серпня 1956 р. Кількість примірників встановлювалася відділом комплектування після аналізу складу фондів та потреб у виданні. Обмінний фонд перебував на обліку та балансі Бібліотеки¹⁶.

Міжнародний книгообмін АН УРСР ставив на меті сприяти поширенню міжнародних наукових і культурних зв'язків з науковими установами, бібліотеками й окремими ученими зарубіжних країн через взаємний обмін публікаціями, які поповнювали б фонди ДПБ та академічних бібліотек і сприяли взаєморозвитку науки, знайомили б зарубіжних учених з досягненнями радянської науки. "Положение о международном книгообмене Академии наук СССР и академий наук союзных республик", яке рекомендувалося взяти за основу книгообмінної діяльності, було затверджено Президією АН СРСР від 21 вересня 1956 р. і прийняте в ДПБ. Ним передбачалося проведення міжнародного книгообміну на засадах добровільної домовленості із зарубіжними науковими установами з додержанням приблизного еквівалента. Нееквівалентний обмін можна було проводити лише з установами країн "народної демократії".

Міжнародний книгообмін і листування з цього приводу проводилися в централізованому порядку через ДПБ (одиничні та індивідуальні відсилки видань за кордон здійснювалися науково-дослідними закладами та окремими вченими АН УРСР через відділення зв'язку безпосередньо). Дозвіл на встановлення зв'язків з науковими установами, бібліотеками та окремими вченими зарубіжних країн, з якими раніше обмін не проводився, надавався Президією в робочому порядку.

АН УРСР дозволялося надсилати в обмін зарубіжним науковим установам, бібліотекам і окремим ученим лише ті видання Академії, що надійшли в продаж, а також мікрокниги і фотокопії видань та рукописів, представлених у фондах академічних бібліотек. При наявності запитів від зарубіжних установ та учених можна було надсилати книги, видані іншими видавництвами, що давало змогу розширити можливості обміну літературою.

Разом з тим, ідеологічний контроль за академічними виданнями не зменшувався, надходження їх до капіталістичних країн здійснювалося через ДПБ винятково за рекомендацією відповідних установ, що видали книжки, крім видань поточного року, які надсилювалися без будь-яких рекомендацій. У разі виявлення наукових або ідеологічних помилок відповідна академічна установа повинна була повідомити про це ДПБ УРСР, не чекаючи терміну закінчення рекомендації. ДПБ знімала такі видання з обміну, і це реєструвалося в спеціальній картотечі. Крім того, наукові установи мали право одержувати іноземну літературу шляхом міжнародного книгообміну винятково через ДПБ УРСР, яка обліковувала ці видання і надавала інформацію про їх наявність усім науковцям. Іноземна література видавалася науковим установам, згідно із замовленням та відповідно до профілю наукової роботи. Для встановлення міжнародних контактів інститути повинні були звернутися до ДПБ з офіційним листом із зазначенням адреси іноземної установи та назв її наукових видань. Для здійснення обмінних операцій ДПБ зміцнювала свій обмінний фонд¹⁷.

На виконання завдань комплексного плану науково-дослідної роботи Відділу суспільних наук АН УРСР на 1956—1960 рр. та його бібліотечно-бібліографічного супроводу Бюро Президії вирішує провести спеціальну нараду бібліографів наукових установ АН УРСР під керівництвом БК при Президії АН УРСР (Л.А.Булаховський) у травні 1957 р. Директорам бібліотек було рекомендовано повідомити про стан бібліографічної справи своєї установи. Було вирішено запросити фахівців інших установ, зокрема з Бібліотеки АН СРСР, Державної історичної бібліотеки, а також бібліотеки Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, для обміну досвідом у галузі складання бібліографії з питань історії України та біобібліографії¹⁸.

Питання виконання рішень щодо плану науково-дослідної роботи Відділу суспільних наук на 1956—1960 рр. контролювалося практично двічі на рік під час розгляду піврічних планів і планів задачі наукових праць до друку, а також підготовки кандидатських та докторських дисертацій. Особливий акцент робився на підви-

шенні наукового рівня монографій, колективних та науково-популярних праць, на міцний зв'язок із практикою¹⁹. Найбільшої уваги надавалося підготовці багатотомної "Історії Української РСР", "Історії Києва", "Історії української літератури"²⁰.

4.2. НОВА СИСТЕМА ЧИТАЛЬНИХ ЗАЛІВ І БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

У період 1956—1958 рр. починається реорганізація структури обслуговування Бібліотеки, що було викликане зростанням кількості читачів та їхньої спеціалізації.

Система читальних залів обслуговувала читача безпосередньо книжкою та іншими видами друку. Обслуговування основної маси читачів, записаних до Бібліотеки, здійснювалося Відділом фондів і обслуговування у підпорядкованих йому чотирьох читальних залах: для наукових працівників (№ 1), для спеціалістів і наукових працівників без ученого ступеня (№ 2), загальний читальний зал (№ 3), зал картографічних матеріалів (№ 4) та абонементу (у 1958 р. було створено міжнародний абонемент²¹). Крім того, існувала розгалужена мережа спеціалізованих залів і кабінетів, пов'язаних із специфікою обслуговування рукописами, стародруками та рідкісними виданнями, картографічним і нотним матеріалом тощо.

Переглядається також профіль комплектації деяких спеціалізованих фондів і, відповідно, — роботи з читачем. Було переглянуто концепцію складання відділу стародруків — його фактично перетворили на відділ рідкісної та цінної книги. Межі його комплектування поширювалися не лише на стару книгу, а й на актуальну політичну, зважаючи на її рідкісний та раритетний характер; вводиться поняття "цікаві поліграфічні видання"²².

Упродовж 1956 р. пройшла реорганізація кабінету революційної преси та кабінету математичної фізики ім. М. В. Остроградського. На базі першого кабінету ще в 1952 р. було створено відділ марксистсько-ленінської літератури, а література з другого була передана до відділу фондів та обслуговування.

Відділ нотно-музичний перетворився на кабінет музичної літератури, кабінет географії та картографії — на читальний зал № 4, який було об'єднано з системою читальних залів відділу фондів та обслуговування читачів, де проводилося спеціалізоване обслуговування з питань картографії і географії переважно картографічними виданнями.

Одночасно Бібліотека розробляє план реорганізації видачі літератури до читальних залів, де передбачає удосконалити техноло-

гію проходження книги із книгосховища до читача, зокрема, спрощуються бланки-замовлення, ліквідовуються картки читацьких формулярів на видану з центрального книгосховища літературу, відмовляються від супровідного листка обліку вимог читачів. Усе це прискорило обслуговування читачів, давало можливість скоротити термін видачі книжок, їх загальну кількість²³.

У Бібліотеці працювало багато технічних спеціалістів, однак фонди ДПБ та склад працівників не могли цілком задовольняти обслуговування зростаючого кола читачів та їхніх запитів. Цілком зрозумілим було і для керівних органів, що поєднання занадто широких функцій в межах ДПБ не може бути реальним з точки зору виконання основних вимог підтримки розвитку всіх напрямів суспільства та науково-технічного прогресу. Тому в цей період бібліотечна політика була спрямована на розвиток бібліотечної інфраструктури, подальшу диференціацію фондів та обслуговування ними. Передусім, було вирішено провести межу між публічними та науковими бібліотеками.

Розвиток спеціалізації функцій бібліотек та розширення змісту бібліотечної діяльності супроводжувалися й відповідними реорганізаціями в бібліотечній системі та бібліотечній справі взагалі. Так, за повоєнний період Київська обласна бібліотека відновила свої фонди, виховала відповідних спеціалістів і зміцнила позиції в бібліотечній галузі. Виникли умови для її перетворення на головну публічну бібліотеку, що спроможна була задовольнити потреби масового читача. Зміцнення бібліотек України, необхідність більшої спеціалізації фондів та діяльності зумовило перетворення Київської державної обласної бібліотеки ім. ВКП(б) на Державну республіканську бібліотеку УРСР ім. КПРС та подальший розподіл функцій між ДПБ та ДРБ: на останню від 1957 р. було покладено методичне керівництво бібліотечною справою в республіці та координацію бібліотек усіх відомств (за винятком науково-технічних).

ДПБ АН УРСР знову переорієнтовується на виконання наукових функцій головної академічної бібліотеки та забезпечення наукових досліджень. Для координації бібліотечної діяльності у межах республіки створюється Бібліотечна рада при Головному управлінні у справах культпросвітних установ та Міжвідомча рада з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури УРСР, куди увійшли директор та провідні фахівці Бібліотеки.

Повернення до притаманних Бібліотеці функцій передусім відбилося на статистиці читачів, стабілізації її діяльності в галузі обслуговування. Хоча статистика даних свідчить, що найбільша кількість відвідувань припадала на загальні читальні зали (№ 1–3), од-

нак основними читачами були: академіки та члени-кореспонденти, доктори та кандидати наук, наукові працівники, аспіранти, спеціалісти з різних галузей знань, військовослужбовці, студенти та ін. Від 1958 р. змінюються показники бібліотечної роботи: громадсько-політична література становила приблизно 30 % від усіх книговидач, література з техніки — 17—18 %, природнича — 12—13 %²⁴.

У Бібліотеці, як і в усій країні, почав активно впроваджуватися раціоналізаторський рух, зокрема, в обслуговуванні: новим порядком виписування літератури з головного сховища за читацькою вимогою спрощеного зразка користувалися лише в читальних залах, забезпечувалося заповнення в книгосховищах “заступників” на видану до читальних залів літературу, на п’ятому поверсі було сформовано диспетчерський пункт тощо²⁵.

У цей період для прискорення обслуговування значно розширюється доступ до підручних бібліотек загальних та спеціалізованих читальних залів: у загальних читальних залах збільшуються актуальні книжкові фонди підручної та довідкової літератури, звертається увага на постійне комплектування цих допоміжних бібліотек відповідно до вимог та запитів читачів певних категорій, вони суттєво зростають за обсягами. До практики Бібліотеки належать виставки нових надходжень; оперативні тематичні виставки, присвячені актуальним проблемам політики та економіки і важливим датам, організовувалися безпосередньо в читальних залах. Значно спрощується документація диспетчерського контролю за видачею літератури, ліквідується “путівка”, яка забирала в бібліотекаря багато часу на заповнення, що дало змогу прискорити виконання вимог.

Основні показники читачів за фахом свідчать, що робітників, службовців та студентів в 1958 р. відвідало бібліотеку менше, ніж у

Таблиця. Склад читачів в 1956—1958 рр.

Читачі	1956	1957	1958
1. Академіки, члени-кореспонденти та доктори наук	107	216	265
2. Кандидати наук	2197	2907	2851
3. Інші наукові працівники	1456	2287	2198
4. Аспіранти	1057	887	1494
5. Спеціалісти	8579	10 533	11 464
6. Військовослужбовці	1091	1209	1308
7. Робітники і службовці	1277	1547	1007
8. Студенти	4831	8445	7641
9. Інші	1477	73	9

попередні роки, що відображає, передусім, процес спеціалізації в системі бібліотек. Перетворення Київської обласної бібліотеки на республіканську з відповідною зміною комплектування, з переорієнтацією її на масового читача уможливило “розвантаження” ДПБ і спрямування діяльності останньої на обслуговування науковців і спеціалістів.

У 1957–1958 рр. у спеціалізованих читальних залах, що існували при відділах і кабінетах, були проведені роботи з картковими каталогами та картотеками з метою вибірки для читачів матеріалів з актуальних питань. В картотеках були відкриті й підібрані нові рубрики. Так, у залі картографії відкрилася рубрика “Зміни в географії УРСР за 40 років”, “Розміщення продуктивних сил УРСР”. Кабінет технічної інформації відкрив нові рубрики з досягнень технічного прогресу, на базі яких було виконано низку робіт для міністерств та відомств, а також заводів “Більшовик”, “Арсенал”, “Ленінська кузня”, “Точприлад”, “Червоний екскаватор”. Зал естампів виокремив видання революційних плакатів та підготував виставки про великі будівництва в УРСР і СРСР²⁶.

У цей період значного попиту набули матеріали музичного залу, добірки пісень і формування спеціальних картотек: “Пісні про Батьківщину”, “Пісні про мир”, “Революційні пісні” тощо. З допомогою працівників залу були написані монографії академічних учених, зокрема В.Д.Дорошенка “Нариси з історії радянської музики” (К., 1956), М.М.Гордійчука “Українська радянська симфонічна музика” (К., 1958), Л.В.Ахрімович “Українська класична опера” (К., 1957) тощо.

4.3. ОБЛІК, ОПРАЦЮВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕНІСТЬ ФОНДІВ

У 50-х рр. ХХ ст. здійснюється рух фондів, пов’язаний із суцільним їх переглядом з метою раціонального розміщення актуальної наукової та громадсько-політичної літератури, що продовжувала поповнювати щорічно основні фонди Бібліотеки, і вивільнення від “неактуальної, застарілої та ідеологічно небезпечної літератури”, що переміщувалася до обмінно-резервних фондів. Якщо в 1956 р. процес перегляду фондів з огляду на активність користування дійсно був викликаний, передусім, звільненням площі в книгосховищі Бібліотеки для розміщення нових надходжень літератури, то надалі цей процес став набувати все більшої ідеологічної направленості.

Створена в 1956 р. комісія з досвідчених фахівців (А.А.Торштейн — відділ фондів та обслуговування, А.Г.Адаменко — відділ рукописів, Є.М.Володарська — відділ комплектування, М.Я.Каганова — відділ іноземного комплектування, В.М.Маслов — сектор фондів, Я.Н.Прайсман — відділ бібліотекознавства, О.В.Молодчиков — відділ каталогізації) переглянула дублетну й маловживану літературу, яка була передана до обмінно-резервного фонду²⁷. Зростання нових надходжень викликало перевезення до Подільської філії нових комплексів фондів історичних бібліотек та зібрань ("Регію" та організований фонд французької літератури ХІХ ст.) і архівного примірника друку для вивільнення приміщень²⁸.

Визначним рубежем в історії Бібліотеки стало встановлення єдиного обліку всіх видів друку, що надходили до Бібліотеки, коли було заведено сумарний облік книжкових фондів Бібліотеки (сумарна книга обліку), куди записувалися діючий та обмінно-резервний фонди.

Починаючи від червня 1958 р. здійснюється повний облік спеціальних видів друку, а також літератури, незаінвентаризованої у відділі вітчизняного комплектування. Облік проводився не лише за видом, а й за змістом видання: громадсько-політична література, мовознавство, природознавство, медицина, техніка, сільське господарство, мистецтво, літературознавство, географія, загальний відділ, художня література. Враховувалися також і мовні ознаки.

Одночасно було проведено облік підручної бібліотеки і заведено журнал руху книжкового фонду підручної бібліотеки, що фіксував усі відомості, пов'язані з одержанням нових надходжень і поверненням літератури до основного книгосховища²⁹. Така реформа дала змогу організовувати не лише точний облік літератури і контролювати кількісні зміни фонду, а й значно підвищити бібліотечне обслуговування читачів. Водночас, точний облік основного фонду почав контрастувати з нарощуванням обсягів обмінно-резервного фонду, його консервацією і розміщенням у підвалах. У 1959 р. література з обмінно-резервного фонду терміново переміщується з головного корпусу Бібліотеки до книгосховища в приміщенні, наданому ДПБ на території Києво-Печерської лаври.

Багато уваги приділяється питанням збереженості фондів, їх санітарно-гігієнічному станові. Ця робота регламентується спеціальними нормативними документами, зокрема, створюється "Інструкція зі збереженості книжкових фондів ДПБ АН УРСР" (1957).

Дана проблема набула надзвичайної актуальності у зв'язку з перевантаженістю приміщень, вимагала постійної раціоналізації розміщення і переміщення книжкових фондів з метою виділення активного та пасивного фонду, що відволікало бібліотекарів від основної діяльності. Читальні зали й книгосховища, як правило, працювали із значним перевантаженням.

4.4. РОЗВИТОК ФОНДІВ БІБЛІОТЕКИ І КОМПЛЕКТУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЮ ТА ІНОЗЕМНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ

Комплектування вітчизняною літературою в 2-й пол. 50-х рр. здійснювалося на засадах пошуків методичного інструментарію для раціоналізації в умовах обмеженості обов'язкового платного примірника. Як і раніше, основним джерелом поповнення книжкових фондів був обов'язковий примірник російською та українською мовами, який складав 4/5 нових надходжень. Примірник українською мовою поповнював архівний фонд і читачам не видавався. У придбанні літератури УРСР основну роль відігравав Київський обласний колектор, на який було покладено забезпечення Бібліотеки платним обов'язковим примірником. Але він не міг задовольнити ДПБ повним комплектом, і тому значну кількість літератури вона закуповувала в книжкових магазинах. Важливим джерелом поповнення фондів став книгообмін з академічними бібліотеками СРСР, союзних республік, наукових установ (у 1957 р. — 730 бібліотек)³⁰.

Від 1957 р. у відділі вітчизняного комплектування проводиться часткова реорганізація процесу комплектування з метою його раціоналізації. Під поняттям раціоналізації малося на увазі визначення необхідної для Бібліотеки кількості примірників з урахуванням універсального профілю комплектування, необхідного для загальнореспубліканської бібліотеки, з огляду на те, що ДПБ одночасно виконувала й функції фундаментальної бібліотеки АН УРСР. Ця подвійність в умовах одного обов'язкового платного примірника СРСР викликала проведення значних робіт не за принципом всеохоплюючого комплектування, а за відбором, передусім, необхідних для Бібліотеки відомчих, обласних, малотиражних і безплатних видань. Хоча Бібліотека прагнула не брати дрібний матеріал, наприклад, програми курсів, рекламки тощо, вона повинна була мати хоча б один обов'язковий примірник для архівного фонду місцевих передруків центральних видань художньої літератури, посібників і програм російською мовою для національних шкіл тощо.

У 1957 р. відділ вітчизняного комплектування розпочав опрацьовувати перелік тих видів літератури, від якої Бібліотека відмовлялася, а також тієї, яку бажано було б придбати й надіслати до Центрального колектора. Складності такого процесу, як правило, викликали актуалізацію питання про кількість примірників, виходячи з потреб галузевих кабінетів, що комплектуються централізовано, а також специфічних фондів Подільської філії, абонементів і газетного відділу. В цілому практика комплектування того часу передбачала в середньому передачу двох примірників до книгосховища, підручної бібліотеки і кабінетів за профілем по одному примірнику, загалом чотирьох примірників³¹.

Значних ускладнень завдавав Бібліотеці контроль за надходженнями. Література приходила великими партіями, з різних джерел і неодноразово. З друкарень, за обміном і післяплатою вона надходила щодня великими, а з Всесоюзної книжкової палати та Центрального колектора наукових бібліотек — 1—2 рази на тиждень великими партіями. Нерівномірність надходжень приводила до нагромадження зайвих примірників. Для запобігання цьому і для своєчасного комплектування постійно вдосконалювалася картотека замовлень, через яку проходило понад 95 тис. од. зб. на рік, що постійно звірялося з каталогами. У картотечі фіксувалися відомості про кількість прийнятих замовлень на кожну книгу із зазначенням відділу, що замовляє; джерело і час надходження; до якого відділу книжка направлялася. Картотека давала можливість встановити черговість доставки книжок до різних відділів³².

Тоді ж було й запроваджено систему постійного контролю за термінами й порядком проходження книжок до книгосховища, введені путівки й зошит реєстрації надходжень. Контроль починався з виставки нових книжок, яка давала змогу провести додаткове доукомплектування відділів і кабінетів, враховував усю специфіку джерела, обсягів, шляхів надходження³³.

Від 1958 р. з метою економії часу в путівці скасовується повний запис книжки, який замінюється переліком інвентарних номерів³⁴. Складається картотека періодичних видань науково-дослідних установ, завдяки якій встановлюється контроль за комплектністю і своєчасним надходженням, у фондах концентрації розібрані всі повоєнні видання АН УРСР, проведено звірку з діючими фондами, перевірено літературу, надану для всесоюзного книгообміну, з кількістю закупленої тощо. З метою контролю за надходженням архівного примірника почали проводити звірку книжкового літопису і картотек Української книжкової палати. В 1957 р.

Бібліотека налічувала 780 обмінних пунктів, у т. ч. 180 — на території України. Відділ почав вивчати профіль діяльності різних установ та пунктів обміну літератури. Завершувалася робота над картотекою дезидерати, яка в цілому встановила прогалини за 1945–1954 рр. в українській книзі ще в 1956 р.³⁵ Рационалізація комплектування уможливила збільшити кількість передплатних журналів — на 82 назви і на 10 — газет.

У 2-й пол. 50-х рр. активізувалася робота з опрацювання фонду концентрації, резервного й обмінного фондів. З фонду концентрації поповнювалися як діючі фонди Бібліотеки, так і бралися книжки для книгообміну. У 1957 р. до діючих фондів було передано 858 од., резервного — 30 тис., обмінного — 21 тис. од. зб., понад 7 тис. — 14 інших бібліотекам. Оскільки основного штату Бібліотеки не вистачало, Президія виділяла на це додаткові кошти, і опрацювання фонду проводилося переважно договірниками. В 1957 р. у фондах концентрації залишалось ще бл. 200 тис. од. зб. у приміщенні одного книгосховища, 200 тис. — у бібліотеці у Видубицькому монастирі, декілька тисяч — у приміщенні на Подолі.

6 квітня 1956 р., розглянувши пропозиції ДПБ УРСР та БК АН УРСР щодо порядку збереження та використання книжкового фонду, Президія приймає постанову, згідно з якою фонд Президії має бути в ДПБ, а Видавництво зобов'язувалося передавати весь книжково-журнальний фонд у кількості 30 прим. до ДПБ за умови, що 10 прим. будуть зберігатися як страхові й недоторкані; ін. 20 прим. мали надаватися установам або особам винятково з дозволу Президії та за її спеціальним розпорядженням³⁶. Відповідно до цього ВО "Міжнародна книга" отримувала з Бібліотеки ці книжки починаючи від 1956 р.³⁷ У свою чергу, Видавництво АН УРСР також передавало книжки з обмінного фонду³⁸.

Отже, від 1955 р. формується спеціальний журнально-книжковий фонд Президії, а в 1956 р. створюється броньований страховий фонд, де зберігаються 10 недоторканих примірників кожного академічного видання, а також "закриті" публікації (25 прим.) і видання на обмін з аналогічними установами й відомствами (20 прим.)³⁹.

Бюро додатково ухвалило зобов'язати видавництво передавати ДПБ всі малотиражні та безплатні видання (по 25 прим.) у фонд Президії для внутрішньосоюзного книгообміну⁴⁰.

Поповнюються і рідкісні фонди: так, у 1957 р. до відділу рідкісної книги надійшов 51 стародрук, серед яких 34 належали до раннього періоду російського та українського книгодрукування і були

придбані в букіністичному магазині. Серед них: “Апостол” 1574 р. Івана Федорова; “Віленське Четвероєвангеліє” 1575 р. Петра Мстиславця; “Триодь цветная”, Москва, 1592; “Октоих”, Москва, 1597; “Минея”, Москва, 1600; “Октоїх” Аникити Фофанова та ін. видання 1-ї пол. XVII ст. У 1956—1960 рр. співробітники здійснювали постійний розбір фондів концентрації, проводили систематизацію, опрацьовували фонди стародруків слов’янських книг кириличного друку, завершили опис фондів XVI—XVIII ст. (10 тис.); опрацьовували 622 західноєвропейські книги.

У цьому ж році до ДПБ надійшла бібліотека С.І.Маслова, над якою почали працювати від 1958 р.⁴¹ До її складу увійшла література з питань філології, окрім того, 97 стародруків, 85 рукописів, 854 назви журналів та 10 928 книг⁴². Надалі, з 1959 р., продовжував надходити архів С.І.Маслова, остаточно переданий його сином Юрієм в 1965 р.⁴³ У 1957—1958 рр. відділ рукописів отримав з архіву редакції “Літературна газета” автографи письменників (В.Сосюри, М.Рильського, Б.Антоненка-Давидовича, О.Дяченка, Б.Котлярова, Б.Буряка, М.Шагінян, П.Тичини, А.Малишка та ін.)⁴⁴.

Відділ рукописів почав перевірку фонду “Літературні матеріали” в 1956—1958 рр., опрацьовувалися архіви ВУАН та ВУНАС, особисті архіви В.Капніста, Олександра Олеся, В.Модзалевського, М.Плевака, Ю.А.Яворського, І.С.Їжакевича, колекція Гоголіани, документи обер-прокуратора Священного синоду, документи фортеці св. Єлизавети, матеріали Одеського товариства історії та старожитностей тощо⁴⁵.

Фонди вітчизняної літератури зазнавали й поточних змін, пов’язаних з обміном літературою, дарами, надходженнями з інших бібліотек, що були обумовлені рішеннями Президії АН УРСР з метою раціоналізації розміщення й використання бібліотечного академічного фонду. Так, Президія ухвалила у зв’язку зі створенням Інституту держави та права АН УРСР передати до ДПБ із фондів ЛНБ літературу з питань міжнародного права. Хоча Львівська бібліотека і заперечувала проти цього, однак Президія підтвердила доцільність такого акту. Розглянувши листи Львівської бібліотеки АН УРСР, Сектору держави та права і висновок Бюро Відділу суспільних наук, Бюро Президії АН УРСР підтвердило власну постанову від 4 травня 1956 р. про передачу книг до 1 листопада 1956 р.⁴⁶

Увага держави до прискорення розвитку економіки та культурного виховання трудящих викликала чергове питання про раціоналізацію розподілу та використання бібліотечних фондів України.

Активізація діяльності АН в розвитку народного господарства та вивчення тогочасних суспільних процесів викликала розширення комплектування бібліотек наукових установ АН УРСР, а також пошуки можливостей ретроспективного безплатного доукомплектування цих бібліотек за рахунок резервного та обмінного фондів і зайвих примірників літератури, що не використовувалася⁴⁷.

Передача книжок іншим бібліотекам здійснювалася переважно з обмінно-резервного фонду. Одночасно ДПБ допомагала й спорідненим бібліотекам. Так, у 1958 р. для бібліотеки АН Туркменської РСР, яка повністю згоріла, були відібрані видання АН УРСР, а також частина видань СРСР⁴⁸.

Змінюється й система комплектування іноземною літературою. У зв'язку зі створенням у 1955 р. ВІНІТІ організується отримання зарубіжної інформації через замовлення, реферування та переклад літератури. Крім того, ДПБ одержала додаткові валютні асигнування для придбання видань через ВО "Міжнародна книга", на передплату та переклад найавторитетнішої зарубіжної періодики через "Союзпечать". За допомогою Українського товариства культурних зв'язків із закордоном поширюється міжнародний книгообмін.

Найактивніше розвивається книгообмін з академіями наук країн соцтабору. У 1957 р., у зв'язку з проханням директорів центральних бібліотек Чехословацької і Словацької академій наук (за 1945—1955 рр.) ДПБ передала з свого обмінно-резервного фонду й резервного фонду АН УРСР по одному примірнику видань сільськогосподарської наукової літератури та по два — з іншої тематики⁴⁹.

Разом з тим, Бібліотека поповнювала власні фонди за рахунок офіційних видань міжнародних співтовариств та наукової літератури.

XX з'їзд КПРС здійснив кардинальні зміни у внутрішньо- та зовнішньополітичній діяльності СРСР, що вплинуло і на систему комплектування бібліотек та зміст літератури, передусім — іноземної. Створення соціалістичного табору розмежувало і встановило сфери впливу між державами різного соціального устрою. Проголосивши політику мирного співіснування з капіталістичними країнами, СРСР здійснив кілька дій стосовно налагодження контактів з різними країнами, входження до складу міжнародних організацій, а також спроби впливу, передусім, в Організації Об'єднаних Націй та її відгалуженнях.

Унаслідок цього в 1956—1958 рр. Бібліотека стає депозитарієм ООН (1956), ЮНЕСКО (1956)⁵⁰, Міжнародної організації праці

(МОП) (1957)⁵¹, Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) (1958), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) (1958)⁵² тощо.

Від 1957 р. Бібліотека входить до системи міжнародного абоне-мента з соціалістичними країнами, а від 1958 — з капіталістич-ними.

Виконуючи функції головного координуючого центру, Бібліо-тека організує республіканські, обласні та міські наради з питань бібліотечно-бібліографічної роботи, ініціює діяльність Комітету в справах культпросвітніх установ при РМ УРСР, стає постійним учасником нарад директорів бібліотек АН СРСР та академій наук союзних республік.

Розгортання комплектування Бібліотеки іноземною літерату-рою в 1956—1958 рр. значною мірою визначалося згаданою Поста-новою ЦК КПРС та РМ СРСР від 28 травня 1955 р. “Об улучше-нии дела изучения и внедрения в народное хозяйство опыта и до-стижений передовой отечественной и зарубежной науки и техни-ки”, а також липневого Пленуму ЦК КПРС “О задачах по даль-нейшему подъему промышленности, техническому прогрессу и улучшению организации производства”, коли була намічена про-грама розширення міжнародних наукових зв'язків та науково-тех-нічної інформації з метою використання передового зарубіжного досвіду. Створений за прикладом ВІНІТІ Український інститут наукової і технічної інформації організував власну систему інфор-мування про досягнення зарубіжної науки й техніки в Україні, бу-ли розширені міжнародні наукові зв'язки і, відповідно, обсяги та напрями комплектування науковою літературою. Різко зріс відсо-ток міжнародного книгообміну, що мало велике значення в умо-вах обмеженості валютних асигнувань.

Суттєве покращення політики комплектування іноземною літературою та зростання іноземних надходжень зумовили ство-рення замість сектору в 1956 р. відділу комплектування іноземною літературою і розширення його штатів на 5 одиниць⁵³.

За Постановою Президії АН УРСР від 5 жовтня 1956 р. Бібліо-тека придбала для залу спецвідділів технічної літератури 905 ката-логів іноземних фірм, зокрема німецької, англійської, французь-кої, чеської, бельгійської, польської, і продовжувала активне ком-плектування⁵⁴.

Упродовж 1957—1958 рр. з метою підвищення кваліфікації співробітників та забезпечення високоякісного опрацювання іноземної літератури, наукової організації фондів та поліпшення обслуговування іноземною книжкою були організовані гуртки з

вивчення іноземних мов, викладання було доручено досвідченим працівникам Бібліотеки — Г.І.Зверевій, В.А.Кемпе, Л.М.Молочко, Н.Є.Предіт, А.М.Турченко. Крім того, постійно діяли групи з вивчення польської, англійської та французької мов⁵⁵. У зв'язку з розширенням в системі АН УРСР кола наукових проблем та досліджень, пов'язаних із вивченням зарубіжного досвіду, при Бібліотеці створюється група з реферування іноземної літератури⁵⁶.

У 1955—1956 рр. в СРСР була організована передплата газет та журналів із соціалістичних країн, а також репродукування або переклад російською мовою найавторитетніших наукових журналів з капіталістичних країн через агентство “Союзпечать”.

Крім того, наукова та художня література почала поширюватися через спеціалізовані книжкові магазини.

За допомогою міжнародного абонементу ДПБ із 1957 р. в обмін на замовлену літературу отримувала мікрофільми необхідних книжок або рукописів. Зокрема, в 1957—1959 рр. до відділу рукописів через відділ іноземного комплектування надійшло: з Румунської АН — 3 мікрокниги рукописних творів Олександра Хаджеу, присвячених питанням української літератури, в т. ч. про Григорія Сковороду, та 10 мікрокниг архівних документів з історії України (1500 кадрів)⁵⁷. Хоча обмін мікрофільмами і не складав значного відсотку в іноземному комплектуванні (3—7 тис. кадрів), його розвиток, що здійснювався на безвалютній основі, дав можливість отримати важливу для вчених інформацію.

У 1957 р. за обміном ДПБ було одержано 16 175 од., із них до інститутів АН УРСР і ЛДБ було передано 8690 од., що на 3235 більше, ніж у 1956 р. До зарубіжних наукових установ було надіслано видання АН УРСР у великій кількості примірників: напр., “Вісник АН УРСР” — 182 прим., “Доповіді АН УРСР” — 145 прим., “Український ботанічний журнал” — 117 прим. тощо. 11 071 з 15 469 відправлених за кордон видань адресувалися соціалістичним країнам.

1956 рік характеризувався такими показниками: мікрофільмування для зарубіжжя — 7765 кадрів мікрокниг і 55 фотокопій; передплата — 24 791; обмін — 8600; купівля — 3729; іноземні технічні каталоги — 2347. Загальний план був перевиконаний на 3 тис. видань⁵⁸.

Від листопада 1956 р. почалося комплектування виданнями ЮНЕСКО: у 1957 р. було отримано 2256 книг, журналів, плакатів, уся періодика організації⁵⁹. З метою популяризації видань було зроблено виставку “9 років Всесвітньої декларації прав людини”.

Починаючи від 1957 р. ДПБ отримує всі видання ООН і МОП, від 1958 р. — МАГАТЕ⁶⁰.

Уже в 1958 р. як додаток до періодики, передплаченої за валютні асигнування, і тієї, що надходила шляхом міжнародного обміну, через “Союзпечать” було передплачено 331 найменування журналів та 34 — газет соціалістичних країн, 93 найменування журналів різних капіталістичних країн (у перекладі або репродукціях).

За підсумками розширення міжнародних зв'язків у 1958 р. АН УРСР здійснювала книгообмін із 865 науковими установами та закладами у 52 зарубіжних країнах. Через книгообмін було одержано 163 289 прим. книжок і журналів, що майже в 2 рази більше за 1956 р. У свою чергу, через ДПБ за кордон було надіслано 19 570 прим. наукових видань АН УРСР.

Ретроспективне доукомплектування фондів Бібліотеки зарубіжною літературою здійснювало Українське товариство культурних зв'язків із закордоном. У 1956 р. воно передало бл. 10 тис. книг, журналів і газет соціалістичних країн⁶¹. Слід зазначити, що до Бібліотеки періодично надходили книжкові дари, отримані АН УРСР під час офіційних візитів делегацій, зокрема, з Німецької Демократичної Республіки, Румунії, Польщі⁶².

4.5. КАТАЛОГИ В 1956–1958 РР.

Планове створення алфавітного каталогу почалося в 1948 р. Відділи опрацювання, алфавітного каталогу та систематизації були об'єднані в єдиний відділ, де був виокремлений сектор алфавітних каталогів, який, починаючи від заснування, тобто від 1955 р., провів значну роботу з редагування: виправлялися застарілі назви, описи серійних та багатотомних видань, здійснювалася заміна простих описів творів друку анотованими, були запроваджені іменні рубрики на діячів уряду та партії, представників науки та культури, а також вилучалися картки місцевих перевидань, що підлягали колективному опрацюванню, зокрема, на літературу, що втратила громадсько-політичне та наукове значення. Від 1955 р. вдосконалюється кілька рубрик в генеральному та читацькому алфавітних каталогах, у зв'язку з чим було складено “Інструкцію з редагування генерального алфавітного каталогу”.

Оскільки редагування алфавітного каталогу було тісно пов'язане не лише зі звіткою карток у систематичному каталозі, а й зі зворотним удосконаленням принципів систематизації літератури, се-

ктор алфавітних каталогів був перейменований на сектор систематизації та алфавітних каталогів. Він проводив роботу з редагування генерального алфавітного каталогу і звірки систематичного каталогу з генеральним алфавітним, що супроводжувалося взаємоузгодженням рубрик і назв. Цей період роботи характеризується ідеологічним редагуванням та упорядкуванням системи посилань, правильністю розміщення карток з описом творів індивідуальних та колективних авторів, анонімів; розкриттям ініціалів, псевдонімів, криптонімів.

При редагуванні алфавітних каталогів перевірялася правильність додаткових описів, розміщення та співвідношення нових рубрик, здійснювалося бібліографічне доопрацювання заголовків описів колективних авторів тощо. Питання каталогізації літератури в цей період були найважливішими в бібліотекознавстві. Вони широко обговорювалися на сторінках фахової періодики.

У 1955–1956 рр. тогочасні бібліотекознавці видають низку праць з теорії та практики каталогізації й систематизації, які рецензуються та обговорюються в ДПБ АН УРСР⁶³. У 1956 р. створюється “Коротка методична інструкція зі складання алфавітно-предметного покажчика до генерального систематичного каталогу ДПБ УРСР”. А-П покажчик (т. зв. ключ) до систематичного каталогу складався з переліку наук, галузей знань, тем, явищ, географічних назв, особистих імен тощо, літературу про який було зібрано в систематичному порядку. Від 1957 р. починається складання алфавітних покажчиків до розділів, після чого розрізнені частини покажчиків об’єднуються в алфавітно-предметний покажчик⁶⁴. Формування рубрик мало бути політично вірним, науковим і чітким, керуватися таблицями класифікації (ББК), картковим складом систематичного каталогу, а також бібліографічними покажчиками, словниками з філософії та політики, статтями з “Большой советской энциклопедии”.

Оскільки в Бібліотеці усі технологічні процеси тісно взаємопов’язані, нові вимоги щодо відображення літератури в каталогах розглядалися поряд з переглядом основних правил каталогізації та систематизації під час опрацювання нових надходжень. Опис і систематизація проводилися відділом каталогізації централізовано для всіх підрозділів Бібліотеки (за винятком спеціальних видів літератури). При опрацюванні вітчизняної літератури частково використовувалися друковані картки Всесоюзної книжкової палати та Книжкової палати УРСР, однак значну частину вітчизняної та іноземної літератури відділ опрацьовував самостійно. Тому були створені нові редакції спеціальних інструкцій, що регламентували

опрацювання літератури, зокрема, “Положення про каталогізацію та бібліографічний опис літератури”, “Коротка інструкція щодо опису дореволюційної літератури” тощо.

У цей період значно зросли надходження літератури, що відповідно збільшувало обсяги робіт з опису та систематизації, організації каталогів, хоча кількість працівників залишалася без змін. Відбувалося стабільне підвищення обсягів опрацювання у зв'язку зі зростанням обсягів комплектування. Так, у 1956 р. було опрацьовано 108 451 од. зб., у 1957 — 153 066, у 1958 — 174 032, у 1959 — 163 380, відповідно збільшувалися обсяги та темпи усіх процесів каталогізації⁶⁵.

У 1957–1959 рр. головна увага приділялася перебудові систематичного каталогу, зокрема, таких розділів, як “Економіка”, “Природознавство”, “Педагогіка”, “Історія”, “Мистецтво”, “Держава і право”, “Марксизм-ленінізм”, “Політекономія”, “Історія економічних учень”, “Історія філософії”, “Література. Літературознавство”; було відкрито рубрики “КПРС”, “Техніка”, “Сільське господарство” тощо⁶⁶.

Тоді ж відділ розпочав велику роботу зі складання алфавітно-предметного покажчика до систематичного каталогу за спеціально створеною інструкцією, одночасно продовжувалася звірка систематичного генерального каталогу з генеральним алфавітним. Завершення роботи з перебудови іноземного систематичного каталогу спонукало до пошуку шляхів раціоналізації процесів опрацювання книг, проходження дублетів, шифровки книжок, а також застосування методів колективного опрацювання окремих видів літератури⁶⁷.

Крім того, застосовувалася практика зведених карток для топографічного каталогу періодики з метою встановлення контролю за поповненням каталогів періодики та ліквідації лакун, а також приписки дублетів до карток, що значно зменшило обсяг каталогу і скоротило терміни опрацювання літератури. Також було запроваджено опрацювання багатотомних видань безпосередньо в генеральному алфавітному каталозі; розширено коло видань, що належали до колективного опрацювання; уточнено методики колективного опису та описаних видань під колективним авторством. Ці методи, при всій їхній неоднозначності, дали змогу справитися з усезростаючим потоком нових надходжень. Так, за рік — від 1955 р., коли було проведено колективний опис 12 067 прим., до 1956 р. — кількість зросла до 20 054 прим.

Співробітники відділу, крім власне внутрішньої роботи, брали участь у складанні зведеного каталогу краєзнавчої літератури в

бібліотеках Києва, що здійснювалося за спеціальними постановами місцевої влади, Міністерства культури і АН УРСР про розвиток краєзнавства в Україні.

4.6. МАСОВА ТА ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕКИ

Бібліотека за своїм призначенням брала активну участь в усіх урочистих святкуваннях ювілеїв наукових, культурних та політичних діячів, що проводилися різними державними інституціями, передусім шляхом підготовки виставок літератури та забезпечення доповідачів необхідною літературою.

У 1955 р. часткової реорганізації зазнав відділ масової роботи. Від цього року він став сектором, завданням якого була організація книжкових, зокрема, пересувних виставок, виставок у відділах та кабінетах, екскурсій, читацьких конференцій і лекцій. За 1955 р. ним було організовано 31 загальну і 9 пересувних виставок, 87 виставок у відділах та кабінетах, 41 екскурсію⁶⁸. Книжкові виставки широко популяризувалися в центральних, республіканських, обласних та міських газетах⁶⁹.

У липні 1956 р. ДПБ брала участь у подіях, пов'язаних із святкуванням ювілеїв видатних діячів світової культури. Так, 16 липня 1956 р., згідно з рішенням Всесвітньої Ради Миру, Президія АН УРСР разом з Українським товариством культурних зв'язків із закордоном урочисто відзначила 350-річчя від дня народження великого голландського художника Рембрандта: ДПБ з цього приводу організувала виставку відповідної літератури та спеціальну картотеку для масового читача⁷⁰. 25 липня 1956 р., також відповідно до рішення Всесвітньої Ради Миру, Президія АН УРСР разом зі Спілкою письменників УРСР провела урочисте святкування 100-річчя від дня народження англійського письменника і драматурга Бернарда Шоу: тоді Бібліотека організувала виставку літератури, екскурсії в рукописному відділі з демонстрацією автографів ювіляра, у пресі були опубліковані популярні статті з оглядом документів і матеріалів драматурга⁷¹. 17–18 грудня 1956 р. відбулася наукова сесія Відділу суспільних наук АН УРСР, Інституту історії партії при ЦК КПУ та Вищої партійної школи при ЦК КПУ, присвячена 100-річчю від дня народження Г.В.Плеханова: в приміщенні музею В.І.Леніна ДПБ підготувала виставку праць видатного вченого і громадського діяча⁷².

Найфундаментальнішими були виставки до 40-річчя Жовтня. Перша з них була безпосередньо присвячена висвітленню револю-

ційних подій 1917 р., а друга — досягненням АН УРСР за 40 років радянської влади. Виставки були виїзними і демонструвалися в приміщенні Президії під час ювілейної сесії, а також у різних установах⁷³.

Бібліотека не лише брала участь у відзначенні ювілеїв, а й передавала в дар книжки для відкриття меморіальних музеїв чи для допомоги в дослідженні життя і творчості видатних особистостей. Так, на прохання Міністерства культури Кабардинської АРСР у 1956 р. створити в м. Нальчику нову експозицію літературно-меморіальної кімнати Марка Вовчка в її реставрованому будинку АН УРСР склала план експозиції, підбрала експонати і подарувала їх музею. Експозицію готували Державний музей Т.Г.Шевченка, Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка, а також ДПБ УРСР, яка виділила з обмінно-резервних фондів дублети видань⁷⁴.

На відзначення 100-річчя від дня смерті польського поета Адама Міцкевича у 1956 р. з фондів Львівської філії АН УРСР було передано в дар АН Польської Народної Республіки добір ж. “Трибуна народів”, а ДПБ забезпечила фотокопіювання їх для ЛНБ ім. Василя Стефаника⁷⁵.

У 1957 р. Бібліотека наділила членів делегації угорських журналістів 19 прим. “Вибраних творів Івана Франка”⁷⁶.

У зв'язку з рішенням Президії АН УРСР “Про збереження рукописної спадщини класиків української літератури”, зокрема, спадщини, що містилася в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР, Бібліотека в 1957 р. здійснила мікрофільмування рукописів і один примірник передала до Інституту, а 4 прим. — до архівних сховищ Державного архіву літератури та мистецтва (Москва), Державної публічної бібліотеки ім. М.Є.Салтикова-Щедріна (Ленінград), Державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка (Харків), бібліотеки Томського державного університету⁷⁷.

У 1960 р. ДПБ здійснює мікрофільмування переданих до Музею Лесі Українки з фондів академічних установ (зокрема, з Державного музею ім. Т.Г.Шевченка та відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка) рукописів і речей письменниці⁷⁸.

ДПБ брала активну участь і в міжнародних подіях, пов'язаних із виставковою діяльністю. Так, від 15 червня до 1 липня 1957 р. вона експонувала в своїх приміщеннях виставку американської книги, привезеної з Москви⁷⁹. У 1958 р. в зв'язку з підготовкою X сесії Конференції ООН з питань науки, культури й освіти АН УРСР та її бібліотеки під керівництвом ДПБ виконували завдання з підготовки матеріалів з питань природничих наук, археологічних

розкопок, охорони природи, а також підбору матеріалів для участі в проєкті Схід—Захід, де Академія була одним з активно діючих учасників⁸⁰. Крім того, ДПБ готувала матеріали до IV Міжнародного з'їзду славістів у Москві (А.Ф.Гретченко-Королевич), до святкування 90-річного ювілею О.Г.Шліхтера⁸¹, а також до всіх великих громадських подій, зокрема виставки, що працювала під час XX з'їзду КП України⁸².

4.7. СТВОРЕННЯ ТА ВПОРЯДКУВАННЯ ВІДОМЧОГО АРХІВУ ДПБ

18 квітня 1956 р. РМ УРСР слідом за Постановою РМ СРСР від 7 лютого цього ж року (№ 246) “Про заходи по впорядкуванню режиму зберігання та кращого використання архівних матеріалів міністерств і відомств СРСР” приймає відповідну постанову “Про заходи по впорядкуванню режиму зберігання та кращого використання архівних матеріалів міністерств і відомств Української РСР”. Постанові передувала спеціальна вибіркова перевірка архівних фондів цих установ, яка показала, що значна частина матеріалів необґрунтовано засекречена, зокрема, це стосувалося матеріалів дореволюційного періоду, періоду жовтневої революції, громадянської війни, в т. ч. й офіційних документів, що відображали політику партії та радянського уряду. В той же час нарікання викликало й те, що багато архівів не були впорядковані і містилися у непристосованих до зберігання документів приміщеннях. Гальмом для використання документів було визнано відсутність у архівах, бібліотеках та наукових установах сучасної техніки мікрокопіювання тощо. Президія АН УРСР на спеціальному засіданні 11 травня 1956 р. розглянула це питання і створила спеціальну комісію з декласифікації матеріалів, що потребують розсекречення, під керівництвом віце-президента АН УРСР, акад. АН УРСР М.П.Семененка, до її складу від Бібліотеки увійшов і В.С.Дончак⁸³. Упродовж 1957 р. в системі Академії здійснювалося суцільне упорядкування відомчих архівів.

Тоді ж було проведено перше впорядкування відомчого архіву ДПБ за правилами, встановленими Архівним управлінням СРСР, визнаним центральним методичним органом для всіх архівів та рукописних підрозділів бібліотек, і здійснено перевірку збереження й використання архівних матеріалів та правильного ведення діловодства. Комісія діяла в складі М.П.Візира, П.А.Пасторської, З.М.Грабовецької та Я.Н.Прайсмана⁸⁴.

4.8. НАУКОВО-МЕТОДИЧНА РОБОТА: РОЗВИТОК РЕКОМЕНДАЦІЙНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ ТА МЕТОДИЧНОЇ ДОПОМОГИ МАСОВИМ БІБЛІОТЕКАМ

Розвиток публічних функцій ДПБ в 1949—1957 рр. і орієнтація на масового читача закономірно не могли органічно поєднуватися з обслуговуванням фундаментальних та прикладних наукових досліджень. Тому не дивно, що перевірка діяльності Бібліотеки, яка здійснювалася Комітетом у справах культосвітніх закладів при РМ УРСР в 1957 р., виявила недостатню увагу до роботи з масовим читачем. У доповідній записці Комітету говорилося про недоліки в роботі бібліотек республіки і, зокрема, про невиконання Бібліотекою покладених на неї обов'язків з надання методичної допомоги масовим бібліотекам. У зв'язку з цим РМ зобов'язала Президію АН УРСР організувати в ДПБ УРСР на належному рівні науково-методичну роботу, забезпечивши видання рекомендаційних покажчиків, методичних посібників для масових бібліотек⁸⁵.

Як наслідок, у Бібліотеці кабінет бібліотекознавства було перетворено на науково-методичний кабінет бібліотекознавства з розширеними функціями обслуговування спеціальною літературою масових бібліотек. ДПБ переорієнтувала свою діяльність на проведення спеціальних методичних нарад, рекомендацій, інспектування роботи масових та ін. бібліотек України.

У 1956 р. було скореговано план науково-дослідної роботи в АН УРСР. Відповідно до планів Відділу суспільних наук та спільно з інститутами інших відділів АН УРСР, співробітники Бібліотеки працювали з бібліографічним забезпеченням досліджень, у т. ч. і в галузі науково-допоміжної бібліографії. Зокрема:

у співпраці з Інститутом економіки виконувалася тема про вивчення продуктивних сил Полісся, комплексного використання водних ресурсів у басейнах малих річок півдня України (внаслідок засухи), розміщення виробничої та сировинної бази цукрової промисловості УРСР, питання собівартості продукції в промисловості УРСР;

з Інститутом філософії — з історії філософської думки, про боротьбу різних течій у філософії;

з Інститутом літератури — з питань бібліографічного забезпечення літературознавства, найголовніше — про життя і творчість Івана Франка, Лесі Українки, з історії української літератури;

з Інститутом держави і права — з теми про міжнародні демократичні організації, історію держави і права.

Як уже зазначалося, спеціальним завданням для ДПБ було забезпечення підготовки багатотомної "Історії Української РСР",

двотомної “Історії Києва”, монографії “Історія робітничого класу і селянства”⁸⁶.

Бібліотека АН УРСР уже в 1956 р. провела уточнення та корегування планів наукових робіт: з 20 тем, що виконувалися в ній, залишилося 16. Це були переважно зведені теми, що вже закінчувалися, ті, що виконувалися за узгодженням з урядовими постановами, а також за оперативними рішеннями Президії АН УРСР. Серед них: “Міста УРСР” (Г.М.Третьак, Н.Є.Коноваленко), “Історія технічної літератури” (А.Д.Ульянова, Г.І.Стецюк), “Розвиток електрифікації на Україні” (А.Д.Ульянова, В.В.Павлова), “Передові колгоспи України в боротьбі за дальше піднесення сільського господарства” (Т.М.Щербина, О.О.Індисов), «Систематичний та авторський покажчик статей до “Українського хімічного журналу”» (З.М.Ващенко), “Наукові роботи вузів України” (Л.І.Гольденберг), “Наукові роботи Відділу суспільних наук АН УРСР” (О.С.Ровнер, Р.А.Берлянд, Л.І.Бітюцька), “Наукові роботи відділу фізико-математичних, хімічних і геологічних наук за 1950–1955 рр.” (З.М.Ващенко), “300-річчя возз’єднання України з Росією” (О.М.Матвієнко, В.М.Шинкаренко, П.Ю.Висоцька), “Т.Г.Шевченко” (І.З.Бойко, Л.І.Гольденберг, К.І.Скокан), “Опис книг слов’янського друку” (С.Й.Петров, Я.Д.Бірюк, Т.П.Золотар), “Огляд літературного архіву І.Франка” (З.В.Кирилюк), “Методичні листи кабінету бібліотекознавства на допомогу науковим бібліотекам АН УРСР” (Г.М.Плеський)⁸⁷.

Головна увага Вченої ради в 1956–1958 рр. приділялася рецензуванню наукових праць за затвердженими темами, а також обговоренню класифікаційних схем відділів генерального систематичного каталогу в таких розділах, як “Наука”, “Бібліографія”, “Бібліотекознавство” (С.В.Сороковська), “Військова наука. Військова справа” (О.В.Молодчиков), “Техніка і технічні науки” (Н.Д.Ляпіна)⁸⁸.

Корегування планів здійснювалося щорічно. Уже на наступний, 1957 рік, тему “Методичні листи кабінету бібліотекознавства” було знято у зв’язку з переведенням Г.М.Плеського на посаду заввідділом комплектування. Натомість введено додаткову тему, визначену підготовкою АН УРСР до святкування 90-річчя від дня народження О.Г.Шліхтера, — складання бібліографічного покажчика праць вченого і літератури про нього. Повністю був переглянутий і переопрацьований фактично готовий покажчик, присвячений 40-річчю Жовтневої революції⁸⁹. Газетний відділ почав роботу над покажчиком “Радянська преса на Україні”⁹⁰.

Фундаментального значення набула побудова покажчика, присвяченого 100-річчю від дня смерті великого Кобзаря, робота над

яким розпочалася в 1956 р. За домовленістю з Інститутом літератури АН УРСР, Вчена рада якого схвалила проект покажчика, його відповідальним редактором було призначено чл.-кор. АН УРСР Є.П.Кирилюка. Бібліотека почала ґрунтовну підготовку видання, контактуючи з 33 установами та своїми колегами в союзних і автономних республіках з метою збирання бібліографії творів Т.Г.Шевченка та літератури про нього, що вийшли мовами народів СРСР та іноземними мовами, залучила до співпраці ЛНБ, де зберігалася багато літератури, опублікованої в Галичині⁹¹.

Заплановану в 1958 р. підготовку анотованого покажчика "Історія філософської і громадсько-політичної думки на Україні" було знято у зв'язку з переходом В.О.Лівенцова на роботу до Інституту філософії, однак позапланово виконувалися деякі роботи, визнані більш актуальними для цього періоду: бібліографічний покажчик "Реактивні двигуни" (Г.І.Стецюк), "Работа советских библиотек с иностранной литературой" (Я.Н.Прайсман, В.О.Резнікова), а також колективна праця — "Збірник наукових праць ДПБ та Державна публічна бібліотека АН УРСР. Досвід роботи"⁹². Велася підготовка алфавітного покажчика газетних фондів.

Опрацювання рукописних фондів викликало необхідність публікації нових матеріалів про склад цих фондів. Так, у 1958 р. були відкриті теми "Опис рукописів Румянцева-Задунайського, Суворова і Кутузова" (М.П.Візир, Й.В.Шубинський) та "Огляд архіву АН УРСР" (М.П.Візир, А.Г.Адаменко, І.Д.Лисоченко)⁹³.

У період від 1956 до 1958 рр. Бібліотека видрукувала за результатами виконання тем багато бібліографічних покажчиків з різних галузей знань. Це, зокрема: "Союз робітничого класу і селянства" (К., 1956) (автори — В.О.Титаренко, В.О.Лівенцов, І.Ю.Панченко); "Історія Києва" (Т. 1. Вип. 1—2. — К., 1958—1959); "40 років Радянської влади на Україні" (К., 1958); "Олександр Григорович Шліхтер" (К., 1958) (автори — О.С.Ровнер, Р.Я.Королик).

З деяким запізненням виходять підготовлені раніше бібліографічні покажчики творів видатних українських письменників і поетів: М.В.Булавицької "Леся Українка" (1956), І.З.Бойка "Іван Франко" (1956), "Бібліографічний покажчик видань творів П.Г.Тичини та основна література про життя та творчість" (1957), І.З.Бойка "Короленко і Україна" (1957).

Велике значення мало організоване за ініціатииви А.Й.Ряппо, за редакцією Г.М.Плеського, та участі Л.М.Молочко видання зведених каталогів іноземних видань, які склалися за різними

принципами і охопили всі іноземні видання, що надходили до Бібліотеки та бібліотек наукових установ АН УРСР, починаючи від 1945 до 1957 року⁹⁴. Ці довідники, хоча й були надруковані на ротаторі малим тиражем, користувалися великим попитом в системі АН УРСР та галузевих інститутах.

Одночасно, у зв'язку з функцією ДПБ як республіканського центру рекомендаційної бібліографії, виконувалися і завдання Міністерства освіти УРСР, зокрема, підготовка списків нової літератури за 1955 р.: “Лекційна пропаганда педагогічних знань: Список нової літератури 1–2 кв. 1955 р.” (К., 1956)⁹⁵.

Слід зазначити, що переважна більшість бібліографічних покажчиків друкувалися на ротаторі і мали низьку поліграфічну якість. Це було пов'язано з оперативністю при виданні покажчиків, які мали відповідати потребам часу. Видавництва ж забезпечували оперативний вихід тих покажчиків, котрі замовлялися державою, як, напр., “Союз робітничого класу і селянства”, “Історія Києва”, “40 років Радянської влади на Україні”, “Олександр Григорович Шліхтер”.

У зв'язку з рішеннями уряду про активізацію розвитку хімічної промисловості Бібліотека в межах загального розподілу підготовки науково-допоміжних бібліографій в різних галузях знань, крім громадсько-політичних, філологічних, мистецтвознавчих наук, також була залучена до підготовки покажчиків з хімічних наук та хімічної технології. Тому в 1957–1958 рр. було випущено ряд спеціалізованих покажчиків: З.М.Вашенка — до видання “Записки Інституту хімії АН УРСР: Алфавітний і предметний покажчик до т. I–IX за 1934–1948 рр.” (К., 1957), “Библиографический очерк развития отечественной коллоидной химии” (Вип. 3, К., 1958), “Новая литература по химии и химической технологии” (К., 1958), «Указатель к “Украинскому химическому журналу”» (Т. I–XX (1925–1954), К., 1958).

Водночас у Бібліотеці почалося активне вивчення проблем вітчизняного бібліотекознавства, були здійснені перші спроби узагальнення досвіду в галузі створення каталогів, обслуговування читачів, а також огляди бібліотечної діяльності тогочасних бібліотек. Так, слід відзначити збірник статей “Державна публічна бібліотека Академії наук Української РСР: Досвід роботи” (К., 1958), підготовлений внаслідок обговорення питань діяльності академічних бібліотек СРСР на регулярних нарадах, де брали участь і представники ДПБ (напр., у 1957 р. В.С.Дончак та А.П.Шкваркін були присутні на 5-й нараді директорів бібліотек академії наук СРСР, що проводилася в Тбілісі). Вийшов перший за багато років “Збір-

ник наукових праць ДПБ АН УРСР” (К., 1958). Було підготовлено низку видань-звітів про діяльність Бібліотеки малими тиражами, зокрема, “Державна публічна бібліотека УРСР” за 1955—1960 рр. (відп. ред. М.П.Рудь, Я.Н.Прайсман, В.О.Резнікова). К., 1956—1960⁹⁶.

Спостерігається й поживлення контактів між провідними бібліотеками СРСР — БАН СРСР, ДБЛ, ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедрина стосовно розробки уніфікованих методів каталогізації, систематизації літератури, підготовки покажчиків⁹⁷.

Активізується книгознавчий напрям, що розробляється молодим і енергійним заввідділом рідкісної і цінної книги С.Й.Петровим та колективом відділу, видаються фундаментальні каталоги, напр., підготовлене С.Й.Петровим видання “Книги гражданской печати XVIII века: Каталог книг, хранящихся в ГПБ АН УССР” (К., 1956) та видання, написане колективом авторів (С.Й.Петров, Я.Д.Бірюк, Т.П.Золотар), — “Славянские книги кирилловской печати XV—XVIII вв. Описание книг, хранящихся в ГПБ АН УССР” (К., 1958).

Бібліотекознавці ДПБ брали участь і в створенні загальносоюзних довідників та покажчиків. У 1957—1959 рр. вони підготували для “Информационного указателя важнейших библиографических списков и картотек, составленных библиотеками Советского Союза”, що укладався ДБЛ, відомості про картотеки і списки відділів суспільно-політичної літератури (І.Ю.Панченко), фондів та обслуговування (А.А.Торштейн), рукописів (Д.М.Іофанов), рідкісної та цінної книги (С.Й.Петров), іноземного комплектування (Г.М.Плесський), газетного відділу (О.М.Пузирьова), кабінету технічної літератури (Г.І.Стецюк), сільськогосподарської літератури (Т.М.Щербина), літератури образотворчого мистецтва (О.А.Казіміров), музичної літератури (Т.В.Шеффер), науково-методичного кабінету бібліотекознавства (Я.Н.Прайсман), Сектору масової роботи (Н.А.Іванова), Філії № 1 (Я.А.Зайцев). Ці списки та відомості опрацьовувалися відділом бібліографії (О.М.Матвієнко) і надсилалися до ДБЛ⁹⁸.

У 1957 р. спільно з Державною бібліотекою ім. В.І.Леніна у Москві виходять дві праці — Гіммельфарб Г.М. “Марко Вовчок. 1834—1907. Памятка читателю” та колективна бібліографічна праця “Украинская литература. Дооктябрьский период” Бойко І.З., Булавицька М.В., Гіммельфарб Г.М., Гольденберг Л.І., Куніна А.А., Скокан О.І.⁹⁹

Того ж року працівники Бібліотеки, на підставі рішення Національного комітету істориків СРСР, брали участь у підготовці

Міжнародного науково-бібліографічного показника джерел з середньовічної історії (Новий Поттхаст)¹⁰⁰.

Внутрішня науково-методична робота була зосереджена на суто практичних завданнях побудови систематичного каталогу, створення інструкцій з перевірки та вилучення фондів, організації вдосконалення обслуговування, обміну досвідом, підготовки рекомендаційного або наукового бібліографічного показника тощо. Прикладне значення науки у той період було очевидним. Більше того, Бібліотека не мала статусу наукової установи і науково-дослідні роботи не планувала. Водночас, нескінченні реформи і вимоги до організації фонду, каталогів, обслуговування читачів, підготовка показників в умовах постійних змін громадсько-політичної ситуації призводили до постійного пристосування діяльності Бібліотеки до вимог часу, до надзвичайно широких завдань випереджаючого забезпечення інформацією всіх галузей народного господарства, науки, освіти, культури. В свою чергу, це вимагало термінових переорієнтацій ДПБ, означало перебування в ситуації постійних перевантажень та авралів, безконечних переміщень фондів, введення напівзаходів щодо опрацювання матеріалів (т. зв. спрощений, або колективний опис), а також нестандартних методичних рішень.

Слід зазначити, що багато уваги приділялося нав'язуванню Бібліотеці функцій масової при тому, що вона залишалася фундаментальною бібліотекою АН. Її фонди і завдання зростали швидше, аніж кадри та приміщення. Одним із наслідків цієї політики був розподіл каталогів на читацький та службовий.

Разом з тим, починається важливий науковий напрям у діяльності Бібліотеки, пов'язаний із розкриттям найцінніших бібліотечних фондів, рукописних матеріалів та стародруків. Саме в цей період було опубліковано багато статей, що розкривають рукописні фонди, написаних заввідділом рукописів, філологом та літературознавцем Д.М. Іофановим, який ґрунтовно вивчав колекцію "Гоголіана", співробітниками відділу Й.В. Шубинським, М.П. Візиром, З.В. Кирилюк, О.К. Олійниченко — про автографи видатних українських письменників, таких, як Іван Франко, Архип Тесленко, Марко Вовчок, Юрій Федькович, Нечуй-Левицький та ін. М.П. Візиром були знайдені автографи відомих російських полководців О.В. Суворова, М.І. Кутузова, які було оприлюднено в різних журналах. У провідних наукових та науково-популярних виданнях (напр., у "Віснику АН УРСР", "Україні", "Вітчизні", "Соціалістичній культурі") публікувалися також окремі повідомлення про колекції та зібрання відділу рукописів¹⁰¹. Серед основ-

них публікацій передусім слід назвати згадану велику за обсягом працю Д.М.Іофанова "Н.В.Гоголь: Детские и юношеские годы" (К., 1951).

* * *

У період від 1956 до 1958 рр. у академічній науці відбулася ґрунтовна координація наукових тем, спрямованих на виконання завдань, поставлених перед радянською наукою й культурою ХХ з'їздом КПРС та рішеннями ХІХ з'їзду КП України для забезпечення прискореного розвитку народного господарства.

Відставання СРСР у галузях науки й техніки, важкої промисловості, необхідність підвищення рентабельності сільського господарства вимагали розвитку науково-інформаційного напрямку, формування фонду іноземної науково-технічної літератури в наукових бібліотеках, обміну науково-технічною інформацією як в межах СРСР, так і з зарубіжними країнами. Починається реформа комплектування ДПБ та АН УРСР іноземною літературою, готуються бібліографічні зведені довідники про наявні книжкові ресурси іноземної наукової літератури, зокрема, періодики, розширюється пропаганда досягнень вітчизняної науки, велике значення в умовах обмеження валютних асигнувань надається міжнародному і внутрішньосоюзному обміну літературою про досягнення наукових установ, відкривається міжнародний абонемент.

Ці завдання визначають зростання значення БК АН УРСР, проводиться перевірка бібліотек академічних інститутів, аналізується профіль комплектування фондів, організація бібліографічної діяльності інститутів тощо.

У цей період ДПБ переробляє рубрики алфавітного та систематичного каталогів відповідно до пріоритетних напрямів розвитку економіки та суспільної діяльності, вдосконалює розміщення бібліотечних фондів з метою поліпшення обслуговування актуальною літературою, видозмінює структуру читальних залів та режим їхньої роботи у зв'язку зі зростанням кількості читачів, спрямовує науково-бібліографічну роботу на забезпечення пріоритетних напрямів розвитку економіки, науки і техніки. Починає розвиватися наукове спрямування діяльності Бібліотеки, пов'язане з розкриттям унікальних та рідкісних фондів, започатковується бібліографічна Шевченкіана, яка розпочиналася ще до війни, але не була реалізована.

Аналіз діяльності в галузі створення бібліографічних показників показав, що при великій трудомісткості їхньої підготовки

рутинні засоби пошуків в каталогах і відсутність спеціалістів в галузі прикладних тем з промисловості та сільського господарства, відповідної поліграфічної бази не сприяли оперативності введення їх до наукового обігу, підручники готувалися роками і застарівали ще до виходу в світ. Водночас ті теми, що забезпечувалися спільно зусиллями ДПБ та академічних інститутів і були конкретно орієнтовані, знаходили попит і відзначалися високим науковим рівнем.

В умовах значного зростання надходження літератури, збільшення обсягів робіт з опису та систематизації, організації каталогів, обслуговування читачів кількість працівників залишалася без змін, а постійні рішення Президії про початок будівництва нового будинку так і не були реалізовані.

ДЖЕРЕЛА ТА ПРИМІТКИ

¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 978, арк. 7, 13; спр. 1021, арк. 3.

² Там само, спр. 887, арк. 42–47.

³ Там само, арк. 41–44.

⁴ Там само, арк. 47.

⁵ Там само, арк. 54.

⁶ Там само, арк. 57.

⁷ Там само, арк. 59.

⁸ Там само, спр. 1061, арк. 19.

⁹ Там само, спр. 887, арк. 61; спр. 888, арк. 45.

¹⁰ Там само, арк. 62.

¹¹ Там само, арк. 68.

¹² Там само, спр. 1021, арк. 25, 26.

¹³ Там само, арк. 4, 5.

¹⁴ Там само, спр. 983, арк. 68, 69.

¹⁵ Там само, арк. 70.

¹⁶ Там само, спр. 887, арк. 69.

¹⁷ Там само, арк. 70–72.

¹⁸ Там само, спр. 935, арк. 1, 4.

¹⁹ Там само, арк. 12–20.

²⁰ Там само, арк. 24.

²¹ Там само, спр. 978, арк. 4.

²² Там само, спр. 900, арк. 1–7.

²³ Там само, спр. 1022.

²⁴ Там само, спр. 984, арк. 12.

²⁵ Там само, спр. 1022, арк. 6.

²⁶ Там само, спр. 942, арк. 68.

²⁷ Там само, спр. 888, арк. 49.

²⁸ Там само, спр. 936, арк. 29.

²⁹ Там само, спр. 979, арк. 7, 11; спр. 985, арк. 22, 23.

³⁰ Там само, спр. 941, арк. 75–77.

- 31 Там само, спр. 942, арк. 7, 8.
- 32 Там само, арк. 11.
- 33 Там само, арк. 13, 14.
- 34 Там само, спр. 985, арк. 15—17.
- 35 Там само, спр. 942, арк. 20, 21.
- 36 Там само, спр. 887, арк. 23.
- 37 Там само, арк. 34.
- 38 Там само, арк. 23.
- 39 Там само, арк. 52.
- 40 Там само, спр. 1061, арк. 48.
- 41 Там само, спр. 942, арк. 167, 168.
- 42 Там само, спр. 985, арк. 20.
- 43 Архів ІР НБУВ, Книга надходжень за 1957—1985 рр., арк. 11 зв. —12.
- 44 Там само, арк. 2 зв. — 3 зв.
- 45 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 942, арк. 172, 173; 1031, арк. 64—72.
- 46 Там само, спр. 887, арк. 60.
- 47 Там само, спр. 1021, арк. 20.
- 48 Там само, спр. 979, арк. 16.
- 49 Там само, спр. 935, арк. 3.
- 50 Там само, спр. 895, арк. 37.
- 51 Там само, спр. 941, арк. 83; спр. 984, арк. 9.
- 52 Там само, спр. 984, арк. 9.
- 53 Там само, спр. 887, арк. 24, 36.
- 54 Державна публічна бібліотека АН УРСР у 1956 р. — К., 1957. — С. 23.
- 55 Там само, спр. 979, арк. 16, 17.
- 56 Там само, спр. 1021, арк. 7.
- 57 Там само, спр. 935, арк. 41; Архів ІР НБУВ, Книга надходжень за 1957—1985 рр., арк. 2, 3.
- 58 Там само, спр. 942, арк. 36—40, 48.
- 59 Там само, арк. 36—40.
- 60 Там само, спр. 985, арк. 59, 60.
- 61 Там само, спр. 894, арк. 92, 95.
- 62 Там само, спр. 887, арк. 39.
- 63 Коновалова М.Н. Алфавитно-предметный указатель к систематическому каталогу. — Л., ГПБ им. Салтыкова-Щедрина, 1955; Шамурин Е.И. Пособие по составлению предметного указателя к систематическому каталогу. Рец. — Сб. Советская библиография, 1956. — № 42. — С. 76—82; Марченко П.В. Общая методика предметизации произведений печати. — М., Госкультпросветиздат, 1956. — 16 с.
- 64 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 648, арк.
- 65 Там само, спр. 1031, арк. 3.
- 66 Там само, спр. 985, арк. 74—77.
- 67 Там само, спр. 942, арк. 57, 65.
- 68 Там само, од. зб. 864, арк. 87.
- 69 Там само, арк. 89.
- 70 Там само, спр. 887, арк. 49.
- 71 Там само, арк. 48.
- 72 Там само, арк. 65.
- 73 Там само, оп. 1, спр. 935, арк. 48, 49.

⁷⁴ Там само, спр. 887, арк. 16—18.

⁷⁵ Там само, арк. 19.

⁷⁶ Там само, спр. 935, арк. 8.

⁷⁷ Там само, арк. 8—10.

⁷⁸ Там само, спр. 1061, арк. 1, 2.

⁷⁹ Там само, спр. 935, арк. 29.

⁸⁰ Там само, спр. 978, арк. 24, 25.

⁸¹ Там само, арк. 5, 6.

⁸² Там само, арк. 35.

⁸³ Там само, спр. 887, арк. 30—33.

⁸⁴ Там само, спр. 936, арк. 9.

⁸⁵ Культурне будівництво в Українській РСР. — Т. 2. — С. 242—246.

⁸⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 935, арк. 13—15; 39, 40.

⁸⁷ Там само, спр. 891, арк. 41—43.

⁸⁸ Там само, арк. 35; спр. 1066, арк. 43.

⁸⁹ Там само, спр. 904, арк. 8, 9.

⁹⁰ Там само, спр. 941, арк. 33.

⁹¹ Там само, спр. 940, арк. 10—12.

⁹² Там само, арк. 12, 13.

⁹³ Там само, арк. 1—11.

⁹⁴ Зведений каталог іноземних журналів, які одержано науковими установами Академії наук УРСР в Києві. 1945—1954 рр. — К., 1956; Зведений каталог іноземних журналів, які одержано науковими установами Академії наук УРСР в Києві. 1955 р. — К., 1956; Зведений список іноземних журналів, які одержано науковими установами Академії наук УРСР в Києві. 1955. — К., 1956; Іноземні журнали, які одержують в 1957 р. Державна публічна бібліотека і наукові установи Академії наук УРСР. Систематичний покажчик. — К., 1957; Список іноземних бібліографічних і патентних журналів, які одержує в 1957 р. Державна публічна бібліотека і наукові установи Академії наук УРСР в Києві. — К., 1957; Список іноземних довідників і бібліографічних покажчиків, які одержала в 1950—1956 роках Державна публічна бібліотека і наукові установи Академії наук УРСР. — К., 1957.

⁹⁵ Лекційна пропаганда педагогічних знань: Список нової літератури 1—2 кв. 1955 р. — К., 1956; Лекційна пропаганда педагогічних знань: Список нової літератури 3 кв. 1956 р. — К., 1957.

⁹⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 893, арк. 6—11, спр. 1029, арк. 8, 9.

⁹⁷ Там само, арк. 68, 69.

⁹⁸ Там само, спр. 936, арк. 7, 8.

⁹⁹ Там само, спр. 940, арк. 20.

¹⁰⁰ Там само, арк. 13.

¹⁰¹ Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського Академії наук України: Бібліографічний покажчик: 1918—1993 рр. — К., 1993. — С. 79—80.

**ДЕРЖАВНА ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА
В ПЕРІОД РОЗШИРЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ І СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ
КОМПЛЕКТУВАННЯ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК
ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧИТАЧІВ
(1959—1960)**

**5.1. ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ФУНКЦІЙ ДПБ В УМОВАХ
ПРИСКОРЕНОГО РОЗВИТКУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ
ТА НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА**

1959 р. почав роботу позачерговий XXI з'їзд КПРС, що проходив від 27 січня до 5 лютого у Москві. Його скликання було пов'язане з необхідністю проведення кардинальних змін у внутрішній політиці держави, з пошуками нових резервів для прискорення науково-технічного прогресу та розвитку народного господарства в умовах конкурування із Заходом. Це накладало певні обов'язки на науку та бібліотечну справу.

Рішення з'їзду активно вплинули на подальше прискорення розвитку народного господарства, науки і техніки. З'їзд затвердив контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 рр. Обґрунтування 7-річного плану новими можливостями в галузі розвитку народного господарства і новими історичними умовами викликало перегляд попередніх планів в системі АН УРСР, а відповідно і в ДПБ АН УРСР. У листопаді 1959 р. Пленум ЦК КПРС затвердив план розвитку СРСР і взяв курс на розбудову нової матеріально-технічної бази.

Проведення наукових досліджень в АН УРСР, відповідно до цих завдань, продовжувало розвиватися з урахуванням постанов та рішень 1958 р. про розвиток хімічної промисловості, 1959 та 1960 рр. — про прискорення технічного прогресу і подальшого розвитку сільського господарства.

Перспективний план стосовно гуманітарних наук в Українській РСР на 1959—1965 рр., схвалений РМ, був розроблений відповідно до рекомендацій республіканської наукової сесії з питань розвитку гуманітарних наук, що відбулася в травні 1958 р. Пошуки нових резервів у прискоренні наукових досліджень викликали нові принципи формування діяльності АН УРСР і, зокрема, планів за проблемно-тематичними блоками в координації з Міністерством

вищої освіти, Міністерством освіти, Міністерством культури та координуючими установами АН УРСР. Щодо гуманітарних наук і Відділу суспільних наук АН УРСР основна увага була спрямована на дослідження закономірностей тогочасного суспільного розвитку. Передбачалася тісна співпраця з ученими університетів, юридичних та педагогічних інститутів.

Було продовжено і суттєво розширено комплексні наукові дослідження в АН УРСР, які мали органічно сконцентруватися в узагальнюючих працях з метою продовження створення багатотомної “Історії Української РСР”, “Історії української літератури”, завершення низки фундаментальних наукових праць, зокрема, 2-томних монографій “Народне господарство України” та “Історія Києва”, а також монографій “Історія філософської думки на Україні”, “Історія держави і права Української РСР”, етнографічної праці “Українці”, чергових томів видання “Українсько-російського словника”, створення археологічної карти України. Важливим рішенням, що відкрило нову сторінку в історико-краєзнавчих дослідженнях, було створення в Інституті історії АН УРСР Комісії з історії міст¹.

Водночас керівні органи звернули особливу увагу на виховну роль бібліотек. 22 вересня 1959 р. було прийнято спеціальну Постанову ЦК КПРС “Про стан і заходи по вдосконаленню бібліотечної справи в країні”, в якій бібліотеки піддавалися критиці за недостатню участь у культурно-виховному процесі, особлива увага приділялася пропаганді бібліотечно-бібліографічних знань. Хоча ця постанова й була спрямована передусім на масові бібліотеки, вона зачепила й наукові, і зокрема ДПБ. Наслідком її стали: докорінний перегляд фондів з метою їхнього “оновлення”, чергове редагування каталогів, а також проведення цілого комплексу заходів щодо організації бібліотечного та бібліографічного обслуговування читачів з позицій нових вимог.

До завдань Бібліотеки належали комплектування та опрацювання фондів літератури, а також оперативне обслуговування науки. Прискорення розвитку галузевих наук, а також фундаментальних досліджень, спрямованих на створення умов для розвитку техніки не могли відбутися без узагальнення досвіду зарубіжних країн. Необхідність оперативного та якісного вивчення наукових досягнень зарубіжної науки, наукових проблем та досліджень, пов’язаних із вивченням досвіду, викликала потребу в збільшенні фінансування надходжень іноземної літератури, вдосконаленні системи міжнародного книгообміну, пошуках нових форм і методів розвитку міжнародних зв’язків. За рішенням Президії АН УРСР в

1959 р. при ДПБ було створено спеціальну групу з реферування іноземної літератури, яка виконувала замовлення Президії та наукових установ АН УРСР. Активну діяльність вона почала від 1960 р.² Створення такої групи мало безумовно позитивні наслідки для поширення інформації про іноземну літературу з питань науки й техніки, а також для розкриття наукових досягнень зарубіжних країн.

Ці завдання вимагали подальшого розвитку та формування фондів не лише іноземною, а й вітчизняною літературою. Разом з тим, обмеження в обов'язковому безплатному примірнику Всесоюзної книжкової палати щодо України, повоєнні втрати бібліотек перешкоджали укладанню повноцінного бібліотечного фонду, здатного повністю забезпечити розвиток економіки, науки, культури. Необхідність профілювання бібліотек і перерозподілу книжкових фондів та періодики з метою раціоналізації їхнього зберігання та використання, забезпечення потреб масового читача в технічній та суспільно-політичній інформації, а також управління ними набула очевидного характеру.

В цих умовах РМ УРСР прийняла рішення про черговий безплатний розподіл бібліотечних фондів в країні, спираючись на вдосконалення профілю діяльності різних бібліотек. Постановою від 24 січня 1959 р. за № 28 "Про використання книжкових фондів бібліотек" було узаконено безплатні передачі невикористовуваних книг іншим масовим та спеціалізованим бібліотекам за профілем їхньої діяльності. Бюро Президії АН УРСР в березні 1959 р. також ухвалило надати право ДПБ, ЛНБ та ін. науковим бібліотекам наукових установ АН УРСР передавати безплатно науковим бібліотекам літературу, що не використовується³. 5 квітня затверджується "Інструкція Міністерства культури СРСР про порядок безплатної передачі літератури з невикористаних фондів бібліотек міністерств, відомств і організацій".

У березні в ДПБ переглядаються основні книжкові та газетні фонди, виділяється дублетна література для відправки її до резервного та обмінного фондів ДПБ, здійснюється звірка архівного примірника друку для контролю заповненості⁴. Власне, постанова дала можливість бібліотекам упорядкувати свої фонди, переглянути їхнє розміщення та звільнитися від непрофільної літератури, передавши її до бібліотек, де вона використовувалася б.

У цей період відбувається процес уточнення функцій та спеціалізації у комплектуванні бібліотек літературою в межах системи АН УРСР. Так, інтенсивний розвиток промисловості, особливо хімічної галузі, викликав виникнення нових академічних ін-

ститутів і відповідних бібліотек, зокрема, Інституту штучного волокна (1959), Інституту хімії високомолекулярних сполук (1959) та ін. З метою координації роботи книгозбірень у цьому напрямі створюються галузеві центри. ДПБ АН УРСР стала центром координації довідково-бібліографічної роботи з суспільно-політичних наук, а також хімії і хімічної технології, що дало їй змогу провести узгоджене комплектування фондів і поліпшити обслуговування науки⁵.

Розглядаючи науку як частину виробництва, АН УРСР збільшила прикладні дослідження; результати цих досліджень демонструвалися на виставках передового досвіду. Від 1959 р. АН УРСР — постійний учасник Виставки передового досвіду УРСР, що відкрилася в Києві в липні 1958 р. Академія представляла 25 установ, відібраних для участі в показі своїх науково-дослідних робіт, серед них була й ДПБ. Для експонування було обрано продукцію інститутів електрозварювання, гірничої справи, використання газу, чорної металургії, фізичної хімії, гідробіології, металокераміки та спецсплавів, ливарного виробництва, електротехніки, теплоенергетики, будівельної механіки, органічної хімії, фізики, металофізики, мікробіології, біохімії, фізіології, гідрології та гідротехніки, загальної та неорганічної хімії, машинознавства і автоматики. Крім того, делегатами виставки були: Обчислювальний центр АН УРСР, видавництво “Наукова думка”, Державна публічна бібліотека АН УРСР, Інститут ботаніки АН УРСР, Ботанічний сад АН УРСР⁶. ДПБ брала безпосередню участь не лише в підготовці власної експозиції, що складалася з її бібліографічних видань, а й допомогла інститутам у підготовці виставки, підборі відповідної літератури з фондів, зокрема з обмінного фонду АН УРСР, і бібліографічному консультуванні тощо.

Серед бібліографічних покажчиків, представлених на виставці, були такі видання: Титаренко В.О., Лівенцова В.О., Панченко І.Ю. “Союз робітничого класу і селянства” (К., 1956); “Історія Києва” (т.1, вип.1—2, К., 1958—1959); “40 років Радянської влади на Україні” (К., 1958); колективна бібліографічна праця Бойка І.З., Булавицької М.В., Гіммельфарб Г.М., Гольденберга Л.І., Куніної А.А., Скокан О.І. “Украинская литература. Дооктябрьский период”; кілька випусків видання “Зведений каталог іноземних журналів, одержаних науковими установами Академії наук УРСР в Києві” за 1945—1958 рр.; низка бібліографічних покажчиків з хімічних наук, хімічної технології та покажчиків до журналів: З.М. Ващенко — до “Записок Інституту хімії” АН УРСР (К., 1957); «Указатель к “Украинскому химическому журналу”» (т. I—XX,

1925—1954, К., 1958); видання “Информационный указатель важнейших библиографических списков и картотек, составленных библиотеками Советского Союза” тощо.

Окремий розділ склали біобібліографічні покажчики: Ровнер О.С., Королик Р.Я. “Олександр Григорович Шліхтер” (К., 1958), Булавицька М.В. “Леся Українка” (1956), Бойко І.З. “Іван Франко” (1956), “Бібліографічний покажчик видань творів П.Г. Тичини та основна література про життя та творчість” (1957), Бойко І.З. “Короленко і Україна” (1957) тощо.

Важливе місце в експозиції посіли фундаментальні каталоги унікальних та рідкісних видань, зокрема, Петрова С.Й. “Книги гражданской печати XVIII века: Каталог книг, хранящихся в ГПБ АН УССР” (К., 1956) та Петрова С.Й., Бірюка Я.Д. і Золотар Т.П. “Славянские книги кирилловской печати XV—XVIII вв. Описание книг, хранящихся в ГПБ АН УССР” (К., 1958).

Бібліотекознавство було представлено науково-методичними виданнями з питань діяльності бібліотек, виданнями-звітами про ДПБ за різні роки, збірниками наукових праць Бібліотеки тощо.

Отже, на виставці було вперше широко представлено науково-бібліографічну та науково-дослідну діяльність Бібліотеки, яка отримала досить високу оцінку. Вперше за повоєнні роки вона видала значну кількість науково-довідкових праць, що зайняли гідне місце серед наукової продукції АН УРСР.

Водночас аналіз змісту бібліографічної діяльності Бібліотеки та відповідності її завданням, забезпечення бібліографічною продукцією потреб науки викликав чергові перевірки стану ДПБ та ЛНБ АН УРСР. Для цього в березні 1959 р. було створено спеціальну комісію Президії АН УРСР у складі В.О. Лівенцова — с. н. с. Інституту філософії АН УРСР (голова комісії); Г.К. Нечаєва — с. н. с. Інституту електротехніки АН УРСР; А.М. Гродзинського — м. н. с. Інституту ботаніки АН УРСР; В.П. Чернецького — с. н. с. Інституту органічної хімії АН УРСР⁷.

Комісія цілком підтвердила тезу ДПБ про те, що, хоча в 1959 р. і приймається кілька важливих рішень щодо бібліотечної справи, процес формування фондів та якісне бібліотечно-бібліографічне обслуговування можливе лише на засадах подальшої спеціалізації бібліотек і розвитку науково-бібліографічного забезпечення науки, підготовки бібліографічних покажчиків, створення оперативних картотек з актуальних питань. ДПБ розглядалася як академічна установа, що забезпечує розвиток не лише природничих та технічних, а й суспільних наук і, відповідно, відіграє важливу роль у

пропаганді суспільно-політичного знання. Бібліотека здійснювала ці завдання всіма можливими засобами: не лише виданням бібліографічних покажчиків, формуванням фонду, каталогів, виставок тощо, а й безпосередньою лекторською роботою у товаристві "Знання", починаючи з 1959 р. Так, узимку 1960 р. велику кількість учених було відряджено до районів Київської області. Від кожного інституту в цій акції було задіяно від 10 до 25 співробітників. ДПБ послала 10 осіб⁸.

Водночас починається регулярна відправка співробітників Академії на період збирання врожаю до радгоспів (за нею був закріплений Бориспільський район) і кагатів м. Києва. В 1960 р. значна кількість учених і працівників АН УРСР (до 70 осіб) мобілізували на збирання кукурудзи, овочів⁹ (від 10 до 40 днів), і з них 10—15 — від ДПБ.

У бібліотечній справі виокремлюються два взаємопов'язаних, але різних за методичними підходами та призначенням напрями діяльності: перший формував суспільну свідомість, вів пропаганду книг і знань, другий — підбирав фонди, організовував каталоги, системи обслуговування, розвиток бібліотечної науки. Ці напрями були спрямовані, з одного боку, на посилення впливу на масову свідомість, а з іншого — на формування наукової еліти. У цих умовах розподіл бібліотек на публічні, масові та наукові набув принципового характеру.

5.2. РОБОТА ЧИТАЛЬНИХ ЗАЛІВ І БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Головна увага в бібліотечній справі завжди була спрямована на удосконалення та прискорення темпів обслуговування читачів шляхом скорочення часу подачі літератури з книгосховища, зменшення кількості відмов на книги.

Чисельність науковців невпинно зростає впродовж 1950-х рр.: якщо в 1950 р. в АН УРСР їх було 22 363, то в 1960 — уже 46 657. З них науковий ступінь доктора наук мали 1243 особи, кандидата наук — 13 622, професорів було 1308, доцентів — 5892¹⁰. На цей час в Україні налічувалося 135 вищих навчальних закладів і 417 748 студентів¹¹. Кількість фахівців з вищою й спеціальною освітою, зайнятих в народному господарстві, становила 1661 тис. осіб¹².

Це відобразилося не лише на зростанні відвідувань Бібліотеки науковцями, а й переорієнтації її на спеціалізацію обслуговування науки. За кількісними даними, серед читачів на 117 % збільшилося

число академіків і докторів наук, на 118 % — наукових працівників, на 131 % — аспірантів, на 110 % — спеціалістів-практиків. Водночас різко впали кількісні показники ін. категорій читачів, напр., робітників і службовців — до 59 %, військовослужбовців — до 83 %.

Основні показники складу читачів характеризують процес їхньої спеціалізації¹³.

Таблиця 1. Склад читачів у 1959—1960 рр.

Читачі	1959	1960
1. Академіки, члени-кореспонденти та доктори наук	215	251
2. Кандидати наук	2700	2613
3. Інші наукові працівники	2210	2603
4. Аспіранти	953	1256
5. Спеціалісти	11758	13024
6. Військовослужбовці	1276	1064
7. Робітники і службовці	1673	990
8. Студенти	7309	5329
9. Інші	94	36

Спеціалізація обслуговування передусім виявилася в організаційних заходах щодо розміщення читальних залів відділу фондів та обслуговування у головному будинку ДПБ (тут працювали читальні зали для наукових працівників, спеціалістів та студентів-дипломників, і спеціалізований зал картографії), а також у філії ДПБ на Подолі (куди було переміщено читальний зал для всіх інших категорій читачів, в т. ч. й студентів).

Перегляд народногосподарських планів викликало зростання попиту на технічну літературу і, відповідно, збільшення читачів Бібліотеки, зокрема, картографічного відділу, в якому на 1 січня 1960 р. було 21 000 географічних та історичних карт, планів атласів тощо¹⁴.

Проводиться реорганізація кабінету технічної літератури на кабінет спеціальних видів технічної літератури, до фондів якого надходила інформаційна література з різних галузей техніки, що відбивало пристосовування ДПБ до потреб нових фахових категорій читачів та зміни в попиті літератури, передусім у інформаційно-довідкових та патентних виданнях. Це дало змогу прискорити обслуговування читачів за видами видань, відкрити нові картотеки, провести вдосконалення читацьких каталогів.

Унаслідок зростання кількості наукових працівників була здійснена інша важлива реорганізація, характерна для всіх світових бібліотек, які обслуговують науковців та спеціалістів — запровадження відкритого доступу до довідкового фонду в наукових читальних залах та організація постійно діючої виставки нових надходжень. У 1960 р. з метою створення максимально сприятливих умов для використання актуальної та цінної літератури у довідковій бібліотеці відділу фондів та обслуговування, відділі бібліографії, кабінеті сільськогосподарської літератури, науково-методичному кабінеті бібліотекознавства було створено фонд відкритого доступу.

У 1960 р. Президія АН УРСР у зв'язку з проведенням XXV Всесвітнього конгресу сходознавців мала намір створити в ДПБ кабінет сходознавства і присвоїти йому ім'я акад. А.Ю. Кримського¹⁵. При цьому обґрунтовувалася необхідність розвитку сходознавчого напрямку в Україні (тим більше, що історію Сходу тут почали вивчати), проте такі науки, як тюркологія, арабістика, іраністика, не мали навіть власних спеціалістів, бо їхню підготовку не передбачали ні історичні, ні філософські, ні філологічні факультети університетів. Бібліотеку А.Ю. Кримського пропонували зробити базовою і передати до ДПБ з інших інституцій сходознавчі фонди для концентрації їх в одному місці¹⁶. Було підготовлено бібліографію "Радянський і зарубіжний Схід"¹⁷. І хоча цей намір був підтверджений постановою Президії від 2 січня 1961 р., відкриття кабінету так і не було реалізоване¹⁸.

У 1959 р. почалося широке мікрофільмування унікальних видань та книжкових фондів, відсутніх у Бібліотеці або відомих в єдиному примірнику, склалися списки замовлень в інших бібліотеках, які передавали у відділі вітчизняного та іноземного комплектування, опрацювання здійснювалося відділом опрацювання літератури¹⁹.

Водночас стають жорсткішими цензурні утиски: значна частина видань переводиться на особливі, закриті форми зберігання. Так, 1959 р. у відділі спецфондів створюється фонд емігрантської літератури²⁰.

Під приводом раціоналізації зберігання та використання бібліотечних фондів, створення резерву площ в книгосховищі для розміщення нових надходжень, а також оперативного обслуговування наукових працівників літературою, що висвітлює останні досягнення науки і техніки, на базі прийнятої Президією АН УРСР Інструкції від серпня 1960 р. провадиться вилучення застарілої та зайвої літератури з фондів бібліотек установ АН УРСР як

шляхом безпосереднього перегляду книжкових фондів і виявлення застарілих видань, так і методом перевірки їх за наказами Головліту. ДПБ мала право зберігати 1—2 примірники або частину літератури, необхідної для наукової роботи, а бібліотеки науково-дослідних установ — лише 1—2 примірники для наукової роботи за профілем діяльності інституту. Отже, починають поповнюватися літературою не лише обмінні та резервні фонди, а й фонди спецхранів.

У галузі довідково-бібліографічного обслуговування 1959—1960 рр. зростає навантаження, пов'язане з напруженими планами семирічки, розвитком загальноакадемічних досліджень, замовленнями керівних органів, міністерств та відомств. У відсотковому відношенні основна маса усних довідок припадала на АН (609), видавництва, редакції журналів і газет (232), культосвітні установи (189), установи (166), радіостудії та телебачення (143), вузи (133), державні органи (115) тощо. Щодо письмових довідок, то тут діяв зворотний порядок — лідирували загальнореспубліканські організації (22), культосвітні установи (21), АН УРСР (13)²¹.

Упродовж цього часу розвивається напрям, пов'язаний з обслуговуванням двох великих проектів. Перший — створення багатотомної Української Радянської Енциклопедії (УРЕ). Від 1959 р. ДПБ та бібліотеки науково-дослідних установ починають спеціальне обслуговування Головної редакції УРЕ, надаючи їй можливість першочергового користування іноземними енциклопедіями й бібліографічною та довідковою літературою, що зберігалася в ДПБ в одному примірнику. Обслуговування було організоване в залі для наукових співробітників, провадилися систематичні консультації з питань бібліографії. 10 працівників УРЕ постійно працювали в ДПБ і мали перевагу при отриманні літератури та консультаційної допомоги від найдосвідчених бібліотекарів та бібліографів²².

Другий проект був пов'язаний з масштабними соціально-економічними планами республіки, зокрема, прийняттям плану генеральної реконструкції населених пунктів УРСР. Над цим завданням працювали Інститут містобудування, Академія архітектури УРСР, Київський державний університет тощо. Цим установам також було надано право пріоритетного обслуговування літературою, картами, іншими матеріалами із залу географії і картографії. Паралельно створювалася картотека міст та довідкова бібліографія з питань історії населених пунктів; працівники ІМФЕ опрацьовували тему "Типи поселень Української РСР". Картографічна фаб-

рика провадила величезну роботу з складання та редагування географічного атласу України²³.

Група використання каталогів також перебудувала свою роботу відносно розгортання консультаційної допомоги в роботі з каталогами та картотеками.

У бібліотечному заочному обслуговуванні важливе місце посідав міжбібліотечний абонемент (МБА), який щорічно зростав на 20—25 бібліотек і в ці роки працював досить напружено. У 1960 р. 844 бібліотеки були абонентами ДПБ АН УРСР. З них 698 — бібліотеки УРСР, 125 — ін. республік, 21 — зарубіжних країн. МБА користувалися 160 бібліотек науково-дослідних установ АН УРСР, 167 бібліотек промислових підприємств, конструкторських бюро, 198 бібліотек вузів та ін. учбових закладів, 15 республіканських та крайових бібліотек, 26 музеїв, 230 обласних, міських, районних та сільських бібліотек. Бібліотеки зарубіжних країн теж зверталися до МБА: Болгарія — три бібліотеки, Угорщина — одна бібліотека, Німецька Демократична Республіка — три, Голландія — одна, Польща — дві, Румунія — дві, Чехословаччина — вісім, Швеція — одна²⁴.

Для скорочення періоду обслуговування читачів удосконалюються його форми, зокрема, було створено місця видачі літератури та прийому читацьких вимог поруч з генеральними каталогами Бібліотеки. Це допомогло скоротити час шифрування вимог, термін їхнього виконання в книгосховищі²⁵.

Були реалізовані проекти щодо механізації процесів видачі літератури зі сховищ, зокрема, важливою подією стало введення в 1958 р. в експлуатацію пасажирсько-вантажного підйомника для транспортування літератури між поверхами книгосховища, що не лише значно полегшило роботу, а й прискорило видачу літератури.

Загальний курс на вирішення пріоритетних завдань науково-технічного прогресу викликав значне зростання кількості читачів, фахівців з технічних спеціальностей і попиту на літературу технічного профілю (приблизно 20—25 % від усієї книговидачі), що зумовило в 1959 р. реорганізацію кабінету технічної інформації на кабінет спеціальних видів технічної літератури.

Закономірним було й те, що Бібліотека, яка підпорядковувалася АН УРСР і забезпечувала високий рівень розвитку академічної науки, обслуговуючи інтенсивний потік наукових читачів, не завжди була спроможною виконувати в повному обсязі запити масового читача та приділяти належну увагу роботі з масовими бібліотеками.

Зміцнення бібліотечної справи в Україні, розвиток фондів бібліотек, нові народногосподарські завдання обумовили необхідність більшої спеціалізації бібліотечних фондів та обслуговування ними в масштабах республіки.

**5.3. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЛБ В ГАЛУЗІ КОМПЛЕКТУВАННЯ,
ОПРАЦЮВАННЯ, КАТАЛОГІЗАЦІЇ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ.
МАСОВА РОБОТА. ЗМІНИ В СТРУКТУРІ ФОНДУ ТА ПРИНЦИПАХ
СПРОЩЕНОГО ОПИСУ ФОНДІВ**

Від вересня 1959 р. Бібліотека перестала одержувати безплатний примірник СРСР російською мовою, що надходив із Всесоюзної книжкової палати, і повністю перейшла на систему попередніх замовлень та передплати через Всесоюзне агентство "Союзпечать". Відтоді вона комплектується платним обов'язковим примірником, що надходить з Центрального колектора наукових бібліотек (Москва), та від 1960 р. — платним примірником книжок російською мовою, виданих на території СРСР накладом не менше 330 прим.

Припинення надходження обов'язкового примірника, разом з тим, викликало поживлення роботи з придбання книг²⁶. Тепер значно збільшилися витрати часу на розшукування та купівлю книжок, починаючи від першого примірника. Тематичний план комплектування поширюється за рахунок літератури, що її видавала Вища партійна школа при ЦК КПРС, літератури іноземними мовами, опублікованої в СРСР, підручниками для 1—4 класів шкіл з російською мовою навчання, виданих центральними видавництвами тощо. Крім того, як безплатний обов'язковий примірник українського друку до Бібліотеки надходила література, що видавалася лише українською мовою, а до Архівного фонду від серпня 1959 р. — уся література, що виходила на території УРСР. Збільшився обсяг купівлі та передплати друкованої продукції. В 1959 р. книгообмін здійснювався з 533 установами та організаціями. Тоді ж відділ вітчизняного комплектування закінчив виявлення лакун у фонді української книги за 1941—1957 рр., організував розсилання запитів із списками літератури²⁷.

У 1959 р. відділ рукописів отримав архів українського вченого, фахівця в галузі агрохімії і фізіології рослин, акад. АН УРСР, заслуженого діяча науки УРСР О.І. Душечкіна (932 од. зб.), від дружини вченого О.К. Черненко — архів українського літературознавця М. Плевака; від І.А. Лучник — українського історика літератури і етнографа Ю. Яворського, а також О.М. Щербини (залишки документів з архіву С.І. Маслова)²⁸. Через магазин Літфонду вда-

лося придбати цінний список Хронографа XVIII ст., рукописи Євгена Дульського, К. Рилєєва (в копіях) XIX ст.; від колекціонера Чаговця — цінні рукописні книги кін. XVII—XVIII ст.; в т. ч. й Хронограф кін. XVII ст.; від Т.В. Шеффер — рукописи Ревуцького, Кос-Анатольського; в дар від М. Стельмаха — рукописи його творів (“Хліб і сіль”, “Лебедина пісня”).

На 1 січня 1960 р. у Бібліотеці на обліку було 4 454 364 од. зб.

Таблиця 2. Облікові відомості ДПБ за 1960 р.

Види друку	Види обліку	Кількість
Книги	Видання	249 004
Журнали	Видання	1 257 778
Газети	Річний комплект	59 341
Рукописи	Од. зб.	254 296
Ноти	Од. зб.	136 155
Картографічні матеріали	Видання	20 202
Графіка		102 793
Спеціальна технічна література	Видання	138 325
Мікрокниги	Видання	401
Інші	Видання	1399
Усього		4 454 364

У галузі комплектування іноземною літературою головним джерелом залишалася передплата (58 %). Основна увага приділялася довідникам.

Впродовж 1959—1960 рр. міжнародний книгообмін здійснюють 910 наукових установ та бібліотек, кількість надісланих журналів зросла від 17 922 до 17 957; відправлених — від 16 727 до 18 980 од. зб. За рахунок цих надходжень відбувалося доукомплектування наукових установ АН УРСР²⁹.

Продовжено комплектування відділів рідкісної книги та рукописів. Відділ рідкісної книги переглядав фонди концентрації та колекційні фонди Подільської філії з метою виокремлення інкунабулів та палеотипів. У 1959 р. ним було виявлено та придбано у фондах Бібліотеки 52 прим. рідкісних та цінних видань, а внаслідок перевірки фондів філії було опрацьовано та розставлено по полицях бл. 3000 назв книжок³⁰.

У 1959—1960 рр. відділ рукописів придбав цінні архівні матеріали математика Д.О. Граве, художника І.С. Іжакевича, О.О. Богомольця, частину архіву письменника Є.М. Кротевича³¹.

У 1960 р. починається черговий етап перерозміщення фондів та їхнє оновлення у зв'язку із згаданою "Інструкцією про порядок вилучення застарілої та зайвої літератури з фондів бібліотек установ Академії наук Української РСР". Вилучення літератури здійснювалося з метою оперативного обслуговування наукових працівників літературою, що висвітлює останні досягнення науки і техніки та поліпшення якісного складу книжкових фондів бібліотек і створення резерву площ в книгосховищі для розміщення нових надходжень. Робота проводилася за наказами Головліту: "Бібліографічний покажчик застарілих видань" та "Зведений список [застарілих видань]". Відбором займалися спеціальні комісії, що склалися з працівників Бібліотеки, членів Бібліотечної ради, спеціалістів з окремих галузей знань.

Інструкція давала чітке визначення того, що саме мається на увазі під "явно застарілою в ідейно-політичному, науковому і виробничому відношенні" літературою. До неї було віднесено:

а) агітаційно-масову літературу минулих років, видану до різних політичних, господарських кампаній, а також питань міжнародного становища;

б) науково-популярні брошури, видані до XX з'їзду КПРС, в яких догматично викладаються найважливіші питання революційної теорії і практики комуністичного будівництва;

в) навчальні посібники, методичні розробки, програми, видані на допомогу мережі партійної і комсомольської освіти до XX з'їзду КПРС;

г) проекти директив п'ятирічних планів розвитку народного господарства СРСР, статутів КПРС, різних товариств і організацій, якщо є затверджені директиви і статuti;

д) науково-технічну і навчальну літературу, застарілу в технічному й економічному відношенні й непридатну для практичного використання (пам'ятки, методичні розробки, програми, підручники, скасовані державними та галузевими стандартами технічні умови, норми, цінники, прейскуранти тощо);

е) масову довідково-юридичну літературу, яка містить скасовані закони, положення, інструкції, роз'яснення;

є) скасовані військові статuti, порадики, застарілу масово-оборонну літературу;

ж) книги, журнали, газети мовами народів СРСР, надруковані латинським, арабським та ін. шрифтами, що вийшли з ужитку, за винятком видань, які становлять наукову та історичну цінність;

з) зайві комплекти та розрізнені номери журналів і газет при наявності повних комплектів.

Непрофільні комплекти суспільно-політичних журналів і газет зберігаються в бібліотеці протягом трьох років; терміни зберігання галузевої літератури встановлюються керівництвом.

Разом з тим, заборонялося вилучати з фондів бібліотек твори основоположників марксизму-ленінізму, доповіді, промови, виступи керівників партії, уряду, стенографічні звіти з'їздів і конференцій КПРС, ВЛКСМ, Пленумів ЦК КПРС, ВЦСПС і ВЛКСМ, з'їздів, рад і сесій Верховних Рад СРСР і союзних республік, Все-союзних з'їздів профспілок, зібрання законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду СРСР, зібрання постанов уряду СРСР, відомості Верховної Ради СРСР, зібрання законів, указів Верховних Рад союзних республік, старі видання Малої, Великої та ін. радянських енциклопедій³².

Щодо цінної в науковому відношенні, але непрофільної літератури, приймалося рішення передати її до обмінного фонду, склавши передусім інформаційні списки. ДПБ першою переглядала їх для доукомплектування своїх фондів, потім повідомляла інші бібліотеки. Передбачалося, що вилучення літератури бібліотеки проводять протягом двох тижнів від часу одержання списків. За окремим рішенням література, яка вважалася забороненою або обмеженого користування, передавалася до бібліотек, що мали спецфонд, однак і там дозволялося зберігати лише 2 прим. таких книг³³.

Важливим для систематизації та каталогізації було вдосконалення системи прискореного опису фондів. Це знайшло свій вияв у розробленій в 1959 р. "Інструкції з обмеження додаткових описів на колективних авторів в ДПБ УРСР та спрощення структури заголовків"³⁴.

Одночасно спеціалізовані підрозділи (зокрема газетний, музичний, сільськогосподарський) проводили значну роботу із складання картотек за новою систематизацією.

Здійснювалося переопрацювання розділів генерального систематичного каталогу, таких, як "Техніка", "Сільське господарство", "Народна освіта", "Марксизм-ленінізм", "КПРС", "Хімія", "Мінералогія", "Геофізика", "Геологія" тощо. Продовжувалася робота із створення алфавітно-предметного покажчика до розділів систематичного каталогу, редагування генерального алфавітного каталогу та укладання відповідних інструкцій³⁵. Відповідно до політично важливих міжнародних подій відкривалися й нові розділи та підрозділи систематичного каталогу³⁶.

У 1960 р. завершилася звірка систематичного каталогу з топографічним із залу географії та картографії, який у 1959 р. був звіре-

ний з фондом. Під час звірки було виявлено багато нових матеріалів, не відображених у каталогах, що дало змогу значно вдосконалити діяльність залу, який в цей період активізував свою роботу в зв'язку з розробкою питань генеральної реконструкції міст України³⁷.

Спеціальні картотеки літературно-критичних статей, розміщених у збірниках та окремих виданнях у вигляді передмов, вступів, післямов, біографічних довідок тощо, були створені на підтримку основних наукових тем Відділу суспільно-політичних наук АН УРСР, Державного університету та УРЕ і користувалися великим попитом³⁸.

Бібліотека продовжувала брати участь у всесоюзних зведених каталогах іноземної літератури і надсилала відомості до ДБЛ, ВДБІЛ, Фундаментальної бібліотеки суспільних наук і ВІНІТІ АН СРСР, де вони відображалися у всесоюзній зведеній картотеці іноземних журналів ДБЛ, щорічниках "Новая иностранная книга в библиотеках АН СССР и академий наук союзных республик", виданні ВДБІЛ "Сводный бюллетень новых иностранных книг", а також Бібліотеці АН СРСР у Ленінграді³⁹.

Найважливішою серед експозицій 1959—1960 рр. була виставка технічної літератури, виданої в капіталістичних країнах, підготовлена за пропозицією ВІНІТІ, де була представлена література останніх п'яти років, а також бібліографічні покажчики її⁴⁰. Опрацювання фондів картографічної літератури дало змогу підготувати в листопаді 1959 р. ґрунтовну виставку географічних та картографічних видань, яка демонструвалася на III Всесоюзному з'їзді Географічного товариства Союзу РСР⁴¹. У зв'язку з тим, що Бібліотека набула статусу депозитарію ООН, у жовтні 1959 р. з нагоди Дня Об'єднаних Націй була проведена перша в Україні виставка друкованих видань цієї організації⁴². У березні 1960 р. виставкою "М.Т. Рильський" було урочисто відсвятковано 50-річний ювілей творчої діяльності поета-академіка⁴³. Тоді ж працювала й Комісія з підготовки відзначення 150-річчя від дня народження і 100-річчя від дня смерті Т.Г. Шевченка (куди увійшов В.С. Дончак⁴⁴). У цій акції брала участь і ДПБ, її широкомасштабна виставка 1960 р. експонувалася рік і мала позитивні відгуки.

Продовжувалася підготовка ювілейних виставок, присвячених класикам літератури та мистецтва. Серед них: виставка видань до 100-річчя великого російського письменника А.П. Чехова⁴⁵; до 150-річчя від дня народження М.В. Гоголя у відділі рукописів експонувалися рукописні оригінали його творів, куди входили автографи "Мертвых душ", "Тараса Бульби", "Портрета", "Носа",

“Игрока”; листування М.В. Гоголя та О.М. Максимовича тощо ⁴⁶. Відділ рідкісної та цінної книги організував виставку “Українські альманахи першої половини ХІХ ст.” ⁴⁷

Кабінет образотворчого мистецтва допомагав митцям та мистецтвознавцям у підготовці Декади Українського мистецтва й літератури в Москві, в оформленні українського павільйону в Марселі на Міжнародній виставці, підготовці нових спектаклів театру ім. Івана Франка, телевізійного ж. “Мистецтво” тощо ⁴⁸.

У 2-й пол. 50-х рр. у практичну діяльність ДПБ впроваджуються зустрічі з письменниками — делегатами ІV з’їзду письменників України — І. Ле, Я. Башем, М. Тарновським, О. Ковінькою, О. Ільченком, В. Кашиним, а також з гостями з Грузії Карлом Каладзе і Хуто Берулава ⁴⁹.

5.4. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. РОЗВИТОК РЕКОМЕНДАЦІЙНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ, СТВОРЕННЯ РЕТРОСПЕКТИВНИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКІВ

Наукова діяльність у цей період концентрувалася на питаннях бібліотекознавства й бібліографії, реалізовувалася передусім у підготовці бібліографічних показчиків, у практичній роботі Бібліотеки в галузі комплектування та опрацювання фондів, зокрема іноземної літератури, обсяги якої щорічно зростали.

У 1959 р. О.М. Матвієнко було відряджено для участі в конференції, присвяченій питанням бібліографічної роботи в СРСР, яку проводили ДБЛ, ДПБ ім. М.Є. Салтикова-Щедріна, Московський державний бібліотечний інститут. На ній обговорювалися важливі методологічні та методичні питання створення рекомендаційної бібліографії, бібліографічного забезпечення науки й культури, практичні питання довідково-бібліографічного обслуговування; співробітники обмінювалися досвідом з міжнародного комплектування та ін. ⁵⁰

Від 25 до 30 жовтня 1960 р. в Києві відбулася VI нарада директорів бібліотек АН СРСР, де обговорювалися питання обслуговування читачів у наукових бібліотеках і були зібрані представники майже всіх наукових бібліотек системи АН УРСР та ін. відомств. В.С. Дончак виступив з доповіддю “Обслуговування наукових працівників в бібліотеках АН УРСР” ⁵¹.

У 1959—1960 рр. на Вченій раді обговорювалися питання про бібліографічні показчики, збірники наукових праць, перебудову

роботи з комплектування фондів у зв'язку з рішенням РМ УРСР про позбавлення обов'язкового безплатного примірника і переміщення книжкових фондів, про заходи ДПБ щодо виконання Постанови ЦК КПРС від 22 вересня 1959 р. "Про стан і заходи щодо поліпшення бібліотечної справи в країні", питання підвищення кваліфікації співробітників ДПБ у зв'язку з розвитком її функцій, а також про добудову основного книгосховища ДПБ.

Необхідність підвищення фахової кваліфікації поставила перед Бібліотекою завдання створити цілісну систему професійного вдосконалення. Наприкінці 1956 р. за ініціативи ДПБ та Президії АН УРСР науково-методичним кабінетом під керівництвом Я.Н. Прайсмана провадиться розробка питання комплексного підвищення бібліотечної кваліфікації співробітників ДПБ. У 1957 р. для спеціалізованих відділів Бібліотеки, зокрема, бібліографії, фондів і обслуговування, комплектування, обробки й каталогізації, Філії № 1, а також для бібліотечних працівників наукових установ та інститутів АН УРСР організуються семінари та заняття з підвищення фахової кваліфікації. Семінари проводилися бібліотечними спеціалістами відповідного профілю з-поміж провідних співробітників ДПБ. Окрема увага зверталася на узагальнення досвіду ДПБ з питань розвитку бібліотекознавства та бібліографії, організації іноземного комплектування, обробки та каталогізації, а також опису різних видів друку іноземної літератури у зв'язку із зростанням обсягів комплектування іноземною літературою та труднощами з її опрацювання⁵².

У 1959 р. було організовано внутрішньобібліотечне фахове навчання молодих працівників з метою оволодіння мінімумом бібліотечних знань, регулярно проводилися загальнобібліотечні семінари та заняття за профілем спеціалізованих відділів⁵³. Семінари перетворилися на постійно діючі: упродовж року з доповідями та лекціями виступали всі провідні фахівці ДПБ. Так, напр., у 1960 р. працівники відділу бібліографії виголосили 32 доповіді за профілем діяльності відділу, в т. ч. і з теоретичних питань бібліографії⁵⁴.

У 1959 р. було заплановано нові теми, передусім почалася підготовка бібліографічного покажчика "Історія Комуністичної партії України" (П.З. Гринюк, А.І. Камінська)⁵⁵, «Систематичний і авторський покажчик до ж. "Вісник Академії наук УРСР"» (1928—1958) (О.С. Ровнер), "Глини України" (З.М. Ващенко). За рішенням наради директорів бібліотек АН СРСР і академій наук союзних республік у Тбілісі 25—30 листопада 1958 р. під керівництвом І.Ю. Панченко починає опрацьовуватися додаткова тема "Історія

СРСР. Показчик радянської літератури, що вийшла українською мовою”.

Розпочалася тема, пов'язана з подальшим опрацюванням фондів рідкісних видань — складання каталогу видань 1-ї чверті XIX ст. (С.Й. Петров і Т.П. Золотар) і каталогу інкунабулів (Я.Д. Бірюк)⁵⁶. У відділі рідкісних та цінних видань у 1959—1960 рр. було проведено опис книжок громадянського друку 1-ї пол. XIX ст., який завершився виданням каталогу в 1961 р.⁵⁷

У 1960 р. додатково розробляється бібліографічний показник “М. Птуха. Библиография к 75-летию” (О.С. Ровнер), “Горючі гази УРСР та їх комплексне використання” (разом з Інститутом використання газу) (К.О. Коваленко, О.Д. Ульянова), “Розвиток ставкового рибного господарства” (Т.М. Щербина, Г.М. Бубновська); “Путівник по каталогах ДПБ” (З.І. Руда, С.В. Сороковська); бібліографічний показник літератури з мовознавства (спільно з Інститутом мовознавства АН УРСР у Москві — Л.І. Гольденберг, А.Ф. Гретченко-Королевич)⁵⁸.

Комісія з перевірки наукової діяльності ДПБ АН УРСР у 1960 р., яка працювала за завданням Бюро Відділення суспільних наук у складі д-ра істор. наук В.А. Голобуцького, канд. істор. наук В.І. Долженка, визнала завдання ДПБ в галузі видання бібліографічних показників перевантаженим, відзначила необхідність надання їй можливості скоріше публікувати свої праці (зокрема, готовий до друку, але й досі не виданий показник з електрифікації УРСР), а також поставила питання про відкриття спеціального відділу наукової бібліографії⁵⁹.

Загалом за період 1959—1960 рр. Бібліотека підготувала кілька бібліографічних показників з актуальної проблематики, зокрема: “Історія Києва” (т. 1, вип. 1—2, К., 1958—1959), Гринюк П.З., Котляр М.Ф., Молодчиков О.В. “Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі” (К., 1959), колектив працівників Бібліотеки (О.М. Матвієнко, Р.А. Берлянд, З.М. Вашенко, П.Ю. Висоцька, О.С. Ровнер, О.Д. Ульянова) щодо бібліографії праць співробітників АН УРСР за різними галузевими науковими напрямками — “Діяльність Академії наук Української РСР. 1944—1958” (К., 1959), тематична бібліографія “Фізична географія УРСР (1840—1958)”⁶⁰. У 1959 р. газетний відділ склав зведений каталог газет 1918—1920 рр., що зберігаються в бібліотеках та архівах м. Києва і України⁶¹.

Особливого значення для залучення рідкісних та цінних фондів до наукового обігу набув підготовлений колективом співробітників відділу рукописів (А.Г. Адаменко, Д.М. Іофанов, З. Кири-

люк, О.К. Олейніченко, Й.В. Шубинський) науковий каталог "Опис автографів українських письменників" (1959), що використав значну кількість раніше невідомих автографів таких класиків літератури, як Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, С. Васильченко, М. Коцюбинський, П. Грабовський, А. Тесленко та ін.

У 1959—1960 рр. почався опис особистих архівних фондів видатних діячів науки та культури, що зберігалися у відділі рукописів: історичної колекції Олександра Лазаревського, архівів Пантелеймона Куліша, Олександра Олеся, зібрання Київської духовної академії⁶².

Продовженням попередньої роботи з прискорення розвитку сільського господарства кабінетом сільськогосподарської літератури став позапланово завершений та виданий покажчик Т.М. Щербини та О.О. Індисова "Меліорація і сільськогосподарське використання болотних та заболочених земель Полісся" (К., 1959) та праця Т.М. Щербини "Кормова база — основа розвитку тваринництва. Огляд літератури" (К., 1959).

Розвиток техніки та технічного знання був представлений у покажчиках О.Д. Ульянової "Технічний прогрес у семиріччі" (К., 1959, готувався впродовж 1955—1957 рр.); Г.І. Стецюк та О.Д. Ульянової "Історія техніки. Бібліографічний покажчик літератури, що вийшла в Україні в 1946—1955 рр." (К., 1959) та виданні "Список литературы о применении пластмасс в машиностроении и приборостроении, имеющейся в Публичной библиотеке и представленной на выставке в Доме научно-технической пропаганды в декабре 1959 г." (К., 1960).

Від 1960 р. вирішується питання розподілу напрямків довідково-бібліографічної роботи між ДРБ та ДПБ: перша набуває статусу республіканського центру в галузі природничих наук, а ДПБ — суспільно-політичних, філологічних, мистецтвознавчих та хімічних наук, а також хімічної технології. Це рішення сприяло більш глибокій розробці питань забезпечення науково-технічних досліджень у відповідних галузях, їх бібліографічного супроводу.

Співробітники ДПБ брали активну участь у підготовці однотомника вибраних праць О.Г. Шліхтера та бібліографічного покажчика (за що була оголошена подяка Ф.Є. Лосю, Д.Ф. Вірнику, С.О. Ктітареву, А.О. Шліхтеру, О.С. Ровнер, Р.Я. Королік⁶³).

У 1960 р. затверджується новий склад Вченої ради. До неї увійшли: В.С. Дончак, М.І. Шпитько (учений секретар), М.П. Рудь (заст. директора з науки), А.П. Шкваркін (заввідділом комплекту-

вання), К.Я. Плахотний (завідділом опрацювання і каталогів), А.А. Торштейн (завідділом фондів і обслуговування), О.М. Матвієнко (завідділом бібліографії), П.З. Гринюк (завідділом марксистсько-ленінської літератури), С.Й. Петров (завідділом рідкісних і цінних видань), М.П. Візир (завідділом рукописів), Я.Д. Бірюк (головний бібліотекар), З.І. Руда (головний бібліотекар), С.В. Сороковська (головний бібліотекар)⁶⁴.

У бібліотекознавчій діяльності центральне місце в цей період займало вирішення низки науково-практичних питань з організації комплектування і побудови каталогів відповідно до вимог часу, уніфікації описування літератури, покращення форм і методів обслуговування читачів.

До кінця 50-х рр. мережа бібліотек в Україні була відбудована і значно розширена. Відкрилися і почали бібліотечно-бібліографічне обслуговування галузеві республіканські наукові бібліотеки — технічна, медична, сільськогосподарська, історична. Виникла потреба в координації діяльності та спеціалізації у комплектуванні фонду, обслуговуванні читачів, науково-методичній роботі. Оскільки в січні 1957 р. на базі Київської державної обласної бібліотеки ім. КПРС і науково-методичного кабінету бібліотекознавства Міністерства культури УРСР створюється Державна республіканська бібліотека УРСР ім. КПРС, вона виконувала функції теоретичного й методичного бібліотечно-бібліографічного центру на Україні, передусім щодо роботи публічних масових бібліотек⁶⁵. Це дало змогу уточнити та конкретизувати функції ДПБ УРСР. На наукові бібліотеки було покладено розвиток науково-допоміжної бібліографії, що значно відставала в Україні (в контексті розвитку академічної і галузевої науки).

Перший комплекс науково-практичних питань був пов'язаний із каталогізацією та систематизацією літератури, перебудовою каталогів. Запровадження нових рубрик, цензура та вилучення певних рубрик, опрацювання питань нової радянської бібліотечно-бібліографічної класифікації призвели до термінового перегляду і звірки топографічного каталогу з генеральним алфавітним і докорінного редагування читацького каталогу, що вимагало підготовки інструкцій з бібліографічного описування і звірки їх⁶⁶.

* * *

Підводячи підсумки цього невеликого періоду (1959—1960), слід підкреслити його важливе значення для розвитку бібліотечної справи.

Головною рисою цього етапу є вдосконалення мережі бібліотек, розподіл бібліотечних фондів між масовими та спеціалізованими бібліотеками, що позитивно вплинуло на спеціалізацію в комплектуванні. Розподіл функцій за профілем комплектування і бібліотечно-бібліографічної діяльності дав можливість опрацювати науково обґрунтовані та прогресивні бібліотечно-бібліографічні засоби і методи сприяння прискореному розвитку науки й техніки, значно покращити науково-методичне й організаційне керівництво бібліотеками академічних науково-дослідних установ, проводити спеціалізацію обслуговування читачів. Перегляд і перерозподіл фондів об'єктивно сприяли не лише більш раціональному розміщенню бібліотечних фондів в межах України, а й вдосконаленню обслуговування читачів різних категорій.

Тоді ж відбувся розподіл спеціалізації бібліографічної роботи, однак, певною мірою, він був умовним, оскільки ДПБ забезпечувала всю науку АН УРСР, почавши підготовку зведених бібліографій в системі Академії. Світ побачили бібліографії праць співробітників АН УРСР за різними галузевими науковими напрямками.

Розширення комплексних наукових досліджень в АН УРСР забезпечувалося бібліографічним супроводом ДПБ, зокрема, в створенні багатотомних видань з історії Української РСР, української літератури, етнографії, археології, філософії, держави і права, народного господарства, історії Києва тощо. Було також започатковано бібліографічний напрям, пов'язаний з підготовкою Української Радянської Енциклопедії та з масштабними соціально-економічними планами генеральної реконструкції населених пунктів УРСР, що передували підготовці фундаментальної історії міст і сіл Української РСР.

Спеціалізація бібліотечних фондів викликала з серпня 1960 р. вилучення застарілої та зайвої літератури з бібліотек установ АН УРСР на засадах безпосереднього перегляду та перевірки їх за наказами Головліту. Крім того, було вилучено значну кількість суспільно-політичної літератури, пов'язаної з періодом культу особи, а також науково-технічну й навчальну літературу, застарілу в технічному й економічному відношенні, масову довідково-юридичну літературу, яка містила скасовані закони, положення, інструкції. За ДПБ залишили право зберігати 1—2 примірники або частину літератури, необхідну для наукової роботи, а бібліотекам науково-дослідних установ надавалося право зберігати 1—2 примірники для наукової роботи за профілем діяльності інституту. Отже, за результатами перевірки було поповнено не лише обмінні та резервні фонди ДПБ, а й фонди її спецхрану.

ДЖЕРЕЛА ТА ПРИМІТКИ

- 1 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1021, арк. 4—8.
- 2 Там само, оп. 1, спр. 1021, арк. 7.
- 3 Там само, оп. 1, спр. 1021, арк. 20.
- 4 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1062, арк. 6, 10.
- 5 Довідник бібліотекаря. — К., 1967. — С. 122.
- 6 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1021, арк. 11—14.
- 7 Там само, арк. 22.
- 8 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1061, арк. 7, 8.
- 9 Там само, оп. 1, спр. 1021, арк. 37—39, 41; спр. 1022, арк. 15; спр. 1061, арк. 22, 32, 33, 35, 45—45 зв., 65, 66.
- 10 Народное образование, наука и культура в СССР: Стат. ст.—М., 1977. — С. 303.
- 11 Там само. — С. 232.
- 12 Там само. — С. 292.
- 13 Архів НБУВ, оп. 1, спр. 984, 985, 1030, 1031.
- 14 Там само, оп. 1, спр. 1030, арк. 9—12.
- 15 Там само, оп. 1, спр. 1061, арк. 58.
- 16 Там само, оп. 1, спр. 1061, арк. 58—62.
- 17 Там само, оп. 1, спр. 1067, арк. 36.
- 18 Там само, оп. 1, спр. 1104, арк. 1.
- 19 Там само, оп. 1, спр. 1022, арк. 17, 18.
- 20 Там само, оп. 1, спр. 1021, арк. 36.
- 21 Там само, оп. 1, спр. 1067, арк. 32.
- 22 Там само, спр. 1021, арк. 29, 30.
- 23 Там само, спр. 1067, арк. 14, 15.
- 24 Там само, арк. 20.
- 25 Там само, спр. 894, арк. 18, 19.
- 26 Там само, спр. 1031, арк. 10.
- 27 Там само, арк. 77, 78.
- 28 Там само, арк. 23.
- 29 Там само, арк. 84—86; спр. 1110, арк. 4.
- 30 Там само, арк. 29.
- 31 Там само, спр. 1067, арк. 44, 45.
- 32 Там само, спр. 1061, арк. 26, 27.
- 33 Там само, арк. 28, 29.
- 34 Там само, спр. 648, арк. 43.
- 35 Там само, спр. 1030, арк. 88, 89.
- 36 Там само, спр. 1067, арк. 16, 17.
- 37 Там само, арк. 17, 18.
- 38 Там само, арк. 18.
- 39 Там само, спр. 985, арк. 64, 65.
- 40 Там само, спр. 1021, арк. 21.
- 41 Там само, арк. 47.
- 42 Там само, спр. 1061, арк. 52.
- 43 Там само, арк. 16.
- 44 Там само, спр. 1021, арк. 23.
- 45 Там само, арк. 44, 54.

⁴⁶ Там само, спр. 1030, арк. 22—25.

⁴⁷ Там само, арк. 29.

⁴⁸ Там само, арк. 41.

⁴⁹ Там само, арк. 69.

⁵⁰ Там само, спр. 1066, арк. 41, 42.

⁵¹ Там само, спр. 1061, арк. 53.

⁵² Там само, спр. 888, арк. 52.

⁵³ Там само, спр. 1029, арк. 20—22.

⁵⁴ Там само, спр. 1067, арк. 33.

⁵⁵ Тема не була завершена і знята в 1964 р. за формулюванням “У зв’язку з виходом на пенсію виконавців”. Цілком очевидно, що виконання такого складного бібліографічного покажчика в умовах ДПБ не завершиться успіхом.

⁵⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1022, арк. 2, 3, 11—24.

⁵⁷ Там само, спр. 942, арк. 167, 168; 1031, арк. 60, 61.

⁵⁸ Там само, спр. 1066, арк. 1—7, 63—66.

⁵⁹ Там само, арк. 15—17.

⁶⁰ Лекційна пропаганда педагогічних знань: Список нової літератури 1—2 кв. 1955 р. — К., 1956; Лекційна пропаганда педагогічних знань: Список нової літератури 3 кв. 1956 р. — К., 1957.

⁶¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1030, арк. 31.

⁶² Там само, спр. 1066, арк. 4—5; *Петров С.О.* Книги первой четверти XIX в.: Каталог книг, хранящихся в ГПБ. — К., 1961.

⁶³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1062, арк. 3, 13—15, 21, 22.

⁶⁴ Там само, спр. 1061, арк. 5, 6.

⁶⁵ Скарбниця людського розуму. — Х., 1966. — С. 94.

⁶⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 738, арк. 2.

Розділ

6

ДЕРЖАВНА ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА В 1961—1964 рр. СТВОРЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ТА НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО НАПРЯМУ ДІЯЛЬНОСТІ. ПЕРЕХІД НА УНІФІКОВАНІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ, КАТАЛОГІВ, СИСТЕМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

6.1. РОЗВИТОК КООРДИНАЦІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА БІБЛІОГРАФІЧНОЇ РОБОТИ В УРСР. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЛБ ТА БІБЛІОТЕЧНОЇ РАДИ АН УРСР

У травні 1961 р. відбувся пленум Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури УРСР, що розглянув питання про координацію довідково-бібліографічної роботи в УРСР. Пленум констатував, що, поряд з безсумнівними досягненнями бібліотек у справі формування фондів, довідково-бібліографічного обслуговування підприємств, установ, організацій і різних груп читачів, серйозним недоліком продовжує залишатися недостатня злагодженість дій між бібліотеками, що призводить до паралелізму й дублювання при виконанні довідок, нераціональної витрати сил і державних коштів.

З метою подолання цих недоліків Рада вирішила здійснити масштабну координацію довідково-бібліографічної роботи з урахуванням рішень наради, яка проходила в Москві від 23 до 26 січня 1961 р. Центром організації такої роботи в Україні була визнана Державна республіканська бібліотека УРСР ім. КПРС. Координацію в областях відповідно проводили державні обласні бібліотеки (у Харківській обл. — ДНБ ім. В.Г. Короленка, Одеській — ДНБ ім. О.М. Горького). Основним завданням цих бібліотек-центрів вважалося визначення головного напрямку довідково-бібліографічної роботи, для всіх бібліотек відповідної території ще й організація довідково-бібліографічної діяльності та координації між ними.

Створювалися ще й галузеві центри: з питань техніки — Державна республіканська науково-технічна бібліотека УРСР; з пи-

тань сільського господарства — Одеська ДНБ; з питань медицини — Державна республіканська науково-медична бібліотека. Функції координації з інших галузей науки виконує ДРБ.

Визначалися й великі бібліотеки-центри складних бібліографічних довідок, куди бібліотеки, установи й підприємства могли б звертатися безпосередньо:

а) в галузі суспільно-політичних наук — ДПБ АН УРСР і ДРБ УРСР ім. КПРС;

б) в галузі історії — Державна історична бібліотека УРСР;

в) з питань краєзнавства — Державна історична бібліотека УРСР, ЛНБ ім. Василя Стефаника, Одеська ДНБ (питання краєзнавства південних областей — Одеської, Херсонської, Миколаївської), Харківська ДНБ (питання краєзнавства м. Харкова і Харківської обл.), обласні бібліотеки;

г) в галузі права — Наукова бібліотека при Київському державному університеті;

д) в галузі мовознавства, мистецтва і літературознавства — ДПБ АН УРСР;

е) в галузі сільськогосподарських наук — Одеська ДНБ;

є) в галузі медичних наук — Республіканська науково-медична бібліотека (Київ) та Харківська науково-медична бібліотека;

ж) в галузі фізико-математичних наук — Наукова бібліотека при Київському державному університеті;

з) в галузі геолого-географічних наук — Наукова бібліотека при Одеському державному університеті; Наукова бібліотека при Львівському державному університеті (по західних областях);

и) в галузі хімії та хімічної технології — ДПБ АН УРСР;

і) в галузі статистики друку творів різних авторів — Книжкова палата УРСР.

Цілком закономірно, що такий розподіл функцій не носив обов'язкового характеру, а скоріше рекомендаційний. Це розуміли й самі його укладачі, оскільки передбачали, що використання цих бібліотек в усіх випадках може викликати організаційні ускладнення, і рекомендували виконувати прості довідки тими бібліотеками, куди вони потрапили вперше. А в разі невиконання — передавати їх безпосередньо до центрів складних довідок¹.

У червні 1963 р. було прийнято новий Статут АН УРСР, згідно з яким вона почала підпорядковуватися РМ УРСР та Президії АН СРСР. Розпочинається шлях до технологізації Академії й одночасно посилення безпосередніх зв'язків з виробництвом, перетворення її на одну з основних виконавців завдань відомств, передусім

воєнно-промислового комплексу. Реформи 60-х рр., які відбулися в АН, позначилися і на Бібліотеці.

У зв'язку з реорганізацією архівної системи УРСР і передачею архівів із відання МВС УРСР до Архівного управління, яке було підпорядковане РМ, був проведений перший централізований облік відомчих архівів. Для цього в 1961–1962 рр. Президія АН УРСР здійснює аналіз стану зберігання архівів академічних науково-дослідних установ та організацій і приймає рішення щодо введення облікових відомостей про обсяги та склад документів у них. У 1962 р. вводиться посада архівіста².

26 червня 1962 р. вийшло розпорядження Президії АН УРСР “Про підготовку пропозицій про поліпшення організації науково-технічної інформації та пропаганди в установах АН УРСР”, де передбачалося відкрити відповідні підрозділи науково-технічної інформації в системі інститутів та установ АН УРСР з метою проведення оперативного забезпечення інформацією наукових досліджень³. Розвиток цього напрямку не оминув і ДПБ.

Це проявилось в тому, що, оскільки ДПБ та мережа бібліотек системи АН УРСР також розглядалися як установи, які безпосередньо здійснюють підготовку та розповсюдження науково-технічної інформації, Президія АН УРСР вирішує з 15 січня 1964 р. реорганізувати БК при Президії АН УРСР в Бібліотечну раду при Президії АН УРСР (далі БР) і спеціалізувати її функції за науковими напрямками діяльності АН УРСР. Було організовано Бюро БР і 3 секції (фізико-математичних наук, хіміко-технологічних та біологічних наук, суспільних наук), а також Бібліографічну й Бібліотекознавчу комісії⁴.

У Бюро БК увійшли: І.К. Білодід — віце-президент АН УРСР, акад. АН УРСР, голова БК; В.С. Дончак — директор ДПБ; В.М. Шевело — канд. фізико-мат. наук, керівник секції бібліотек фізико-техн. і мат. наук; М.М. Крекіна — завбібліотекою Інституту математики, заст. керівника секції бібліотек фізико-техн. і мат. наук; М.Л. Горбач — канд. мед. наук, керівник секції бібліотек хіміко-технол. і біол. наук; Б.М. Плєскачевська, завбібліотекою Інституту хімії, полімерів і мономерів, заст. керівника секції хіміко-технол. і біол. наук; П.М. Попов — чл.-кор. АН УРСР, д-р філол. наук, керівник секції бібліотек сусп. наук; М.М. Яковенко — завбібліотекою Інституту історії, заст. керівника секції сусп. наук; Ф.К. Сарана — головний бібліограф ДПБ, керівник Бібліографічної комісії; В.О. Резнікова — зав. науково-методичним кабінетом бібліотекознавства, учений секретар БК, керівник бібліотекознавчої комісії.

Секція бібліотек фізико-математичних наук.

Керівник В.М. Шевело — кандидат фіз.-мат. наук.

Члени: М.М. Крекіна — завбібліотекою Інституту математики, заст. керівника секції бібліотек фізико-техн. і мат. наук; Н.К. Білоконь — завбібліотекою Інституту фізики; Д.С. Пшеничнікова — завбібліотекою Інституту електрозварювання.

Секція бібліотек хіміко-технологічних і біологічних наук.

М.Л. Горбач — кандидат мед. наук, керівник секції; Б.М. Плещачевська — завбібліотекою Інституту хімії, полімерів і мономерів, заст. керівника секції. Члени: І.Ф. Волченкова — завбібліотекою Інституту біохімії; Н.С. Пивоварова — завбібліотекою Інституту зоології.

Секція суспільних наук.

П.М. Попов — чл.-кор. АН УРСР, д-р філол. наук, керівник секції бібліотек сусп. наук; М.М. Яковенко — завбібліотекою Інституту історії, заст. керівника секції сусп. наук. Члени: М.І. Дяченко — м. н. с. відділу рукописів Інституту літератури; Г.С. Соломашенко — бібліограф Інституту мовознавства.

Бібліографічна комісія.

Ф.К. Сарана — головний бібліограф ДПБ, керівник; Г.М. Вітвицька — завбібліотекою Інституту металокераміки і спецсплавів, член комісії; С.А. Іхельман — бібліограф Інституту електрозварювання, член комісії.

Бібліотекознавча комісія.

В.О. Резнікова — зав. науково-методичним кабінетом бібліотекознавства, керівник, учений секретар БК. К.І. Скокан — завсектором каталогів Інституту кібернетики, член комісії⁵.

Положення про БР розширювало її повноваження. Крім науково-інформаційних функцій основними завданнями було визначено: здійснення методичного керівництва діяльністю бібліотек АН УРСР, забезпечення організації мережі бібліотек АН УРСР та її розвитку, спрямування роботи бібліотек на допомогу працівникам при виконанні планів наукової роботи, вивчення досвіду бібліотек науково-дослідних установ, сприяння впровадженню в практику бібліотек нових досягнень механізації бібліотечних процесів, підвищення кваліфікації, сприяння розповсюдженню досвіду бібліотек тощо. БР готує для Президії питання розвитку мережі, структури та напрямків діяльності, здійснює контроль за діяльністю бібліотек, проводить обстеження їх з питань бібліотечної та бібліографічної роботи, розглядає плани роботи, заслуховує звіти, розглядає питання комплектування літературою, координує науково-бібліографічну та методичну роботу, проводить наради й

конференції бібліотечних працівників з основних питань бібліотечної справи, організує спеціальні комісії. Пленум скликається не менше 2 разів на рік⁶.

Увага Президії до питань розвитку бібліотек в системі АН УРСР викликала помітне вдосконалення діяльності ДПБ в галузі комплектування, науково-інформаційної та бібліографічної діяльності.

6.2. ЗАГАЛЬНІ ФОНДИ ТА ЇХ КОМПЛЕКТУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ. ОПРАЦЮВАННЯ Й РЕОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОБЛІКУ

Упродовж 1961—1963 рр. загальні фонди Бібліотеки (в т. ч. журнальні й газетні) продовжували зростати в середньому на 450 тис. од. Станом на 1963 р. в ДПБ на обліку було зафіксовано 5 млн 156 тис. 656 од. зб., з них 2 млн 882 тис. 895 книг і 1 млн 427 тис. 857 журналів.

Від травня 1961 р. введено додаткове централізоване постачання обов'язкового платного примірника українських видань, що надходить безпосередньо з видавництва. У зв'язку з цим суттєво виростає замовлення та книгообмін в межах СРСР. Переглянуто мережу установ вітчизняного книгообміну і залишено лише реальні об'єкти обміну, які дійсно проводили б книгообмін між ДПБ та бібліотеками мережі АН УРСР. Тому, якщо в 1958 р. було зареєстровано 780 точок обміну (із них 180 в Україні), в 1961, після перегляду книгообмінних зв'язків, залишилася на балансі відділу іноземного комплектування лише 231 точка (із них 77 — в Україні).

За даними аналізу, основними книгообмінними точками (34) були академічні СРСР (БАН СРСР і БСН АН СРСР), а також бібліотеки союзних республік. (Через них одержано 2283 і відправлено 2420 од. зб.) 30 точок вели обмін з великими бібліотеками СРСР; 32 — з науково-дослідними інститутами, 108 — з вищими учбовими закладами, 30 — з університетськими бібліотеками, 3 — з ін. установами⁷. Ця пропорція приблизно зберігалася впродовж 1961—1964 рр.

Перегляд обмінних зв'язків викликав увагу в 1961—1963 рр. до опрацювання фонду концентрації, який поповнював основні, обмінні й резервні фонди: кожного року в резервні фонди ДПБ передавалося бл. 9000 од. зб.; до обмінного — бл. 3000 од. зб. В одному лише 1961 р. на 10 тис. од. зб. поповнився резервний фонд Президії АН УРСР⁸.

У 1962—1964 рр. відділ вітчизняного комплектування розглядав джерела комплектування в цілому. Найбільший відсоток надходжень належав платному (науковому) обов'язковому примірникові видань союзних республік російською мовою, що надходив з Центрального колектора наукових бібліотек в Москві (в 1964 р. він складав 44 % усіх надходжень). Цей масив становив значну частину друкованої продукції: бл. 45,5 тис. прим. книжок, фірмових каталогів, нот, картографічних видань і деяких ін., з яких приблизно 30 % надходили в одному примірнику. Друге місце займала купівля в магазинах Києва і Київському обласному колекторі — 25 %. Усі інші масиви не перевищували 7—8 %: безплатний український обов'язковий примірник з друкарень УРСР — 7,7 %; передплата через “Союздрук” і в наукових установах — 4,9 %; платний обов'язковий примірник з видавництв УРСР — 3,4 %; внутрішньосоюзний книгообмін — 2,8 %; дари — 4,3 %; за цільовими замовленнями післяплатою — 3,8 %; з резервних і дублетних фондів Бібліотеки — 3,7 %.

Наведені дані показують, що в цей період політика вітчизняного комплектування була спрямована на пріоритетне поповнення фондів вітчизняною науковою літературою, яка фіксувала досягнення науки в різних республіках СРСР та передбачала поширення й наукове їх використання, впровадження теорії в практику. Безплатне розповсюдження російською мовою видань об'єктивно підвищувало оперативність впровадження наукових результатів та їхнє розповсюдження. Відсоткове співвідношення наукової продукції СРСР, яка містила й продукцію інших 14 союзних республік (Росія — 20 %, інші — в середньому по 4,6 %), опосередковано (через аналіз обов'язкових надходжень книжок) свідчить про досить високий рівень української наукової продукції (7 %) в загальній системі видань в СРСР.

Доцільність такого підходу до формування фондів, що здійснювалося у всесоюзному масштабі, не викликає сумнівів. Це дало змогу укомплектувати Бібліотеку літературою, необхідною для розвитку академічної фундаментальної та прикладної науки, відповідних напрямів галузевих наук. Однак повний примірник із Центрального колектора не отримували ні жодна бібліотека, крім ДБЛ і ДПБ ім. М.Є. Салтикова-Щедрина, ні союзні академії, оскільки комплектувалися за профілем наукової діяльності, на відміну від ДПБ, яка виконувала й функції республіканської публічної бібліотеки. Разом з тим, від частини видань Бібліотека свідомо відмовилася (напр., типові проекти Гупросільгоспа, програми для виробничого навчання у масових бібліотеках, навчальні посібники

для національних шкіл тощо), щоб в умовах обмежених обсягів архівосховищ не перевантажувати їх літературою, що не мала попиту⁹.

Перше місце (44 %) посіло видання з галузі техніки (31 %) і природничих наук (13 %), що відображало загальний стан пріоритетних напрямів розвитку народного господарства і курс на технічний прогрес країни. На другому місці, що цілком закономірно для головної наукової бібліотеки, була суспільно-політична література — 20,7 %; медична книга — 6,6 %; сільськогосподарська — 6,7 %; художня література — 11,7 %; мистецтво — 3,6 %; довідкова література та бібліографія — 3,9 %¹⁰.

Важливою особливістю Центрального колектора було швидке надходження книжок, що давало можливість виставити їх усі на виставку нових надходжень у відділі обслуговування (це було впроваджено від 1964 р.)¹¹.

Оскільки ДПБ отримувала лише один обов'язковий примірник, інші вона, залежно від потреб, купувала через мережу магазинів. Це була література підвищеного попиту. Необхідно було постійно вести роботу з карточками Всесоюзної книжкової палати, відбором, звіркою замовлень з картотеками і безпосередньо з книгарнями. Основними книгарнями були: № 12 — Академкнига, № 1 — Технічна книга, Магазин Літфонду, № 43 — Політична книга, а також інші 17 магазинів Києва.

Відмова Київського обласного бібколектора забезпечувати бібліотеки платним українським обов'язковим примірником, а також запізнення із постачанням книг і складна процедура передачі замовлень викликали необхідність більш ефективної праці комплекторів з магазинами, які забезпечували швидке (у той же день) надходження літератури до Бібліотеки.

Незважаючи на те, що книгообмін займав значний відсоток (бл. 3 %), він мав велике значення, тому що це були малотиражні, безплатні або замовні видання, що не могли звичайним шляхом потрапити до бібліотеки. Однак ця література належала науково-дослідним інститутам, університетам, іншим вищим навчальним закладам, безпосередньо за профілем комплектування ДПБ. Серед них: Всесоюзний науково-дослідний нафтовий геолого-розвідувальний інститут, Всесоюзний інститут захисту рослин, технічні вузи Ленінграда, Москви, Львова тощо — усього (на 1964 р.) 152 наукові установи, навчальні заклади та організації. Окремі видання мали виняткове значення для українських учених, зокрема такі, як "Наукові праці", "Наукові записки", "Щорічники" тощо. Серед зазначених установ найбільший обмін на початку 60-х рр.

був з бібліотеками АН СРСР, ФБСН, АН Білоруської, Казахської, Латвійської, Азербайджанської республік, а також з Київським, Московським, Львівським і Ленінградським університетами¹². Замовлення посилали безпосередньо інститутам та ін. установам, під егідою яких виходили книжки.

Передплата на наукові видання здійснювалася переважно в таких організаціях, як: Державний інститут НТІ; Центральний НДІ патентної інформації; ВІНІТІ; НДІ машинобудування; НДІ техніко-економічної інформації з радіоелектроніки; ЦІНІТІ електропрома; спецвідділення ВНДІ електронного машинобудування, а також ін. галузевих Центральних інститутів технічної інформації: чорної металургії, кольорової металургії, легкої промисловості, харчової промисловості, лісбуддревпрому, наркомгазу, зв'язку, НДІтеххіму, Центрального інституту наукової інформації з будівництва та архітектури, Науково-дослідного кіно-, фотоінституту; Державного кон'юнктурного інституту, СоюзморНДІпроект тощо¹³.

Наприкінці 1963 р. в Бібліотеці було створено сектор комплектування українською книгою, що спеціально організує повне комплектування, в т. ч. й ретроспективне. В 1964 р. з усіх джерел комплектування до фондів Бібліотеки було передано понад 23 тис. українських видань книжок, журналів, нот, графіки тощо, через "Союздрук" — 98 назв журналів українською мовою, а продовжуваних — 367 українських колективів. Головна увага була приділена основному джерелу — архівному примірнику, що надходив безплатно з численних друкарень і читачам не видавався. Оскільки ці книжки надходять набагато раніше, ніж у магазини, Бібліотека мала можливість замовити необхідну кількість примірників для загальних і спеціальних фондів.

Основним джерелом комплектування читацьких фондів українською мовою був платний обов'язковий примірник з центральних та обласних видавництв УРСР. Оскільки він не забезпечував необхідної повноти комплектування, комплектатори працювали безпосередньо з іншими видавництвами та купували книжки в магазинах.

Певні надходження здійснювалися через сектор концентрації, резервний і обмінний фонди. Вони розбирали невпорядковану літературу, що була розташована в приміщеннях по вул. Шпитальна 2, Січневого повстання 17 б, Видубицького монастиря. Частина матеріалу переглядали, звіряли з генеральним алфавітним каталогом і передавали в діючий фонд, інша частина надходила до резервного фонду, де літературу повністю опрацьовували та шифрували, а зайві примірники відправляли в обмінний фонд, на який за-

водили картотеку¹⁴. Упорядкування проводилося згідно зі спеціальною інструкцією, складеною в 1962 р., що регулювала технологічний процес. До 1964 р. було здійснено попередній перегляд літератури в цих тимчасових книгосховищах, розподілено за видами і групами видань, окремо складено книжки українською, російською та іноземними мовами, виокремлено резервний фонд. Резервний фонд загалом був сформований як дублетний з 3, 4, 5 примірників і складав приблизно 400 тис. літератури до 1963 р. Фонд концентрації досягав 1 млн од. зб.¹⁵ Велику дублетність мало видання КДА, яке залишилося у фондах нереалізованих примірників.

У 1962–1963 рр. проведено перший перегляд літератури в приміщеннях Видубицького монастиря (бл. 170 тис. видань, в т. ч. журнали, ноти, стародруки); до фондів концентрації надійшла 31 тис. від установ АН УРСР та колишніх ліквідованих бібліотек¹⁶.

У 1964 р. частково змінюється Постанова “Про книжковий фонд Президії АН УРСР” від 6 квітня 1956 р., за якою було встановлено, що книжково-журнальний фонд складається з 20 прим.: 10 — недоторкані; ін. 10 — видаються ДПБ, установам АН УРСР або особам, в т. ч. і за кордон (за спеціальним розпорядженням Президії)¹⁷.

Тоді ж починається обговорення реформи системи обліку в ДПБ. В січні завідділом комплектування А. Шкваркін подає доповідну записку на ім'я директора ДПБ про необхідність вдосконалення системи обліку літератури, її спрощення та здешевлення, обґрунтовує доцільність переходу на інвентаризацію фондів за актовою системою, що на той час уже діяла в Державній патентній науково-технічній бібліотеці, Центральній політехнічній бібліотеці, бібліотеці МДУ тощо. Вона давала змогу механізувати індивідуальний облік літератури, спрощувати ведення документації книг в процесі її опрацювання, використовувати інформацію про нові надходження, економити час при проведенні обліку журналів тощо. (Інвентаризація журналів мала провадитися в річній книзі реєстрації річними комплектами.) Інвентарний номер складався з двох останніх цифр року, номера акта і порядкового номера запису в реєстраційній книзі. Книги вели: Відділ вітчизняного комплектування основного книгосховища (акт № 1); книги журналів архівного фонду (акт № 5); книга абонементів (акт № 4), відділ іноземного комплектування (акт № 2), Подільська філія (акт № 3). Первісний облік журналів ведеться в реєстраційній картотеці, яка складається в ході передплати на початок року. Не актували дуб-

летні журнали тимчасового користування, а також ті, що були передані до відділів та кабінетів, не брали на бухгалтерський облік і в сумарній книзі не відображали. Журнали, що надходили в бібліотеку щоденно, відправляли сумарно по путівці до відділу опрацювання і каталогів.

Облік вводився з 1964 р., однак у повному обсязі почав діяти з 1965 р., коли на актову систему перейшли відділи вітчизняного та іноземного комплектування¹⁸. Від 1 січня 1965 р. акт вважається єдиним звітним документом перед бухгалтерією, і така система регулює бібліотечний облік і до сьогодні¹⁹.

Взагалі комплектування дуже нестабільний технологічний процес, оскільки залежить від обов'язкового примірника, купівлі, накладів видавництва, переобліку в бібколекторах, магазинах, надходження до магазинів тощо. Це вимагало від відділу вітчизняного комплектування гнучкого реагування на такі коливання та постійного пошуку нових форм і методів доукомплектування фондів актуальною літературою у межах виділеного фінансування, здійснення оперативних робіт у галузі книгообміну.

У 1963 р. значну роботу проведено в галузі внутрішньосоюзного книгообміну, який здійснювався з 139 інститутами, бібліотеками, академіями, навчальними закладами, згідно з рішенням про перехід на еквівалентний книгообмін у грошовому вираженні.

З іншого боку, необхідність розвантаження відділу комплектування, де значно виросли обсяги робіт без розширення штату, викликала й раціональне рішення передати газетному відділу безпосередньо опрацьовувати газети, що, крім того, сприяло скорішому введенню їх у науковий та суспільний обіг²⁰.

Роботі Бібліотеки дуже перешкоджала нестача приміщень. Хоча вона й здійснювала постійні переміщення фондів, вела пошуки внутрішніх резервів площ, значні обсяги літератури складала в стоси, вилучала зайві примірники, все ж питання з приміщенням набуло вкрай гострого значення, що викликало неодноразове обговорення його на засіданнях Президії АН УРСР²¹.

6.3. РОЗВИТОК ІНОЗЕМНОГО КОМПЛЕКТУВАННЯ В ДПБ ТА БІБЛІОТЕКАХ СИСТЕМИ АН УРСР

У 1961 р. фонди ДПБ поповнилися зарубіжними виданнями на 41 тис. 878 од. зб. Книгообмін був встановлений з 966 установами з 58 країн світу (в т. ч. Європи, Африки, Америки, Австралії і Нової Зеландії, однак переважна більшість (559 організацій) — Західної Європи й Америки²².

Продовжується подальший розвиток спеціалізації комплектування наукових і публічних бібліотек України, зокрема іноземною літературою, що дало змогу не лише зекономити валютні асигнування, а й вдосконалити комплектування за профілем діяльності бібліотек. Від 1962 р. ДПБ УРСР, виходячи з наукового профілю своєї діяльності, відмовляється від широкого комплектування своїх фондів художньою літературою соціалістичних країн мовою оригіналу і продовжує поповнюватися винятково творами класиків літератури цих країн (художню літературу, видану в капіталістичних країнах, Бібліотека не закуповувала). Таке рішення узгоджено з ДРБ УРСР ім. КПРС, що доволі широко комплектується зарубіжними виданнями художньої літератури. Комплектування зарубіжною медичною літературою практичного значення передано до Медичної бібліотеки.

Розвиток комплектування Бібліотеки та бібліотек наукових установ АН УРСР зарубіжною літературою викликало потребу в науковому визначенні принципів комплектування, зокрема, опрацюванні критеріїв відбору іноземних наукових публікацій, науковому обґрунтуванні рекомендацій щодо комплектування такою літературою та її розповсюдженні між установами АН УРСР. У зв'язку з фондовою спеціалізацією різних державних бібліотек України опрацьовуються питання регіональної координації передплати зарубіжної періодики, що охоплює шість великих бібліотек: ДПБ АН УРСР, ДРБ УРСР ім. КПРС, Державну республіканську науково-технічну бібліотеку УкрНДІНТІ, Республіканську наукову медичну бібліотеку, Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку південного відділення ВАСГНІЛ і Наукову бібліотеку Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Від 1963 р. зменшується кількість назв журналів, що передплачуються через "Союздрук" з соціалістичних країн, у зв'язку з тим, що в цьому році завершена робота з переведення на міжнародний обмін періодичних видань соціалістичних країн, і відтоді журнали з цих країн надходять лише через книгообмін, який невпинно, хоча і не бурхливо, але ж зростає: від 21 тис. 818 од. в 1961 р. до 25 тис. 667 у 1963 р. — надіслано; і від 20 тис. 259 од. у 1961 р. — до 26 тис. 894 од. у 1963 р. отримано літератури²³. У зв'язку з цим активніше почав працювати сектор міжнародного книгообміну з питань укладення угод, виконання замовлень, аналізу заявок тощо.

Це дає змогу зменшити передплату на літературу соціалістичних країн і збільшити — на капіталістичні; припинити передплату на всі медичні журнали (у зв'язку з рішенням про профільність бібліотек — 71 назва), відмовитися від кількох малоцінних журна-

лів, що не користувалися попитом, замість цього передплатити 10 нових журналів з металургії, техніки, фізики, механіки²⁴.

Було вирішено доручити ДПБ комплектування передусім науковими журналами та збірниками наукових установ за профілем академічної науки (найважливіший напрям хімія, фізика, техніка), щодо соціалістичних країн — передплату їхніх центральних друкованих органів, бібліографічних покажчиків і довідників, зокрема, енциклопедій, та інших видань наукового змісту.

З капіталістичних країн Бібліотека виписувала переважно видання універсального характеру, енциклопедії, довідники, бібліографічні покажчики, книжки та журнали загальнонаукового та комплексного характеру, фундаментальні праці з провідних галузей знань. Спеціалізація між ДПБ та бібліотеками наукових інститутів АН УРСР була встановлена за принципом видань загального значення та вузькопрофільних: (останні комплектувалися винятково вузькопрофільними виданнями).

Зростання іноземного комплектування за профілем відбувалося постійно: якщо на 1963 р. передплачено 10 нових журналів, то на 1964 — уже 68. На 1964 р. Бібліотека, користуючись перевагами нового розподілу і зняттям дублетності, випикує і передплачує багато цінних наукових журналів з ядерної фізики, хімії, механіки, техніки, серед яких: “Міжнародний журнал з технічних наук” (Англія); “Міжнародний журнал з механіки” (Англія); “Полімери” (Англія); “Фізика інфрачервоних променів”, “Фізика і хімія твердих тіл”, “Чиста та прикладна хімія”, “Біохімія”, “Електроніка”, “Нафта світу”, “Неорганічна хімія”, “Повідомлення асоціації лічильних машин”, “Ядерна наука і техніка”, “Журнал з міжнародного права”, а також низка науково-технічних журналів, що репродукуються або перекладаються на російську мову в СРСР²⁵.

Від 1963 р. у зв'язку з реформою структури науки змінилася мережа науково-дослідних інститутів, яка комплектує відділ іноземної літератури. Були передані до відповідних створених державних комітетів, а також Міністерства культури УРСР такі установи: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Інститут радіотехнічних проблем (м. Київ), Інститут гірничої справи (м. Донецьк) та його філій (м. Кривий Ріг), Інститут мінеральних ресурсів (м. Сімферополь), науково-дослідний інститут фізіології та біохімії сільськогосподарських тварин, Науково-природничий музей, Інститут суспільних наук (м. Львів), філія Інституту теплоенергетики (м. Донецьк). На базі Севастопольської, Одеської та Карадагської біостанцій створено Інститут біології південних морів (м. Севастополь). У

системі іноземного комплектування БАН залишилось 48 інститутів АН УРСР²⁶.

В 1963 р. зменшилося асигнування на 30 %, що склало 21 тис. 270 інвалютних крб. і відповідно змінилася статистика надходжень: 1961 — 932 од.; 1962 — 1254 од.; 1963 — 854 од. — для наукових установ і: 1961 — 159 од.; 1962 — 254 од.; 1963 — 188 од. — для Бібліотек²⁷.

Однак цей захід був виправданий можливостями цілеспрямованого якісного комплектування на користь інститутів АН та Бібліотеки. Так, у 1963 р., крім періодики, вдалося придбати цінні довідники, зокрема: “Загальну світову енциклопедію” в 10 т. (Нью-Йорк, Букс інк., 1962); “Нову американську енциклопедію” у 8 томах (Нью-Йорк, Букс інк., 1962); “Американо-англійський словник, побудований на історичних принципах” у 4-х т., низку мовних, технічних, хімічних, екологічних словників з пріоритетних напрямів науки та енциклопедій, а також спеціальних бібліографічних видань і загальних довідників (в т. ч. і з серії “хто є хто” в науці, промисловості, політиці, культурі тощо в різних країнах — Нідерландах, ФРН, Азії, Великій Британії, Швейцарії тощо²⁸), у 1964 р. — “Міжнародну енциклопедію” в 20 т. (Нью-Йорк, Гріліер, 1963); “Наукову енциклопедію Гарпера” в 4 т. (Нью-Йорк, Гріліер, 1963); Енциклопедію Південної Африки (Нью-Йорк, Варнс, 1961); низку спеціальних довідкових видань з природознавства, техніки, мовних і технічних словників, щорічних бібліографічних видань Міжнародного комітету з лінгвістики (за 1939—1960 рр.), Міжнародного інституту холоду (за 1953—1960 рр.); Бібліографію Нідерландів (ч. 1-2, Гаага, 1963); Американську бібліографію Р. Шоу та Р. Шемакера (т. 1—3)²⁹ тощо.

На 1 січня 1965 р. книгообмін був встановлений з 1153 зарубіжними організаціями в 60 країнах світу. З них: соціалістичні країни — 12 (450 організацій); інші країни — 48 (703 організації), в т. ч. — 19 (380) з Європи; 2 (18) — Австралії та Нової Зеландії; 5 (94) — Азії; 11 (185) — Америки; 11 (25) — Африки. Слід зазначити, що 100 найцінніших наукових журналів з хімії, фізики, математики, геофізики, біології, гео- та біофізики, механіки, радіоелектроніки, статистики, філології тощо таких країн, як Англія, США, Франція, ФРН, було отримано через міжнародний книгообмін, що складав 33 % надходжень. Що стосується книгообміну в наукових установах АН УРСР, то він складав 50—90 % і здійснювався на видання інститутів. У 1964 р. ДПБ припинила одержання іноземної літератури з бібліотек Українського товариства дружби й культурних зв'язків при РМ УРСР у зв'язку з тим, що

література надходила від них із запізненням і не в повному обсязі³⁰.

Разом з тим, розуміючи, що зменшення асигнувань не може не позначитися на академічній фундаментальній науці, АН УРСР за підписом Б.Є. Патона обґрунтовує необхідність збільшення асигнувань, а також у поточному режимі одержує кілька видань для Інститутів фізики, мікробіології з дублетних фондів Книжкового відділу АН СРСР без зарахування до фонду валютних надходжень, і оформляє подібне замовлення на 1964 р. загальною сумою 2000 інвалютних крб.³¹

Книгообмін іноземною літературою завжди був рухомим, він аналізував профільність, наявність необхідної літератури, іноді носив разовий характер і потім припинявся, відкривалися нові точки обміну. Так, у 1963 р. книгообмін був встановлений з 72 новими установами, а з 27 — закритий. 1064 організації з 60 країн, з якими був встановлений книгообмін у 1963 р., зазвичай, були науковими установами. Продовжувалося копіювання нашої літератури для зарубіжжя, однак незначне (8773 кадри мікрофільмів і 67 листів фотокопій)³².

Основна кількість літератури поповнювала бібліотечні фонди інститутів, за винятком видань загальнонаукового значення, довідників, енциклопедій, словників, бібліографічних видань. Основні показники за 1962—1964 щодо монографій були відповідно такими: для ДПБ АН УРСР: 254 — 188 — 189 кн.; для наукових установ: 1254 — 854 — 1328.

Однак кількість книжок не завжди є критерієм в оцінці ефективності комплектування. Цінність літератури для наукових досліджень і перевага, яка надавалася довідникам, були прийняті як основний принцип комплектування фондів іноземними виданнями в умовах валютних лімітів. Так, напр., зменшення в 1963 і 1964 рр. кількості отриманих монографій пояснюється не лише передачею деяких науково-дослідних установ іншим відомствам, а й аналізом видавничої продукції світових видавництв та наукових центрів і замовленням найважливіших для АН УРСР довідкових та енциклопедичних видань. (Так, в 1964 р. фонди ДПБ поповнюються вкрай цінним і коштовним (1200 дол.) виданням "Міжнародна хімічна енциклопедія" в 6 т.³³) За валютним замовленням в 1964 р. надійшло 78 нових періодичних видань, зокрема "Журнал з прикладної бактеріології", "Кераміка", "Науково-технічний журнал з хімічної технології", "Огляди з металургії", "Радіаційна ботаніка" (Англія), "Журнал з фізики землі" (Канада), "Економіка Латинської Америки" та "Міжнародний журнал

з мовознавства” (США), “Загальна теплотехніка” (ФРН), “Праці з теоретичної хімії” (Західний Берлін), “Архіви науки” (Швейцарія). Крім того, через “Союздрук” отримано передплачені журнали капіталістичних країн, що репродукувалися (288) та перекладалися (28) російською мовою³⁴. Частина цих журналів надходила до найбільших бібліотек інститутів АН УРСР за книгообміном (45) і передплатою (16).

Від 1962 р. розпочато роботу зі встановлення зв'язків з науковими установами країн Азії, Африки та Латинської Америки, підтримки країн соцтабору³⁵. У 1963 р. відправлено в дар Академії наук республіки Куба від імені Президії АН УРСР 1026 прим. книжок, 587 прим. журналів і періодичних видань; з резервного фонду Президії АН УРСР — 664 прим. книжок, 105 прим. журналів і неперіодичних видань; з обмінного — 362 прим. книг і 482 прим. журналів і неперіодичних видань³⁶.

У 1961–1964 рр. тривала участь у всесоюзних зведених каталогах і бюлетенях нових іноземних книг (ДБЛ, ФБСН АН СРСР, ВДБЛ, Всесоюзному інституті наукової інформації). У 1963 р. припинено надсилання літератури до ФБСН АН СРСР у зв'язку з припиненням випуску бюлетеня³⁷.

6.4. КОМПЛЕКТУВАННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ФОНДІВ

У 1960 р. при Президії АН УРСР на правах консультативного органу створюється експертна комісія з придбання архівних матеріалів художніх творів і виробів, рідкісних видань, які становлять значний науковий інтерес та історико-культурну цінність, у приватних осіб. До складу комісії увійшли відомі вчені в галузі гуманітарних наук: акад. АН УРСР О.Н. Щербань (голова), чл.-кор. АН УРСР М.З. Шамота (Інститут літератури), канд. мистецтвознавства В.П. Довженко (ІМФЕ), канд. філол. наук К.П. Дорошенко (Державний музей Т.Г. Шевченка), В.С. Дончак (ДПБ АН УРСР), канд. філол. наук К.Г. Гуслистий (ІМФЕ), канд. філол. наук М.І. Дяченко (Інститут літератури). Було затверджено відповідне Положення про експертну комісію³⁸.

Склад комісії поновлюється наприкінці 1964 р. під керівництвом І.К. Білодіда. Членами комісії були: чл.-кор. АН УРСР О.М. Мілях, д-р мат. наук Ю.Ю. Трохимчук, д-р геолого-мінерал. наук І.С. Усенко, д-р техн. наук Б.С. Касаткін, д-р хім. наук І.А. Шека, чл.-кор. АН УРСР Р.В. Чаговець, д-р біол. наук П.М. Мажуга, д-р філол. наук М.Є. Співаченко, проф. К.К. Дубина, начальник фінансового відділу Б.М. Болтрик, директор ДПБ

І.С. Черненко, старший юрисконсульт Президії АН УРСР
 Д.С. Дробот, канд. філол. наук С.Д. Зубков, канд. філол. наук
 І.М. Бондаренко (секретар)³⁹.

Створення комісії дало змогу придбати кілька особистих архівів видатних українських учених та діячів культури, зокрема, математика, акад. АН УРСР, почесного члена АН СРСР Д.О. Граве (388 од. зб.), живописця і графіка І.С. Іжакевича (343 од. зб.), композитора та громадського діяча, заслуженого діяча мистецтв УРСР П.О. Козицького (1718 од. зб.), поета й перекладача Г.М. Литвака (1870 од. зб.), фольклориста, літературознавця і педагога В.В. Данилова (309 од. зб.), видатного математика, проф. Київського державного університету, заслуженого діяча науки УРСР Б.Я. Букреева (1394 од. зб.) та ін.

У травні 1961 р. експертна комісія АН УРСР розглянула питання про надання низки архівних матеріалів інститутам і музеям АН УРСР, ДПБ АН УРСР отримала архів композитора П.О. Козицького і матеріали архіву акад. А.Ю. Кримського⁴⁰.

Колекційні фонди Бібліотеки за цей період значно збагатилися рукописними документами. З-поміж архівів, що надійшли в дар, слід виокремити особистий архівний фонд чл.-кор. АН УРСР П.М. Попова, де, крім його власного творчого архіву, містилася найцінніша колекція стародруків та рукописних книжок XVI—XVII ст., книжних гравюр, літературознавчих досліджень⁴¹. Впродовж 1961—1964 рр. до відділу рукописів від письменника В. Владка надійшли автографи його творів, від В.А. Губенко — рукописи Остапа Вишні (“Сутана та тіара”, “Страждання молодого Вертера”), від А.А. Петренка — рукописні книги Бджола XVIII ст. та Літургія XVII ст. (1964), від заслуженого лікаря Г.К. Пивовара — рукописна книга латинською мовою *Offisum* поч. XVI ст., від В.М. Розова — “Служба благодарственная за победу над королем Карлом XII”, від Дорошкевич — листи П. Куліша до Н. Білозерської⁴².

Значними за обсягом були поповнення найціннішими для історії української науки особистими архівами О.П. Могилянського (1962), В.В. Данилова (1962), Б.Я. Букреева (1963), В.М. Страшкевича (1963), С.О. Щеглової (1964), М.Ф. Біляшівського (1965) та С.І. Маслова (1965).

**6.5. КАТАЛОПЗАЦІЯ І ПЕРЕБУДОВА
СИСТЕМАТИЧНОГО Й АЛФАВІТНОГО КАТАЛОГІВ.
ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖВІДОМЧИХ
КАТАЛОПЗАЦІЙНИХ КОМІСІЙ СОЮЗНОГО
ТА РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО РІВНІВ**

У цей період остаточно складається система класифікації знання в галузі суспільних наук і створенні передумови для переходу всіх бібліотек СРСР на нові правила опису й каталогізації творів друку, побудови систематичних каталогів за принципами радянської системи ББК. Оскільки процес створення ББК був сконцентрований у ДБЛ, він координувався спеціальною Міжвідомчою каталогізаційною комісією при ДБЛ, а в Україні — республіканською Міжвідомчою каталогізаційною комісією. Співробітники Бібліотеки під керівництвом О.П. Дараган брали активну участь в діяльності цих комісій, зокрема, ними були підготовлені матеріали щодо уніфікації та уточнення бібліографічного опису публікацій вищих законотворчих і виконавчих органів влади республіки, виданих українською мовою. Поряд з цим тривала робота з перебудови систематичного каталогу за типовими схемами і матеріалами, що розповсюджувалися головним методичним центром СРСР — ДБЛ. Схеми розглядалися і затверджувалися на Вченій раді ДПБ.

У 1963 р. Бібліотека почала роботу з перебудови алфавітного читацького каталогу видань з 1940 р., складений у свій час поспіхом і був у занедбаному стані, “замусоренный литературой, воспевающей культ личности”. Редагування каталогів здійснювалося за “Єдиними правилами опису творів друку для бібліотечних каталогів”. Перебудова відбувалася за принципами суцільного перегляду і передбачала проведення методично цілісної системи заходів: перевірка правильності розстановки, переопрацювання заголовків, розкриття ініціалів авторів, уточнення прізвищ та об’єднання усіх творів під авторським заголовком в одному місці, розкриття псевдонімів і криптонімів, ліквідація дублетних записів, бібліографічне доопрацювання колективних авторів та додаткових описувань, впровадження прямого хронологічного принципу при описуванні творів друку, вилучення застарілої літератури та оформлення нових роздільників.

6.6. РОЗВИТОК СИСТЕМИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ В ЧИТАЛЬНИХ ЗАЛАХ І КАТАЛОГАХ

Суттєва змістова переорієнтація Бібліотеки на бібліотечно-бібліографічне обслуговування науки впродовж 1961—1964 рр. не позначилася на структурних змінах системи читальних залів: обслуговування читачів здійснювалося відділом фондів і обслуговування в підпорядкованих йому чотирьох читальних залах (№ 1 — для наукових працівників, № 2 — для спеціалістів і наукових працівників без ученого ступеня, № 3 — загальний читальний зал, № 4 — для спеціалізованого обслуговування (картографічними матеріалами) та через абонемент). Диференціація обслуговування ішла і по лінії фахової спеціалізації у 14 відділах та кабінетах, у яких були зосереджені книжкові фонди та довідково-бібліографічний апарат відповідно до профілю: відділи — рукописів, рідкісної та цінної книги, газетний з Філією № 2 (Академмістечко у Святошині), бібліографічний, масової роботи, музичний, госпрозрахункового обслуговування, марксистсько-ленінської літератури, спецфондів; кабінети — спецвидів технічної літератури, сільськогосподарської літератури, образотворчого мистецтва, науково-методичний бібліотекознавства, Філія № 1 (на Подолі) — періодичної та іншомовної літератури. За цей період відбувалося постійне зростання питомої ваги спеціалістів у галузі технічних і сільськогосподарських наук, однак суспільні науки давали найбільший відсоток відвідувань (див. додаток).

Удосконалення обслуговування здійснювалося за рахунок розширення доступу до підручних фондів загальних та спеціалізованих читальних залів; у загальних зосереджувалися книжкові фонди підручної та довідкової бібліотек.

Щорічний аналіз, що провадився в Бібліотеці за звітний період, розглядав і комплектування читальних залів відповідно до вимог та запитів читачів різних категорій, які суттєво зростають за обсягами.

У зв'язку з тим, що на Бібліотеку покладалася пропаганда соціально-економічних, природничих та технічних знань, що в загальних читальних залах зростає потреба в суспільно-політичній літературі, при комплектуванні підручних бібліотек посилена увага зверталася на видання, присвячені промисловості, сільському господарству, на твори українських та російських класиків літератури, енциклопедії (Літературну, УРЕ, Дитячу, Економічну), статистичні матеріали, народногосподарські загальні видання тощо⁴³.

Однак запланований для прискорення обслуговування найактуальнішою літературою відкритий доступ, у зв'язку з тісністю, Бібліотека не спроможна була повністю організувати⁴⁴. Брак приміщень викликав постійну планову роботу в підрозділах, що зберігали літературу, з перестановки фондів, аналіз кількості примірників тощо. У підручній бібліотеці велася постійна робота з вилучення застарілої літератури та поповнення новою, оскільки в цілому нові надходження на рік становили 3 тис., а в залі картографії — бл. 1 тис. видань⁴⁵. З метою розвантаження приміщень із книгосховищ забирають 3-й і 4-й примірники для розміщення 130 573 од. зб., що надійшли в 1962 р., а також частину старих колекцій (800 погонних метрів). У відділ фондів і обслуговування передано 87 530 од. зб. літератури групового опрацювання, яка не була задіяна і лежала в стосах⁴⁶.

У таких умовах Бібліотека намагалася раціоналізувати свою діяльність, передусім координуючи роботу з іншими бібліотеками з питань комплектування, обслуговування, бібліографії. Передусім це стосується розподілу читачів за профілем діяльності: завдяки відкриттю й налагодженню роботи ДРБ УРСР ім. КПРС стало можливим частину читачів направляти до її фондів, де містилася загальна художня, актуальна політична й популярна література. Значно спрощено документацію диспетчерського контролю видачі літератури, ліквідовано "путівку", яка забирала в бібліотекаря багато часу на заповнення, що дало змогу прискорити виконання вимог. Від 1961 р. введено нову форму бланка читацької вимоги, де значно скорочувалися відомості про книгу, що давало можливість оперативніше її замовляти⁴⁷.

Разом з тим, процес розвитку науки супроводжувався проведенням реформ і в самій системі АН, спрямованих на подальшу централізацію керівництва, передусім з боку союзних відомств⁴⁸. Одна з постанов ЦК КПРС і РМ СРСР "Про заходи щодо поліпшення діяльності Академії наук СРСР і Академій наук союзних республік" (11 квітня 1963 р.) визначила напрями розвитку досліджень з провідних напрямів суспільних і природничих наук, а також з основних галузей виробництва⁴⁹.

Розвиток науки визначає й деякі характеристики контингенту читачів, його диференціювання. У 1-й пол. 60-х рр. іде процес поступового збільшення наукових працівників і викладачів, які не мали наукового ступеня, але займали посади молодших наукових працівників у науково-дослідних інститутах, галузевих інститутах, музеях, державних архівах і заповідниках, які зазвичай працювали з дисертаціями. Так, у 1961 р. було 1893 читача, в 1962 — 3162; в

1963 р. — 2910 читачів⁵⁰. Виросла категорія аспірантів. Загалом за цей період академічні читачі становили 48—49 %⁵¹.

Іде постійне зменшення масового читача за рахунок переміщення його до ДРБ УРСР ім. КПРС, і зростання читачів наукового характеру, обслуговування яких вимагало постійної професійної консультаційної роботи. Наукові працівники як із ступенем, так і без нього, характеризуються наступними показниками: якщо в 1961 р. наукових працівників загалом було 4924, то в 1964 р. (до речі, зростання відбулося в рік пожежі, коли бібліотека не працювала 4 місяці) — 7375, тобто збільшилося на 2,5 тис. за три роки, з них без ступеня — від 1893 до 3998⁵². У зв'язку з рішеннями в системі АН УРСР та галузевих інститутах про прискорення підготовки наукових кадрів, різко зростає кількість аспірантів: у 1961 р. їх 1377; у 1963 р. — 2024. Запис масового читача зменшується з 27 130 в 1961 р. до 26 163 в 1963 р. В 1964 р. кількість читачів також була значною — 22 772, а читачів без наукового ступеня — 13 028⁵³.

Реформа науки в СРСР, що почалася в цей період, сприяла постійному збільшенню наукових кадрів в межах СРСР, зміцненню взаємозв'язків академії наук, галузевої науки, диференціюванню наукових досліджень. Тому зростає кількість читачів, які приїхали з різних республік СРСР, головним чином, пов'язаних з академічною чи галузевою наукою (у 1963 р. — 2031), виросла й категорія іноземних читачів (з 27 до 77 в 1963 р.), в загальних залах — переважно з академії наук та наукових закладів соціалістичних країн⁵⁴. У відділі рукописів працювало 12 учених із зарубіжних країн (Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини, США, Франції, Куби (директор бібліотеки АН Кубинської республіки). За замовленнями вчених відправлено 474 мікрофільми рукописів⁵⁵.

Цікавими є відомості щодо відвідування читачами різних відділів у 1963 р., що відображають співвідношення між книговидачею і відвідуванням, встановлене на початку 60-х рр. із невеликими відхиленнями в межах 1—2 % залежно від характеру обслуговування спеціалізованого залу⁵⁶.

З виставок нових надходжень було видано 35 тис. 846 книжок⁵⁷.

Ці відомості свідчать про надзвичайно інтенсивний обіг літератури, коли залежно від залу (загального чи спеціалізованого) на одного читача сучасної літератури було видано від 4 до 8 книжок за відвідування. Щодо унікальних фондів, то найбільше навантаження припадало на відділ рукописів, у зв'язку з виконанням важливих проектів в АН УРСР: підготовка фундаментальних ви-

Таблиця. Основні показники діяльності ДПБ в 1963 р.

Підрозділи	Книговидача	Відвідування
Відділ фондів та обслуговування	235 919	1 344 757
Відділ марксистсько-ленінської літератури	23 215	127 455
Відділ рукописів	1063	23 776
Відділ рідкісних і цінних книжок	789	3258
Газетний відділ	11 815	47 262
Філія № 1	19 574	116 244
Відділ бібліографії	11 310	53 483
Відділ іноземного комплектування	2265	5426
Кабінет спецвидів технічної літератури	5394	52 013
Кабінет сільськогосподарської літератури	5018	30 860
Кабінет образотворчих мистецтв	3993	61 378
Кабінет музичної літератури	5480	22 168
Науково-методичний кабінет бібліотекознавства	2507	9249
Сектор масової роботи		1002
Абонемент	32 742	63 431

дань з історії та культури України, зокрема: “Історії Української РСР”, “Історії української літератури” та “Шевченкіани”, “Історії філософської думки на Україні”, етнографічної праці “Українці”, “Українсько-російського словника” тощо, а також Комісії з історії міст і сіл, що активно продовжувала тоді свою діяльність. Нові концепції, закладені в основу цих видань, вимагали ґрунтовного опрацювання нового джерельного матеріалу та пріоритетного обслуговування читачів рукописними матеріалами й документами.

В цілому, основна тенденція в обслуговуванні читача — різке зростання обслуговування науки, вдосконалення диференційованого обслуговування і поступове переміщення масового читача до ДРБ УРСР ім. КПРС, що, в свою чергу, дало змогу впорядкувати й комплектування фондів, підвищити відсоток наукової літератури. Разом з тим, покладання функцій політичної пропаганди на книгу і зростання загального попиту на суспільно-політичну літературу, яка складала основні відсотки підручного фонду, вимагало від бібліотеки значних зусиль для формування фонду та обслуговування ним в умовах браку приміщень.

6.7. МАСОВА РОБОТА ТА ПРОПАГАНДА ФОНДІВ

На початку 60-х рр. у практику Бібліотеки впроваджено виставки нових надходжень, оперативні тематичні виставки, присвячені актуальним питанням, важливим датам, які організовувалися безпосередньо в читальних залах. У 1962 р. на сесії Відділу суспільних наук було прийнято рішення про підготовку відзначення 150-річчя вітчизняної війни 1812 р.⁵⁸, ювілеїв видатних діячів науки: “100 років з дня народження В.І. Вернадського”; у 1961 р., відповідно до рішення Президії про святкування 250-річчя з дня народження М.В. Ломоносова, підготовлено виставку в Жовтневому палаці культури⁵⁹; “Сучасна поетична творчість народів СРСР” — до Всесоюзного з’їзду фольклористів; “V Міжнародний з’їзд славістів”⁶⁰.

Лише в 1963 р. організовано 9 пересувних виставок літератури, три лекції, одну зустріч з доктором філологічних наук, письменником Іраклієм Андрониковим, читацькі конференції⁶¹.

Пересувні виставки в 1963 р.: на загальних зборах АН УРСР демонструвалася фундаментальна виставка “Наукові видання АН УРСР за 1962—1963 рр.”; на науковій сесії Відділу суспільних наук АН УРСР — “100 років польського повстання”; на урочистих зборах Відділу суспільних наук АН УРСР та Республіканської медичної бібліотеки — “90 років з дня народження С.В. Руданського”; у Спілці письменників України — “100 років з дня народження О.Ю. Кобилянської” тощо⁶².

Сектор масової роботи традиційно організовував виставки, присвячені ювілейним датам в житті й діяльності визначних політичних діячів, видатних учених, письменників-класиків, як, напр., С.М. Кірова, В.Я. Чубара, С.І. Вавилова, М.В. Ломоносова, В.Г. Белінського, Р. Тагора та ін. У 1963 р. урочисто відзначено 50-річчя М.Ф. Ахундова, засновника азербайджанської нової літератури⁶³, в 1964 р. — 100-річчя з дня народження М.М. Коцюбинського та П.А. Грабовського⁶⁴.

Відділ вітчизняного комплектування з 1962 р. пропонує реорганізацію виставок нових надходжень, які склалися як традиційне інформування керівництва Бібліотеки. Запропоновано впровадити досвід великих бібліотек (ДБЛ, БАН СРСР), де створюються виставки нових надходжень не лише для керівного складу, а й для всіх читачів у відділі обслуговування⁶⁵.

Центральною подією 1962 р. були Шевченківські читання та інші заходи, приурочені 100-річчю з дня смерті поета. У Бібліотеці з доповіддю виступили чл.-кор. АН УРСР Є.П. Кирилюк, правнук поета, співробітник музею Т.Г. Шевченка в Києві Д.Ф. Красиць-

кий, з концертом виступив заслужений артист УРСР Р.Г. Івицький. У березні відбулося розширене засідання Вченої ради Бібліотеки, присвячене пам'яті Великого кобзаря, на якому було заслухано доповіді: "Рідкісні видання творів Т.Г. Шевченка в фондах ДПБ АН УРСР", "Т.Г. Шевченко в матеріалах відділу рукописів ДПБ АН УРСР", "Бібліографія бібліографій Т.Г. Шевченка за 1840—1960 рр.", "Наукова бібліографія літератури про життя і творчість Т.Г. Шевченка". Підготовлено спеціальну виставку, до якої були надіслані книжки із республік СРСР, країн "народної демократії", видання Шевченка мовами цих країн, а також окремі виставки в кожному відділі. Вийшов з друку бібліографічний покажчик "Тарас Григорович Шевченко", складений І.З. Бойко та Г.М. Гіммельфарб, де була представлена бібліографія бібліографій поета⁶⁶. Бібліотекою підготовлено до друку 2-томну Бібліографію Т.Г. Шевченка (видана в 1963 р.), публікацію "Нові документи про Т.Г. Шевченка з відділу рукописів"⁶⁷.

Відзначення 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка відбувалося на високому державному рівні, був створений урядовий ювілейний комітет, розроблена система заходів в системі АН УРСР, де передбачено організувати Шевченківські читання, провести ювілейну конференцію з популяризації його творчості, виступи з лекціями, доповідями по радіо і в пресі, виставки та екскурсії. Інститут Шевченка був зобов'язаний підготувати повне зібрання творів Шевченка в шести томах: видати серію праць (зокрема, біографію Шевченка), що тісно були пов'язані з сучасним для 60-х рр. історичним етапом розвитку суспільства, зокрема: "Гуманізм Шевченка і наша сучасність", "Шевченко і література народів СРСР", "Проти фальсифікації літературної спадщини Шевченка", коментар до "Кобзаря" Т.Г. Шевченка, "Листи до Т.Г. Шевченка", "Фототипне видання Малої і Більшої книжки автографів Шевченка". ІМФЕ було доручено дослідити й видати живописну спадщину Шевченка і збірку "Шевченко в народній творчості"; Інституту мовознавства — "Словник мови Т.Г. Шевченка"; Інституту філософії, разом з Інститутом історії — збірник наукових праць "Проти фальсифікації історичних та філософських поглядів Т.Г. Шевченка"⁶⁸.

Продовжується популяризація рідкісних фондів по телебаченню: проведено телевізійну передачу, присвячену раритетам відділу, серед яких інкунабули: "Закони" Граціана, "Всесвітня хроніка" Шеделя, "Про тварин" Арістотеля тощо⁶⁹.

У 1961—1963 рр. кабінети образотворчих мистецтв і музичної літератури взяли участь у республіканських виставках (допомагали

в оформленні). Активізувалася допомога театральним діячам, які використовували фонди кабінетів для художнього й музичного оформлення низки вистав. Так, для Київського академічного театру опери та балету ім. Т.Г. Шевченка опрацьовувалися матеріали до балетів “Бахчисарайський фонтан”, “Трубадур”, опер “Іоланта”, “Мазепа”, “Хованщина”, “Лючія”; для театру російської драми ім. Лесі Українки — п'єс “На дне”, “Дом, где стучат двери”; для Новоград-Волинського театру — вистави “Защита Буши”; а також до фільмів “Павло Градський”, “Шевченко”, “Вітер”, “Ракети не повинні злетіти”, “Сон” кіностудії ім. О. Довженка. Значно підвищився попит на матеріали декоративно-прикладного мистецтва з боку академічних учених ІМФЕ, які виконували тематичні плани семірички, а також у зв'язку з виконанням академічного плану з підготовки багатотомної “Истории украинского искусства”. У зв'язку з проведенням днів Республіки Куба було підібрано для бригади артистів академічного театру опери та балету ім. Т.Г. Шевченка і Київської філармонії пісні народів СРСР та пісні і танці Куби⁷⁰.

Бібліотека брала участь у роботі Народного університету культури Радянського району м. Києва. До кожного заняття (наука і життя, міжнародні відносини, художня література, кіно тощо) підбиралася література і відкривалися виставки літератури⁷¹.

**6.8. НАУКОВА, НАУКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНА
Й НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ.
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СПІВРОБІТНИКІВ.
РОЗВИТОК НАУКОВО-ДОПОМІЖНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ**

Поступова відмова від розробки методичних питань, властивих публічним і масовим бібліотекам, витрати значних невиправданих зусиль на розробку науково-практичних питань рекомендаційної бібліографії і створення рекомендаційних покажчиків, що не відповідали функціям Бібліотеки та історично складеним фондам, сприяли нормалізації її наукової діяльності і розвитку наукових напрямів, властивих головній науковій бібліотеці.

Це дало їй змогу сконцентруватися на функціях інформування науки і сприяння розвитку фундаментальної академічної науки, прикладних досліджень в галузі науки та техніки, промисловості, сільського господарства, освіти та культури, а також всебічного розкриття її спеціалізованих фондів (зокрема цінних і рідкісних книжок, рукописів, газет, образотворчих і нотних матеріалів) шляхом підготовки документальних публікацій, довідників, спеціальних оглядових статей та інформаційних повідомлень.

У роботі Бібліотеки виділено кілька напрямів.

Перший — створення наукових бібліографічних покажчиків на допомогу науковим працівникам і спеціалістам народного господарства. У цей період здійснюється відмова Бібліотеки від рекомендаційної бібліографії і остаточний перехід її на освоєння науково-допоміжної бібліографії та створення спеціальних довідників і покажчиків.

Від 1 вересня 1963 р. ДПБ передано і перепідпорядковано палітурну майстерню Київської друкарні АН УРСР з метою поліпшення обслуговування науково-дослідних інститутів та ін. наукових інститутів АН УРСР. Вона об'єднується з госпрозрахунковим відділом.

Від 1963 р. Бібліотека взяла участь у фундаментальному проєкті “Історія міст і сіл Української РСР” (у 25 т.). Наукове й науково-методичне керівництво темою здійснював Інститут історії АН УРСР разом з редколегією “Історія міст і сіл Української РСР”, для чого створено відповідний відділ із залученням співробітників інших інститутів Секції суспільних наук, а також зобов'язано Бібліотеку виконувати всі замовлення Інституту і пріоритетне обслуговування з видачі літератури й складання бібліографії⁷².

Прикладний науково-природничий напрям в бібліографії продовжував попередні розробки: “Природні горючі гази УРСР та їх комплексне використання” (разом з Інститутом використання газу, К.О. Коваленко, А.Д. Ульянова); “Розвиток ставкового рибного господарства” (Т.М. Щербина, Г.М. Бубновська, О.В. Бистряков); “Глини України” (З.М. Ващенко).

Слід зазначити, що колектив бібліотеки багато бібліографій виконував позапланово, за оперативними замовленнями інститутів або відповідних урядових структур, напр., праця 1961 р. “Орошение и обводнение на юге Украины (1952—1962 гг.). Библиографический указатель” (Г.М. Щербина, К.І. Ватагіна, Г.М. Бубновська)⁷³. У 1962 р. видано фундаментальний покажчик “Развитие электрификации Украинской ССР” (А.Д. Ульянова, В.В. Павлова). У цей період відпрацьована найраціональніша методика в галузі підготовки бібліографічних довідників тематичного профілю.

Бібліотечні фонди представлені такими виданнями, як: “Алфавитный каталог украинских газет, хранящихся в ГПБ АН УССР” (О.М. Пузирьова, Р.Я. Королик)⁷⁴, Петров С.О. “Книги первой четверти XIX в.: Каталог книг, хранящихся в ГПБ” (К., 1961), а також “Путеводитель по каталогам Государственной публичной биб-

лиотеки". Всі вони здані до друку в 1961 р. (С.В.Сороковська, З.І.Руда).

Бібліотека сконцентрувала зусилля на виконання актуальних питань розвитку науки. Перше місце, безперечно, займала бібліографічна "шевченкіана". Цю тему почали готувати у зв'язку з плануванням Уряду та Президії проведення ювілейних шевченківських свят і виконували її від 1956 до 1964 р. Бібліографія бібліографії, пов'язана з життям та діяльністю Тараса Шевченка, завершується в 1961 р. виданням тому "Тарас Григорович Шевченко: Бібліографія бібліографії. 1940—1960. Література про життя і творчість", підготовлений І.З.Бойко та Г.М.Гіммельфарб (К., 1961)⁷⁵. Друге видання: "Т.Г.Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість" в 2 т. (т. 1. 1839—1916; т. 2, 1917—1959), підготовлено в 1962 р., виходить у 1963 р. завдяки колективу бібліографів під керівництвом І.З.Бойко, О.І.Скокан і Л.В.Беляєвої⁷⁶. Ця фундаментальна праця, що вперше охопила з вичерпною повнотою усе розмаїття монографій, журнальних і газетних статей, матеріалів щодо увічнення пам'яті великого українського поета, письменника, митця, містить понад 13 тис. бібліографічних позицій і складає ґрунтовну джерельну базу для дослідження життя та творчості. Показник, оцінений дуже високо в професійній літературі, стає випробуванням наукових можливостей, фахового рівня бібліографів Бібліотеки.

Поруч з цим іде підготовка як самостійного наукового видання і повноцінного додатка до бібліографічного показника археографічного довідника, що представляв рукописні матеріали, пов'язані з ім'ям Кобзаря: "Т.Г.Шевченко в епістолярії відділу рукописів ДПБ АН УРСР" (А.Г.Адаменко, М.П.Візир, І.Д.Лисоченко, Й.В.Шубинський), виданого в 1966 р., а також бібліографічного показника за наслідками святкування ювілею "Т.Г.Шевченко. Ювілейна література, 1960—1964. Бібліографія" (Ф.К.Сарана), що вийшов друком в 1968 р., бібліографічного показника "Издание произведений Т.Г.Шевченко и литература о нем на иностранных языках" (спільно з ВДБІЛ у Москві — Л.І.Гольденберг, Л.В.Беляєва).

Опрацьовуються й ін. теми, як, напр., "Украинское изобразительное искусство (скульптура, живопись, графика): 1945—1960 гг. Библиогр. указ." (А.М.Турченко, Г.М.Радзієвська)⁷⁷.

Академічні дослідження супроводжувалися такими показниками, як: "Бібліографічний показник літератури з мовознавства" (спільно з Інститутом мовознавства АН СРСР у Москві — Л.І.Гольденберг, Н.Ф.Гретченко-Королевич, Л.В.Беляєва)⁷⁸.

Від 1962 р. до плану ввійшли покажчики “Розвиток астрономічної думки в Україні за 1918—1962 рр.” (Т.А.Азарнова, Н.А.Шемерець); “Хімічна мінеральна сировина Української РСР (1917—1963)” (З.М.Вашенко) (сировина була відкрита за рекомендацією Ради з вивчення продуктивних сил УРСР⁷⁹).

Від 1963 р. затверджені теми “Історія економічної думки в Україні. 1917—1965 рр.” (С.В.Сороковська), “Історія техніки. Бібліографічний покажчик літератури, виданої на Україні з 1956—1965 рр.” (О.Д.Ульянова), “Українські літературні альманахи і збірники XIX ст.—поч. XX ст. (до 1917 р.)” (І.З.Бойко).

Продовжувалася підготовка й бібліографій учених: “К.Г. Воблий” (1878—1947) (О.С.Ровнер), “І.В. Лучицький (1877—1949)” (К.О.Коваленко), “П.А.Тутковский (1858—1930)” (К.О.Коваленко), “О.І.Білецький (бібліографія до 5-томного зібрання творів)” (Л.В.Беляєва); “Є.О.Патон (1858—1953)” (А.Д.Ульянова)⁸⁰.

У 1964 р. триває підготовка покажчика “Культурні зв’язки України з народами СРСР, зарубіжних країн (Література і мистецтво. 1917—1965)” (Ф.К.Сарана, В.І.Коваль, Г.М.Мартиненко); “Розвиток фізики на Україні. Бібліографічний покажчик літератури, виданої на Україні в 1945—1965 рр.” (Е.А.Ігнат’єв)⁸¹. За внутрішніми планами почалася робота з покажчиками науково-популярної літератури: “Леся Українка (1871—1913)”; “Мінеральні добрива Української РСР (1918—1965)”; “Фізична географія (1959—1965)” (К.О.Коваленко); “Українська радянська література” (Л.І.Гольденберг, Л.В.Беляєва); “Історія фабрик і заводів УРСР” (Л.В.Кокарев, О.С.Ровнер).

На 1964 р. опрацьовувалося 19 тем, із яких 16 бібліографічних, 2 публікації фондів (газетний та рукописний). Із планових тем, що виконувалися, закінчено п’ять з восьми запланованих, шість здано до видавництва. С.В.Сороковська готує публікації щорічних звітів ДПБ АН УРСР за 1961—1963 рр.⁸²

У зазначений період сформувався творчий колектив досвідчених і молодих фахівців в галузі бібліографії під керівництвом І.З.Бойко: Г.М.Гіммельфарб, філологи та шевченкознавці Ф.К.Сарана, Л.В.Беляєва, Л.І.Гольденберг, С.В.Сороковська.

Другий напрям: популяризація діяльності Бібліотеки та її фондів, видрукування науково-довідкових видань, путівників, збірників оглядів, статей.

Бібліотека почала систематично публікувати огляди рукописних фондів. У 1962 р. формується колектив для написання “Путівника по ДПБ”: “Історичний нарис” — О.В.Молодчиков; “Струк-

тура і організація роботи” — М.Шпитько і В.Резнікова; “Книжкові фонди і обслуговування читачів” — Г.А.Торштейн; “Читальні зали” — Ф.З.Шимченко; “Відділ марксистсько-ленінської літератури” — П.З.Гринюк; “Відділ рукописів” — М.П.Візир; “Відділ рідкісної та цінної книги” — О.В.Молодчиков; “Газетний відділ” — О.М.Пузирьова; “Кабінет спецвідділів технічної літератури” — Г.І.Стецюк; “Кабінет сільськогосподарської літератури” — О.В.Бистряков; “Кабінет образотворчих мистецтв” — А.Турченко; “Кабінет музичної літератури” — Н.Калиновська; “Науково-методичний кабінет бібліотекознавства” — В.Резнікова; “Філіал № 1” — К.Я.Плахотний; “Міжбібліотечний та індивідуальний абонемент” — Є.Данченко; “Відділ бібліографії” — В.Шелудченко; “Сектор масової роботи” — Н.Іванова; “Відділ вітчизняного комплектування” — А.Шкваркін; “Відділ іноземного комплектування” — К.Д.Бакулін; “Відділ опрацювання та організації каталогів” — О.Дараган; “Наукові бібліотеки системи АН УРСР в Києві” — В.Резнікова; “Відділ госпрозрахункового обслуговування” — Д.Фіклістов (російською та українською мовами) ⁸³.

До наукової сесії ДПБ АН УРСР, присвяченої 400-річчю книгодрукування в Росії (кін. 1963 — поч. 1964) планується підготувати колективну працю і провести лекційну пропаганду ⁸⁴. Збірник наукових праць “400 лет русского книгопечатания. Юбилейный сборник” (відп. ред. О.В.Молодчиков) надруковано Книжковою палатою; також здійснено фотомеханічне видання “Граматики” Івана Федорова (1574 р.).

10 липня 1963 р. Бібліотека провела наукову конференцію, де обговорила практичну цінність книгознавчого видання “Книга. Исследование и материалы”. У роботі конференції взяли участь наукові співробітники Інституту історії, ІМФЕ, бібліотечні працівники, представники видавництва АН УРСР, публіцисти, викладачі Київського університету, Харківського бібліотечного інституту. З доповідями виступили: гол. редактор цього видання М.М.Сікорський, О.О.Сидоров, чл.-кор. АН УРСР П.М.Попов, д-р філол. наук А.П.Дей, проф. Київського державного університету С.Г.Лавров та ін. ⁸⁵

Впродовж 1961—1963 рр. виконувалася тема, пов’язана з подальшим опрацюванням фондів рідкісних видань: складання зведеного каталогу українських видань громадянського друку XVIII — I-ї чверті XIX ст. (С.Й.Петров і Т.П.Золотар) і зведеного каталогу інкунабулів (Я.Д.Бірюк).

Третій напрям — науково-методична робота і підвищення кваліфікації передбачав складання технологічних інструкцій з комп-

лектування, опрацювання, каталогізації, зберігання та користування книгою — “Шлях книги”, а також доопрацювання — “Пам’ятки читачу”.

Систематично проводилися щорічні семінари (1961–1963) для подальшого підвищення кваліфікації бібліотечних працівників ДПБ та інститутів: теоретичний (від 5 листопада — до 1 червня 1964 р.) — з питань історії книгознавства (кер. О.В.Молодчиков), бібліотекознавства і бібліографії (М.І.Баженова); для нових бібліотекарів з основ бібліотекознавства, а також 3-річні курси з вивчення іноземних мов — польської та англійської (викладачі — працівники Бібліотеки Є.В.Капустянський, А.М.Турченко, Г.І. Зверева), з координації та складання планів — науково-методичний кабінет бібліотекознавства (В.О.Резнікова)⁸⁶.

У 1964 р. відбувся семінар з питання “Організація бібліотечних фондів” та для бібліотекарів науково-дослідних інститутів — з обміну передовим досвідом⁸⁷. Студенти Харківського бібліотечного інституту відвідували бібліографічні заняття з галузі бібліографії літературознавства та історії книги. 1964 р. підготовлено ротاپринтне видання “Открытый доступ читателей к книжным фондам в библиотеках научных учреждений. Указатель основной литературы” і “Учет фондов в библиотеках научных учреждений Академии наук УССР” (упорядник Г.М.Плеський)⁸⁸.

Співробітники Бібліотеки брали активну участь у виробленні єдиних правил опису творів друку, в роботі Всесоюзної наукової конференції з каталогізації (Москва, 1965), Міжвідомчої каталогізаційної комісії при ДБЛ, республіканської Міжвідомчої каталогізаційної комісії. Ними були, зокрема, підготовлені матеріали щодо уніфікації та уточнення бібліографічного опису публікацій вищих законотворчих і виконавчих органів влади республіки, виданих українською мовою.

Розгорталася також науково-інформаційна та пропагандистська діяльність, що проявилось в проведенні лекцій в Народному університеті культури (у 1964 р. підготовлено й проведено 34 лекції), для співробітників бібліотеки — 6 лекцій, опублікуванні в газетах і журналах статей (3-4)⁸⁹. Найбільшого поширення набули читання та лекції, що провадилися співробітниками Бібліотеки з нагоди 150-річчя Т.Г.Шевченка: співробітники відділу бібліографії підготували повідомлення, реферати та прочитали лекції. З-поміж лекцій: Бойко І.З. — “Шевченко в дореволюційних альманахах і збірниках”, Гольденберг Л.І. “Дослідження українських радянських мовознавців про мову Т.Г.Шевченка”; Скокан О.І. “Матеріали до історії прижиттєвих видань Т.Г.Шевченка”; Беляєва Л.В.

“Дисертаційні дослідження в галузі шевченкознавства”; Сарана Ф.К. “Піклування Радянської держави про зберігання спадку Т.Г.Шевченка і увічнення його пам’яті”.

Ф.К.Сарана брав участь у роботі Шевченківської конференції в Чернігові, де виступив з доповіддю “Тарас Шевченко в бібліографії”, а також у конференції, присвяченій 400-річчю російського книгодрукування — “Українська книга в роки Великої Вітчизняної війни”⁹⁰. На республіканській нараді бібліотечних працівників С.В.Сороковська виступила з доповіддю “Довідково-бібліографічна робота в галузі суспільних наук в ДПБ АН УРСР та бібліотеках мережі”. Написано понад 30 статей для УРЕ, де брали участь Ф.К.Сарана, М.В.Булавицька, Л.І.Гольденберг⁹¹.

Популяризація фондів Бібліотеки, її бібліографічної роботи стала одним із засобів діяльності та пропаганди серед наукових співробітників. С.В.Сороковська, Л.В.Беляєва, Ф.К.Сарана, Л.І.Гольденберг випустили низку статей з цих питань.

6.9. ПОЖЕЖА В ДПБ 24 ТРАВНЯ 1964 Р.

День 24 травня 1964 р. пов’язаний з драматичною подією в історії ДПБ АН УРСР — навмисним підпалом книгосховища співробітником Бібліотеки В.В.Погружальським. Як завжди буває в таких випадках, пожежа викликала бурхливе обговорення, що спиралося на чутки та домисли щодо мети підпалу, кількості та змісту втрачених фондів, давало суб’єктивну оцінку і, зазвичай, відображало гонитву за скандальними фактами.

Деякі журналісти писали про непоправні наслідки трагедії для української культури, спираючись на спогади та розповіді “свідків”, які спостерігали за пожежею з вулиці, на абсолютно упереджені та недостовірні твердження людей, які ніколи не мали доступу до фондів Бібліотеки і тому, за влучним висловом С.І.Білоконя, їхні “малофахові реляції” зробили вкрай шкідливу справу у формуванні громадської думки та висвітленні об’єктивних фактів⁹².

Для розвитку культури й бібліотечної справи принципово важливим є “погляд із середини” як за відомостями офіційних документів, так і за свідченнями безпосередніх учасників гасіння та рятування фондів, у т. ч. бібліотекарів та науковців, які були залучені до ліквідації наслідків пожежі. Необхідно проаналізувати факти, встановити об’єктивні причини, реальні обсяги та наслідки цієї трагічної події. Трагедія, що відбулася, має набагато глибші за змістом і наслідками корені, однак вони розміщені в зовсім іншо-

му структурному плані, аніж це висвітлюється в газетних публікаціях та спеціальних статтях у т. зв. самвидавах⁹³.

Історія, пов'язана з пожежею, почалася ще наприкінці 1962 р. Користуючись важким становищем Бібліотеки, вимушеної працювати у вкрай тісному приміщенні, миритися з наявністю значної кількості законсервованих дублетних і резервних фондів, В.В.Погружальський, керований переважно особистими мотивами (він був переведений з посади завідуючого залом марксистсько-ленінської літератури на посаду бібліотекаря за непрофесійне виконання своїх обов'язків), написав кілька заяв до ЦК КПУ, ВЦСПС та Президії АН УРСР про недбале ставлення керівництва Бібліотеки до зберігання книжкових фондів.

Факт перевантаженості сховищ, де зберігалася значна частина поточної літератури, неопрацьованих остаточно історичних колекцій, великих за обсягом фондів концентрації та обмінно-резервних фондів, підручної бібліотеки, радянської періодики, був добре відомим не лише співробітникам Бібліотеки, а й керівництву Президії, яке не порушувало питання про будівництво нового приміщення⁹⁴. Вперше воно було поставлене в середині 30-х рр. і піднімалося багато разів і після війни. Розбудову ДПБ було закладено в плани капітального будівництва в 1961 р.⁹⁵

З огляду на обмежене фінансування та постійне перекидання грошей на більш пріоритетні об'єкти, будівництво так і не розпочалося, хоча Президія розширювала площі обмінно-резервного фонду ДПБ і надавала їй орендовані АН УРСР підвальні приміщення у різних кінцях Києва, тобто Академія як могла виходила з цього скрутного становища.

Унаслідок заяв В.В.Погружальського були створені спеціальні комісії Комітету партійно-державного контролю Радянського району м. Києва та Президії АН УРСР, що працювали наприкінці 1962 — початку 1963 рр. Члени комісій детально оглянули приміщення, умови зберігання книжкових і газетних фондів, фондів унікальних і рідкісних видань, рукописів, а також вивчили можливості вдосконалення організації їхнього розміщення.

У січні 1963 р. було прийнято постанову Комітету "Про незадовільне зберігання книжкових фондів в Державній публічній бібліотеці АН УРСР" (доповідав М.Г.Іванов-Куцицький). Цілком закономірно, що, за визначенням комісії, значна частина книжкового фонду зберігалася в незадовільному стані, внаслідок чого відбувалося псування книжок і здача їх в утиль. Перевірка також показала, що облік значної частини незадіяних книжкових фондів вівся неретельно, частина ж їх була зовсім не облікована. У Філії

на Подолі, де було зібрано цінну колекційну літературу, зокрема, Київської духовної академії, Київського університету св. Володимира тощо, а також іноземну літературу, матеріали хоча й вважалися діючим фондом і видавалися читачам за старими інвентарними книжками, однак були незаінвентаризовані і неправильно оформлені. Фіксувалося, що в підвалах і приміщеннях церков література складена в стоси, і її опрацювання не проводиться, а обмінний та резервний фонди не були відмежовані від основних. Хоча комісія й визнала об'єктивність такого стану, Президія АН УРСР отримала догану. Було визнано за необхідне при плануванні на наступну п'ятирічку закласти відповідні кошти на зведення нового приміщення⁹⁶.

У жовтні 1963 р. на підставі нової заяви В.В.Погружальського такого ж змісту, направленої на ім'я Президента АН УРСР акад. Б.Є.Патона, організовано спеціальну комісію, яка знову обстежила приміщення Бібліотеки. Комісія Секції суспільних наук перевірила звинувачення В.В.Погружальського, висунуті на адресу керівництва Бібліотеки і розглянула стан зберігання книжкових фондів. Наслідки були невтішними, хоча заява В.В.Погружальського і не була визнана об'єктивною.

На час перевірки з'ясувалося, що книжкові, журнальні та газетні фонди Бібліотеки розміщені у восьми непристосованих і перевантажених приміщеннях у різних кінцях міста. Загальна площа книгосховищ була надто мала, щоб забезпечити в ній належне зберігання літератури, а в низці приміщень матеріали взагалі лежали в стосах, частина приміщень не мала вентиляції і системи опалення. Тим часом, фонди Бібліотеки щорічно збільшувалися на 400 000 од. зб., що мали терміново опрацьовуватися і видаватися читачам.

Для розміщення нових надходжень Бібліотеці доводилося вивчати попит на книжки, частину їх так і залишали в стосах, а частину постійно перекладали для звільнення площ, що негативно позначалося на обслуговуванні читачів, розподілі робочого часу та праці бібліотечних працівників. Хоча керівництво Бібліотеки і вживало всіх можливих заходів, воно без нового приміщення не могло кардинально вирішити це питання.

Передбачалося в 1965 р. добудувати книгосховище по вул. Володимирській, 62, а також було прийняте рішення про надання в тимчасове користування ДПБ складських приміщень. Ухвалено також ввести Бібліотеку до титульного списку об'єктів, спорудження яких планувалося розпочати в 1965 р. (це вже було передбачено постановою Президії в січні 1962 р.), а директорів ДПБ

вжити додаткових заходів щодо забезпечення зберігання фондів⁹⁷.

Унаслідок перевірок Бібліотека отримала згоду на оренду підвальних приміщень по вул. Д.Бедного 7, 11, 13, 15 площею 2100 кв. м під книгосховище, фінансування на ремонт приміщень, даху та обладнання; було організовано сектор концентрації фондів⁹⁸.

Такий розвиток подій, здається, не дуже влаштував В.В.Погружальського. Будучи черговим у книгосховищі в п'ятницю 23 травня, в ніч на суботу 24 травня він залишився в приміщенні і вранці підпалив книжки у найвіддаленішому від входу кутку четвертого поверху фасадної частини центрального корпусу. Зникнути В.В.Погружальському не вдалося: після підпалу він при спробі розбити скляні двері порізався і був доставлений у лікарню, де його практично відразу й затримали.

24 травня вранці, коли спалахнула пожежа, зібралося надзвичайне засідання Президії, а вже 25 травня почала діяти комісія з евакуації, розбору й систематизації книжкових фондів з Центрального корпусу Бібліотеки та книгосховища на чолі з віце-президентом АН УРСР акад. І.К.Білодідом у складі В.С.Дончака, заст. директора М.П.Рудя, керуючого справами АН УРСР І.А.Пузанова, начальника I відділу АН УРСР О.І.Врадія, секретаря парторганізації ДПБ і заввідділом Ф.З.Шимченка. Вони мали терміново підготувати план евакуації книжкових фондів, які не були пошкоджені вогнем, знайти можливості їхнього розміщення, залучивши до цих робіт всіх співробітників АН УРСР. Перший секретар Київського обкому партії В.І.Дрозденко відразу дав вказівку начальникові Штабу цивільної оборони полковнику Ахматчину і першому секретареві райкому КПУ України Баньковському про відповідальність за проведення евакуаційних робіт і матеріальне їх забезпечення⁹⁹. У той самий день на допомогу мобілізовано значну кількість працівників Академії та виділено військові частини.

Завдяки оперативним діям керівництва Президії АН УРСР за 24 години вдалося локалізувати й ліквідувати основний осередок пожежі та здійснити термінову евакуацію вцілілих фондів, після чого було вирішено припинити використання води, яка також сприяла пошкодженню книжок. Гасіння продовжувалося фактично три дні, і щоб врятувати книги від вогню і води, чергові пожежники, бібліотечні працівники та військові своєчасно накривали їх брезентом.

Упродовж двох днів — 25 і 26 травня — комісія попередньо встановила наслідки пожежі: повністю було втрачено орієнтовно бл. 500

тис. од. зб., що становило бл. 10 % усього фонду. Пожежа виникла в книгосховищі, де розміщувалися фонди основного зберігання, тому від вогню загинула значна частина вітчизняних періодичних видань, російських та українських книжок радянського й дореволюційного періодів, незначна кількість зарубіжних журналів переважно ХХ ст., а також та частина українських книжок з фонду “україніки”, що була сформована з дублетних примірників, топографічно виокремлених ще наприкінці 20 — початку 30-х рр.¹⁰⁰

Загальна вартість втраченого книжкового фонду за попередніми підрахунками становила 117 тис. крб.¹⁰¹ Упродовж наступних днів співробітникам Бібліотеки вдалося вручну відібрати для реставрації бл. 120 тис. книжок, через що загальна кількість втрат зменшилась до 388 тис. од. зб., хоча затрати на дезінфекцію, просушування та реставрацію значно збільшилися.

Пожежа не торкнулася тих книжкових фондів, втрата яких була б непоправною: рукописних фондів, фондів стародруків і рідкісних видань, історичних колекцій та зібрань, а також інших спеціалізованих фондів (музичний, образотворчого мистецтва, спецвидів технічної літератури, спецфонду, куди була вилучена значна частина української літератури, визнаної буржуазно-націоналістичною тощо, підручної бібліотеки), що були оперативно вивезені.

У цих умовах щасливим можна визнати й те, що переважна більшість загального фонду зберігалася в інших приміщеннях (у противному разі наслідки для української культури були б фатальнішими). Це — частина фонду основного зберігання, обмінний та резервний фонди, значна частина дублетів, яку виокремили при суцільному перегляді основних фондів (кінець 50 — початок 60-х), а також т. зв. неосвоєні фонди (зазвичай дореволюційні, які не становили актуальності за радянських часів, вони не опрацьовувалися і чекали кращої долі, оскільки поточні надходження вимагали повної завантаженості колективу). Понад 2 млн видань, історичних колекцій ХVІІІ—ХХ ст., періодики (у т. ч. й дореволюційної відомчої літератури), архівного примірника містилися у Філії № 1 на Подолі. У приміщенні Софійського собору був увесь газетний фонд.

Своєчасна евакуація, що почалася 25 травня, дала змогу повністю зберегти найцінніші фонди, а також частину фондів основного зберігання, що належала дублетному резервному та обмінному фондам.

За даними офіційних документів та спогадами безпосередніх учасників евакуації, 25—29 травня було вивезено:

рукописи (відповідальна М.П.Візир) і довідкові фонди бібліографічного відділу (О.Д.Ульянова) — до газетного відділу та території Софійського заповідника;

підручну й довідкову бібліотеку (М.С.Ракушина), фонди абонементів, картографічні видання (В.В.Василенко), генеральний алфавітний та систематичний каталоги, читацький каталог (М.І.Баженова і М.Я.Каганова) — до приміщення клубу Київського технологічного інституту харчової промисловості;

каталоги й картотеки бібліографічного відділу (О.Д.Ульянова) — до Інституту загальної та неорганічної хімії;

наукову бібліотеку Київського університету ім. св. Володимира (В.М.Маслов) і відділ рідкісних і цінних видань (О.В.Молодчиков) — до будинку Філії № 1 на Подолі;

фонди кабінету образотворчих мистецтв (А.М.Турченко) — в приміщення залу Інституту електродинаміки АН УРСР;

марксистсько-ленінську літературу (Я.Д.Бірюк) і сільськогосподарську (І.Г.Петренко) — в приміщення Інституту гідромеханіки;

науково-методичний кабінет бібліотекознавства (В.О.Резнікова) — до Інституту теплофізики;

відділ вітчизняного комплектування (А.П.Шкваркін) — до будинку Філії № 1 на Подолі;

фонди основного книгосховища (Ф.З.Шимченко і В.М.Маслов) — до Інституту проблем лиття;

літературу основного фонду, що була частково пошкоджена і потребувала реставрації (Т.Я.Павличенко) — до приміщення буд. 7 на вулиці Дем'яна Бедного;

фонди основного зберігання, що не були пошкоджені вогнем, з допомогою співробітників АН УРСР наукових інститутів, які дали транспорт і людей, були перевезені в надані Бібліотеці приміщення (підвали житлових будинків по вул. Дем'яна Бедного, 7, 11, 13, 15 та Великий конференц-зал Президії АН УРСР);

бібліотечне устаткування відділів і кабінетів було вивезено у Філію № 1 на Подолі¹⁰².

На початок червня у Бібліотеці не залишилося ні книжок, ні устаткування.

150 співробітників наукових установ АН УРСР були відряджені на допомогу ДПБ. При переїзді організовано на допомогу військовий підрозділ київського гарнізону, задіяно дружинників для охорони книжкових фондів¹⁰³. Наказ Президії від 26 травня 1964 р. ще раз підкреслив необхідність відбудови приміщення Бібліотеки та виявлення додаткових можливостей фінансування¹⁰⁴.

5 червня 1964 р. виходить Постанова ЦК КП України “Про пожежу, що мала місце в Державній публічній бібліотеці Академії наук УРСР”. Вона одногосно визнала зловмисний підпал і винесла суворі вказівки й догани всім керівникам Бібліотеки, причетним до цього. 12 червня 1964 р. В.С.Дончака знімають з посади, тимчасово в. о. директора призначають М.П. Рудя¹⁰⁵.

Одночасно Президія проводить перевірку всіх академічних інститутів і оголошує розпорядження Управління справами АН УРСР від 16 липня 1964 р. суворо дотримуватися правил протипожежної охорони і забезпечувати їх виконання¹⁰⁶.

Співробітники Бібліотеки у повному складі були залучені до ліквідації наслідків пожежі. Вони несли цілодобове чергування з охорони книжок і господарства Бібліотеки, брали участь в урятуванні книжок, терміновому їх сушінні, перевозках, розбиранні стосів, перегортанні книжок з метою виявлення пошкодження, ремонті тощо. Сушили за допомогою природної вентиляції вручну гортаючи сторінки під тентами на дерев'яних нарах в приміщеннях і дворі, наданих Бібліотеці Інститутом хімії високомолекулярних сполук АН УРСР в Дарниці. Приміщення, у зв'язку з загрозою ураження грибком, підігрівали з допомогою системи опалення і авіаційних моторів, які нагнітали в приміщення тепле повітря (60—70 °) і переганяли його через поверхи. Масового поширення грибка вдалося запобігти¹⁰⁷. Силами співробітників було здійснено три контрольні перевірки фонду, що вимагав реставраційних робіт та опрацювання¹⁰⁸.

Напружена робота велася і з евакуйованими фондами, що не були пошкоджені вологою. За тиждень після пожежі Бібліотека вивезла майже 2 млн книжок з центрального корпусу. 20 грудня 1964 р. було завезено до приміщення на Володимирській, звірено з каталогами, упорядковано 1 млн кн., відібрано для опрацювання 43 тис. кн., із яких 20 тис. реставровано й переплетено, а всього 50 тис.¹⁰⁹

Комісія Президії АН УРСР з вилучення непридатної для користування літератури на чолі з ст. наук. співробітником Інституту літератури ім. Т.Шевченка В.Г.Беляєвим, а згодом П.І.Гнипом (Інститут літератури АН УРСР) розглянула питання про загальні збитки (в т. ч. й будівлі), нанесені бібліотечному устаткуванню й обладнанню, оцінила витрати на переміщення фондів, реставрацію тощо. Загальні затрати були оцінені у 883 тис. крб.¹¹⁰

Впродовж червня—липня комісія переглянула пошкоджену літературу, внаслідок чого було списано 28 куб. м літератури, непридатної для відновлення, а загальні втрати, за даними відділів

комплектування, фондів та обслуговування, зроблені ними за перечнем шифрами, складала загалом 600 тис. літератури¹¹¹.

Крім того, оцінюючи необхідність швидкого поповнення втраченого книжкового фонду, Президія виділяє Бібліотеці додатковий штат — 35 бібліотекарів і у відділі вітчизняного комплектування створює сектор для ліквідації лакун у фондах, пошкоджених пожежею. Співробітники цього сектору за каталогами склали картотеку втрачених книжок і проводили доукомплектування фонду. Поповнено сектор резервного фонду для виділення літератури з резервного та обмінного фондів¹¹².

Наприкінці липня почалася підготовка підручних та довідкових фондів для обслуговування читачів. Протягом серпня книжки були описані, зв'язані з алфавітним каталогом. 15–20 вересня 1964 р. підручна й довідкова бібліотеки були повернуті до основного книгосховища.

28 вересня 1964 р. Бібліотека відкрила відділи та кабінети, приміщення яких було відбудовано в першу чергу, два читальних зали на 229 місць, відділ цінної та рідкісної книги, кабінет музичної літератури, науково-методичний кабінет бібліотекознавства, кабінет з обслуговування підручною та довідковою бібліотекою¹¹³.

Дирекція ДПБ на чолі І.С.Черненком підготувала й затвердила в Президії АН УРСР план з відновлення діяльності Бібліотеки в повному обсязі; для тимчасового збереження фондів Президія виділила додаткові приміщення у корпусі Інституту хімії високомолекулярних сполук АН УРСР, де частина фондів проходила дезінфекцію¹¹⁴.

Велика дублетність фондів радянського періоду та значна кількість дореволюційних видань в дублетах і фондах концентрації уже на той час давали змогу припустити, що впродовж деяких років втрачений фонд буде відбудовано завдяки фондам концентрації, обмінного та резервного, а також з допомогою бібліотек СРСР. Оскільки майже всі іноземні партнери відгукнулися на прохання про допомогу, була надія і на відновлення іноземної періодики. Наявність своєчасно вивезених каталогів (зокрема топографічного та облікових книжок) уможливила досить повно виявити прогалини й лакуни, що потребували додаткового доукомплектування.

У жовтні 1964 р. Президія заслухала доповідь віце-президента АН УРСР акад. І.К.Білодіда, який проінформував про хід робіт з відновлення й ремонту приміщення і введення в дію Бібліотеки¹¹⁵. У IV кварталі 1964 р. передано 120 тис. пошкодженої літера-

тури до реставрації та опрацювання 7 друкарням і цехам. Вдалося відремонтувати 96 тис. 725 книжок.

11 лютого 1965 р. читачі отримали доступ до видань, розміщених на п'яти поверхах книгосховища¹¹⁶. Хоча колектив Бібліотеки працював самовіддано і організував обслуговування читачів, генпідрядчик (Київміськбуд-2) виконував свій договір повільно, у термін, встановлений урядом — березень 1965 р., не вкладався.

Важливим напрямом діяльності Бібліотеки на кілька років стало відновлення втрачених фондів, яких було, як остаточно визнано, бл. 400 тис. За довідкою, підготовленою Бібліотекою для Президії АН УРСР, станом на 1 січня 1964 р. у ній зберігалось 5 млн 156 тис. облікових од. книжкової продукції, в т. ч.: 2 млн 883 тис. книг, 1 млн 428 тис. журналів, 181 тис. патентів і стандартів, 31 тис. фірмових каталогів, 127 тис. од. зображувальних матеріалів, 144 тис. нотних і 21 тис. картографічних видань. У складі фонду було 67 тис. річних комплектів газет від часів Петра I і до наших днів, понад 300 тис. од. зб. рукописних матеріалів і 200 тис. — спеціалізованих видань¹¹⁷.

Від вогню загинули книжки, що містилися у 12 кімнатах основного книгосховища на четвертому поверсі фасадної частини центрального корпусу. Хоча, за декларацією Погружальського, він знищував “радянську літературу, пошкоджену культом особи”, серед втрат була література, що складалася з вітчизняних дореволюційних і радянських монографічних видань кін. XIX — 20-х рр. XX ст., юридична та дореволюційна краєзнавча література (“україніка”), твори українського радянського друку, дореволюційних та радянських письменників, наукові праці, вчені записки наукових установ, рішення з'їздів ВКП(б), профспілок, художні альбоми, атласи, пам'ятні книжки тощо¹¹⁸.

На восьми поверхах основного книгосховища знищено приблизно 109 тис. книг та журналів: на першому поверсі — 2 тис. дореволюційних російських журналів, на другому — 12 тис. зарубіжних журналів, що надійшли до Бібліотеки впродовж 1948—1964 рр.; на третьому — 4,2 тис. дореволюційних російських та українських журналів, зокрема, “Современник”, “Столица и усадьба”, “Русская мысль”, “Север”, “Столица России”, “Огонек”, “Наблюдатель”, “Артист”, “Нива”, “Телеграф”, “Основа”, “Украинская жизнь”, “Украинская хата”; на четвертому — 5 тис. номерів періодичних видань радянського часу, зокрема, “Новый мир”, “Октябрь”, “Радио”, “Смена”, “Известия Академии наук СССР”, “Журнал экспериментальной медицины и биологии”, “Советская юстиция”, “Доклады сельскохозяйственной академии”, “Клини-

ческая медицина”; на п’ятому — бл. 3 тис. книг підручного фонду з питань мовознавства, мистецтвознавства, літературознавства; на шостому — 7,5 тис. книжок, зокрема, російські та українські радянські монографії 1951–1963 рр.; на сьомому — бл. 20 тис. багатотомної літератури і збірників наукових праць; на восьмому — серійні видання радянського часу, підручники, монографічні видання¹¹⁹.

Що стосується оцінки втрати для науки унікальних українських книжок, можна зазначити, що архівний примірник, який забезпечував повноту українського фонду з 1924 р., не постраждав, дореволюційна література, в т. ч. й дореволюційна “україніка”, була відновлена за рахунок дублетів і зібрання бібліотеки Київського університету св. Володимира. Література спецхрану, де зберігалися видання української революції 1917–1921 рр., а також авторів, що підпали під політичні репресії, — не постраждала.

Відновленням втрат займався Сектор поповнення лакун. Уже на весну 1965 р. з різних джерел, і передусім з дублетів та резервів Бібліотеки, було збільшено фонд на 86 тис. кн. од. Переважна більшість літератури складалася з книжок і журналів післявоєнних років, тому основним шляхом поповнення стали резервні та дублетні фонди Бібліотеки, які давали змогу провести відновлення практично в повному обсязі. Так, на березень 1965 р. з 55 тис. втраченої “українки” було знайдено понад 30 тис. книжок, 3,5 тис. було відібрано Книжковою палатою на замовлення Бібліотеки. Переглядалися дореволюційні фонди і з’ясувалось, що більшість книжок існує в цих збірках в дублетах¹²⁰.

Водночас налагоджувалося й листування з вітчизняними та іноземними бібліотеками, видавництвами, науковими центрами, що щиро відгукнулися на прохання бібліотеки і безплатно надіслали необхідну літературу.

У черговій постанові Президії АН УРСР від 17 липня 1964 р. було дано завдання БК (І.К.Білодід) подати пропозиції щодо зміни статусу ДПБ АН УРСР на Фундаментальну бібліотеку АН УРСР, переглянути її організаційну структуру і норми внутрішнього розпорядку, трудову та виконавчу дисципліну, порядок допуску й перебування в приміщенні працівників в понадурочні часи (лише за письмовим дозволом), добір кадрів, а також вимоги щодо умов зберігання з дотриманням стандартів¹²¹.

Від 1945 р. Бібліотека не отримала жодного додаткового приміщення, хоча продовжувала поповнюватися книжками (до 100 тис.) й газетами і тому мала займатися переміщенням та списанням літератури для звільнення площ під нові надходження. Після по-

жежі, коли, за вимогами пожежної охорони, було здійснено перестановку фондів, Бібліотека втратила ще 1000 м площі¹²². Внаслідок цього вона не змогла повернути 700 тис. книжок, що залишилися в підвалах.

На 1965 р. в Бібліотеці було 7,5 млн од. зб., із них 1 млн 800 тис. складені в стоси в непристосованих для зберігання приміщеннях¹²³. Перевірка штатів була не на користь ДПБ, напр., у БАН СРСР зберігалось 5 млн од. зб., а штат був 529 од. Бібліотека мала відповідно 7,5 млн і 291 од., враховуючи при цьому, що і БАН СРСР, і ЦНБ АН УРСР в 1965 р. обслуговували рівну кількість читачів — бл. 30 тис. на рік¹²⁴. Об'єктивно необхідно було збільшити площу на 1500 кв. м для розміщення діючого фонду і 4600 кв. м для упорядкування нерозібраних фондів, що, за попередніми розрахунками, вимагало збільшення асигнувань з 21 тис. до 57 тис. крб.¹²⁵

Бібліотеці допомогли швидко поповнити фонди виданнями союзних Академій наук (повний комплект видань АН УРСР, подарованих на святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією, як колекційний зберігся) інші бібліотеки України: у Харків їздив Ф.К.Сарана, який провів спеціальні зустрічі та домовився про підтримку в доукомплектуванні з боку Книжкової палати УРСР, яка виділила весь резервний фонд довоєнних українських видань (понад 5 тис. книг); Бібліотеки ім. В.Г. Короленка; Наукової бібліотеки Харківського університету, Республіканської сільськогосподарської бібліотеки, а також численних бібліотек України та СРСР¹²⁶. Значна кількість книжок українською мовою була надіслана з академічних бібліотек СРСР, причому надсилалися не лише замовлені, а й дублетні примірники українською мовою, що дало можливість укомплектувати фонди повноцінною україномовною книжкою.

Із втратою книжок і їх відновленням порушилася відповідність між каталогами та книжковими фондами, виникло питання про черговий переоблік літератури. До кінця 1964 р. проведено значну роботу з підготовки топографічного каталогу для перевірки книжкових фондів і каталогів ДПБ АН УРСР (відп. завсектором опрацювання М.Я.Діжур); складено повний опис шифрів для розміщення літератури ДПБ АН УРСР, перевірено правильність розстановки всіх карточок за шифрами, забезпечено збереженість каталогу шляхом реєстрації виданих тек. Група з поповнення лакун повинна всі книги, не відображені в топографічному каталозі внаслідок неправильного їх зашифрування, передавати у відділ комплектування, який мав перевірити їх за генеральним алфавітним та

іншими каталогами, виправити помилки і лише після цього повернути назад.

Книжки з резервного фонду, не відображені в каталогах, спочатку передавали до відділу спецфондів. Від практики внесення неописаних в топографічному каталозі видань до складу книжкових фондів без перевірки за генеральним каталогом відмовились. Одночасно провадилося вдосконалення опису: на картках дописувалися відомості заголовка, від яких залежала звірка топографічного каталогу з генеральним алфавітним; також прізвище автора та упорядника, якщо воно було відсутнє на титульному аркуші, в примітках вказувалося найменування колективу, виправлялися помилки. Було вирішено відмовитися від топографічних каталогів на фонди Подільської філії та абонементів, оскільки вони були складені за алфавітним принципом, фонди інших філій та їх абонементів — організовані за систематичним¹²⁷.

В обговоренні засобів прискорення ліквідації наслідків пожежі та вдосконалення роботи брали участь керівники та співробітники Бібліотеки. Відділ опрацювання й каталогізації (заввідділом О.П.Дараган), на який лягла основна робота з підготовки каталогів, запропонував вдосконалити структуру відділу: поряд з секторами опрацювання та систематизації ввести до штатного розпису сектор алфавітних каталогів з групами ведення генерального й читачького алфавітних каталогів, каталога книг архівного примірника¹²⁸. За пропозицією заввідділом книжкових фондів і обслуговування читачів Ф.З.Шимченка, було прийнято рішення перед встановленням лакун за каталогами розібрати резервний фонд і поповнити втрати, розставити літературу, після чого провести звірку каталогів та діючого фонду і встановити методику поповнення прогалин. Хоча втрачений книжковий фонд фактично був відновлений за кілька років, у т. ч. й іноземної літератури, що була надіслана до Бібліотеки безплатно, ліквідація наслідків пожежі тривала фактично до 1972 р., коли закінчився загальний переоблік фондів, книжки були описані, поставлені на полиці, каталоги опрацьовані, відредаговані, звірені всі облікові документи, акти, інвентарні книги тощо.

Пожежа поставила крапку на питанні будувати чи не будувати новий будинок, а чи надати нові приміщення для обмінного та резервного фондів. Було вирішено терміново добудувати книгосховище центрального корпусу, а також висунуто клопотання про проектування та побудову нового корпусу. Однак пройшло 27 років, доки Бібліотека отримала новий будинок для розміщення основних фондів.

Матеріальні збитки Бібліотеки не обмежувалися втратою та відновленням книжкового фонду та фонду періодики. Сюди долучилося: переміщення фондів, ремонт, перегляд обмінно-резервних фондів з метою виявлення дублетної літератури, що в умовах тісноти були складені в стоси, відновлення загубленої літератури шляхом ретроспективного комплектування, звірка каталогів, листування з різними організаціями щодо поповнення фондів тощо.

Відбудова фонду на кінець 1964 р. характеризувалася наступними відомостями: внаслідок обміну на видання АН УРСР отримано 3933 кн. од.; як дар з установи України — 4054, інших республік — 1717, поповнення фонду концентрації — 26 617 книжок і журналів¹²⁹. В 1964 р. сектор поповнення книжкових фондів працював із фондами концентрації та обмінно-резервним. Було відібрано, зашифровано і заінвентаризовано — 24 561; проведено звірку з топографічним каталогом, передано відділу фондів — 8000 книг¹³⁰. Після пожежі робота з резервними фондами прискорилася і вони почали розвантажуватися. Сектор концентрації (4 працівники) та сектор поповнення лакун (15 штатних од.) разом почали працювати з літературою. У зв'язку з тим, що однотипна література перебувала в різних приміщеннях, багато часу пішло на її перевезення для поповнення фондів та додаткову звірку. За наданими відділом обслуговування сектору поповнення лакун шифрами втраченої літератури поодинокі примірники її (включаючи випуски періодичних видань) складали бл. 600 тис. Лише за півроку надійшло 50 тис. книг з резервного фонду, з них: російської книжки, виданої в 1963—1964 рр. — 3841 (з резервного фонду — 3675; купівля — 166); української книжки, виданої в 1963—1964 рр. — 3623 (в т. ч. купівля у магазинах — 205; у видавництва — 1129; дар Головліту — 1700); видання до 1963 р. складали 42 103 тис.¹³¹

На 1 січня 1965 р. у діючих фондах Бібліотеки було обліковано 5 млн 343 тис. 708 од. зб., у т. ч., газетний фонд в річних комплектах. Якщо порівнювати з відомостями на поч. 1964 р., які подавалися на 5 млн 156 тис. фонду (разом з газетним), то можна бачити, що за півроку опрацювання книжкових та резервних фондів, книгообмінних операцій та пожертв на користь бібліотеці її загальний фонд, хоча й не повністю ще заповнив лакуни від пожежі, загалом виріс на 187 тис. од. зб.

Фонд Бібліотеки містив: книжки — 2 млн 995 тис. 873 од. зб. (у т. ч. рідкісні книжки — 12 тис. 419; матеріали колективного опрацювання — 98 тис. 981); журнали (в номерах) — 1 млн 477 тис.

161; газети (в річних комплектах) — 69 тис. 795; спеціальні види літератури — 800 тис. 909; у т. ч. рукописи — 261 тис. 524 од. зб., в т. ч.: російською — 3 млн 204 тис. 124; українською — 458 тис. 860, мовами народів СРСР — 21 тис. 570, іноземними мовами — 788 тис. 480 од. зб.¹³²

Отже, пожежа спричинила значні матеріальні витрати на ліквідацію її наслідків, що тривала до 1972 р. Хоча книжковий фонд був відновлений та завдяки добровільним пожертвам збагачений, наслідки були набагато ширшими і викликали не лише ґрунтовне переопрацювання фонду, купівлю літератури, проведення його обліку, а й додаткові матеріальні витрати, пов'язані з ремонтом та відновленням будівлі тощо. Хоча приміщення Бібліотеки і розширювалося (добудовано сховище, надані додаткові підвали для резервно-обмінного фонду), до нового будинку на Московській пл. вона переїхала лише в 1990 р.

Важливо відзначити, що, крім політичної пропаганди, рішень пленумів і з'їздів, партійної лінії в питаннях науки та культури, що проявилось в постійній виставковій та лекційній роботі, підготовці відповідних бібліографічних довідників та, частково, в політиці формування фондів суспільно-політичною літературою, цей період справді проявляв значний інтерес до національно-культурного питання. Це видно передусім з різкого поживлення бібліографічної роботи та тематичного розмаїття бібліографічних покажчиків, наукових статей, оглядів. До Бібліотеки прийшла і почала активно працювати молодь і професійні працівники, які разом з досвідченими змогли організувати бібліографічну діяльність в системі АН УРСР, координувати її, різко підвищити якість робіт та направити на найактуальніші питання розвитку науки, техніки, природокористування, соціокультурної сфери. Це проявилось в підготовці бібліографічних покажчиків не лише з обслуговування науки, а й з важливої сфери культури, зокрема, в урочистому святкуванні шевченківських ювілеїв, проведенні виїзних виставок і складних робіт з підготовки цінних з наукової точки зору довідників, збірників статей і публікацій документів з фондів рідкісної книги та рукописів.

Період 1959—1963 рр. відрізняється тим, що в Бібліотечі сформувалися міцні напрями бібліографічної, науково-інформаційної діяльності. Розвиток їх пов'язаний з кристалізацією її органічних функцій як бібліотеки АН УРСР, поступовим звільненням від обов'язків масової бібліотеки. Постійні пристосування до різних функцій, а також впливи читачів різного профілю не сприяли вдосконаленню діяльності Бібліотеки.

Разом з тим, загальні процеси науково-методичної централізації в бібліотечній справі, перетворення ДБЛ в науково-методичний центр, з одного боку, нівелювали місцеві особливості, з іншого — сприяли об'єднанню в єдину мережу і на єдиних засадах діяльності, що давало змогу економити сили в умовах браку кадрів та фінансування. Передусім, перехід на уніфіковані правила опису друку й каталогізації творів друку, побудову систематичних каталогів за принципами радянської системи ББК певною мірою спрощували роботи з опрацювання літератури та каталогізації.

Важливе значення мала й реформа в АН УРСР структури академічних установ та надання права іноземного комплектування окремим інститутам. Це уможливило частково розвантажити відділ іноземного комплектування, який фактично до цього брав на себе винятково всі функції комплектування, обліку, опрацювання іноземної літератури системи академічних бібліотек.

Однак період існування Бібліотеки як ДПБ завершувався: вона виконала функції публічної, тимчасово покладені на неї після війни. Її виживання в умовах зруйнованої бібліотечної системи, поєднання без зміцнення відповідної матеріальної бази функцій як наукової, так і публічної бібліотеки, задоволення як потреб масового читача, так і забезпечення розвитку науки, закінчилося. На базі Київської державної обласної бібліотеки ім. ВКП(б) було відкрито ДРБ УРСР ім. КПРС, Медичну бібліотеку, відновлено фонди й запрацювали масові бібліотеки. У республіканських масштабах здійснився розподіл бібліографічної діяльності з забезпечення розвитку науки й техніки, народного господарства, освіти та культури.

У цих умовах Бібліотека працювала з великим перевантаженням, були переповнені книгосховища й робочі кімнати, значна частина фондів лежала в стосах, не вистачало приміщення для читальних залів і читачів. Постійні пропозиції ДПБ та Президії АН УРСР щодо побудови нового приміщення, хоча й не раз обговорювалися, все ж відкладалися, штати не відповідали темпам росту обсягів фонду, навантаження на книгосховища перекидали всі норми. У 1964 р. Бібліотека пережила трагедію — пожежу, яка завдала істотних матеріальних збитків. Однак колектив Бібліотеки з допомогою академічних інститутів, інших відомств країни зміг швидко ліквідувати її наслідки.

ДЖЕРЕЛА ТА ПРИМІТКИ

- ¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1104, арк. 9–15.
- ² Там само, оп. 1, спр. 1146, арк. 1, 2.
- ³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1146, арк. 18.
- ⁴ Там само, оп. 1, спр. 1146, арк. 2.
- ⁵ Там само, оп. 1, спр. 1216, арк. 2–4.
- ⁶ Там само, оп. 1, спр. 1216, арк. 16.
- ⁷ Там само, оп. 1, спр. 1110, арк. 56.
- ⁸ Там само, арк. 57.
- ⁹ Там само, спр. 1223, арк. 21.
- ¹⁰ Там само, арк. 21.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само, арк. 24–27.
- ¹³ Там само, арк. 29.
- ¹⁴ Там само, арк. 33.
- ¹⁵ Там само, арк. 36.
- ¹⁶ Там само, спр. 1152, арк. 23–24.
- ¹⁷ Там само, спр. 1216, арк. 8.
- ¹⁸ Там само, спр. 1230, арк. 1, 2; спр. 1217, арк. 1, 42.
- ¹⁹ Там само, спр. 1127, арк. 46.
- ²⁰ Там само, спр. 1223, арк. 37.
- ²¹ Там само, спр. 1152, арк. 3.
- ²² Там само, спр. 1110, арк. 60.
- ²³ Там само, спр. 1188, арк. 82.
- ²⁴ Там само, спр. 1152, арк. 43.
- ²⁵ Там само, спр. 1188, арк. 75–76.
- ²⁶ Там само, арк. 72.
- ²⁷ Там само, арк. 73.
- ²⁸ Там само, арк. 77, 78.
- ²⁹ Там само, спр. 1223, арк. 51, 52.
- ³⁰ Там само, арк. 57–81.
- ³¹ Там само, спр. 1188, арк. 77, 78.
- ³² Там само, спр. 1187, арк. 22.
- ³³ Там само, спр. 1223, арк. 46, 47.
- ³⁴ Там само, арк. 48, 49.
- ³⁵ Там само, спр. 1152, арк. 76–78.
- ³⁶ Там само, спр. 1181, арк. 23.
- ³⁷ Там само, спр. 1152, арк. 72.
- ³⁸ Там само, спр. 1061, арк. 12, 13.
- ³⁹ Там само, спр. 1216, арк. 73.
- ⁴⁰ Там само, спр. 1104, арк. 8, 34.
- ⁴¹ Архів ІР НБУВ, Книга надходжень 1957–1985, арк. 5 зв. — 8 зв.
- ⁴² Там само, арк. 9–10 зв.
- ⁴³ Там само, спр. 1152, арк. 131, 132.
- ⁴⁴ Там само, спр. 1187, арк. 1.
- ⁴⁵ Там само, спр. 1152, арк. 146.
- ⁴⁶ Там само, арк. 146–149.
- ⁴⁷ Там само, спр. 1110, арк. 13.

- ⁴⁸ Історія Академії наук України (1918—1993). — К., 1994. — 318 с.
- ⁴⁹ Там само.
- ⁵⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1152, арк. 133; спр. 1187, арк. 4.
- ⁵¹ Там само, арк. 4.
- ⁵² Там само, спр. 1222, арк. 7.
- ⁵³ Там само, арк. 7.
- ⁵⁴ Там само, спр. 1152, арк. 4.
- ⁵⁵ Там само, арк. 4.
- ⁵⁶ Там само, спр. 1187, арк. 7.
- ⁵⁷ Там само, спр. 1247, арк. 1—4.
- ⁵⁸ Там само, спр. 1104, арк. 17.
- ⁵⁹ Там само, спр. 1146, арк. 19.
- ⁶⁰ Там само, спр. 1181, арк. 15.
- ⁶¹ Там само, спр. 1188, арк. 2.
- ⁶² Там само, спр. 1152, арк. 5.
- ⁶³ Там само, спр. 1146, арк. 19.
- ⁶⁴ Там само, спр. 1181, арк. 80.
- ⁶⁵ Там само, спр. 1152, арк. 14.
- ⁶⁶ Там само, спр. 1100, арк. 6.
- ⁶⁷ Там само, спр. 1146, арк. 6—7; 48, 50, 83—85. Т.Г.Шевченко: Бібліографія літератури про життя та творчість. 1939—1959. — К., 1963.
- ⁶⁸ Там само, оп. 1, спр. 1146, арк. 6, 7; 48, 50, 83, 84. Т.Г.Шевченко: Бібліографія літератури про життя та творчість. 1939—1959. — К., 1963.
- ⁶⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1100, арк. 19.
- ⁷⁰ Там само, арк. 25; спр. 1187, арк. 16—18.
- ⁷¹ Там само, спр. 1152, арк. 6.
- ⁷² Там само, спр. 1181, арк. 41, 42.
- ⁷³ Там само, спр. 1109, арк. 4.
- ⁷⁴ Там само, арк. 3, 4.
- ⁷⁵ Там само, спр. 1066, арк. 1—7, 63—66; спр. 1109, арк. 2.
- ⁷⁶ Там само, спр. 1151, арк. 2, 11.
- ⁷⁷ Там само, спр. 1109, арк. 82.
- ⁷⁸ Там само, спр. 1022, арк. 2, 3, 11—24; спр. 1109, арк. 1—3.
- ⁷⁹ Там само, спр. 1151, арк. 16.
- ⁸⁰ Там само, спр. 1221, арк. 5, 7, 8.
- ⁸¹ Там само, арк. 4, 5.
- ⁸² Там само, спр. 1151, арк. 29.
- ⁸³ Там само, спр. 1147, арк. 3, 4.
- ⁸⁴ Там само, спр. 1181, арк. 9.
- ⁸⁵ Там само, арк. 10; спр. 1022, арк. 2, 3, 11—24.
- ⁸⁶ Там само, спр. 1182, арк. 20, 21; спр. 1147, арк. 27—29.
- ⁸⁷ Там само, спр. 1217, арк. 37; спр. 1221, арк. 7.
- ⁸⁸ Там само, спр. 1221, арк. 17.
- ⁸⁹ Там само.
- ⁹⁰ Там само, арк. 24.
- ⁹¹ Там само, арк. 25.
- ⁹² Білокінь Сергій. Пожежі київської публічної бібліотеки АН УРСР 1964 та 1968 років // Пам'ятки України. — 1998. — № 3—4. — С. 145—148.

⁹³ Різні безпідставні твердження про “сіоністську руку”, або “руку агентів КДБ” (*Іванчук Роман*. Благослови, душе моя, Господа. — К., 1993). Ще більше голосливими є абсолютно неправдиві твердження журналіста Бориса Рогози, що згоріли стародруки, рідкісні книжки, рукописи, архіви, напр. архів Бориса Грінченка, Київської старовини, Центральної Ради та ін. Від стверджує, що частина цих архівів не була описана, ніхто не знав, що згоріло. Згоріли фонди “україніки”, що до 1932 р. були зібрані за вказівками Скрипника, а після усунення Скрипника були засекречені, як і вся “україніка”, згоріла картотека то-що. Див.: *Рогоза Борис*. Історичний калейдоскоп: Пожежа на Володимирській // Хрещатик, 11 січ. 1997. С. 5. Слід зазначити, що фонди відділу рідкісних видань, рукописів, архіви, в т. ч. архів Бориса Грінченка і архів “Киевской старины” і видавництва “Рада”, повністю збереглися (Борис Рогоза помилково вказує на згорілий архів Центральної Ради, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління в Києві, а в НБУВ зберігаються документи та видання газети “Рада”. — *Л. Д., О. С.*).

⁹⁴ Уперше питання про необхідність нового будинку було поставлене ще до війни, коли був підготовлений перший варіант проекту, що розглядався Урядом. Війна скорегувала цей план в перший раз. Після війни проекти розглядалися 4 рази до цього часу, і навіть приймалися рішення про розбудову нового будинку.

⁹⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1104.

⁹⁶ Там само, спр. 1181, арк. 83–86, спр. 1216, арк. 21.

⁹⁷ Там само, арк. 60–61.

⁹⁸ Там само, спр. 1216, арк. 19–22.

⁹⁹ Там само, спр. 1228, арк. 1, 2.

¹⁰⁰ Детально про концепцію фонду “україніки” та її долю див.: *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. 1918–1941 рр. — К., 1998. — С. 168–178.

¹⁰¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1228, арк. 4, 5.

¹⁰² Там само, арк. 6–9; 69–71.

¹⁰³ Там само, спр. 1216, арк. 25–27, 32, 34, 37.

¹⁰⁴ Там само, арк. 41.

¹⁰⁵ Там само, арк. 39.

¹⁰⁶ Там само, арк. 48, 49.

¹⁰⁷ На жаль, майже через тридцять років подібна пожежа повторилася у Бібліотеці АН у Ленінграді (нині Санкт-Петербург).

¹⁰⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1223, арк. 142, 143.

¹⁰⁹ Там само, спр. 1222, арк. 42.

¹¹⁰ Там само, спр. 1216, арк. 24.

¹¹¹ Там само, спр. 1223, арк. 33, 34.

¹¹² Там само, спр. 1216, арк. 63, 64, 82, 83.

¹¹³ Там само, арк. 68; спр. 1223, арк. 150.

¹¹⁴ Там само, арк. 68.

¹¹⁵ Там само, спр. 1228, арк. 29, 30.

¹¹⁶ Там само, арк. 32.

¹¹⁷ Там само, арк. 12.

¹¹⁸ Там само, арк. 13, 23.

¹¹⁹ Там само, арк. 23.

¹²⁰ Там само, арк. 35, 36.

- 121 Там само, спр. 1216, арк. 60, 61.
- 122 Там само, спр. 1228, арк. 36.
- 123 Там само, арк. 37.
- 124 Там само, арк. 39.
- 125 Там само, арк. 40.
- 126 Там само, спр. 1230, арк. 5.
- 127 Там само, арк. 9, 10, 22, 23.
- 128 Там само, арк. 16, 17.
- 129 Там само, спр. 1223, арк. 11, 12.
- 130 Там само, арк. 13, 14.
- 131 Там само, арк. 34, 35.
- 132 Там само, спр. 1222, арк. 39.

Історія Бібліотеки АН УРСР, яка охоплює час від 1941 до 1964 р., поділяється на два взаємопов'язаних періоди, а ті, в свою чергу, — на етапи.

Перший період (1941—1948) має три етапи: перший — 1941—1943 рр. (від початку війни, евакуації та окупації нацистами Києва до жовтня 1943 р.); другий — 1943—1945 (від звільнення Києва у жовтні 1943 р. і до кінця війни — травень 1945 р.); третій — етап реконструкції 1945—1948 (від кінця війни і до кінця 1948 р., до надання їй статусу державної публічної бібліотеки).

Другий період: 1949—1964 рр. — Бібліотека отримала статус державної публічної і значно розширила свої функції. Тоді ж виокремлюються чотири етапи.

Перший етап (1949—1950 рр.) зміна статусу БАН на ДПБ і перебудова її діяльності як публічної бібліотеки.

Другий (1951—1955 рр.) охоплює діяльність ДПБ в період соціально-політичних перетворень з орієнтуванням на розвиток комплектування фондів масовою літературою, організацію каталогів, удосконалення рекомендаційної бібліографії.

Третій етап (1956—1958 рр.) це зміна напрямів діяльності АН УРСР і ДПБ АН УРСР, підвищення ролі Бібліотеки в сприянні прискореному розвитку народного господарства і наукових досягнень, укріплення марксистсько-ленінської ідеології.

Четвертий етап (1959—1964 рр.) пов'язаний з існуванням ДПБ в період виконання сьомої п'ятирічки. Це визначає такі змістовні для бібліотек процеси, як загальносоюзне введення системи ББК, курс на розвиток науково-допоміжної бібліографії, що обслуговує конкретні напрями розвитку економіки та культури, визнані в загальних 5-річних планах.

Перший період (1941—1949) пов'язаний з війною та ліквідацією її прямих наслідків. Війна зруйнувала Бібліотеку, спричинила колосальні матеріальні й моральні втрати, примусила пристосовуватися до воєнного часу, а після війни у важких умовах займатися ліквідацією її наслідків і, водночас, виконувати завдання організації комплектування та обслуговування читачів.

У період війни Бібліотека працювала в евакуації в Уфі (від серпня 1941 до травня 1944 р.), куди було вивезено АН УРСР, водночас і під час

окупації в Києві (вересень 1941 — жовтень 1943). Можна назвати героїчною працю бібліотекарів як в евакуації, так і в окупації, де залишилися фонди загальним обсягом бл. 8 млн книг, журналів, газетних підшивок. В Уфі в обстановці, непристосованій для діяльності Бібліотеки, з малою кількістю співробітників проводилася робота із забезпечення збереженості, організації комплектування (у т. ч. й іноземного) фондів, обслуговування літературою наукових досліджень АН УРСР. Разом з усією АН УРСР Бібліотека брала участь в наукових дослідженнях, підготовці кадрів, проведенні святкувань ювілейних дат та меморіальних виставок, присвячених видатним діячам українського народу, співпрацювала з місцевими вченими, освітніми закладами, бібліотеками. Вдалося зберегти найціннішу частину унікальних фондів без істотних втрат, уникнувши ще більшої загрози для історико-культурної спадщини. Обов'язки директора виконував співробітник Бібліотеки, талановитий вчений Б.І.Зданевич, який після евакуації перейшов працювати в Інститут літератури АН УРСР. Т.М.Марківська була директором від жовтня 1943 до квітня 1945 р.

Окупація Києва (вересень 1941 — жовтень 1943) в історії бібліотечної справи пов'язана, передусім, із руйнуванням бібліотек та їхніх фондів, переміщенням книжкових колекцій по всьому європейському просторі внаслідок грабіжницьких дій нацистів, вивезенням колосальних культурних цінностей у Німеччину, знищенням значної кількості книжок і періодики. (Хоча в 1945—1946 рр. в Україну повернулася основна частина вивезеної літератури, доля низки найцінніших колекцій і досі остаточно не з'ясована).

У цей час на базі Бібліотеки були створені Центральна бібліотека при Рейхскомісаріату України та Крайова бібліотека, що поєднали наукові бібліотеки АН УРСР і деякі ін. наукові бібліотеки Києва та бібліотеки вищих освітніх закладів: Київського державного університету, Педагогічного, Політехнічного та Медичного інститутів, Юридичної бібліотеки тощо. Її директором був призначений відомий книгознавець та історик книги, представник Пруської державної бібліотеки д-р Й.Бенцінг, який розумів реальну цінність цього комплексу. Він брав активну участь у вивезенні літератури для Вищої школи, що здійснювалося Східним міністерством Альфреда Розенберга, провів суцільні чистки фонду від "небажаної літератури". Однак його внутрішня політика була спрямована на створення для Рейху повноцінної та добре організованої бібліотеки у Києві як дублюючої бібліотеки Вищої школи для потреб організації німецького цивільного управління східними територіями. Завдяки його дбанням фонди БАН не були суцільно пограбовані та знищені, а сама вона стала місцем концентрації фондів усіх наукових бібліотек. Водночас це дало змогу зібрати у її складі залишені в період окупації приватні бібліотеки та архіви і таким чином врятувати їх від загибелі.

Із БАН були вивезені книжки, історичні бібліотеки, раритети та цінні видання, що не були відправлені в евакуацію, і, перш за все, бібліотека Київської духовної академії (вивезеної частково), єврейські колекції, книги з колекції статистичного кабінету, видання обов'язкового примірника; періодика, довідники та енциклопедії, видання АН УРСР, бібліотека Біблі-

кова, колекція плакатів часів громадянської війни, книги з різних галузей знань, нотні видання тощо, загалом бл. 800 тис. видань.

У 1944—1949 рр. (третій етап) відбувається ремонт приміщень, розбирання і розміщення фондів, налагодження обслуговування читачів, відновлення фондів і каталогів, обліку літератури. Оскільки в період війни обліковані та організовані фонди були зруйновані і перебували в хаотичному стані, значну роботу необхідно було провести з відновлення, розстановки, звірки з каталогами з метою виявлення лакун. Крім того, значна увага приділялася упорядкуванню майже двох мільйонів од. зб. фондів концентрації, як тих, що існували до війни, так і тих, що були звезені сюди під час окупації, передусім з академічних та державних інституцій.

Від 1944 р. із Польщі, Румунії, Німеччини повертаються вивезені фонди. Починається перегляд фондів, визначення власників і повернення книжок та архівів, оцінка дублетності, передача дублетної літератури з обмінного та резервного фондів до інших бібліотек, фонди яких були знищені. Одночасно проводилося опрацювання літератури, власників якої не було знайдено, а також відновлення зруйнованих каталогів. Усе це здійснювалося такою кількістю працівників, яка не досягала й третини довоєнного періоду. Тому, незважаючи на безсумнівні результати напруженої діяльності, у Бібліотеці залишалися значні масиви літератури, що вимагали ґрунтовного опрацювання.

Від 1945 р. (початок третього етапу) відновлюється планомірне комплектування Бібліотеки одним всесоюзним і двома республіканськими безплатними обов'язковими примірниками творів друку та всесоюзним платним обов'язковим примірником. Налагоджується надходження обов'язкового примірника російською мовою з Центрального колектора наукових бібліотек у Москві — шість повних обов'язкових примірників для установ АН УРСР. Традиційно комплектування здійснюється через Київський обласний бібколектор, шляхом купівлі книжок на ринку, а також передплати періодичних видань через "Союздрук".

Також відбувалися й зворотні переміщення фондів: у 1945—1947 рр. із фондів АНБ, що на той час номінально вважалася філією БАН УРСР в Києві, було передано Польщі значну частину найціннішої бібліотеки "Оссолінеум". У 1945 р. Бібліотеку очолив відомий книгознавець і бібліограф Ю.О.Меженко, який почав розвивати науково-бібліографічну діяльність, організував обговорення методичних питань та налагодив реальну роботу з репертуаром української книги.

У зв'язку з великими обсягами робіт та їхньою складністю 5 лютого 1945 р. Постановою Раднаркому СРСР Бібліотеку прирівняно до бібліотек I-ї категорії, що не лише значно покращило її матеріальний стан, а й поставило перед нею більш складні завдання. Повоєнна відбудова здійснювалася в умовах руйнівних матеріальних втрат, голодомору, нових ідеологічних переслідувань, культу особи, напіввоєнізованих засобів керівництва економікою, наукою та культурою. У цих умовах колектив Бібліотеки зміг в короткий час організувати фонди та налагодити обслуговування читачів.

Другий період діяльності ДПБ УРСР припадає на 1948—1964 рр.

Перший етап (1948—1950 рр.) характеризується проведенням реформи бібліотечної справи та її реалізацією, коли діяльність бібліотек була спрямована на вирішення завдань реконструкції народного господарства. Відбувалося розширення мережі масових бібліотек, проводилися чистки фондів наукових бібліотек з метою здійснення ідеологічного контролю за змістом літератури, організація пріоритетного комплектування новою літературою. Одним із найважливіших завдань було перетворення відомчих та спеціалізованих бібліотек у загальнодоступні, без зняття з них спеціалізованих функцій або підпорядкування.

БАН УРСР стає Державною публічною бібліотекою УРСР, на яку покладено функції центрального державного книгосховища УРСР, що обслуговує літературою та бібліографічними довідками “широкі кола трудящих, радянські та партійні органи, наукові установи та відомства, організації”, проводить дослідження в галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії, а також набуває ролі республіканського науково-методичного та координаційного центру рекомендаційної бібліографії, для чого створено Вчену раду й відкрити аспірантуру. При цьому ДПБ залишалася головною бібліотекою АН УРСР та координатором мережі академічних бібліотек. Значне місце відводилося культурно-масовій роботі Бібліотеки. Реорганізація супроводжувалася кадровими змінами, звільненням та переміщенням. Бібліотеку очолив новий директор І.Д.Золотверхий. У вересні цю посаду зайняв В.С.Дончак і протримався на ній до 1964 р.

Здійснюється реорганізація структури Бібліотеки. Великого значення набувають кабінети технічної інформації та сільського господарства, бібліографічний відділ. Уся її діяльність підпорядковується розвитку економіки, природних ресурсів, великих будов комунізму.

Від 1948 р. відбуваються негативні зміни в системі вітчизняного комплектування: вилучення з всесоюзного та республіканського безплатного примірника творів друку видань мовами народів СРСР; позбавлення ДПБ як публічної бібліотеки права на обов’язковий безплатний примірник наукової друкованої продукції, що порушило повноту фонду наукової літератури; обмеження кількості до одного безплатного обов’язкового примірника республіканського друку, який потрапляв до фонду архівного примірника, що позбавляло читача можливості користуватися ним.

Завершується повоєнна переінвентаризація основного фонду, однак значні масиви законсервованої літератури в умовах відсутності приміщень залишаються неопрацьованими. З метою прискорення обробки літератури за обмеженої кількості штатних одиниць, з одного боку, впроваджується принцип групового опрацювання, запропонований ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедрина в Ленінграді, з іншого — починається систематичне виділення коштів Президією АН УРСР на опрацювання необлікованої літератури, одночасно консервуються масиви історичних колекцій з “неактуальною” літературою. Показники з обслуговування за 1948—1950 рр. ростуть майже вдвічі. Науково-методична діяльність спрямовується на допомогу як

бібліотекам академічної мережі, так і масовим бібліотекам. Завершується реконструкція будівель центрального корпусу Бібліотеки та ін. корпусів.

Наступний етап (1951—1955 рр.) характеризується діяльністю в галузі подальшого піднесення народного господарства і культури УРСР, досягнень вітчизняної науки і культури, впровадження науки в практику. Наголошувалося на необхідності підвищення ролі бібліотек у цьому процесі, пріоритетності формування книжкового фонду радянською соціалістичною літературою і літературою країн “народної демократії”, активно на-в’язуються функції “керівництва читанням” народу, вивченням і формуванням запитів, обслуговування читачів масовою літературою, активізації і координації науково-методичної роботи в бібліотеках різних відомств, перетворення ДПБ в центр рекомендаційної бібліографії і науково-методичний центр з питань бібліотечної справи України.

Вимагалися швидкі результати без належного забезпечення робіт. Бібліотека не раз піддавалася критиці за відставання від потреб життя і низьку якість рекомендаційної бібліографії, у зв’язку з чим спостерігався загальний низький рівень підготовки наукових кадрів, зокрема, аспірантів та провідних спеціалістів.

У цей час запроваджується диференційоване обслуговування читачів за різними категоріями як у спеціалізованих читальних залах, так і в каталогах. Здійснюється перебудова каталогів, організація та редагування генерального алфавітного каталогу, створення обмеженого за інформацією читачього каталогу, звірка топографічного та генерального каталогів і повна інвентаризація фондів з одночасним вилученням “ідеологічно шкідливої літератури”. Незважаючи на постійне додаткове фінансування, майже 2 млн примірників книг та понад 1,5 млн газет лежали в стосах.

У 1953—1955 рр. для організації централізованого книгообміну із зарубіжними науковими центрами Президія передає книжково-журнальний фонд АН УРСР, що до того часу містився у Видавництві АН УРСР, у Бібліотеку. Від 1956 р. створюється броньований фонд Президії АН УРСР, куди надходять друковані роботи як із страхового, так і закритого фондів АН УРСР (по 25 прим.). Установи АН УРСР зобов’язуються надсилати для цього фонду та для книгообміну всі без винятку видання, в т. ч. малотиражні та безплатні. Хоча кілька років центром книгообміну для всіх бібліотек академій наук СРСР визнавалася Бібліотека АН у Ленінграді, організацію та оформлення міжнародного книгообміну по АН УРСР було покладено на ДПБ УРСР, що мало позитивні наслідки для перетворення її в координуючий центр іноземного комплектування. У зв’язку з цим підвищується і роль Бібліотечної комісії Президії АН УРСР, створеної для вирішення питань координації та співпраці бібліотечної мережі системи АН УРСР.

Етап третій (1956—1958 рр.) пов’язаний з рішеннями керівних органів про необхідність прискореного розвитку тих галузей промисловості, що дають більший ефект у підвищенні продуктивності праці і використанні сировинних ресурсів. Окремо звернуто увагу на розвиток хімічної промисловості та подальший розвиток сільського господарства, відбулася широко-

масштабна акція з освоєння цілих земель. Визнаючи відставання радянської економіки, особливо після колосальних втрат матеріальних ресурсів під час війни та в повоєнний період, організовано вивчення досягнень західних країн в галузі науки й техніки, зокрема хімічній, енергетичній, машинобудівній та ін., прямо пов'язаних із розвитком важкої промисловості й сільського господарства. Створення в 1955 р. ВІНІТІ та УкрІНІТІ було орієнтовано на отримання зарубіжної інформації про досягнення науки й техніки і визначило зміни в комплектуванні наукових бібліотек.

З іншого боку, залишаючись фундаментальною бібліотекою АН УРСР, ДПБ, виходячи із рішення Президії про необхідність підготовки фундаментальних праць в галузі філософії, економіки, історії та археології, літератури, мовознавства, мистецтвознавства, фольклору, етнографії, держави і права, спрямовує свою діяльність на комплектування фондів виданнями актуальної для наукових академічних розробок тематики, організує пріоритетне бібліотечно-бібліографічне обслуговування академічної та галузевої науки, не згортаючи функцій публічної бібліотеки, а також науково-допоміжної бібліографії. У цей період різко зростає кількість читачів, які працювали в науковій галузі.

Одночасно здійснюється рух бібліотечних фондів та їх перегляд, пов'язаний із раціоналізацією розміщення актуальної наукової та суспільно-політичної літератури і звільнення від "неактуальної, застарілої та ідеологічно небезпечної літератури" (пов'язаної, передусім, із культом особи), що перебазовувалися в обмінно-резервні фонди.

Одночасно акцентується увага на розвитку культурно-масової роботи та пропагандистській діяльності Бібліотеки, відозмінюється зміст і тематика виставок, лекцій.

Змінюється й система комплектування іноземною літературою, створюється окремий сектор (1955) та відділ (1956). У зв'язку із створенням в 1955 р. ВІНІТІ організується система одержання через нього зарубіжної інформації шляхом замовлення, реферування та перекладу літератури. Крім того, ДПБ отримала додаткові валютні асигнування для купівлі видань через ВО "Міжнародна книга", з також передплати та перекладів найавторитетнішої зарубіжної періодики через "Союзпечать"; з допомогою Українського товариства культурних зв'язків із закордоном поширюється міжнародний книгообмін. Від 1957 р. Бібліотека включається в систему міжнародного абонементу із соціалістичними країнами, а з 1958 — з капіталістичними. Зміни в міжнародній політиці СРСР сприяли тому, що в 1956—1958 рр. Бібліотека стає депозитарієм ООН, ЮНЕСКО, МОП, МАГАТЕ, ВООЗ та ін. міжнародних організацій.

Посилюється й централізація методичним керівництвом бібліотечною справою, створюється єдина методологічна та методична база всіх бібліотек СРСР. Хоча склад фондів і обслуговування читачів здійснювалися відповідно до профілю Бібліотек, відбувся перехід їх на єдині принципи діяльності в галузі систематизації й каталогізації літератури, побудови системи каталогів, організації бібліотечно-бібліографічного забезпечення, плануванні й звітності, організації НДР відповідно до рекоменда-

цій та розробок методичного центру бібліотечної справи — Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна. Різко зростає надходження суспільно-політичної літератури, періодики, газет. До середини 60-х рр. складається система класифікації знань в галузі суспільних наук і створено передумови для переходу всіх бібліотек СРСР на нові правила опису і каталогізації творів друку, побудову систематичних каталогів за принципами радянської системи ББК. Здійснюється постійне редагування каталогів стосовно відображення питань, “що висунуті наукою та життям”.

Розвиток публічних функцій ДПБ в 1949—1957 рр. і орієнтація на масового читача не могли органічно поєднуватися з функціями обслуговування фундаментальних та прикладних досліджень в галузі науки, передусім через науково-допоміжну бібліографію, що відзначалося як суттєвий недолік під час перевірки діяльності ДПБ Комітетом у справах культурно-освітніх закладів при РМ УРСР. У зв'язку з цим, ЦК КПУ і РМ зобов'язали Президію АН УРСР організувати в ДПБ УРСР на належному рівні науково-методичну роботу, видання рекомендаційних покажчиків, методичних посібників, методичної допомоги масовим бібліотекам. Видозмінюється структура читальних залів та режим роботи загальних читальних залів у бік збільшення робочого часу в зв'язку із зростанням кількості читачів.

Однак паралельно скореговано і план науково-дослідної роботи в АН УРСР. Він передбачав нарощування темпів і складності бібліографічного забезпечення академічних наукових досліджень. У цей період іде виконання значної кількості науково-допоміжних бібліографічних покажчиків, відділ бібліографії розширюється і поповнюється новими кадрами. Організується видання зведених каталогів іноземних видань, що надходили до ДПБ АН УРСР та бібліотек наукових установ АН УРСР від 1945 до 1957 рр. Однак можливості поширення цих видань були обмежені у зв'язку з незначним накладом і невисокою поліграфічною якістю (внаслідок друку на ротаторі), а можливостей придбати міцну поліграфічну базу Бібліотека не мала.

В умовах підвищення ролі АН УРСР в розвитку народного господарства мережа академічних бібліотек зростає і відповідно зростає значення БК АН УРСР, проводиться перевірка бібліотек академічних інститутів, аналізується профіль комплектування бібліотек, удосконалюється комплектування та організація бібліографічної діяльності інститутів тощо.

Останній етап (кінець 50-х — 1-ша пол. 60-х рр.) характеризувався подальшим розвитком пошуків нових форм і методів організації і управління, розвитку української науки, а також її бібліотечно-бібліографічного забезпечення, виявлення матеріальних резервів для виконання цих завдань. Питання бібліотечно-бібліографічного обслуговування розглядалися в контексті аналізу загальних засад розвитку радянського суспільства, його структури, формування та профілю потреб, науково-технічної або суспільно-політичної інформації, прогнозування цих потреб та “бібліотечно-інформаційної орієнтації” читачів різних категорій, урізноманітнення видів бібліотечного обслуговування тощо.

Постанова ЦК КПРС від 22 вересня 1959 р. “Про стан і заходи щодо вдосконалення бібліотечної справи в країні” різко критикує відставання

бібліотек у бібліографічній роботі, спрямованій на розвиток науки, культури, освіти. Створюється Міжвідомча координаційна рада з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури Української РСР, яка пробує провести розподіл бібліографічної роботи в республіці.

Рішення уряду про напрями розвитку системи бібліотек та організації бібліотечних фондів, спеціалізація профілю діяльності бібліотек УРСР наприкінці 50-х рр. заклали фундамент для реалізації системи заходів щодо проведення бібліотечної реформи, яка передбачала розширення мережі масових і публічних бібліотек, спеціалізацію їхньої діяльності, що реалізовувалася в першій половині 60-х рр. Передусім, в 1959 р. приймається рішення про черговий безплатний розподіл бібліотечних фондів з метою їх більш повноцінного використання за принципами профілю діяльності. ДПБ АН УРСР переглядає основні фонди, обмінно-резервні та фонди концентрації, виділяє дублетну літературу, передає зайві книжки та періодики в інші бібліотеки. Одночасно здійснюється звірка архівного примірника друку, проводиться поповнення.

Необхідність вивчення наукових досягнень зарубіжної науки викликала збільшення фінансування надходжень іноземної літератури, створено спеціальну групу з реферування іноземної літератури для Президії АН УРСР. Від 1963 р., у зв'язку з реформою структури науки, змінилася мережа науково-дослідних інститутів, яка комплектує відділ іноземної літератури.

Від вересня 1959 р. Бібліотека перестає одержувати безплатний примірник СРСР російською мовою, що надходив із Всесоюзної книжкової палати і повністю перейшла на систему попередніх замовлень та передплати через Всесоюзне агентство "Союзпечать". Відтоді Бібліотека комплектується платним обов'язковим примірником, що надходить з Центрального колектора наукових бібліотек (Москва) та з 1960 р. — платним примірником книжок російською мовою, виданих на території СРСР накладом не менше 330 примірників.

Здійснюється спеціалізація, комплектування літературою в межах системи АН УРСР і організація науково-технічної інформації та пропаганди в її установах. Так, інтенсивний розвиток хімічної галузі, виникнення нових академічних інститутів (штучного волокна і хімії високомолекулярних сполук) призводить до того, що Бібліотека стала центром координації довідково-бібліографічної роботи не лише з суспільно-політичних наук, а й хімії та хімічної технології. Від 1959 р. ДПБ та науково-дослідні бібліотеки починають обслуговування найважливіших державних проектів: Головної редакції УРЕ: плану генеральної реконструкції населених пунктів УРСР і перепланування міст і райцентрів, із складання та редагування географічного атласу України тощо.

У 1961—1964 рр. змінює свою діяльність відділ вітчизняного комплектування. Це було викликано ускладненнями з отриманням обов'язкового платного та безплатного примірників. Від травня 1961 р. введено додаткове централізоване постачання обов'язкового платного примірника українських видань, що надходить безпосередньо із видавництва, у зв'язку з чим

виростає замовлення та книгообмін в межах СРСР, а відповідно, і необхідність видозміни роботи комплектаторів. З іншого боку, Київський обласний бібколектор в умовах браку кадрів відмовляється забезпечувати бібліотеки платним українським обов'язковим примірником, що вимагає налагодження ефектових зв'язків безпосередньо з книгарнями, перегляду усталених форм контролю комплектування вітчизняною літературою, системи пошуків літератури та замовлень. У ДПБ наприкінці 1963 р. було створено сектор комплектування українською книгою, оскільки платний обов'язковий примірник з центральних та обласних видавництв УРСР не забезпечував необхідної повноти комплектування, комплектатори працювали безпосередньо з планами інших видавництв та купували книжки в магазинах.

У 1962 р. вийшло розпорядження Президії АН УРСР "Про підготовку пропозицій про поліпшення організації науково-технічної інформації та пропаганди в установах АН УРСР", а з 1964 р. реорганізовується БК при Президії АН УРСР в БР при Президії АН УРСР, відбувається значна спеціалізація її функцій за науковими напрямками діяльності АН УРСР. Було організовано Бюро БР і 3 секції: фізико-математичних наук, хіміко-технологічних і біологічних наук, суспільних наук, а також Бібліографічну комісію і Бібліотекознавчу комісію.

Водночас зростає й пропаганда досягнень вітчизняної науки, організуються виставки, ведеться активна підготовка науково-допоміжних бібліографічних показників, починається пропаганда фондів бібліотеки суспільно-політичного й науково-технічного профілю. Підтримка розвитку гуманітарних досліджень в системі АН УРСР визначає й розвиток напряму, пов'язаного з підготовкою бібліографічних та довідкових видань про унікальні фонди, зокрема "Шевченкіани", розвиток обслуговування мистецтвознавчими, в т. ч., музичними та картографічними матеріалами, розширення комплектування рукописними матеріалами, розвиток книгознавчих досліджень в галузі стародруків, рідкісних і цінних видань.

У 1964 р. починається обговорення реформи системи обліку в ДПБ, переходу на інвентаризацію фондів за актовою системою, що на той час уже діяла в ДПНТБ, Центральній політехнічній бібліотеці, бібліотеці МДУ. Нова система спрощувала процедуру обліку, була апробована у деяких відділах і введена з 1 січня 1965 р.

Четвертий етап 1959—1963 рр. характеризується тим, що в Бібліотеці сформувалися міцні напрями бібліографічної, науково-інформаційної діяльності, передусім у науковій сфері. Розвиток цих напрямів пов'язаний з кристалізацією її органічних функцій як бібліотеки АН УРСР, поступовим звільненням від обов'язків масової бібліотеки. В республіканському масштабі здійснився розподіл бібліографічної діяльності в галузі забезпечення розвитку науки й техніки, народного господарства, освіти та культури. Були відкриті Державна республіканська бібліотека УРСР ім. КПСР, Медична бібліотека, відновили фонди й почали працювати масові бібліотеки. Тим були створені засади для відмови від публічних функцій і орієнтації на обслуговування масового читача. Організація цих бібліотек істотно розвантажила ДПБ, що відобразилося на об'єктивному зниженні пока-

зників у комплектуванні та обслуговуванні читачів. Разом з тим, невпинно продовжували зростати показники роботи в бібліотеці докторів та кандидатів наук, спеціалістів і читачів, які працювали в галузі науки.

Однак в умовах незакінчених реформ і розширення обов'язків Бібліотека працювала з великими перевантаженнями, були переповнені книгосховища і робочі кімнати, значна частина фондів лежала в стосах, не вистачало приміщення для нормального розміщення читальних залів і читачів. За складом фондів Бібліотека також не була пристосована до задоволення потреб масового читача. Постійні прохання ДПБ та Президії АН УРСР щодо побудови нового приміщення, хоча й не раз обговорювалися в КМ та ЦК КПУ, відкладалися, збільшення штатів не відповідало темпам зростання обсягів фонду, навантаження на книгосховища перекидали всі норми. В 1964 р. Бібліотека пережила трагедію — пожежу, наслідки якої хоча й були ліквідовані, однак завдали значних фінансових і моральних збитків. Усе це прискорило повернення Бібліотеці статусу Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, що й було здійснено в 1965 р.

Разом з тим, на даний момент Бібліотека вже нормалізувала свою діяльність, створився міцний і досвідчений колектив, який був спроможний науково обґрунтувати й професійно вести політику комплектування фондів, їхній облік та використання. Одним із безсумнівних досягнень була організація науково-бібліографічної діяльності як в галузі загального забезпечення наукових досліджень, так і розкриття своїх фондів. Від 1965 р. починається новий період в історії Бібліотеки.

Додатки

Додаток 1

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ РОБОТИ ЗА 1951–1955 рр.*

1. Показники зростання штатного складу ДПБ в 1950–1955 рр.

Штатний склад	1950	1951	1952	1953	1954	1955	Кількість
1. Дирекція	3	4	4	4	4	4	1
2. Заввідділами	14	16	16	16	16	16	2
3. Завкабінетами	8	8	8	8	8	8	—
4. Завсекторами	7	7	9	10	10	10	3
5. Завфіліями	1	2	2	2	2	2	1
6. Головні бібліотекарі та бібліографи	21	28	28	29	31	34	13
7. Зав. читальними залами	1	1	2	2	2	3	2
8. Старші редактори	14	15	15	16	17	18	4
9. Старші бібліографи	12	13	14	15	16	17	5
10. Старші бібліотекарі	52	54	57	62	67	15	
11. Методисти	2	3	3	4	4	4	2
12. Бібліографи	5	7	10	11	12	13	8
13. Бібліотекарі	57	61	66	72	77	83	26
14. Помічники бібліотекаря	10	12	14	17	27	17	
15. Технічні бібліотекарі	5	5	7	9	11	13	8
Усього бібліотечного складу було збільшено на 107 од.							
16. Адміністратори-господарники	22	23	25	25	25	25	3
17. Молодший обслуговуючий персонал	28	41	43	45	48	48	20
18. Пожежно-охоронна служба (з 1949 р.)	6	12	12	12	12	12	6
19. Шофери	2	2	2	3	3	3	1
Усього	270	310	332	354	377	407	137
Аспірантура		5	6	5	6	6	7

* Архів НБУВ, оп. 1, спр. 739, арк. 9; спр. 770, арк. 1–3; спр. 797, арк. 1–3; спр. 819, арк. 1–4; спр. 864, арк. 1–3; спр. 837, арк. 1–3.

Додатки

2. Запис читачів, книговидача, бібліографічне обслуговування

Види діяльності	1951	1952	1953	1954	1955
1. Запис					
До читалень: (з газетним)	22003	21680	23163	23028	20600
абонемент	2376	2548	2512	2600	2639
філія	3701	4036	4155	4292	4268
відвідувань	605023	645851	652486	621452	472786
2. Книговидача	2626367	2634565	2614706	2612848	2331705
читальня	2355667	2321726	2280502	2275350	2018455
абонемент	73347	77327	77949	76903	83748
філії	197353	235512	256255	260595	229502
6. Видано бібліографічних довідок списків: усього	45148	55393	30286	26431	24282
Письмових	1088	601	530	428	386
7. Рекомендаційні списки літератури	188	104	94	60	35
8. Довідки за каталогами	41138	38704	51023	47883	51188
9. Виставки	189	157	161	108	118
Філії	12	14	18	17	16
10. Екскурсії	432	471	377	178	194
11. Бібліографічні огляди	41	26	54	46	—

3. Надходження та опрацювання книжок

Види діяльності	1951	1952	1953	1954	1955
1. Надійшло літератури	590171	502827	456145	416893	471583
книг	138791	122411	69023	78951	83642
нот	1776	1520	1091	1617	1420
журналів	50607	44729	26227	28707	27319
газет	381473	320703	337677	283878	300746
2. Передано літератури за межі бібліотеки		22936	3548	4785	4308
книг		5661	2037	3248	2937
журналів		14351	1511	1537	1371
газет		24528	2924	—	—
ін. видів друку		13464	—	—	—
3. Опрацьовано літератури для книгосховища	158409	155259	120290	111947	117584
книг	123581	115582	94217	82359	86886

Додатки

Закінчення додатку 1

Види діяльності	1951	1952	1953	1954	1955
журналів	54388	27696	24947	27884	29072
газет, нот	388089	11980	—	1704	1626
4. У підрозділах газет	323000	317922	354027	298145	308596
ін. видів	20981	21180	26273	26241	302240
6. Підготовка карточок	4400958	421031	359088	312487	337906
7. Введення карточок у каталог	343942	309137	—	253091	132672

4. Читачі ДПБ за даними запису

	Було записано	1951	1954	1955
1.	Академіки і члени-кореспонденти	22	69	17
2.	Доктори наук	180	146	88
3.	Кандидати наук та ін. наукові працівники	7810	4433	2094
4.	Спеціалісти (за освітою)	8024	9944	6989
5.	Студенти	4301	6978	4729
6.	Аспіранти	1840	—	—

Додаток 2

СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ОСНОВНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ДПБ АН УРСР ЗА 1956—1960 рр.*

1. Запис читачів, книговидача, бібліографічне обслуговування

	Види діяльності	1956	1957	1958	1959	1960
1.	Запис	28490	29117	29251	28188	27166
	До читалень:	22580	23035	21214	20649	20675
	(з газетним)			3242	3398	3086
	абонемент	2623	2521	1349	944	956
	філія	3287	3561	3446	3198	2449
	відвідувань	469668	477765	472913	449262	444462
2.	Книговидача	2450606	2548822	2472517	2475110	2497196
	читальня	2190273	2203749	2711690	2176881	2212971
	абонемент	78103	70916	58613	55155	54128
	філії	182230	184157	170214	194665	187568

* Таблиці складені за звітами за 1956—1960 рр.: Архів НБУВ, оп. 1, спр. 8, 895, 941, 942, 984, 985, 1030, 1031.

Додатки

Продовження додатку 2

	Види діяльності	1956	1957	1958	1959	1960
	газетний				48409	42529
6.	Видано бібліографічних довідок списків: усього	21631	20902	22534	23556	23704
	письмових	305	347	326	264	277
7.	Рекомендаційні списки літератури	43	40	—	—	—
8.	Довідки поза каталогами	53741	58359	22534	61821	66068
9.	Екскурсії	179	144	133	52	89
11.	Бібліографічні огляди	27	24	69	71	13

2. Надходження та опрацювання книжок

	Види діяльності	1956	1957	1958	1959	1960
1.	Надійшло літератури:	551998		597167		
	вітчизняної	469152	568833	551956	516482	413652
	іноземної	82846	70258	45211	40558	41130
	книг:					
	радянських	95059	151770	121746	98338	103907
	іноземних	13392	11549	7147	5644	7111
	нот:					
	радянських	1646	1667	1910	1448	1391
	іноземних			15	2	72
	журналів:					
	радянських	32643	35857	41976	38631	36975
	іноземних	38292	35316	19119	17514	17638
	газет:					
	радянських	314188	346813	350690	330368	255837
	іноземних	29690	17268	12887	11219	10810
	дисертацій			643	723	662
	рукописів	—	—	568	24273	3003
2.	Передано літератури за межі бібліотек (книго-обмін)					
	вітчизняної	2747	5615	4836	6020	4005
	іноземної	20983	24153	38040	27483	25365
	книг:					
	радянських	2100	4448	3551	4691	2770
	іноземних	2978	3459	3311	3602	4628
	журналів:					
	радянських	647	1167	1285	1329	1235
	іноземних	15784	16997	15837	17684	17345

Додатки

Продовження додатку 2

	Види діяльності	1956	1957	1958	1959	1960
	газет					
	радянських	—	—	—	—	
	іноземних	1907	3384	3220	2687	2104
	ін. видів друку	314	313	15672	3510	1288
3.	Опрацьовано:					
	радянських	141022	128001	158579	130389	134941
	іноземних	60119	26409	26281	23160	24822
	книг:					
	радянських	106282	99242	124297	99169	103945
	іноземних	10371	8090	7147	5644	7111
	журналів:					
	радянських	32809	26961	32271	29577	29066
	іноземних	21092	18319	19119	17514	17638
	нот:					
	радянських	1565	1790	2011	1552	1378
	іноземних	1161	—	15	2	72
	мікрокниг			53	92	64
4.	У підрозділах:	350138	388121		364929	276741
	журналів іноземних				17398	16308
	журналів вітчизняних				11674	8248
	газет:					
	радянських	316625	19696	350690	330351	255837
	іноземних		13884	12887	11219	10810
	ін. видів:					
	радянських	33513	39632	33649	22904	12656
	іноземних		5812	6043	6179	5498
6.	Підготовка карточок	371308	421557	471162	459037	427954
7.	Введення карточок у каталог	243287	178161	198883	307464	326557
8.	Передано до книгосховища	—	153066	174032	163380	142941

3. Склад читачів *

	Записано	1956	1957	1958	1959	1960
1.	Академіки, члени кореспонденти та доктори наук	107	216	265	215	251

* Склад читачів за 1958 р. поданий за відомостями табл.: Архів НБУВ, спр. 1030, арк. 9. Відомості за цей рік збільшені порівняно з даними річних звітів з 1958 р.: Архів НБУВ, спр. 984, 985.

Додатки

Закінчення додатку 2

	Записано	1956	1957	1958	1959	1960
2.	Кандидати наук	2197	2907	2851	2700	2613
3.	Ін. наукові працівники	1456	2287	2198	2210	2603
4.	Аспіранти	1057	887	1494	953	1256
5.	Спеціалісти	8579	10533	11464	11758	1302
6.	Військовослужбовці	1091	1209	1308	1276	1064
7.	Робітники та службовці	1277	1547	1007	1673	990
8.	Студенти	4831	8445	7641	7309	5329
9.	Інші	1477	73	98	94	36

Додаток 3

СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ОСНОВНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ДПБ АН УРСР ЗА 1961–1963 рр. *

1. Основні показники бібліотечно-бібліографічної діяльності

	Види діяльності	1961	1962	1963	1964
1.	Запис читачів	27130	27862	26163	22772
2.	Відвідувань	436496	426594	361084	258636
3.	Книговидача	2368336	2388627	1961762	1410718
4.	Бібліографічні довідки	24040	25439	20405	12842
5.	Бібліографічні списки	30	26	33	19
6.	Виставки	170	153	129	298
7.	Екскурсії	133	126	75	64
8.	Надійшло літератури:	497213	522525	182881	440463
	радянської	391370	481823	154540	401957
	зарубіжної	41878	41138	27763	38506
9.	Підготовка карточок	215012	221773	155744	153734
10.	Введення карточок до каталогів	322416	354571	267673	245987
11.	Передано до книгосховища	160544	166293	163359	161382

Джерела комплектування: 1961–1964

	Джерела комплектування	1961	1962	1963	1964
Вітчизняне					
	Всього (книжки, газети, ін. матеріали)	455335	481823	422665	157027

* Таблиці складені за звітами за 1961–1964 рр.: Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1110, 1152, 1188, 1223.

Додатки

Продовження додатку 3

	Джерела комплектування	1961	1962	1963	1964
1.	Український архівний примірник (безплатний обов'язковий примірник через друкарні)	236301	244983	20610	14684
2.	Російський обов'язковий примірник (платний ЦКНБ)	51701	48498	50165	47858
3.	Український обов'язковий примірник (платний)	—	1500	3255	3547
4.	Український архівний примірник (безплатний обов'язковий примірник)	—	—	291	240
5.	Купівля	25147	25226	20056	29182
6.	Передплата	119409	127968	121053	42596
7.	Післяплата	8746	11920	5495	5037
8.	Ін. надходження	14031	21818	20315	3688
Іноземне					
	Усього	71737	72682	72049	67868
	ДПБ	41878	41138	39383	33439
	Наукові інститути	29850	31544	32666	38506
1.	За передплатою	39988	38687	38482	34108
	ДПБ	22950	23236	22502	22298
	Наукові інститути	17038	15451	15980	11810
2.	Обмін	20259	25928	26894	29310
	ДПБ	9856	11357	12245	12612
	Наукові інститути	10403	14571	14649	16698
3.	Купівля	2241	1471	515	489
	ДПБ	2241	1471	515	489
4.	УТЗК	388	1879	666	—
	ДПБ	308	1879	654	—
	Наукові інститути	80	—	12	—
5.	Видання ООН і ЮНЕСКО	1072	1992	1051	829
	ДПБ	1072	1992	1051	829
6.	Іноземні технічні каталоги та проспекти	7606	3441	4235	3010
	ДПБ	5263	1922	2210	2156
	Наукові інститути	2338	1519	2025	854
7.	Патенти	103	127	86	54
	ДПБ	103	127	86	54
8.	Ін. надходження	80	98	12	68
	ДПБ	80	98	12	68

Додатки

2. Міжнародний книгообмін в 1961—1964 рр.

	Кількість	1960	1961	1962	1963	1964
1.	Організацій, з якими проводиться книгообмін (іноземні, вітчизняні)	910	966	1019	1064	1153
2.	Надісланих книг і журналів	17957	21818	25126	25667	28403
3.	Одержаних книг і журналів	18698	20259	25928	26894	29570

2.1. Валютні замовлення на монографії 1961—1964 рр.

Усього одержано книг	1962	1963	1964
Для ДПБ АН УРСР	254	188	189
Для наукових установ	1254	854	1328
Всього:	1508	1042	1517

3. Склад читачів

	Було записано	1961	1962	1963	1964
1.	Наукові працівники	4924	5401	5241	7375
	з них: без ступеня	1893	3162	2910	2432
2.	Аспіранти	1377	1863	2024	2326
3.	Спеціалісти	10894	9455	11365	6639
4.	Робітники та службовці	229	150	1900	2074
5.	Студенти	4893	4820	5203	3895
6.	Інші	22		430	420

4. Показники фахової приналежності читачів ДПБ

		1961	1962	1963
1.	Технічні науки	7176 (33,5 %)	6975 (32 %)	6219 (34,1)
2.	Природничі та сільськогосподарські науки	4211 (19,7)	5571 (26)	5230 (26,4)
		670 (3,1 %)	823 (3,3)	734 (3,7)
3.	Суспільні науки	8322 (38,8 %)	8322 (38,8)	6598 (33,3)
4.	Медичні науки	1059 (4,9 %)	1134 (5,2)	998 (5,2)

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адаменко А.Г. 11, 81, 82, 107, 112, 115, 152, 156, 177, 180, 229, 245, 270, 301
Адріанов П. 159
Азарнова Т.А. 302
Айзенберг Д.Є. 220
Александрова О. 28
Алланд Курт 222
Альди 13
Амбарцумян З. 190
Андреев В. 140
Андрієнко Л. 28
Андроников Іраклій 297
Андронік Франциска 56
Антон Георг 34, 55
Антоненко-Давидович Б. 233
Антонович 54
Антонович А.В. 11, 80, 110, 120, 122, 199
Антонович В.Б. 53, 186
Арістотель 298
Артюх Яків 56
Афанасьєв Д.Я. 101
Афанасьєв У.М. 101
Ахматчин, полковник 308
Ахрімович Л.В. 228
Ахундов М.Ф. 297
- Бабак Т.П. 184
Бабишев С.М. 121
Бабишкін С.К. 204
Баворовські 105
Багалій Д.І. 186
Бажан М.П. 69, 103, 106, 139
Баженова М.І. 304, 310
- Бакулін К.Д. 303
Балинська Н.І. 56, 69, 80
Балковий П.М. 196
Баньковський 308
Баранович Л. 59, 205
Барвінок В.І. 84
Басс І.І. 204
Баш Я. 268
Бек Роберт Г. 222
Бенцінг Й., д-р 17, 41, 43, 44, 46, 48, 50–52, 56, 57, 60, 84, 325
Берлянд Р.А., д-р 244, 270
Берлянт Є.Ю. 178
Бернштейн М.Д. 204
Берулава Хуто 268
Берут Болеслав 104
Белінський В.Г. 297
Беляєв В.Г. 311
Беляєва Л.В. 301, 302, 305
Бинявська А.Л. 69
Бистряков О.В. 152, 156, 163, 180, 300, 303
Бібіков (колекція) 17, 40, 41, 54, 58–61
Білецький О.І. 78, 125, 128, 149, 152, 157, 176, 178, 184, 302
Білик 157
Білодід І.К. 215, 278, 290, 308, 312, 314
Білозерська Н. 291
Білоконь Н.К. 279
Білоконь С.І. 305
Біляшівський М.Ф. 291
Бірюк Я.Д. 152, 156, 181, 186, 193, 208, 244, 247, 257, 270, 272, 303, 310

- Бітюцька Л.І. 244
 Богомолець О.О. 21, 23, 25, 53, 76, 79, 121, 124, 264
 Боднарський Б.С. 164
 Бойко І.З. 11, 124, 152, 156, 163, 181, 208, 244, 245, 247, 256, 257, 301, 302, 304, 311
 Болдирев Максим 56
 Болик О.Я. 163
 Болтрик Б.М. 290
 Бондаренко І.М. 291
 Бондіна О.Ф. 56, 69, 118
 Боревська С.Д. 118, 123
 Боряк Г. 6, 29
 Братусь Г.В. 155
 Брискман М. 190
 Брікнер 159
 Бровкін А. 6
 Бродовська О.З. 12, 47, 56, 66, 69, 77, 80, 118, 181
 Бродський О.І. 127
 Бубновська Г.М. 270, 300
 Букреев Б.Я. 291
 Букшпун 76
 Булавицька М.В. 163, 181, 208, 245, 247, 256, 257, 305
 Булаховський Л.А. 21, 202, 207, 218, 224
 Бунге 66
 Бурба О.П. 162
 Бурвикова 69
 Бурова М.П. 56, 69
 Буряк Б. 233
 Бутник-Сіверський Б.С. 120, 186
 Бухіна Р.А. 208

 Вавилов С.І. 297
 Василенко В.В. 310
 Василенко О.В. 69
 Васильченко С.В. 216, 271
 Васко, писець 59
 Ватагіна К.І. 300
 Ващенко З.М. 208, 244, 256, 269, 300, 302
 Венгржановська Н.С. 13, 143, 152, 156, 160, 180
 Вервес Г.Д. 149, 204
 Вернадський В.І. 25, 186, 297
 Вернигора С.Р. 69

 Висоцька П.Ю. 244, 270
 Вишневський І.Є. 11
 Вишинська О.К. 80
 Вишнепольська К.М. 11
 Вишня Остап 291
 Візир М.П. 242, 245, 248, 272, 301, 303, 310
 Вінтер Георг 36, 56, 57, 60
 Вірник Д.Ф. 177, 271
 Вітвицька Г.М. 279
 Владко В. 291
 Воблий К.Г. 21, 302
 Вовченко Л.І. 163, 182
 Вовчок Марко 11, 140, 241, 247, 248, 271
 Вознесенський В.Д. 101
 Возняк М.С. 107, 108, 120
 Войславська Т.П. 214
 Волинко-Безухова Тетяна 57
 Волобуєва Т.Г. 57, 66, 69, 80, 112, 118, 124, 128, 181
 Володарська Є.М. 152, 181, 229
 Волошина Ольга 57
 Волченкова І.Ф. 279
 Вольтер 159
 Воробей М. 6, 28
 Вороний Г.Ф. 114, 148
 Ворошилов К.Є. 140, 153, 161
 Врадій О.І. 308
 Врублевська С.І. 155
 Вукс Ф. 101
 Вязмітіна Марія 57

 Гаврилюк А. 216
 Гаєвська К.Г. 152
 Гаєвська М.В. 66, 69
 Гайові Й.Й. 222
 Галаган 66
 Галаган Н.Р. 199
 Галан Я.О. 216
 Гало Р.М. 222
 Галятовський І. 59, 205
 Ганопольська О.І. 152, 158, 160, 162, 181, 194
 Гармаш М.Е. 11
 Гаррасовіц 54
 Генсьорський А.І. 108, 116
 Ген фон, д-р 32
 Геппенер М.В. 42, 53, 56, 57

- Гете 46
 Гіжицька Н.К. 56, 69
 Гімальдінова З.В. 28
 Гіммельфарб Г.М. 124, 134, 152, 163, 181, 194, 208, 209, 247, 256, 301, 302
 Гімпел Александр 105
 Гітлер 31, 35, 39
 Глух М.І. 11
 Гнип П.І. 108, 178, 196, 221, 311
 Гоголь М.В. 134, 157, 159, 249, 267, 268
 Голимбіовський Н. 101
 Голобуцький В.А. 270
 Головка А. 53
 Головня А.А. 69
 Головуйя Антоніна 56
 Голота Віктор 56
 Голота В.П. 69
 Гольденберг Л.І. 208, 244, 247, 256, 270, 301, 302, 305
 Горбач М.Л. 278, 279
 Гордійчук М.М. 186, 228
 Горлін 76
 Городков М.М. 11, 13
 Городній П.Т. 141, 149
 Горький М. 124, 134, 194
 Гофштейн 76
 Гохштейн (Hochstein), д-р 48
 Грабовський П.А. 271, 297
 Граве Д.О. 49, 264, 291
 Градський П. 299
 Гранцін, д-р 44, 45
 Граціан 298
 Гребінка 140
 Гретченко (Королевич) Н.Ф. 242, 270, 301
 Грибівська К.М. 12, 112, 134, 151, 152, 156, 162, 177, 184
 Григор'єв В.С. 177
 Григор'єв Ю.В. 121, 165
 Гринюк П.З. 269, 270, 303
 Грімстед П.К. 6, 16, 29, 60, 102, 105
 Грінченко Б.Д. 53, 186
 Гродзинський А.М. 257
 Грозін Б.Д. 21
 Гроте Вальтер 36
 Грудзинський Є.О. 141
 Грудницька М.С. 140
 Грушевська О.О. 53
 Грушевський О. 53
 Губенко В. 291
 Губська Л.І. 69, 80, 181
 Гудзій М.К. 120, 127
 Гулак-Артемівський 140
 Гулий М.Ф. 220
 Гуртовий М.З. 101
 Гуслистий К.Г. 21, 22, 25, 177, 290
 Гьодль фон 31
 Гемборович М. 105, 154
 Данилевський Г. 159
 Даниленко Г.І. 11, 66, 69, 77, 80
 Данилов В.В. 291
 Данченко Є.М. 11, 80, 107, 152, 181, 303
 Данько А.Я. 157
 Дараган О.П. 157, 292, 303, 316
 Дараган С.В. 143, 152, 156
 Дар'ян Барбара 56
 Дашкевич Я.Р. 116–119, 124
 Дебагорій-Мокрівець Зінаїда 56
 Девіс Ліліан 222
 Дей А.П. 303
 Демченко М.С. 164
 Дерій Ганна 56
 Деркач М.Д. 118, 124, 192
 Дзбановський О.Т. 205
 Дзюбенко К.К. 12, 52, 54, 56, 69, 77, 80
 Динник О.М. 205
 Дирксен фон 77
 Діжур М.Я. 164, 316
 Дмитров Л.Д. 177
 Добровольський І. 13, 15
 Довженко В.П. 140, 290
 Долгова Е.І. 123
 Долгова В.М. 221
 Долженко В.І. 270
 Долина П.Т. 103
 Дончак В.С. 177, 178, 181, 202, 221, 223, 242, 246, 267, 268, 271, 278, 290, 308, 311, 327
 Дорошенко В.Д. 228
 Дорошенко К.П. 290
 Дорошкевич 291
 Дробот Д.С. 291

- Дрожжин Л.П. 157
 Дрозденко В.І. 308
 Друзь В.Д. 11
 Дубик М. 6
 Дубина К.К. 290
 Дубовис І.А. 152
 Дубровіна Л.А. 6, 29
 Дульський Євген 264
 Душечкін О.І. 76, 263
 Дядиченко 22
 Дяченко М.І. 279, 290
 Дяченко О.В. 182
 Дьорнберг 40
 Дюрер А. 82
- Ейхенгольц А.Д. 164, 165
 Ельзевіри 13
- Ермолаєв К.О. 181
 Ескін І.І. 11
 Єфіменко П.П. 127
- Жданов 135
 Живоглядова Ольга 57
 Житецький Г.П. 186
 Житецький П.Г. 13, 186
 Жукова Ольга 57
- Заболотний Д.К. 22
 Заєць Ю.С. 122, 124, 134
 Зайцев М.Г. 184
 Зайцев Я.А. 123, 134, 152, 156, 177, 181, 247
 Зайцева В.Я. 185
 Заньковецька М.К. 159
 Заремба В.І. 186, 205
 Засенко О.Є. 204
 Захарова Н. 6
 Зверева Г.І. 236, 304
 Звірозомб-Зубовський Є.В. 178
 Зданевич Б.І. 11–15, 19, 21, 22, 25, 53, 69, 107, 325
 Зейбот Франц 34
 Зеленко І.Н. 152, 181
 Золотар Т.П. 244, 247, 257, 270, 303
 Золотоверхий І.Д. 124, 129, 136, 141, 149, 151, 152, 154, 156, 162, 163, 192, 195, 327
 Зражевський А.І. 101
- Зубков С.Д. 291
 Іванов І. 56, 159
 Іванов-Куцицький М.Г. 306
 Іванова Г.С. 56, 66, 69
 Іванова К.С. 69
 Іванова Н.А. 221, 247, 303
 Іванова О. 69
 Іванушкін В.С. 214
 Іванців Є.М. 221
 Іванченко 76
 Івицький Р.Г. 298
 Ігнат'єв О.М. 186
 Ігнат'єв Е.А. 302
 Іконников В.С. 205
 Ільченко О. 268
 Індисов О.О. 244, 271
 Іофанов Д.М. 128, 134, 140, 152, 156, 157, 162, 181, 185, 209, 247–249, 270
 Ісаченко Б.Л. 127
 Іхельман С.А. 279
- Іжакевич І.С. 233, 264, 291
- Йогансен Ульріх 49, 105
- Каганова М.Я. 177, 179, 203, 229, 310
 Каганович Л.М. 124
 Казимиров О.А. 184
 Каладзе Карл 268
 Калинович М.Я. 21, 25
 Калиновська Н. 303
 Каліберда Н. 6
 Каменська М.С. 69
 Камінська А.І. 269
 Капніст В. 233
 Капустянський Є.В. 304
 Карамішев А.А. 118, 181, 185
 Карішева О.О. 76
 Карл XII 291
 Карпенко-Карий І. 216
 Карпинець І.І. 108
 Карташов К.Ф. 11
 Карташова І.К. 11
 Касаткін Б.С. 290
 Катонін Е.І. 184
 Качанов О.Д. 196
 Кашин В. 268

- Квітка-Основ'яненко 140
 Квітцерау 42
 Кемпе В.А. 236
 Керекез Я.Н. 157, 162
 Килиба О.Т. 69
 Кирилюк Є.П. 106, 203, 245, 297
 Кирилюк З.В. 185, 244, 248, 270
 Кисельов О.І. 204
 Кіпріанов А.І. 127
 Кіров С.М. 297
 Кістяківська Н.П. 69
 Кістяківський О.Ф. 186
 Кіттел Фредерік 222
 Кобилянська О.Ю. 124, 134, 297
 Коваленко К.О. 107, 118, 152, 163, 177, 181, 270, 300, 302
 Коваль В.І. 302
 Ковач Г. 28
 Ковальчук Г. 6
 Ковінька О. 268
 Козак, д-р 32, 39, 40
 Козак О. 101
 Козель Н.Г. 12, 56, 69, 77, 80, 112, 128, 181
 Козицький П.О. 291
 Козлов М.С. 80, 112
 Кокарев Л.В. 302
 Колесса Ф.М. 107
 Коломієць П.В. 197
 Коломійцева М.М. 162
 Коміняр 122
 Комський С.А. 157, 161, 162, 184
 Кондюшина Г.М. 56, 69
 Коноваленко Н.Є. 244
 Копилов С. 190
 Корж П.Л. 152
 Корнієнко О. 28
 Корноухов М.В. 21, 22
 Коровицький І.І. 40
 Королевич Н.Ф. 28
 Короленко 245, 257
 Королик Р.Я. 245, 257, 271, 300
 Коротченко Д.С. 153
 Корчагін А.К. 47
 Кос-Анатольський 264
 Косарик Д.М. 76
 Косенко 76
 Косець М.І. 101
 Костомаров М. 66, 159
 Костюк 76
 Костюк П.Г. 220
 Котляр М.Ф. 270
 Котляревський І.П. 203
 Котляров Б. 233
 Кох Е. 31, 33, 43, 52
 Коцюбинський М.М. 11, 25, 216, 271, 297
 Кочерга І.А. 25
 Кошеленко 179
 Кравченко Г.С. 11
 Краллерт В., д-р 32, 38
 Красицький Д.Ф. 297
 Краус Вільгельм 57
 Крекіна М.М. 278, 279
 Кривошея О.І. 69
 Крилов І.А. 121
 Крилов М.М. 21, 22, 53, 114, 197
 Крилова І.Д. 121
 Кримський А.Ю. 53, 84, 148, 184, 186, 204, 260, 291
 Крип'якевич І.П. 112, 125, 128
 Кройчик 76
 Кропивницький М. 140
 Кротевич Є.М. 264
 Кругліков В.П. 121
 Крутікова Н.Є. 197, 204
 Крушельницька Л.І. 105
 Крчаба З.І. 155
 Ктігарев С.О. 271
 Куліш П.О. 140, 186, 271, 291
 Кундзіч 76
 Куніна А.А. 247, 256
 Купала Янка 206
 Курдюмов Г.В. 127
 Куриленко І.М. 140
 Куркова С.Т. 155
 Кутузов М.І. 245, 248
 Кюнсберг Еберхардт фон 28, 32, 33, 37-41, 54, 59
 Лаврентьев М.О. 103
 Лавров С.Г. 303
 Лаврова О.З. 178, 221
 Лазаревський О.М. 13
 Лазаревський Олександр 15, 186, 271
 Лазаренко Ю. 28
 Ландгоф 76

- Ларін Б.О. 127
 Лассаль Ф. 204
 Латишев Г.Д. 127
 Латук В. 57
 Левицька І.М. 155
 Левицький В.Ф. 186
 Левицький М.П. 53
 Левковська Ганна 56
 Лезгілья Ніна 56
 Ле Іван 53, 76
 Лейпунський О.І. 127
 Ленін В.І. 135, 204, 240
 Леонтович М.Д. 148, 205
 Лермонтов М. 204
 Лиммер Р.Б. 163, 195
 Липський В.І. 49
 Лисенко М.В. 11, 25, 59, 205
 Лисенко, академік 70
 Лисоченко І.Д. 245, 301
 Литвак Г.М. 291
 Литвин К. 124
 Литвин К.З. 140, 161
 Лібен, д-р 32
 Лівенцов В.О. 209, 245, 256, 257
 Лісіцина Зінаїда 56
 Лісовський Л.Л. 186, 205
 Ломоносов М.В. 297
 Лосієвський І. 28
 Лось Ф.Є. 272
 Лутковський В.В. 117, 118, 119
 Луфер 76
 Луцик Р.Я. 108
 Лучицький І.В. 29, 53, 186, 302
 Лучник І.А. 263
 Лютер, д-р 39
 Ляпіна Н.Д. 244
 Лятошинський М. 159
 Ляшенко О.М. 69, 80, 118
 Ляшко О.М. 66
- Магеровський Василь 56
 Мажуга П.М. 290
 Мазепа 299
 Мазурицький А. 102
 Мазурмович М.П. 66, 69
 Макаревич А. 159
 Маклаков 38
 Максименко П. 56
 Максименко Теодор 56
- Максименко Ф.П. 118
 Максимович М.О. 159
 Максимович О.М. 268
 Малашенко С.В. 101
 Малащенко С. 13, 15
 Малиновська Н.Д. 69
 Малишко А. 53, 76, 233
 Малолетова Н.І. 6, 28, 29, 199
 Мальцев Т.С. 209
 Малюга М.М. 214
 Мансфельд, проф. 57
 Марія [дко] 56
 Марківська Т.М. 52, 69, 72, 80, 112, 117, 118, 325
 Мартиненко Г.М. 302
 Марчук М.К. 11
 Масленникова О.К. 69
 Маслов В.М. 229, 310
 Маслов С.І. 11, 21, 25, 162, 164, 165, 205, 233, 263, 291
 Маслянікова Катерина 56
 Матвієнко О.М. 152, 156, 162, 181, 194, 195, 208, 244, 247, 268, 270, 272
 Матвіюв М. 105
 Матусевич В. 6
 Маяковський В. 124
 Медведева Н.Б. 178
 Меженко Ю.О. 70–72, 80, 81, 98, 99, 107, 117–122, 124, 125, 129, 134, 326
 Микал М.М. 11
 Мирний Панас 11, 124, 163
 Михайличенко О.Б. 12, 13, 19
 Михайловська Віра 56
 Мікошевські 15
 Мілях О.М. 290
 Мірошніченко Клавдія 56
 Мішкевич А. 135, 241
 Могила Петро 23
 Могилянський О.П. 291
 Модзалевський В. 233
 Можайська Наталія 56
 Молодчиков О.В. 186, 229, 244, 270, 303, 304, 310
 Молотов В. 83
 Молочко Л.М. 209, 236, 245
 Москалик І.Є. 11
 Мочульська Лідія 56

- Мошинський 15
 Мстиславець Петро 233
 Мюллер 56
 Мялковський М.В. 47
- Назаревський О.А. 53, 56, 58
 Наній С.П. 186
 Наполеон 40
 Нарубна Є.У. 164
 Науменко В.П. 186
 Некрасов М. 204
 Нечаєв К.Г. 257
 Нечуй-Левицький І. 248, 271
 Ніколаєва О.І. 69
 Ніколаєвська О.Й. 11, 185
 Німчинов І.А. 69, 80, 143, 181
 Новиков М.І. 162, 164
 Новикова Олена 56
 Новицька Марія 56
- Образцова Л.В. 197
 Огієнко 54
 Оглоблін О. 43
 Одуха О.З. 155, 178
 Олесь Олександр 233, 271
 Олійниченко О.К. 164, 248, 271
 Ольшевич В.А. 155
 Онищенко О. 6
 Орлов О.Я. 127
 Орловська Марія 56
 Оробієвська Т.Н. 56, 69
 Оссолінський Ю.М. 104
 Оссолінські 105
 Остроградський М. 114
- Павленський О.Я. 123
 Павличенко Т.Я. 181, 310
 Павлова В.В. 11, 134, 163, 181, 244, 300
 Павловський 40
 Павловський І. 159
 Палладін О.В. 136, 153
 Паньківський 76
 Пантелеймон, єпископ 52
 Панч П.Й. 22, 53, 76
 Панченко І.Ю. 143, 181, 193, 245, 247, 256, 269
 Папіровий Лука 56
 Пархоменко М. 107
- Пасторська П.А. 56, 69, 242
 Патон Б.Є. 289, 307
 Патон Є.О. 157, 302
 Паульсен, д-р 32, 38
 Пацак, д-р 32
 Пацевич Надія 56
 Пашенко Ф. М. 103, 184
 Перрі Д. 159
 Першин П.М. 195
 Песяк Валентина 56
 Петренко А.А. 291
 Петренко І.Г. 310
 Петренко І.І. 152, 156, 181
 Петренко К.М. 69
 Петренко Ольга 56
 Петрик А.С. 11
 Петро І 40, 159, 313
 Петров 76
 Петров С.Й. 164, 165, 181, 185, 194, 197, 208, 244, 247, 257, 270, 272, 303
 Петров С.М. 156
 Петров С.О. 162, 301
 Петровська Л.І. 56, 69
 Петровський М.Н. 21, 22
 Петрунь Ф.Е. 101
 Петрушевська В.Н. 69
 Пивовар К.Г. 290
 Пивоваров М.П. 178, 221
 Пивоварова Н.С. 279
 Піскорська Ніна 56
 Плантини 13
 Плахотний К.Я. 152, 181, 183, 272, 303
 Плевако М. 233, 263
 Плескачевська Б.М. 278, 279
 Плеський Г.М. 84, 97, 122, 125, 129, 138, 152, 156, 157, 160, 161, 163, 181, 182, 192, 208, 209, 244, 245, 247, 304
 Плеханов Г.В. 240
 Погружальський В.В. 305–308, 313
 Покровська А.А. 69
 Полулях О.І. 16, 40, 42, 44, 59
 Поль, д-р 44, 45
 Польовий М. 159
 Попов П.М. 11, 21, 25, 53, 76, 278, 279, 291, 303
 Портон Р.Б. 107

- Потоцький 38
 Прайсман Я.Н. 11, 118, 120, 123, 143, 152, 156, 157, 160, 163, 181, 182, 192, 203, 209, 221, 229, 242, 245, 247, 269
 Предіт Н.Є. 236
 Приходько П.Г. 76
 Приходько Ю.Г. 69
 Проценко Ф.Д. 186
 Прюссман, д-р 32
 Птуха М.В. 154, 270
 Пузанов І.А. 308
 Пузирьова О.М. 164, 247, 300, 303
 Пуляян Г.А. 56, 77, 80, 118, 181
 Пучков Сергій 56
 Пушкін О.С. 124, 162, 163
 Пшеничнікова Д.С. 279

 Рабчинська О.В. 56, 69, 118, 124, 134, 181
 Радзівська Г.М. 301
 Радченко А.А. 101
 Ракушина М.С. 310
 Рауп Філіп М.222
 Ребель 48
 Ревуцький 264
 Рембрандт 240
 Резнікова В.О. 221, 245, 247, 278, 303, 304, 310
 Рибак Н. 53
 Рилсєв К. 264
 Рильський М.Т. 25, 53, 76, 233, 267
 Римаренко Євгенія 56
 Ріббентроп 37
 Ровнер О.С. 12, 80, 84, 118, 119, 122, 134, 152, 160, 181, 244, 245, 257, 270, 272, 302
 Розенберг А. 30, 32–37, 43–45, 49–51, 57, 60, 325
 Розенберг К.А. 77, 80, 112, 128
 Розов В.М. 290
 Розумовські 13
 Ройльт Барбара 56
 Романенко-Араджіоні Ніна 56
 Романенко-Араджіоні Христина 56
 Роману Ольга 56
 Ромкопф Е. 49
 Рот Віра 56
 Рубач М.А. 25
 Рубінзон Л.П. 11
 Руда З.І. 208, 270, 272, 301
 Руданський С.В. 297
 Рудий П.Є. 162
 Рудоміно М.І. 157
 Рудь М.П. 139, 140, 152, 156, 157, 162, 181, 192, 194, 202, 247, 271, 308, 311, 314, 317
 Румянцев-Задунайський 245
 Руссєс Т.Д. 57, 69
 Ряппо А.Й. 23, 112, 120, 122, 129, 152, 199, 245

 Савін Г.М. 108
 Савіна Л.К. 66, 69
 Садовська І.М. 178
 Садовський М. 140
 Сайко Ф.Т. 56, 69
 Сакаєва Х.А. 56, 66, 69
 Саксаганський П. 140
 Сандлер Ф.С. 181
 Сапєгін А.О. 21–23
 Сарана Ф.К. 278, 279, 301, 302, 305, 315
 Сахаров В.Ф. 121
 Свенціцький І. 107
 Себта Т. 6, 29
 Семененко М.П. 153, 242
 Седельнікова О.Л. 66, 69
 Семейкіна Є.Н. 178
 Сидоров О.О. 303
 Синельников Р.А. 152, 181
 Синцов Д.М. 22
 Синюк Михайлина 57
 Сисоєва Антоніна 57
 Ситницька У.І. 155
 Сікорський 66
 Сікорський М.М. 303
 Сімашкевич Лизавєта 57
 Скатенко О.Л. 57, 66
 Скатенко К.Л. 69, 80
 Складєнко С.Д. 53, 76
 Сковорода Г.С. 236
 Скокан К.І. 244, 247, 256, 279, 301, 304
 Скоропадський П. 5
 Скрипка Яким 57
 Славін Л.М. 15, 21, 79
 Смирнов В.В. 184

- Смотрицький М. 59
 Сно Євгенія 62
 Соболев С. 159
 Сокальський В. 148
 Сокальський П.П. 186, 205
 Соколов Ю.М. 205
 Солінська Івга 57
 Солодовник 43
 Соломашенко Г.С. 279
 Солонська Н. 6
 Сорока Б.В. 152
 Сорока Б.Г. 194
 Сорока Б. Ф. Г. 181
 Сороковська С.В. 244, 270, 272, 301, 302, 305
 Сосюра В.М. 53, 76, 233
 Сотченко О.М. 47
 Співаченко М.Є. 290
 Сталін Й.В. 70, 104, 126, 197
 Старицький М. 140
 Стародубцева Т.М. 11
 Стебун 76
 Стельмах М. 264
 Степанов Микита 57
 Степовий І. 186
 Степовий Я.С. 148, 205
 Степович А.І. 53
 Стефаник В.С. 114, 203
 Стеценко К.Г. 205
 Стеценко Л.Г. 186
 Стецюк Г.І. 181, 195, 244, 245, 247, 271, 303
 Страшкевич В.М. 291
 Стрелков І.І. 178
 Стрішенець Н. 6
 Стругацький Й.З. 11
 Суворов О.В. 245, 248
 Суслов М.А. 153
 Суслопаров М.З. 57, 69, 77, 80, 112, 125, 128
 Сушан Г.І. 157
- Табола У.А. 57, 69
 Тагор Р. 297
 Таранов А.Я. 101
 Тарасенко Г.Я. 11
 Тардов М.С. 76
 Тарнавський В.П. 11
 Тарновський М. 268
- Татаринів Є.О. 76
 Тацька Д.П. 9, 80, 118, 119, 123
 Тесленко Архип 248, 271
 Тимошук Надія 57
 Титаренко А.Д. 160, 181
 Титаренко Б.А. 209
 Титаренко В.О. 245, 256
 Тичина П.Г. 21, 22, 25, 53, 76, 121, 124, 134, 233, 245, 257
 Тімірязев К.А. 25
 Ткаченко М.М. 25
 Ткаченко О. 69
 Тобілевич І.К. (Карпенко-Карий І.) 140, 216
 Толстой Л.М. 46, 192
 Толубинський В.І. 101
 Томсон, д-р 57
 Торштейн А.А. 80, 118, 229, 247, 272
 Торштейн Г.А. 12, 112, 116, 152, 156, 162, 181, 303
 Транквіліон-Ставровецький Кирило 205
 Тренкле Герхард 48
 Третяк Г.М. 208, 209, 244
 Трой Курт, д-р 222
 Трохимчук Ю.Ю. 290
 Трошинський Д.С. 29
 Тургенев І. 46
 Турченко А.М. 236, 301, 303, 304, 310
 Тутковський П.А. 302
- Українка Леся 11, 114, 124, 192, 203, 241, 243, 257, 271, 302
 Ульянова А.Д. 123, 152, 156, 157, 164, 181, 195, 270, 300, 302, 310
 Усенко 76
 Усенко О.В. 152, 162
 Утікаль Герхард 34
- Фалькевич Луїза 56
 Федоров Іван 23, 233, 303
 Федькович Юрій 248
 Фейгін Я.Т. 76
 Фельдштейн М.Х. 162
 Фефер І. 76
 Фіклістов Д. 303
 Фірххович Абрахам 45

- Флавіан, митрополит 38
 Фльорек Л.Ф. 155
 Фортинська Надія 56
 Фофанов Аникита 233
 Франке фон, д-р 41
 Франко І.Я. 11, 23, 25, 120, 124, 155,
 203, 241, 243—245, 248, 257, 268
 Францевич І.М. 101
 Франциска Андронік 56
 Фрідьева Н. 162
 Фролов О.М. 127
- Хавкіна Л.Б. 121, 157
 Хаджеу Олександр 236
 Харлампова Антоніна 56
 Харькова О.Й. 80, 152, 181
 Хінкулов Л.Ф. 118
 Хмельницький Богдан 109
 Холодний М.Г. 53, 76
 Хорошилкова Ірина 56
 Хохол П.Г. 56, 69
 Хощевська Олена 56
 Хрептовичі 15, 16
 Хрущов М.С. 104, 107, 197
- Цасс В.М. 47
- Чаговець 264
 Чаговець Р.В. 290
 Чайкіна З.М. 77, 80
 Чаповський В.П. 184, 186
 Чекалов Ф.М. 11—14
 Чемберс Нейл 222
 Черненко І.С. 290, 310
 Черненко О.К. 263
 Чернецова С.Л. 56, 69, 80
 Чернецький В.П. 257
 Чернишов Б.С. 19, 23, 25, 79
 Чехов А.П. 268
 Чикаленко 207
 Чубар В.Я. 297
- Шагінян М. 233
 Шамота М.З. 290
 Шамурін Є.І. 121, 164, 190, 191
 Шаховський М. 101
 Швайко Р. 78
 Швецова З.О. 164
 Швець І.Т. 101
- Шевело В.М. 278, 279
 Шевченко Г.І. 11
 Шевченко І.І. 221
 Шевченко Т.Г. 11, 23, 25, 114, 159,
 203, 206, 207, 216, 217, 241, 244,
 245, 267, 297, 299, 301, 304, 305
 Шедель 298
 Шека І.А. 290
 Шелехова Н.М. 118, 122
 Шелудченко В. 303
 Шелухін С. 53
 Шемакер Р. 288
 Шеμεць Н.А. 302
 Шептицький Андрій, митрополит
 110
 Шеффер Т.В. 77, 80, 112, 118, 128,
 152, 156, 160, 162, 181, 247, 264
 Шилов Є.О. 178, 196, 199, 207
 Шиміцу Муцуо 204
 Шимченко Ф.З. 160, 185, 303, 308,
 310, 316
 Шинкаренко В.М. 244
 Шіллер 46
 Шкваркін А.П. 246, 271, 284, 303,
 310
 Шліхтер О.Г. 242, 244—246, 257, 271
 Шмальгаузен І.І. 127
 Шміц Вернер, д-р 31, 32
 Шодуари 53
 Шоу Б. 240
 Шпеер 47, 48
 Шпитько М.І. 271, 303
 Штеліга М.М. 155
 Штокало Й.З. 21, 22
 Шубинський Й.В. 11, 84, 135, 152,
 181, 185, 186, 245, 271, 301
 Шульга 22
 Шурьян О.С. 221
- Щеглова 291
 Щека І.А. 290
 Щербакова Є. 191
 Щербань О.Н. 290
 Щербина О.М. 186, 263
 Щербина Т.М. 152, 244, 247, 270, 271,
 300
 Щорс Микола 163
 Щурат В.Г. 106—108, 116
 Щур'ян О.С. 178

Іменний покажчик

Юдіна 76
Юзефовичі Д. та В. 29
Юзікова М.А. 56, 69
Юнак Клаус 222
Юрій, син С.І. Маслова 233
Юшков С.В. 21

Яблоновські 15
Яворський Ю.А. 233, 263
Яковенко М.М. 221, 278, 279
Яновський Ю.І. 53, 76, 103
Янчак Я.В. 108
Ярема Я.Я. 108

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
-----------------	---

Розділ

1

БІБЛІОТЕКА АКАДЕМІЇ НАУК УРСР В ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941—1945)

1.1. Бібліотека АН УРСР на початку війни та в період евакуації (червень 1941 — травень 1944)	10
1.1.1. Початок війни та організація евакуації бібліотечних фондів (червень—серпень 1941)	10
1.1.2. Діяльність АН УРСР та БАН в евакуації та в період повернення з евакуації (серпень 1941—травень 1944)	18
1.2. Бібліотека (Академічна бібліотека, Центральна бібліотека рейхс-комісара України, Крайова бібліотека). Нацистська бібліотечна політика в період окупації Києва (1941—1943)	27
1.2.1. Перший період нацистської окупації Києва та загальна політика щодо культурних цінностей в Україні	27
1.2.2. Конфіскація бібліотечних фондів нацистами. Проведення обліку академічних і наукових бібліотек у Києві	37
1.2.3. БАН як основне книгосховище в Україні. Створення Центральної бібліотеки при Рейхскомісаріаті України, реорганізація у Крайову бібліотеку	42
1.2.4. Загальні втрати фондів Бібліотеки під час окупації	54
1.3. Бібліотека АН УРСР наприкінці 1943—1945 рр.: відновлення діяльності після окупації та евакуації, упорядкування та перерозподіл книжкових фондів між бібліотеками України	63
1.3.1. Стан Бібліотеки та книжкових фондів після звільнення Києва	63
1.3.2. БАН у 1944 — першій половині 1945 рр.: обговорення питань бібліографії української літератури, упорядкування та перерозподіл книжкових фондів, повернення особистих бібліотек	69
1.3.3. Налагодження діяльності Бібліотеки та її Львівської філії	75
Джерела та примітки	85

Розділ

2

БІБЛІОТЕКА АКАДЕМІЇ НАУК УРСР В РОКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ.
РЕОРГАНІЗАЦІЯ ЇЇ В ДЕРЖАВНУ ПУБЛІЧНУ БІБЛІОТЕКУ УРСР
(кінець 1945—1950)

2.1. Бібліотека в період відбудови та реконструкції бібліотечної мережі системи АН, перерозподіл книжкових фондів між бібліотеками України (кінець 1945 — початок 1948)	96
2.1.1. Формування бібліотечної мережі інститутів та установ АН УРСР	96
2.1.2. Повернення та перерозподіл книжкових фондів різних установ та окремих осіб у 1945—1947 рр.	100
2.1.3. Доля бібліотечного зібрання “Оссолінеум” з фондів Львівської філії БАН	104
2.1.4. Організація комплектування вітчизняною та іноземною літературою	109
2.1.5. Обслуговування читачів і масова робота	113
2.1.6. Видання “Наукового збірника Бібліотеки АН УРСР” (1945) та “Журналу Бібліотеки АН УРСР” (1946)	117
2.2. Реорганізація Бібліотеки АН УРСР в Державну публічну бібліотеку УРСР загальнореспубліканського рівня і перебудова її діяльності (1948—1950)	126
2.2.1. АН УРСР в умовах ідеологічних дискусій щодо ролі науки та культури і переорієнтація діяльності академічних інститутів. Реорганізація Бібліотеки в ДПБ 1948 р. Новий Статут ДПБ	126
2.2.2. Впровадження функцій публічної бібліотеки	133
2.2.3. ДПБ у 1949—1950 рр. Реорганізація структури та діяльності, упорядкування та формування бібліотечного фонду. Перевірка Львівської бібліотеки та бібліотек установ АН УРСР	142
2.2.4. Створення Вченої ради і формування ДПБ як республіканського методичного центру в галузі бібліотекознавства	156
2.2.5. Розвиток ДПБ як наукової установи в 1949—1950 рр. Створення відділів науково-методичної роботи та рекомендаційної бібліографії	159
Джерела та примітки	168

Розділ

5

ДЕРЖАВНА ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА
В ПЕРІОД РОЗШИРЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ
І СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКТУВАННЯ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК
ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧИТАЧІВ (1959–1960)

5.1. Подальший розвиток функцій ДПБ в умовах прискореного розвитку науково-технічного прогресу та народного господарства	253
5.2. Робота читальних залів і бібліотечно-бібліографічне обслуговування	258
5.3. Діяльність ДПБ в галузі комплектування, опрацювання, каталогізації та систематизації літератури. Масова робота. Зміни в структурі фонду та принципах спрощеного опису фондів	263
5.4. Наукова діяльність. Розвиток рекомендаційної бібліографії, створення ретроспективних бібліографічних покажчиків	268
Джерела та примітки	274

Розділ

6

ДЕРЖАВНА ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА
В 1961–1964 рр. СТВОРЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ТА НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
НАПРЯМУ ДІЯЛЬНОСТІ. ПЕРЕХІД НА УНІФІКОВАНІ
МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ,
КАТАЛОГІВ, СИСТЕМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

6.1. Розвиток координації бібліотечної та бібліографічної роботи в УРСР. Діяльність ДПБ та Бібліотечної ради АН УРСР	276
6.2. Загальні фонди та їх комплектування вітчизняною літературою. Опрацювання й реорганізація системи обліку	280
6.3. Розвиток іноземного комплектування в ДПБ та бібліотеках системи АН УРСР	285
6.4. Комплектування спеціалізованих фондів	290
6.5. Каталогізація і перебудова систематичного й алфавітного каталогів. Діяльність Міжвідомчих каталогізаційних комісій союзного та республіканського рівнів	292
6.6. Розвиток системи диференційованого обслуговування в читальних залах та каталогах	293
6.7. Масова робота та пропаганда фондів	297
6.8. Наукова, науково-бібліографічна й науково-методична діяльність. Підвищення кваліфікації співробітників. Розвиток науково-допоміжної бібліографії	299
6.9. Пожежа в ДПБ 24 травня 1964 р.	305
Джерела та примітки	320

Зміст

ПІСЛЯМОВА	324
ДОДАТКИ	334
Додаток 1. Основні показники бібліотечно-бібліографічної роботи за 1951—1955 рр.	334
Додаток 2. Статистичні показники основних видів діяльності ДПБ АН УРСР за 1956—1960 рр.	336
Додаток 3. Статистичні показники основних видів діяльності ДПБ АН УРСР за 1961—1963 рр.	339
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	342

Наукове видання

ДУБРОВІНА Любов Андріївна,
ОНИЩЕНКО Олексій Семенович

**ІСТОРІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В.І.ВЕРНАДСЬКОГО
1941–1964**

Київ, видавництво “Наукова думка”

Редактор *Ю.І. Бойко*

Художник *С.П. Муштенко*

Художній редактор *Є.І. Муштенко*

Технічний редактор *С.Г. Максимова*

Коректор *Л.Г. Бузіашвілі*

Комп’ютерний набір *Н.С. Борисова*

Комп’ютерна верстка *Л.М. Каткової*

Підп. до друку 20.10.2003 р. Формат 60 × 90/16.

Гарн.Таймс. Друк офсетний. Папір офс. № 1.

Ум. друк. арк. 22,5.

Ум. фарбо-відб. 22,5. Обл.-вид. арк. 25,0.

Тираж 500 прим. Зам. 3—462.

Оригінал-макет виготовлено у видавництві “Наукова думка”

Р. с. № 05417561 від 16.03.95

01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3

Концерн ВД “Ін Юре”

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21

ББК 78.34(4УКР)
Д79

Д79 **Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (1941—1964).** — К. : Наук. думка, 2003. — 360 с.
ISBN 966-00-0033-2

У книзі на базі найповнішого на сьогодні джерельного матеріалу вперше ґрунтовно досліджено історію Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського від 1941 до 1964 рр. Простежено процес деструкції Бібліотеки в 1941—1943 рр., спричинений війною, відродження Бібліотеки в повоєнний час, її розвиток у 50-х та на початку 60-х рр. як найбільшої державної публічної культурно-просвітницької бібліотечної установи України.

Для істориків, бібліотекознавців, бібліографів, бібліотекарів, книгознавців та всіх, хто цікавиться історією української культури та науки.

ББК 78.34(4УКР)